A-4822

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED NR. 17

VALTER TAULI

ÕIGEKEELSUSE JA KEELE-KORRALDUSE PÕHIMÕTTED JA MEETODID

Tallinna linna poegiaste kommerts
Tall. linna poegl. Kom. kool
inv. nr. 12924
jaosk. ök. III
jaosk. nr. 2901 Ö. K.

AKADEEMILISE KOOPERATIIVI KIRJASTUS

ÕIGEKEELSUSE JA KEELEKORRALDUSE PÕHIMÕTTED JA MEETODID

A-4822

AKADEEMILISE EMAKEELE SELTSI TOIMETISED NR. 17

VALTER TAULI

ÕIGEKEELSUSE JA KEELE-KORRALDUSE PÕHIMÕTTED JA MEETODID

AVEC UN RÉSUMÉ:

PRINCIPES ET MÉTHODES DE CORRECTION DE LANGAGE ET DE RÈGLEMENT DE LA LANGUE

Tallinna linna poeglaste kommertsgümnaasiumi ja kaubanduskooli raamatukogu.
INV. № 12924
JAOSK. P.K. Ö.K. III
JAOSK. № 2901

Tallinna
RAHANDUSTEHNIKUM
Inv. Nr. 4341
Jaosk. YE
Jaosk. Nr. T 31

Majandusteaduskond
1357

AKADEEMILISE KOOPERATIIVI KIRJASTUS
TARTU, 1938

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
73178

E. K.-Ü. „Postimehe“ trükk, Tartus 1938.

EESSÕNA.

Käesolev töö on olulisemas osas valmind ajavahemikus 1933—1937, peamiselt koolitöö suvevaheaegadel. Raamat tahab eeskätt anda ülevaadet meie senise keelekorralduse teooriast ning meetoditest ja näidata uusi teid õigekeelsuse ja keelekorralduse küsimuste lahendamiseks. Seega on käesolev töö määratud esmajoones keeleteadlastele ja keelekorraldajatele, kuid peale selle on raamat, eriti selle I ja II osa, mõeldud käsiraamatuks üliõpilastele ja eesti keele õpetajaile, kes vajavad ülevaadet niihästi teiste rahvaste kui ka eesti keelekorralduse põhimõtteist ja meetodeist. Kuigi raamat tahab olla eeskätt keeleteaduslik töö, peaks see siiski olema loetav ka teistele haritlastele, kes on huvitatud õigekeelsuse ja keelekorralduse, eriti eesti kirjakeele arendamise küsimustest.

Raamatu ilmumise puhul autor tänab kõiki, kes on oma nõu ja jõuga kaasa aidanud töö valmimiseks. Kõigepealt on autor tänulik oma õpetajatele prof. A. Saarestele ja prof. J. Mägistele töö valmistamisel antud nõu eest, eriti aga selle esimese redaktsiooni (esitatud magistritööna 1. okt. 1936) kohta tehtud märkuste eest. Autor avaldab oma sügavat tänu ka Tšehhoslovakkia Vabariigi Saatkonnale Tallinnas, kes muretses tööks vajaliku tšehhi kirjanduse. Samuti tänab autor prl. E. Avesson'i ja hr. V. Noot'a, kellest esimene oli abiks tšehhi ja teine ungari kirjanduse kasutamisel. Tehnilistest abijõududest on autor tänulik eriti endisele prl. A. Trummal'ile, kes hoolikalt kopeeris suurema osa tööks vajalikust kirjandusest.

Raamatu keel ühtub olulisemates joontes maksva normiga, kuid siiski esineb ka sellest kõrvalekaldumisi, millest silmatorkavamaid on *-nd* pro *-nud* vokaali järel, millist keelendit siin on tarvitatud katseks, ilma et autor oleks selle kohta võtnud lõplikku seisukohta.

Augustis 1938.

V. T.

I ÕIGEKEELSUSPROBLEEM VÄLISKIRJANDUSES JA KIRJAKEELE TEGELIK KORRALDUS TEISTES MAADES

A. ÕIGEKEELSUSPROBLEEM VÄLISKIRJANDUSES.

Missugune peab olema kirjakeel, mis lugeda kirjakeeles õigeks, milliste põhimõtete järele ja milliste meetoditega korraldada ja arendada kirjakeelt? Need on probleemid, mis keeleteaduslikus kirjanduses on tuntud tavaliselt nime all õigekeelsus ehk ortoloogia. Selle alla kuulub ka see peatükk keeleteadusest, mida nimetatakse õigekirjutuseks ehk ortograafiaks — see on õpetus sellest, kuidas tuleb häälikuid ja keelendeid kirjakeeles transkribeerida. Tihti segatakse need kaks mõistet ära. Tavalises keelepruugis mõistetakse sageli õigekirjutuse (resp. ortograafia) all õigekeelsust. Nende mõistete äravahetamine esineb isegi soome õigekeelsusteoreetikul E. N. Setälä'l, kes peab näit. õigekirjutuse küsimuseks seda, kas kirjutada *-toin* või *-ton, kirjoittaa* või *kirjottaa* (KO 216—217). Eestis mõistetakse veel 20. sajandi esimestel aastakümnetel üldiselt õigekirjutuse ja kirjaviisi all õigekeelsust.

1. A. Noreen.

Spetsiaalseid põhimõttelisi õigekeelsusprobleemi käsitlevaid kirjutusi leidub lingvistilises kirjanduses võrdlemisi vähe võrreldes muude küsimustega. Tähtsamaid kirjutusi sel alal on uuemal ajal kolmelt lingvistilt: A. Noreen'ilt, E. N. Setälä'lt ja O. Jespersen'ilt. Kõige vanem neist on Adolf Noreeni „Om språkriktighet", mis esmakordselt ilmus a. 1887 (ajakirjas „Nordisk tidskrift") ja mis laiemalt tuttavaks on saand A. Johannson'i

tõlke kaudu „Über Sprachrichtigkeit“ (IF I a. 1892); viimast jälgib ka käesolev töö.

N. kirjutus, nagu Setälä ja Jesperseni omadki, jaguneb kahte ossa: esimeses klassifitseeritakse ja iseloomustatakse seni avaldatud õigekeelsuse vaatepunkte ehk põhimõtteid ja teises esitatakse oma seisukoht. Vanemaist vaateist esitab N. kaks, mida ta nimetab kirjandusajalooliseks ja loodusteaduslikuks vaatepunktiks. Esimesel seisukohal asujad seavad õigekeelsuse normiks mingi vanema ajastu keelepruugi. Selle vaatepunkti tähtsamaist esindajaist 19. sajandil nimetab N. Saksas Jacob Grimm'i ja Rootsis J. E. Rydqvist'i [1]), siis veel C. Säve't, V. Rydberg'i, A. O. Freudenthal'i ja Hans Hildebrand'i.

Loodusteaduslikust vaatepunktist on normi seisukohalt tähtis kõneldav keel, olgu see siis kirjas fikseeritud või mitte. Võistlevaist keelendeist on parem see, mida kõneleb suurem arv keeletarvitajaid. Selle põhimõtte esindajaist N. mainib A. Schleicher'it, Max Müller'it ja H. Osthoff'i; keskmine neist on hiljem sellelt seisukohalt lahkund.

Noreen, kritiseerind mõlemaid vaatepunkte [2]), seab omalt poolt üles ratsionaalse põhimõtte, lähtudes juhtmõttest: „Kõige parem on loomulikult see keelepruuk, mis lahendab kõige paremini keelele seatud ülesanded“ (lk. 112). Kuna „keel on mõtete edasiandmise vahend“, siis „on kõige parem see keelepruuk, mis kõige paremini edasi annab seda, mida edasi anda tahetakse“ (lk. 114).

Õigekeelsuse põhimõtte formuleerib N. järgmiselt: „Kõige parem on see [keelend], mida olemasolev publik mõistab kõige täpsemini ja kiiremini ja mida ettekandjal on kõige kergem esile tuua“ (lk. 114), ehk Flodström'i ettepanekul: „Kõige parem on see keelevorm, mis nõutava selgusega seob võimalikult suure lihtsuse“ (lk. 115).

N. tunnistuse järele on sama vaadet juba enne avaldand E. Tegnér, kelle formel on: „Sellest, mis on väljendatud kõige kergemini, saadakse kõige kergemini aru“ (vt. Jespersen MNI 88; vrd. Ch. Bally LGLFr 384).

Üksikasjalikumalt selgitavad N. vaateid järgmised 8 alapõhimõtet: Ebaõige on: 1) millest saadakse valesti aru, 2) millest

---

1) Vt. ka IF I, lk. 97 alamärkust.

2) Kirjandusajaloolist lk. 100—105, loodusteaduslikku lk. 109—112.

ei saada aru, 3) millest ainult raskusega saadakse aru; halvemad on sellised väljendid: 4) mida on raskem hääldada, 5) mis raskemini teiste sarnaste keelenditega assotsiatseeruvad, 6) pikemad väljendid, mis sama ütlevad kui lühemad, 7) „halvad on väljendid, mis kannatavad pedantliku või tarbetu selguse all", 8) „absoluutselt hüljatav on iga keelepruugi muutmine, mille läbi midagi ei võideta" (lk 115—132).

Kes peab lahendama õigekeelsusküsimused? Asjatundja ja meister keele alal on: „ühelt poolt keelefilosoof, kes paremini kui teised on järele mõelnud keele ideaalsete ülesannete üle ja seega teab, mis on vajalik, teiselt poolt ja eriti vormiosav keelevalitseja, kes paremini kui teised on keelt tarvitand ja mõttele vastava väljenduse loond ja seega teab, milliseid uusi vahendeid meile võib luua olemasolevaist vahendeist" (lk. 155). Kuid keeles ei tule ainult valida kahe võistleva vormi vahel, vaid keelt tuleb N. arvates ka parandada, aga: „mitte igaüks ei ole kutsutud keelt parandama, vaid ainult keelegeenius (praktilises mõttes), s. t. kõnekunstnik selle sõna parimas tähenduses, ja suured kirjanikud, kellele on määratud kord saada nimetatud klassilisteks" (lk. 157).

Ühes tõlkega avaldab A. Johannson ka mõningaid kriitilisi märkusi Noreeni kirjutuse kohta ja oma arvamisi õigekeelsusküsimustest („Zu Noreens Abhandlung über Sprachrichtigkeit", IF I, 232—255). Schleicherit peab J. täiesti kirjandusajaloolise vaatepunkti esindajaks (lk. 234—236). Noreeni ratsionaalset vaatepunkti nimetab J. otstarbekohasuse põhimõtteks (lk. 240). J. teisi vaateid puudutame osalt alamal.

2. E. N. Setälä.

Järgmine tähtsam kirjutus õigekeelsuse üle on E. N. Setälä „Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen", mis peajoontes esitati juba a. 1893 ja mis võõramaalastele kohandatuna ilmus pealkirja all „Über die Sprachrichtigkeit" (FUF IV a. 1904). S. töö on Eestis nähtavasti juba varsti peale ilmumist tuttavaks saand ja on paljudele veel praegugi viimaseks sõnaks õigekeelsusprobleemi lahendusel.

S. väidab, et kirjandusajaloolise vaatepunkti esindaja ei poolda mitte vana keelendit, vaid niisugust vormi, missuguseks tema meelest teatav keelend oleks pidand arenema keeleseaduste järele, sellepärast

nimetab S. seda vaatepunkti etümoloogiliseks ehk keeleõpiliseks (kieliopillisuuskanta) (KO 71). Selle põhimõtte tähtsamaist esindajaist Soomes S. nimetab R. v. Becker'it, G. Renvall'i, E. Lönnrot'i, A. Ahlqvist'i ja F. Ahlman'i.

Noreeni loodusteaduslikule vaatepunktile vastab S. rahvakeelsuse põhimõte („Tietosanakirja's" [1]) nimetab S. seda põhimõtet *käytännönomaisuuskanta* — pruugipärasuse p.), mille esindajate arvates „keeleseadused esinevad kõige puhtamini elavas rahvakeeles, eriti selles keeles, mida rahvas häis keelekohtades kõneleb". „Keelt tarvitab siis kõige õigemini see, kes järgib heade keelekohtade kõnet" (lk. 79). Seda vaatepunkti esindavad Soomes S. arvates C. A. Gottlund, J. F. Lagerwall, G. A. Avellan, A. W. Ingman ja osalt A. Ahlqvist (KO 82). Nende kahe vaatepunkti esinduse kohta Soomes ütleb S., et kuigi need põhimõtteliselt erinevad, on need siiski sageli nagu kompromissi teind: „Ühelt poolt tunnistati rahvakeel selleks allikaks, millest „keeleseadusi" tuli otsida, teiselt poolt möönati, et rahvakeele vormide ja väljendusviiside vastuvõetavuse üle saab otsustada selle järele, kuidas need sobivad uurimisel kindlaks tehtud süsteemiga" (lk. 84—85).

Kolmanda, otstarbekohasuse põhimõtte esindajaist Soomes S. mainib Joh. Vilhelm Snellman'i, Agaton Meurman'i ja B. F. Godenhjelm'i.

S. arvates igas neis kolmest vaatepunktist on midagi õiget, kuid ükski neist ei sisalda tõde tervikuna (lk. 95), seega siis ka mitte otstarbekohasuse põhimõte. Oma õigekeelsuspõhimõtted võtab S. järgmiselt kokku:

Keelendite õiguse üle tuleb otsustada alati mingi teatud keeleühiskonna ja ajajärgu keele seisukohalt ja otsustajaks on nimelt keelepruuk; „keeleviga on väljendus, mis tuntakse olevat vastolus keeleühiskonna keelepruugiga teatud ajajärgul. Tarvitusel olevate keelendite paremuse või halvemuse otsustab nende otstarbekohasus; sama seik otsustab ka, kas uudismoodustuse pääsemist keelepruuki tuleb pidada soovitavaks või mitte. Kõige parem keel sünnib siis keelepruugi ja otstarbekohasuse kompromissist" (lk. 123—124).

Õigekeelsusküsimuste otsustamine kuulub S. arvates parimaile kirjanikele, nii et S-gi õigekeelsusprobleemi lõpplahendus on: „Parima keele juhtnööriks on... parimate kirjanike keel" (lk. 145).

---

[1]) VI köide, veerg 1444.

3. O. Jespersen.

Kolmas tähtsam autor, kes uuemal ajal on käsitlend õigekeelsusprobleemi, on taani keeleteadlane Otto Jespersen, kelle teoses „Mankind, nation and individual from a lingvistic point of view" (1925) kaks peatükki on pühendatud õigekeelsuspõhimõtteile.

Setälä keeleõpilise vaatepunkti asemel ütleks J. meelsamini ‚lingvistilis-ajalooline' (MNI 86; vrd. Kettunen'i ‚keeleajalooline' e. ‚grammatilis-ajalooline' p. AM 99). Vaadet, mille järele keel on organism, mis areneb kõige paremini vabaduses, ilma igasuguse dogmatiseerimiseta, nimetaks J. täpsemini anarhiliseks kui loodusteaduslikuks (lk. 87).

J. väidab, et Noreeni poolt toodud kaks vaatepunkti on mängind küll suurt osa lingvistide kaalutlustes, kuid praktikas, õigekeelsusküsimuste käsitlusel klassitoas, ajalehtedes ja igapäevases kõneluses on mängus hoopis teised motiivid. J. peab tarvilikuks süveneda küsimusse: „Kuidas tegutseb tavaline inimene (ordinary man), kui ta avaldab oma arvamist, kas see või teine väljendus on õige või mitte?" (lk. 94). Ja siin leiab J. seitse tähtsamat põhimõtet (standards), need on:

1) autoriteedi,
2) geograafiline,
3) literaarne,
4) aristokraatlik,
5) demokraatlik,
6) loogiline ja
7) esteetiline põhimõte.

(1) Autoriteedi põhimõtte all J. mõistab seda, et inimesed soovivad endale mingit välist autoriteeti keelelistes küsimustes. Selliseks autoriteediks on mõnel maal haridusministeeriumi poolt antud juhtnöörid koolidele, teisal akadeemiad (näit. Prantsusmaal). Sageli peetakse autoriteediks mõnd kirjanikku või grammatikat.

(2) Geograafiline põhimõte on see, kui arvatakse, et parimat keelt kõneldakse teatud maakonnas või linnas.

(3) Literaarse põhimõtte all J. mõistab Noreeni ja Setälä vaadet, et õigekeelsus peab järgima paremaid autoreid.

(4) Aristokraatliku põhimõtte järele on parim keel ‚ülema klassi' ehk ‚hea seltskonna' keel.

(5) Demokraatliku põhimõtte järele on üks isik sama hea kui teine. Selle vaate järele on otsustav ainult keelendit tarvitajate arv; kahtluse korral otsustagu referendum. Praktiliselt on J. arvates demokraatlik põhimõte sama vaade, mis peab õigekeelsusküsimustes autoriteediks uusust ehk keelepruuki. J. tsiteerib selle vaate esindajaist Horatius't, Madwig'it, Sayce'i, Sweet'i ja E. Tegnér'it (MNI 111). Tegnéri väite kohta: „Kõige suuremad absurdsused ilmas muutuvad korrektseks, niipea kui nad saavad uususe täiesti enda poole, just niisamuti nagu kõige halvem usurpaator saab seaduslikuks, niipea kui ta on täiesti kindlustatud oma troonil“ [1]) ütleb J.: „keeled on loodud ometi inimeste poolt, ja meil ei ole mitte ainult õigus, vaid kohus kaasa aidata selleks, et teha neid paremaks meie kaaslastele ja tulevatele põlvedele. Ja nagu on olemas poliitiline moraal, nii on olemas ka kõrgem lingvistiline moraal kui see, mis tunnustab suurimaid absurdsusi, kui aga uusus on nende poolt“ (lk. 112).

(6) Loogilise põhimõtte järele ei ole keeles korrektne see, mis on konfliktis mõttega.

(7) Esteetilise põhimõtte järele on keeles korrektne see, mis rahuldab meie esteetilist meelt.

Jespersen, kritiseerind kõiki põhimõtteid, leiab, et ükski neist ei või maksta teadusliku põhimõttena, kuigi neis on mõndagi tõtt (lk. 121—122).

Uue õigekeelsuspõhimõtte püstitamisel J. lähtub keele võrdlusest seltskondlike kommetega. Keeleliselt õige on J. järele: „see, mida nõuab see keeleühiskond, millesse kuulutakse; mis on sellega vastolus, on lingvistiliselt ebakorrektne“ (lk. 123).

J. ütleb, et see ei tähenda seda, et ühiskonna nõue on ülim võim, mille eest pole pääsu. Hoopis vastupidi see „norm“ ei või olla midagi, mis on kord kõikide jaoks fikseeritud, sest ühiskond koosneb üksikutest indiviididest, ja ühiskonna keel (la langue) on ainult üksiku indiviidi kõnendi (la parole) mitmus. Üksikisik võib sellepärast ka ise mõndagi algatada, mis, kui see on vastu võetud teiste poolt, võib muutuda uueks normiks ja seega olla määrav teiste keelele (lk. 125).

See maksab õige keele kohta, kuid h e a k e e l e kohta, ütleb J., maksavad suuremad nõuded, need on s e l g u s ja i l u, millised küsimused kuuluvad stiili alla (lk. 132—133).

---

[1]) Ka prantsuse kirjanik A. T h é r i v e ütleb: „uusus on suverään“ (QL II, 40).

4. Teisi uuemaid autoreid.

Eelmistele õigekeelsusprobleemi käsitlustele liitub veel soome keeleteadlase Aarni Penttilä kirjutus „Oikeakielisyyden periaatteista" (Vir. 1930). Praegusaja soome kirjakeele korraldamisel jälgitavaist põhimõtteist mainib P. tähtsamaina reeglikindlust (vakinaisuus), järjekindlust, otstarbekohasust, esinemisüldisust ja puhtust (teatud mõttes rahvakeelsuse põhimõte) (lk. 224—227). P. arvates keeleuurija ja õigekeelsuse suhe on sarnane juristide ja seaduslikkuse suhtega. Nagu on loomulik, et asja seaduslikkuse üle selgusele saamiseks pööratakse juristide poole, samuti keelendite õigekeelsuse asjus küsitakse keelemeeste arvamist.

Kõige viimaseid õigekeelsusküsimuse käsitlejaid soome keele alal Lauri Hakulinen (Suomalainen Suomi 1938) rinnastab keelt samuti nagu Jespersen ühiskondlike kommetega. H. ütleb, et Setälä õigekeelsuspõhimõtteist on olnud vähe kasu neile, kes viimaste aastakümnete jooksul on tegelnud keelekorralduse küsimustega. Keelepruuki ei saa H. arvates õigekeelsuse aluseks võtta seepärast, et see on muutuv (lk. 16). „Parimaid kirjanikke" ei saa ka võtta õigekeelsuse mõõdupuuks, kuna nende hulka kuuluvaid autoreid ei või sageli pidada keeleliseks eeskujuks. H. mainib näit. Aleksis Kivi, kes ei olnud oma ajajärgu soome õigekeelsuse tasemel (lk. 17).

Nagu juriidilise ja eetilise õiguse mõistete seas on hulk selliseid, mis muutuvad aeglaselt ja nagu loomulikult ja mis on väljaspool üksikisiku mõjupiirkonda, nii on ka keeleliste „kommete" seas hulk niisuguseid, näit. ükski diktaator ei suudaks kaotada soome genitiivi. Kuid nagu ühiskondlikegi kommete hulgas on rida neid, mille muutmist võivad esile kutsuda üksikud ühiskonnaliikmed, nii ka keelekommetes on selliseid, mille muutusi võivad esile kutsuda üksikisikute algatused. H. arvates on siin üle hinnatud ilukirjanike osa ja tähtsust keelenormide loomisel, kuna keeleuurijate ja keeleõpetuste autorite mõju praegusesse ühiskeelde on olnud kaugelt suurem ilukirjanike omast (lk. 18).

Keele otstarbekohasuse p. nimel võib muuta ka üldist keelepruuki, näit. võib kõrvaldada passiivi partitsiibi tarvituse soome keeles juhtumeis nagu *suljettu tavu, pidennetty selkäydin* (lk. 19). H. ütleb, et see ei ole sugugi vastolus keeleolemusega, samuti nagu ühiskonnas võib alati märgata tendentsi uute, endistest otstarbekohasemate juriidiliste, eetiliste, hügieeniliste jne. kommete poole.

Tähelepanekud näitavad, et kultuuri arenedes kommetes mõistuslik element üha suureneb vaistu- ja tundepärase arvel, sama sünnib ka keele alal. Seepärast tuleb vastu astuda sellele vaatele, mis põhimõtteliselt eitab keele teadlikku arendamist (lk. 20). Neile, kes pooldavad keele loomulikku arenemist, vastab H., et mõistusliku korraga harjumatule tunduvad ta vabaduse piiramised sageli tülitavad ja ebameeldivad, kuna nendega harjunule need on loomulikud ja kasulikud, sest need tähendavad õieti kõrgemat eetilist vabadust. Seepärast tähendab ka keele arendamine eelkõige mõistusliku keelekultuuri üldtaseme tõstmist ja on seega moraalselt õigustatud (lk. 21).

Ungari keele alal on uuemaaegseid põhimõttelisi õigekeelsusartikleid J. B. Nagy oma (Magyarosan I a. 1932). N. arvates võib keele üle otsustada ainult see, kel on keelest õige arusaamine, milleks on vaja tunda keeleajalugu (lk. 29). Keele loomulikku arenemist ei tohi takistada, uute keelendite suhtes peab olema rohkem kannatlikkust. Uute keelendite üle otsustamisel ja keelendite õigeks või vääraks tunnistamisega peab olema väga ettevaatlik. Sageli on paralleelvormidest mõlemad õiged, sest et neid tarvitatakse võrdselt. Kellelgi pole õigust, veel vähem võimu, ühiskonnale peale suruda oma individuaalset arusaamist ning keelemaitset ja lugeda vigaseks kõike seda, mis talle ei meeldi (lk. 35). Keele arendamisel peab silmas pidama kirja- ja ühiskeele iga haru: ilukirjandust, teaduslikku kirjandust, ajalehekeelt jne. (lk. 38).

Vähemaist põhimõttelistest õigekeelsuskirjutustest uuemal ajal on meil tuntumaid K. Vossler'i oma (Logos I). Lähtudes esteetiliselt seisukohalt — „Keeleline mõte on oluliselt luuleline mõte, keeleline tõde on kunstiline tõde, on tähendusrikas ilu“ (lk. 91) —, jõuab V. samuti nagu Noreen ja Setälä keelekunstnike — kirjanike juurde, kelle poole tuleb pöörata õigekeelsusküsimuses (lk. 91).

Vaade, et õige on see keelend, mida tarvitavad head kirjanikud, omas juba vanal ajal poolehoidjaid, näit. Krates Mallosest ja Quintilian, ja seda esineb ka uuemal ajal rohkesti (vt. Johannson, IF I, 236—237).

Saksa lingvistide, niipalju kui nad üldse on puudutand õigekeelsusprobleemi, domineeriv vaade on see, et õigekeelsuse määrajaks on keelepruuk. See vaade esineb juba Horatius'el, kelle õigekeelsuslikku credo't sisaldavaid värsse:

„si volet usus
Quem penes arbitrium est et jus et norma loquendi“ on väga palju

tsiteeritud (vrd. Jespersen MNI 110). See vaade on saksa kirjanduses nii määrav, et mõiste *sprachrichtigkeit* 'õigekeelsus' on samastatud sõnaga *sprachgebrauch* 'keelepruuk', nii et kui tahad mõne raamatu indeksis või mõnes teatmeteoses leida õigekeelsust, siis tuleb seda otsida sõna *sprachgebrauch* all. Selle seisukoha tüübilisemaid esindajaid on Otto Behaghel, kes ütleb: „Mida tarvitatakse, see on õigekeelne; mida ei tarvitata, see käib õigekeelsuse vastu" (DS 88). Kuid õigekeelsus ei pea jälgima mitte igasugust keelepruuki, vaid haritlaste ja paremate kirjanike keelt. (A. Johannson nimetab seda B. ja teiste vaadet *kombineerivaks* vaatepunktiks [IF I, 237]). Kui neil esineb lahkuminekuid, siis on otsustav enamuse pruuk, mille teeb kindlaks statistika (VDS 320 ja DS 93).

H. Paul ütleb: „Oleviku keelepruuk peab vanade eeskujude kõrval, kui mitte ainukeseks, normiks jääma" (P 408—409). Süntaksis ja morfoloogias soovitab P. võimalikult vanadest eeskujudest kinni pidada; vabadust soovitab P. uute sõnade loomisel ja vanadele sõnadele uute tähenduste andmisel (P 410).

K. G. Andresen ütleb oma õigekeelsusjuhis „Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen", mis on Saksas populaarsemaid ja soliidsemaid omal alal: „Ei või olla kahtlust, et ainuüksi keelepruugil on otsustav tähendus" (lk. 2). Keelepruugi all mõtleb A. paremate uuemate kirjanike keelt (lk. 6).

W. Fischer ütleb: „Õigekeelsuse mõõdupuu on haritlaste enamiku keelepruuk" (DSH 89). F. tunnistab ise, et „see ei ole mingi kindel mõõdupuu igas küsimuses", kuid lisab, „aga kui keegi oleks leidnud mingi parema, mis oleks kõrvaldand igasuguse kahtluse ja oleks leidnud üldist tunnustust, siis ei oleks olemas vaidlusi keeleliste küsimuste üle" (ibid).

Ungari lingvist S. Simonyi peab samuti keelepruuki ülimaks otsustajaks õigekeelsuses (US 187).

Ka Prantsuse Akadeemia grammatika eesmärgiks on sanktsioneerida „head aktuaalset keelepruuki" (lk. 1—2).

Kõige uuemal ajal on õigekeelsusprobleemi ja keelekorralduse põhimõtteliste küsimustega agaralt tegelnud eriti aktiivsed Tšehhoslovakkia keeleteadlased.

Václav Ertl käsitleb õigekeelsusprobleemi teoses ‚Časové úvahy o naší mateřštině' (1929). E. asub literaalsel vaatepunktil:

keeleliselt õige on see, mida tarvitab suurem osa häid autoreid. Keeleteoreetik, kes selgitab maksvat kirjakeele pruuki, on õigustatud ja kohustatud keele arengusse vahele astuma uuenduste puhul, kuid mitte kui seaduseandja, kes dikteerib keelele oma seadusi, vaid nagu kohtunik või konservaator, kes kaitseb keelt selle enda poolt loodud seaduste rikkumise eest vastavalt keele ülesandele (ptk. ‚Řeč a gramatika'). Hea autori all ei mõista E. mitte väljapaistvate kunstiliste väärtustega autorit, vaid kirjanikku, kelle keel on nii õige, et ta võib olla eeskujuks kõigile, kes tahavad õppida õiget kirjakeelt. Head autorit ei tule otsida minevikust, vaid nende kirjanike hulgast, kes kõnelevad selles keeles nagu meie ja kelle raamatuid ikka veel loetakse. Absoluutselt head autorit õigekeelsuse seisukohalt ei ole üldse olemas, on vaid relatiivselt häid kirjanikke, kes on enamvähem täpsed väljendustes, olenedes sellest, kuivõrd nende keel läheneb absoluutselt hea autori keelele. Absoluutselt hea kirjanik on ainult kujutlus, mis on kujunend üksikute autorite keele uurimisest ja võrdlemisest. Kuna heade autorite keel muutub nagu tegelik keelgi, millel ta põhjeneb, siis on muutuv aja jooksul ka õigekeelsus. Seepärast on asjatud ettepeited grammatikale, et see muudab aeg-ajalt oma reegleid. Oleks võimatu viga, kui grammatika püüaks säilitada vorme, mis on keelest juba kadund (ptk. ‚Dobrý autor').

Jiří Haller on oma kogemuste põhjal tšehhi õigekeelsuse käsiraamatut kirjutades jõudnud veendumusele, et õigekeelsuse normi ei saa kindlaks teha sünkroonilise meetodiga. Viimane nõuaks hulka inimesi ja väga palju pikki aastaid. Tuleks tunda põhjalikult praegusaja keelt ja üksikute autorite keel peaks olema monograafiliselt läbi töötatud. Seepärast leiab H., et diakrooniline ehk ajalooline uurimine on siin õigem ja kiirem. H. arvates tšehhi keelel puudub tugi ja kaitse keeleliste uuenduste tormijooksu vastu ja küllaldane kriitika, et õieti eraldada väärtuslikke uuendusi mittetarvilikust, isegi kahjulikust prahist; isegi keeletunne ei ole küllalt kindel, sest et puudub küllaldane keeletundmine (Nové Čechy 1931, 202—206).

B. Trnka (Nové Čechy 1931), kes tugineb Jespersenile, annab järgmise õigekeelsusvalemi: „Õigeks võime lugeda seda, mida indiviidid, kes moodustavad keeleühiskonna, spontaanselt jäljendavad, kas siis ühel nõul maksva keelenormiga või isiklike kõrvalekalduumistega, mis on tingitud keele väljenduslikest nõuetest" (lk. 166). Õige on see, mis leiab keeleühiskonnas vastuvõttu, olgu siis uudiskeelend loodud kirjaniku või mõne teise isiku poolt, kel on talenti tunda väljendi ekspressiivsust. Keeltes, kus on olemas kirjanduslik traditsi-

oon, täiendatakse õigekeelsust keelekriitikaga, mis lähtub loogilis-esteetilistest nõuetest. Õigekeelsuse testiks on heade autorite üksmeel. Seda üksmeelt peab sanktsioneerima keeleline kollektiiv, kes peab tunnistama õigeks ka uued sõnad, mis on üldiselt tarvitusele tulnud. Vastandina Hallerile arvab T., et õigekeelsuse mõõdupuu peab olema sünkrooniline, mis baseerub põhimõttelisel üksmeelel rahvakeele ja kaasaja kirjanike keele vahel.

M. Marvan nõuab kirjakeele õigekeelsuselt eeskätt mugavat arusaadavust ja ühtumist rahvakeelega, kuid ka esteetiliste kriteeriumide arvestamist (Index 1931, 91—93).

Praha lingvistide kooli poolt väljaantud koguteoses „Spisovná čeština a jazyková kultura" on kaks tähelepandavat artiklit kirjakeelest ja selle arendamisest. Esimeses artiklis Vilém Mathesius rõhutab stabiilsuse tähtsust kirjakeeles. Keele stabiilsus peab küll olema painduv, kuid liigsed keeleuuendused, uute sõnade loomine ja vanade keelendite elustamine ei ole alati kasuks, kuna need rikuvad kirjakeele stabiilsust. Uusi reegleid ärgu määratagu liiga kergelt ja kaalumata, et neid ei oleks jälle vaja muuta. Ainukeseks orgaaniliseks aluseks keeleuuenduspüüetele, millele võib toetuda taotledes kirjakeele stabiilsust, on tänapäeva kirjakeel ise, mida peab uurima ja tundma.

Teises pikemas kirjutuses Bohuslav Havránek selgitab kirjakeele kultuuri mõistet, mille all H. mõistab kirjakeele teoreetilist arendamist, püüet keelt muuta täiuslikumaks. Siin peab abiks olema keeleteadus, aidates moodustada norme, stabiliseerides ja hoolitsedes selle eest, et alati oleks tagavara rikkalikke keelelisi vahendeid kõigil aladel. Esimeseks tingimuseks selle teoreetilise töö juures on see, et peab tundma maksvat kirjakeelt. Teadliku kirjakeele arendamise sihiks on kultiveeritud keel ja keeleline kultuur nende juures, kes seda tarvitavad. Oleks väär arvata, et kirjakeele norm võiks olla väljaspool tegelikku kirjakeelt antud ajal. Kirjakeele tähtsamaks nõudeks on arusaadavus laiematele hulkadele. Ka H. rõhutab stabiilsuse tähtsust kirjakeeles. Kirjakeel jaguneb vastavalt eri sihtidele mitmeks eri funktsiooniga keeleks. On võimatu tõsta üht funktsionaalset keelt teise kriteeriumiks. Keeleteadlane võib keelendeid kritiseerida ainult sellelt seisukohalt, kas see täidab oma otstarvet või mitte, kusjuures tuleb arvestada ka autori põhimõtteid ja õigust isiklikule valikule. (Vt. ka J. M. Kořšnek, Die čechoslovakische Sprachwissenschaft in den Jahren 1928—1933. Zeitschr. für slavische Philologie XIII (1936), õigekeelsuse ja kirjakeele kohta lk. 397—400.)

B. PURISM JA TEGELIK KEELEKORRALDUS TEISTES MAADES.

1. Itaalia, Saksamaa ja Holland.

Õigekeelsusprobleemi teoreetilise lahenduse kõrval on kõigis maades tegelikult teadlikult korraldatud ja arendatud kirjakeelt, mõnel pool vähemal, teisal suuremal määral, mõnel maal kavakindlamalt, teisal rohkem juhuslikult. See teadlik keelekorraldus on tunduvalt mõjutand kirjakeelte arenemist eri mais erisugusel määral, ebateadliku, spontaanse kirjakeele arenemise kõrval. Alamal anname lühikese ülevaate nende Euroopa tähtsamate maade keelekorraldusest, kus see probleem on olnud enamvähem akuutne.

Teadlik keelearendus on seisnud peamiselt kolmes tegevuses: keele puhastamine, rikastamine ja normimine.

Kirjakeele puhastamine on seisnud osalt murdeliste keelendite väljaheitmises, peamiselt aga purismis, s. o. võõrsõnade ja -väljendite vastu võitlemises.

Purism Euroopas saab alguse Itaaliast ja selle ideed ulatavad tagasi humanismi. Keeleharimise võtavad endale ülesandeks Itaalias akadeemiad, millest esimene loodi Veneetsias 1495 ja millest purismi seisukohalt tähtsam on Academia della Crusca (asutatud 1582) [1].

Purism on eriti tugev olnud Saksas. Saksa purismi terav ots on sihitud prantsuse laenude vastu rahvuspoliitilisel põhjusel. Sellepärast on puristlikud püüded eriti aktiivsed olnud aegadel, mil saksa keelde on tunginud prantsuse laene või mil Saksamaa on olnud vaenujalal Prantsusmaaga. Esimesi hääli prantsuse sõnade vastu ilmus juba 13. sajandil, need korduvad 15. sajandi lõpul ja 16. sajandil [2]). 17. sajandil tekkis juba eriline liikumine saksa keele puhastamiseks. Tähtsamaid tolle aja puriste Kötheni vürst Ludwig asutas 1617 Weimaris ühingu „Die Fruchtbringende Gesellschaft", mis taotles puristlikke sihte ja oli loodud Itaalia akadeemiate eeskujul. Selle ühingu liikmeks olid teiste seas luuleteoreetik Martin Opitz, G. P. Harsdörffer, J. G. Schottel, J. M. Moscherosch, J. Rist ja Fr. Logau. Ühingu liikmeiks olid peamiselt vürstid, hertsogid, krahvid ja teised aadlikud. Peale mainitud ühingu oli terve rida teisi

---

1) W. Mulertt, Deutsche und romanische Sprachreiniger. GRM XVII, 136—137.

2) S. Feist DS 218—227.

puristlikke seltse, millest tähtsam on Philipp von Zesen'i asutatud „Deutschgesinnte Genossenschaft" ehk „Rosenorden" (1643).

Puristlikule liikumisele tekkis juba alguses ka kohe vastaseid, kellest tähtsam on Christian Weise (1642—1708), kes võitles liialdatud purismi vastu. Kui kaugele tolle aja saksa puristid läksid, näitab see, et Philipp von Zesen tahtis asendada *fenster* sõnaga *tageleuchter* ja *natur* sõnaga *zeugemutter*. Selle kõrval on aga P. v. Z. rikastand saksa keelt paljude seni püsind sõnadega, näit. *vertrag, augenblick, vollmacht*. Samuti on annud teised puristid terve rea praeguse saksa keele sõnu. Uusi sõnu on loodud peamiselt deriveerimise ja liitmise teel. Rohkesti on harrastatud ka sõnasõnalist ja vaba tõlkimist teistest keeltest (näit. prantsuse ja ladina keelest).

18. sajandil ja 19. sajandi algul oli tähtsamaks puristiks ja uute sõnade loojaks Joachim Heinrich Campe. 19. sajandi 90. aastail haaras puristlik liikumine Saksamaal juba suuremaid rahvahulki ja selle keskuseks ja juhtijaks sai Hermann Riegel'i poolt a. 1885 asutatud „Allgemeiner deutscher Sprachverein", mille head organisatsiooni näitab see, et 1932. aastal oli ühingul 45.000 liiget ja 480 haruseltsi. Ühingu aktiivsuse tagajärjel on viimasel ajal palju võõrsõnu asendatud saksa sõnadega, millest mainitagu näit. *fahrkarte* pro *billet*. Muidu on ühingu saksastamisettepanekuist läbi läind ainult osa. Uut hoogu sai saksa purism Maailmasõja päevil. Ühingu nimekamaid tegelasi lingvistidest on O. Behaghel, kes esindab purismi mõõdukamal kujul, väites, et ükski saksastamispüüete esindaja ei mõtle täiesti saksastund sõnade kõrvaldamisele (VDS 353). Miks B. võõrsõnu ei salli, näitab iseloomustavalt B. vastus a. 1918 Preisi Teaduste Akadeemiale, kes oli saatnud Preisi haridusministeeriumile purismi eitava kirja, kust muuseas loeme: „Akadeemia näeb võõrsõnades rahva kultuurelu tähtsaid tunnistusi, mälestusmärke tema haridusloost ja tema kokkupuudetest teiste rahvastega. Kas ta on sealjuures ka mõelnud tõsiasjale, et Kolmekümneaastases sõjas palgalised sõdurid kõikide valitsejate maadelt Saksa pinna üle ujutasid...? Kes seda hindab, et meie keeles võib esitada võõra mõju tunnistusi, see peab teadlik olema sellest, et ta uhkustab ahelatega, mille all meie kord oleme ägand" (VDS 353—4). Peale rahvuspoliitilise motiivi, mis on kõige tähtsam, toob B. võõrsõnade vastu ette ka esteetilise ja selguse p. (vt. DS 182 ja VDS 51).

Herman Hirt'i arvates on võõrsõnade peamine pahe see, et nad on arusaadavad ainult ühele rahvakihile ja et nad suurendavad hariduse lõhet (GDS 197).

Mõõdukad puristid on ka Fr. Kluge (vt. näit. „Unser Deutsch" lk. 19—32) ja W. Fischer (DSH 96). (Vt. ka A. Johannson'i p-id IF I, 249—253).

Käredama purismi tüübiline esindaja on fanaatiline Eduard Engel, kelle raamatu pealkiri on juba iseloomustav: „Sprich Deutsch! Leipzig. Im dritten Jahr des Weltkrieges ums deutsche Dasein". E. ütleb, et saksa teaduse keel on samasugune segukeel nagu inglise keel: „ta on romaani-kreeka murrak tugeva saksa värvinguga" (lk. 7). Vastandina Behagheli mõõdukamale suhtumisele võõrsõnadesse väidab E.: „Vältimatuid, asendamatuid võõrsõnu pole üldse olemas" (lk. 161).

Hugo Schuchardt ütleb, et nagu paljudes teistes asjades, nii ka võõrsõnade küsimuses kalduvad sakslased kahte vastupidisesse äärmusse: „mõnedel kujuneb keelepuhastushaigus hullumeelsuseks, teiste juures valitseb täielik ükskõiksus keelepuhtuse vastu. Erakordselt vähe on neid, kes on valinud kesktee, ainsa õige, maitseka tee" (HSB 323).

Purismi mõistis hukka Saksas juba Jacob Grimm (DG I, lk. XIII).

Peale kirjakeele puhastamise ja rikastamise on Saksas probleemiks olnud kirjakeele normimine, mis kerkis teravamalt päevakorrale 17. sajandil [1]). Tekkis kaks leeri: idakesksakslased eesotsas Meissner'iga nõudsid oma murret, kuna teised eesotsas kuulsa grammatiku Justus Georg Schottel'iga nõudsid murdeist ülalpool seisvat kirjakeelt (hochsprache). Ühise keele loomise vastu reeglite järele oli eriti Christian Gueinz.

18. sajandil on saksa keele arendamisel suuri teeneid Joh. Christian Gottsched'il. 18. sajandi grammatikud vabastasid saksa kirjakeele Lutheri vananend keelest, kuna klassikud vabastasid keele Meissneri e. ülemsaksi murde mõjust. Üldse loetakse saksa kirjakeelt valmiks 18. sajandi keskel. Klassikud rikastasid saksa kirjakeelt murretega ja romantikud võtsid sõnu ka vanemast keelest(näit. *minne* 'liebe'). Liialdusse arhaismidega läks Richard Wagner.

Uuemal ajal on Saksas õigekeelsusprobleem akuutne olnud eriti võõrsõnade ja ortograafia, osalt ka hääldus alal. Siiski ei ole õige arvamine, nagu oleks saksa kirjakeel täiesti valmis ja nagu ei oleks seal enam midagi teha keele arendamiseks, nagu meil sageli arvatakse. H. Hirt ütleb: „Kõigi suurte puuduste kiuste on meie keel edukalt

---

[1]) Feist DS 236.

arenend. Aga meie ei ole veel sihil. On vaja energilist tööd, et jõuda tõesti vabale kõrgusele" (GDS 206). Et Saksamaal ka tänapäeval energiliselt tegutsetakse keelekorraldusega, koguni keeleparanduse ja -uuendusega, seda näitab see, et ajalehtede teatel on Saksa propagandajuht Göbbels 1937. a. kevadel Saksa kultuurkojas sõna võtnud viimasel ajal ilmnend liialduste vastu saksa keele parandamise ja uuenduse alal ja on kutsund seltskonda üles häält tõstma viimase aja eksperimentide vastu, mis ähvardavat saksa keelt rikkuda (Pvl. 1937 nr. 122).

Teisel germaani maal Hollandis[1]) algavad puristlikud taotlused samuti võrdlemisi varakult: 16. sajandil püüdsid keelt võõrsõnadest puhastada D. V. Coornhert ja H. L. Spieghel. 17. sajandil võtab P. C. Hoost tarvitusele hulga uudismoodustusi võõrsõnade asemele.

19. sajandil taotles rahvusromantiline kool keeleuuendust arhaiseerimise teel, kuid ei saavutand püsivaid tulemusi. Veel 19. sajandi 60. aastail oli hollandi kirjakeel võõrdund rahvakeelest. Vanadest deklinatsiooni ja ortograafia reegleist vabastas keele Eduard Douwes Dekker (Multatuli). Hiljem keerleb Hollandi kirjakeele probleem peamiselt ortograafia ja hääldamise ümber, kuna deklinatsioon seatakse ühiskeele põhjale. Uuemal ajal käsitleb õigekeelsusküsimusi Hollandis ajakiri „Onze Taaltuin" (asutatud 1932).

2. Prantsusmaa ja Hispaania.

Prantsusmaal algab kirjakeele arendamine hooga 16. sajandil[2]). A. 1549 avaldab Joachim Du Bellay prantsuse keele arendamise programmi „La defense et illustration de la langue francoyse", milles nõutakse prantsuse kirjakeele taseme tõstmist ladina ja kreeka keele kõrgusele, soovitades seejuures ladina laene mugandada prantsuse keelega. Plejaadikirjanikud eesotsas Ronsard'iga nõudsid uudismoodustusi ja käsitööliskeele sõnade vastuvõtmist kirjakeelde. 16. sajandil loodud suurt sõnatagavara hakkab a. 1600 puhastama Malherbe, kes heidab keelest välja kõik latinismid, uudissõnad, provintsialismid ja vulgarismid.

17. sajandil muutub kirja- või õigemini kirjanduskeel aristokraatlikuks. Malherbe ja teised keelepuhastajad annavad välja grammatikaid, milles kodifitseeritakse salongide keel. A. 1635 asutab Riche-

1) Van der Meer HGNS I, lk. LXXIII—CIII.
2) Mulertt, GRM XVII, 138—143 ja Meyer Lübke, lk. 15 jj.

lieu kuulsa „L'Académie Française". Akadeemia ülesannete kohta on põhikirjas öeldud: „Akadeemia peaülesandeks on töötada kõige hoole ja võimaliku kiirusega selleks, et anda kindlaid reegleid meie keele kohta ja et teha teda puhtaks, elokventseks ja võimeliseks käsitlema kunste ja teadusi" (GAF lk. V). Oma õigekeelsuslike p-te kohta ütleb akadeemia ise, et tal ei ole õigust keelt luua ega parandada. Ta nimetab end ise „Uususe protokollijaks" (le greffier de l'Usage), aga ta missiooniks on kaitsta keelt anarhia ja täieliku harimatuse vastu, kuid eriti „vaba grammatika ähvarduste vastu" (ibid. lk. VIII—IX).

Akadeemia sõnastiku toimetuse peajuhiks saab Vaugelas, kelle järele uudismoodustuste õigus on ainult õukonnal. Malherbe tahtis jälgida ‚usage du peuple', s. o. kõigi rahvakihtide keelepruuki, aga Vaugelas mõtleb ‚bon usage' all ainult peenema seltskonna (‚honnetes gens'), s. o. õukonna tervema osa keelt vastavalt kaasaja autorite tervema osa kirjaviisile [1]). Akadeemikud arvasid, et nende aeg kujutab prantsuse keele kõrgemat arenemisastet, kuna hiljem võib tulla langus [2]).

18. sajandil taotlevad prantsuse grammatikud eriti lihtsust, selgust, reeglipärasust ja grammatika loogilisust, seejuures imetletakse ‚suure sajandi' kirjanike, eriti Racine'i keelt. Eelmainitud jooned ilmnevad ka tegelikult tolle ja hilisema aja prantsuse keeles.

Prantsuse 18. sajandi autoritel leiame ka radikaalsemaid mõtteid keeleuuenduse kohta. Condillac oli plaanitsend süsteemi, mille järele võis olevate sõnade analoogial luua kõige julgemaid uudistuletusi. Samu mõtteid avaldasid ka paljud teised autorid, muuseas ka Voltaire, D'Alembert ja Diderot. La Harpe näit. paneb ette sõnadest *inviolable* ja *introuvable* tuletada *inviolé* ja *introuvé*. Praktikasse julgemad teooriad siiski ei jõudnud. Julgemaks uuendajaks 18. saj. viimasel veerandil oli Urbain Domergue. Sel ajal prantsuse kirjakeel rikastus siiski hulga uudissõnadega. Ka arhaisme elustati [3]).

Praegusel ajal ei ole akadeemial keeleküsimustes enam seda osa mis enne. A. Thérive'i sõnade järele on akadeemia prestiiž määratu suur laia publiku seas (otsustades akadeemia grammatika kolossaalse menu järele), nõrk literaatide juures ja null filoloogide silmis

---

1) ibid. lk. 141.
2) ibid. lk. 142.
3) K. Vossler, Frankreichs Kultur und Sprache, lk. 350.

(QL II, lk. IX). Viimaste aastakümnete tegelik prantsuse kirjakeel osutab palju erinevusi kooligrammatikast (vt. W. Meyer, Die neueren Sprachen 42. (1934), 562—568).

Teisel romaani maal Hispaanias asutatakse Prantsuse eeskujul Madridis a. 1713 „Academia Española", kes seadis oma eesmärgiks: eraldada võõrsõnad ja -konstruktsioonid omapäraseist, vananend pruugitavaist, genuiinsed ja talupojalikud õukonna omadest [1]). 20. sajandil ilmund akadeemia sõnastik tegi aga lõpu purismile, võttes vastu 10.000 uut sõna.

3. Soome ja Ungari.

Soomes on purismi põhimõtted esimest korda sõnastand Johan Helsingberg a. 1767 [2]). Peale keeleõpilise ja rahvakeelsuse vaatepunkti esindajate, kes kõik suuremal või vähemal määral olid puristid, peab Setälä vähemal määral puhaskeelsuse esindajaiks veel J. Juteini't ja Volmari Kilpinen'i (lähemalt vt. KO 87—95). Viimane oli soome suuremaid sõnaloojaid ja keeleuuendajaid. K. loodud on näit. sõnad *tiede, taide, esine, sivistys, henkilö, kansallisuus, suhde* (lähemalt K. tegevusest vt. Setälä, V. Kilpinen suomen kielen uudistajana, KO 188—236). Peale sõnade loomise on Soomes sõnu laenatud vähesel määral vanemast kirjakeelest, suuremal määral aga rahvamurdeist, kuna sugukeeltest on teadlikku laenamist väga vähe olnud. Eesti keelest on soovitand laene A. Genetz ja H. Ojansuu (vt. Ojansuu, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta I, 132) ja uuemal ajal A. Penttilä (vt. J. Mägiste, EKirj. 1931, 244). Rahvusvahelisi laensõnu ladina, kreeka ja prantsuse keelest on soome keelde samuti võetud nagu teisteski keeltes, kuigi näit. paljude rahvusvaheliste sõnade asemel on soomes omad sõnad, näit. *sähkö* pro *elekter*. Rahvusvaheliste sõnade asendamises on soome keeles liialdatud purisminigi mindud (vrd. J. J. Mikkola, Suomen kirjakielen kriisi, VA 1928). Viimase aja purismi näiteist on ettepanek *reklaami* ja *radio* asendada sõnadega *mainos* ja *kuuluma* (vt. ibid. lk. 210; vt. ka K. Nieminen, VA 1937, 3—4).

E. N. Setälä järele, kes hülgab puristide vaate, „tuleb võõrsõnade keelde toomisel kõigepealt küsida, kas keel saab neist kasu, kas nad teevad keele rikkamaks ja nõtkemaks või seevastu kangeks ja raskesti mõistetavaks" (KO 142).

---

1) Mulertt, GRM XVIII, 144—145.

2) KO 86.

Uuemal ajal on küsimust, kui suurel määral tarvitada rahvusvahelisi võõrsõnu, Soomes käsitlend E. A. Tunkelo (Vir. 1915, 37—44). Lähtudes Setälä üldõigekeelsuspõhimõtteist jõuab T. seisukohale, et üldeuroopalisi laensõnu võib tarvitada siis, kui nad on kasuks mõtte täpsusele ja selgusele ning kergendavad arusaamist (lk. 38).

Keele teadlik rikastamine kõigis mais on sündind peamiselt uute sõnade tuletamise teel sufiksite abil ning sõnade liitmise teel ja laenamise läbi peamiselt murdeist. Vähemal määral on harrastatud teadlikku sõnade laenamist teistest keeltest.

Julgemaid meetodeid on tarvitatud Ungaris[1]), kus keele teadlik rikastamine uudistuletistega algas 17. sajandil. Suurem keeleuuendaja oli kirjanik Stephan Geleji-Katona, kes lõi sõnu „ebahariliku vabadusega" (US 159).

Suur sõnalooming algab Ungaris 18. saj. keskel ja kestab 19. saj. keskpaigani. On tähelepandav, et ungari tegelikud keeleuuendajad olid peamiselt kirjanikud. Keeleuuenduse algataja oli Ferenc Faludi, kes leidis, et ungari kirjakeel on kange ja vaene (vrd. J. Aavikut alamal). Selle paranduseks võttis ta tarvitusele ohtralt rahvakeele kõnekäände, uuris vanemate autorite keelt ja lõi ise uusi sõnu ja väljendeid. Uute sõnade loomine sündis tuletusliidete abil ja sõnade liitmise teel. Üks Faludi ja hiljem üldse ungari keeleuuenduses ohtralt tarvitatud sõnade loomise viise oli abstraktsioon, mis seisis selles, et sõnade lõpud jäeti ära. F. leidis, et paljud sõnad on sufiksite ülekoormatuse tõttu lohisevalt pikad, ja lühendas seepärast pikki sõnu lõppude ärajätmisega, näit. ta võttis *csendességgel* asemel tarvitusele *csenddel*. Sama meetodit harrastas Michál Adámi. 19. sajandil mindi sellises lõppude ärajätmises veel kaugemale, eriti Hemczy ja Bugát'i poolt.

18. sajandi keeleuuendajaist on veel mainida ‚vahtmeister' János Kónyi't ja Bernárd Benyák'i. Julgemaid ja produktiivsemaid sõnaloojaid oli Bartzafalvi Szabó Dávid, kes võttis tarvitusele ka arhaisme ja harrastas eriti lõppude ärajätmist. D. tuletab näit. sõnast *imád* 'palvetama' *ima* 'palve', sõna *csárda* eeskujul *brigáda, ármáda*.

Tähtsamaid keeleuuendajaid oli Ferenc Kazinczy (esitand 20 000 uut sõna[1])), kes oli äärmise iluprintsiibi pooldaja (vt.

---

1) Simonyi US 158 jj.
2) EE IV, veerg 555.

Setälä, AFUF IV, 34—35). K. lühendas näit. sõna *levegő-ég* sõnaks *lég*. K. rikastas sihilikult keelt ka võõrapärasustega, olles veendund, et keelt võib „rikkuda" selleks, et teda parandada. Näiteks asetas ta saksa eeskujul kõrvallauses verbi alati lõppu. Kõige omavolilisem ja kaugemaleminev sõnalooja oli Pál Bugát, kes tahtis kõigi loodusteaduslike oskussõnade asemele panna ungari omad sõnad.

Kazinczy ja teiste poolt rikastati ungari keelt ka teisel teel, nimelt murdesõnade ja arhaismidega, kuigi nad eelistasid kunstlikku sõnade loomist. Seda revolutsioonilist keelerikastamist kutsutakse ungaris sõnaga ‚nyelvújítás', mis vastab meie ‚keeleuuendusele'.

B. Kálmán (EKirj. 1935, 321—322) mainib järgmisi ungari keeleuuenduse meetodeid: 1) surnud sõnade elustamine, 2) murdesõnade kirjakeelde toomine, 3) võõrsõnade assimileerimine *(bálna* < lad. *balaena)*, 4) uute sõnade ammendamine kohanimedest (*alagút* 'tunnel' < *Alag* 'alevi nimetus'), 5) võõrsõnade tõlkimine (*álláspont* 'standpunkt'), 6) sõnade liitmine, 7) deriveerimine, 8) uute sõnade tuletamine sufiksi ärajätmise teel *(csend* 'vaikus' < *csendes* 'vaikne'), 9) lõppude ärajätmine *(perc/euet* 'minut'), 10) liitsõna ühe liikme üldistamine, 11) sõnade lühendamine (*gyöz/ed/elem* 'lahingu võit'), 12) võeti selline ungari tüvisõna ja sufiks, mis ühendatult sarnanes mõne vastava võõrsõnaga *(szivar — cigare)*. Morfoloogilisi uuendusi harrastati vähe, ainult passiiv heideti keelest välja. Süntaksi alal muudeti vabamaks sõnajärg (ibid. lk. 322).

Eriti tarvitati ebaproduktiivseid sufikseid, mis keeles harva esines (näit. *-mány)*, isegi laensõnadest abstraheeriti sufikseid (AFUF IV, 35), samuti selliseist sõnadest, mille algupära oli tume. Saksa keele eeskujul võeti tarvitusele sufiks *-oncz* kõigis neis sõnades, kus saksas on sufiks *-ling*. Vahel loodi võõrsõnale kõlaliselt lähedane uus sõna, näit. *ellenőr* 'kontrolör'.

Iseloomustav ungari keeleuuenduse sõnaloomise meetodite vabaduse kohta on sõna *élcz* loomine. Selle kohta tsiteerib Setälä Szily't: „Ungari Õpetatud Seltsi (Ungari Akadeemia vanem nimetus) väikesel istungil 14. juunil 1847 algas Döbrentey saksa keele sõna *witz* tõlkimise käsitlemist järgmiste sõnadega: 3. skp. tuli mul mõte, et *witz* võiks ungari keeles kõlada võib-olla *élcz*. Sest selles peab olema teravust (él) ja see teravus peab pragisema (perczenni). J. Erdélyi tegi sel puhul märkuse, et *élcz* olla juba Kisfaludy-seltsi aastaraamatus 'pointe' tähenduses tarvitatud. Enamus kiitis selle sõna heaks, soovis aga, et see 'witz' jaoks tarvitusele võetaks, sest et seda

mõistet väljendavat sõna olevat tungivamalt vaja, ja et 'pointe' jaoks jääks edaspidi él. Sellega oli sõna sanktsioneeritud" (AFUF IV, 37).

Széchenyi abstraheeris sõnadest *önmaga* 'ta ise' ja *önnöm* 'ise' viisakusütte *ön* 'Teie'.

Üldiselt oli Ungari keeleuuendus juhitud ilu, otstarbekohasuse ja puristmi põhimõtteist (vt. AFUF IV, 34—35).

Selline suur keeleuuendus kutsus välja ägeda keeletüli keeluuenduslaste (‚neoloogide') ja nende vastaste (‚ortoloogide') vahel. Miklós Révai'le ei meeldind see, et võhikud kirjutavad grammatikaid, ja ta oli veendund, et keele arendamise ainsaks põhjaks on keeleajaloo tundmine. R. järele kirjanikud peavad keele vanad vormid ja reeglid võimalikult muutmata säilitama. Vanade reeglite jaluleseadmist nõudis ka Székler Böjthi. Nende mõjul valitseb tänapäevani ungari kirjakeeles nn. ik-konjugatsioon *(ikes-ragozás)*, mis on vastolus elava rahvakeelega. Hilisemad seda laadi taotlused ei ole annud selliseid tagajärgi. Hunfalvy ja Szarvas tahtsid uuesti tarvitusele võtta verbivormide vana reeglipärasust, mis suuremast osast rahvakeelest on ammu kadund.

Ferenc Verseghy, kelle teos „Tiszta Magyarság" (1805) oli sihitud niihästi Révai kui ka keeleuuendajate vastu, leidis, et oleks naeruväärt nõuda, et praegu kõneldaks ja kirjutataks nii nagu vanasti; mõõduandev on elava põlve keelepruuk [1]). Mõõdukamad keeleuuendajad olid Csokonai Vitéz Mihály ja József Teleki.

Lõplikule võidule aitas keeleuuenduse suur poliitiline reformaator I. Széchenyi, kes asutas Ungari Teaduste Akadeemia. (Ungari keeleuuenduse meetoditest annab ülevaate E. N. Setälä, AFUF IV, 33—47, lühem ülevaade on B. Kálmán'ilt „Ungari keeleuuenduse põhimõtted", EKirj. 1935, 319—323.)

Hiljem tekkis reaktsioon liiga vaba sõnaloomingu vastu, mille tagajärjel suurem osa Bugát'i uudissõnu koolist ja teadusest kõrvaldati. Gábor Szarvas'e poolt a. 1872 asutatud ajakiri „Magyar Nyelvőr" juhtis kirjakeele tagasi rahvakeele varade juurde, võitles keeleuuenduse poolt „vigaselt" moodustatud sõnade vastu ja taotles puristlikke sihte; tekkis reaktsioon kunstlike sõnade vastu.

20. sajandil algas Ungaris uus puristlik liikumine, mis on peamiselt sihitud peale Maailmasõda sissetungind rahvusvaheliste võõrsõnade vastu ja mille eesmärgiks A. Mjazovszky järele on: „esi-

---

1) US 6—7.

joones võidelda senitarvitatud ehtsate ja üldiselt levinud ungari sõnade, ungarliku lauseehituse ning väljendusviisi säilitamise eest ja takistada keelepruuki sissetungivate vigaste vormide, tarbetute võõrsõnade levimist" (EK 1937, 113). Liikumise juhiks on Ungari Teaduste Akadeemia Keeleteaduse Sektsiooni poolt asutatud eriline Keeleharimise Toimkond. Liikumise häälekandjaks on akadeemia toetusel ilmuv a. 1932 asutatud ajakiri „Magyarosan". Siin avaldab uue puristliku liikumise põhimõtted J. Nagy (Margyarosan I), kelle järele tuleb võõrapärasuste vastu keeles võidelda seepärast, et need segavad iga keele terviklust ja omapära. N. tahab võidelda eriti germanismide ja uute võõrkeelendite vastu. Eeskätt peab võitlema morfoloogiliste ja süntaktiliste võõrapärasuste vastu, sest et need kahjustavad kõige enam keele omapära, kuid ka võõrsõnade vastu (lk. 37).

Ka J. Balassa leiab, et võõrapäraste konstruktsioonide kahjulik mõju keele puhtusele on palju suurem kui võõrsõnade oma, kuna nad teevad vaesemaks ungari vaimu (MNE 153). Võõrsõnu ei tohi tarvitada põhjuseta ega üleliia, kuid ei tohi taga kiusata iga võõrsõna ega püüda luua uusi sõnu heade võõrsõnade asemele (MNE 151—153).

Ungari uue puristliku keeleharimisliikumise kohta on ilmund kokkuvõtlik ülevaade eesti keeles A. Mjazovszky'lt (EK 1937) Viimaseil aastail on võõrsõnade vastu võitlemise alal tegutsetud väga agaralt (vt. EK 1937, 117—118). Nii on ajalehed korraldand võistlusi uute sõnade loomiseks võõrsõnade asemele, millel senises ungari keeles vasted puudusid. Rahvusvaheliste võõrsõnade asemel on loodud uusi oma sõnu, näit. spordi alal, nagu *edzés* 'treening', *rajt* 'start' (EK 1937, 115). Võideldakse ka näit. selliste võõrsõnade vastu nagu *aktuális* 'aktuaalne', *adminisztráció* 'administratsioon', *generális* 'kindral', millel on juba olemas vanad ungarikeelsed vasted (EK 1937, 114).

Üks uuemaid teoseid, mis annab ülevaate ungari kirjakeele arendusest kogu ulatuses, on ungari keeles József Balassa, A magyar nyelv eletrajza (a. 1937; vt. selle kohta J. Mägiste, EK 1937, 184).

4. Teisi maid.

Teistest Euroopa riikidest on keelekorralduse probleem terav olnud eriti Kreekas. Uuskreeka ametlik kirjakeel erineb tugevasti rahvakeelest, see on teadliku keelekorralduse ja purismi tulemus, mis on taotlend uuskreeka keele lähendamist vanale kreeka keelele (vrd. Aaviku keeleuuendust alamal lk. 79). Karumeenia kirja-

keel erineb tugevasti rahvakeelest, eriti 19. sajandil ülemkihtide keelde võetud rohkete laenude tõttu ladina, itaalia ja prantsuse keelest.

Uues Türgis on arendatud puristlikku keelereformi valitsuse juhtimisel, taotledes laen- ja võõrsõnade asendamist puhttürgi sõnadega murretest ja kirjakeele lähendamist rahvakeelele. Keeleuuendusliikumise keskuseks on a. 1932 asutatud Türgi Keele Uurimise Selts (vt. ka L 1936, 948).

Ka Lätis on viimaseil aastakümneil keelt intensiivselt uuendatud parandamise eesmärgiga (vt. Pvl. 1937 nr. 148), kusjuures keele muutmine sündivat nii kiiresti, et asutused ja koolid ei jõua keele arenemisele järele. Selle nähte kõrvaldamiseks on valitsus võtnud kontrolli keelekorralduse üle enda kätte (vt. VM 1937 nr. 159 ja alamal lk. 248).

Tšehhoslovakkias on purism suunatud germanismide vastu. Uuemal ajal on germanismi mõistet ja selle suhet keele omapärasusega tšehhi keeles piiritlend V. Ertl (teoses ‚Časové úvahy o naší mateřštině'). E. ütleb, et purismi kõrgajal arvati, et ainult see on keeles ilus ja otstarbekohane, mis kõlab omapäraselt, mis on erinev teistest keeltest. Veel nüüdki valitseb mõnel pool see vana romantiline eksitus, nagu sõltuks keele väärtus tema omapärast ja nagu oleks keele ülesanne seda omapära säilitada, kuid tõeliselt keele väärtused on selles väljendusvahendite rikkalikus valikus, mis on tekkind sajanditepikkuse põlvede töö tulemusena ja mida ei saa üles kaaluda isegi mitte absoluutne keelepuhtus (lk. 32—33). Kui keeles olev saksapärane keelend ei ole vale, kui ta ei riiva meie keeletunnet, siis ei ole vaja selle vastu võidelda, vaid ta tuleb jätta keelde ja lugeda keele rikastamisvahendiks (lk. 36). Hea keeleteadlane eraldab germanismi keelevigadest seetõttu, et see on võõras keha keele organismis, mis ei sobi keele struktuuriga, ta on kunstlik ja mehaaniline koopia saksa keele väljendist (lk. 38—40).

B. Trnka leiab, et võõrsõnade adaptsioon keelde ei ole stagnatsiooni tunnuseks, vaid vastupidi, see on kultuurilise taseme tõstmine ja hingelise silmaringi laiendamine uute mõistete ja mõtete võrra (Nové Čechy 1931, 168). Purismi eitavad ka V. Mathesius (SČ 24—25) ja M. Marvan (Index 1931, 93—95).

II EESTI ÕIGEKEELSUSE JA KEELEKORRALDUSE PÕHIMÕTTED JA MEETODID

SISSEJUHATUS.

Õigekeelsuspõhimõtete liigitus.

Asudes eesti keele alal avaldatud õigekeelsuse seisukohtade ja põhimõtete kirjeldamisele, tekib kohe klassifitseerimise tarve. Meil on seni tavaliselt kõneldud Setälä järele (kes lähtus Noreeni põhimõtteist) kolmest nn. õigekeelsuspõhimõttest [1]), mida tavaliselt nimetatakse keeleajalooliseks, rahvakeelsuse ja otstarbekohasuse põhimõtteks. Peale selle on meil eriti keeleuuendusest saadik kõneldud ilu ja omapärasuse põhimõttest. Juba Jespersen leiab, et neist kahest-kolmest põhimõttest, mis esinevad Noreenil (resp. Setäläl), on vähe, et nende alla mahutada kõiki esinend õigekeelsusseisukohti (vt. ülemal lk. 5). Sellega ühineb ka A. Penttilä, kes leiab, et ka Jesperseni liigitus ei ole eeskujulik ega täielik (Vir. 1930, 220). Andmata omalt poolt uut täielikku põhimõtete loetelu, P. toob näitena soome keele alal esinevaist põhimõtteist A. Genetz'i teose „Muistutuksia uuden raamatunsuomennoksen kielestä" (1887) õigekeelsuskriteeriumid, mis on järgmised: 1) keelepruuk, 2) selgus (otstarbekohasus), 3) ebasoomelisus, 4) võõrus läänemurdeile, 5) ebaidasoomelisus, 6) järjekindlus, 7) algupärasus (Vir. 1930, 220—221).

Jesperseni põhimõtete kohta tuleb tähendada järgmist. Kõigepealt ei ole selge, mis J. mõtleb ‚tavalise inimese' (ordinary man) all

1) Meil tarvitatakse sõna *põhimõte*. Noreen räägib kolmest *seisukohast* ehk *vaatepunktist* (*standpunkt*). Setälä tarvitab samuti sõna *kanta* 'seisukoht, vaatepunkt'. Kettunen (AM) ja Penttilä (Vir. 1930, 207—208) tarvitavad *põhimõte*, Jespersen sõna *standard*.

(vt. ülemal lk. 5): kas iga isikut, kelle poole teine isik pöörab õigekeelsusküsimusega, või ikkagi ainult neid, kes peavad end võimeliseks vastama küsimusele, kas teatav keelend on õige või väär, ja seda motiveerima. Lihtinimene, kes üldse kunagi ei mõtle järele keeleküsimuste üle, vastab küsimusele, miks see või teine vorm on õige, lihtsalt, et „ei tea", või siis nimetab mõne autoriteedi: sellepärast, et selles grammatikas või raamatus on nii, või et see ja see asjatundja ütleb, et on nii. Viimasel juhul ta ei vasta sisuliselt küsimusele, miks nii on õige, vaid seda teab tema arvates ainult asjatundja keeleteadlane või vastava raamatu autor. Nii et sisuliselt see on ikkagi vastus, et ta ei tea, m i k s teatav vorm on õige, vaid ta teab ainult, et nii on õige sellepärast, et seal ja seal seisab nii või et see ja see ütles nii. Kui aga ‚tavalise inimese' all mõelda neid, kes end siiski peavad võimeliseks vastama küsimusele m i k s? — seda võib oletada J. eelmisest lausest: „Kuid tegelikus elus, selliste küsimuste arutamistel klassiruumides, ajalehtedes ja igapäevases jutuajamises..." (MNI 94) — siis tekib küsimus: kes on näit. ajakirjas õigekeelsuse üle teoretiseerijaist ‚ordinary man' ja kes on asjatundja?

Noreeni ‚literaarajaloolise' ja ‚loodusteadusliku' p. kohta ütleb J.: „Need vaated on mängind suurt osa lingvistide (täpsemalt keeleajaloolaste) puhtteoreetilistes arutlustes" (lk. 94). Kuid kas ainult need kaks? Kui mitte, siis millised teised, kas samad, mis ‚tavalise inimese' juures? Või millised vaated on mängind siis osa teiste keelemeeste, ortoloogide ja grammatikute juures; ei ole kõik teised ei ‚ordinary man' ega keeleajaloolased. Eeltoodud põhjustel on J. põhimõtete alus selgusetu. Üksikasjalikult jälgides J. seitset põhimõtet, näeme, et seal on põhimõtteid, mida avaldab tavaline inimene, kui ka neid, mida esindavad ainult teadlased; kuid kõiki põhimõtteid need ometi ei haara, kuna näit. puuduvad otstarbekohasuse ja keeleajalooline põhimõte. Kuna seega J. põhimõtete liigitusel puudub kindel alus ega see ole täielik, siis peame loobuma selle kasutamisest.

Katsume leida mitmesuguste õigekeelsuspõhimõtete liigitusele loogilise aluse. Kõiki põhimõttelisi vaateid õigekeelsusküsimustes ei saa viia kindlate printsiipide alla, vaid neid tuleb kirjeldada rohkem kui ühe sõnaga. Suuremale osale vaatepunktidele ja põhimõtteile tahame siiski anda loogilise klassifikatsiooni, mis võiks olla järgmine.

Küsimuse, missugune vorm on õige (resp. õigem, parem), otsustamisel võib küsimuse lahendaja otsustamise aluseks ehk kriteeriumiks võtta kolm asja: 1) k e e l e enda, 2) mingi v ä l i s e v ä ä r t u s e või 3) mingi t e i s e k e e l e.

Kui õigekeelsuse hindamise mõõdupuuks võetakse antud keel, siis see võib olla ajaliselt ainult kas: 1) kaasaegne või 2) mineviku keel.

Kui aluseks võetakse kaasaegne keel, siis see võib olla: 1) kõne- või 2) kirjakeel.

Kui kriteeriumiks on kaasaegne kõnekeel, siis võib see olla: 1) rahvakeel, s. o. murded, 2) ühiskeel või 3) haritlaskonna (resp. kõrgema klassi) keel. Muidugi haritlaskonna keele asemel võib olla aluseks ka mõne teise ühiskondliku grupi, näit. lihtsalt linlaste keel. Vaadet, mille järele õigekeelsuse kriteeriumiks on rahvakeel, nimetame rahvakeelsuse p-ks.

Kui hindamise aluseks võetakse rahvakeel, siis võib kriteeriumiks olla: 1) kogu rahva enamuse keel (rahvakeele enamusprintsiip, Jesperseni demokraatlik p.), 2) üks teatav murre (seda vaadet nimetame Jesperseni järele geograafiliseks p-ks) või 3) rahvakeele tendents, selle vaate järele tuleb eelistada seda vormi, mille poole kaldub rahvakeel, s. t. milline vorm on levimas (rahvakeele tendentsi p.).

Kui aluseks on ühiskeel, siis saame ühiskeelsuse p. Vaadet, mille järele otsustav on haritlaskonna või ülema klassi keel, nimetame Jesperseni järele aristokraatlikuks p-ks.

Vaade, mis õigekeelsuse kriteeriumiks peab kaasaegse kirjakeele pruuki, nimetame kirjakeele uususe p-ks. Seejuures võib aluseks olla: 1) enamuse keel (kirjakeele enamusprintsiip), 2) paremate kirjanike keel (literaarne p.), 3) kirjakeele tendents (kirjakeele tendentsi p.). Kirjakeele puhul võib aluseks olla veel korraga niihästi mineviku kui ka oleviku keelepruuk, s. o. sel juhtumil, kui need on võrdsed. Sel puhul võib kõnelda kirjakeele traditsioonist ja kirjakeele traditsiooni p-st.

Kui aluseks võetakse mineviku keel, siis võib kriteeriumiks olla: 1) lihtsalt keelendi vanemus — selle vaatepunkti järele on õigem see vorm, mis on vanem (vanemusprintsiip) või 2) teatava kindla ajajärgu (näit. ‚kuldse ajastu' või klassikute) keel (kirjandusajalooline p.).

Väliseid väärtusi ja kriteeriume, mida võib võtta õigekeelsusküsimuste otsustamisel aluseks, on väga palju ja neid on juba raskem liigitada. Vaatleme neid lähemalt. Esimesse rühma kuuluvad n. ö. tunnetuslikud väärtused. Siin võib kõigepealt aluseks olla keeleteadus e. nn. ‚keeleseadused'. Seda vaadet nimetame keeleõpiliseks p-ks (vrd. Setälä esimest p-t ülemal lk. 4). Kui

kriteeriumiks on keelendi häälikseaduslikkus, siis on tegu häälikseaduslikkuse p-ga. Kui aluseks võetakse keelendi etümoloogia, siis saame etümoloogilise p.

Teiseks tunnetuslikuks kriteeriumiks võb olla keelendi mõtteline e. loogiline külg (loogiline p.). Edasi võivad olla aluseks: süsteem (süsteemipärasuse p.), grammatikareeglid (reeglipärasuse p.), järjekindlus (järjekindluse p.) e. ühtlus (ühtluse p.). Viimased p-d puutuvad kokku nende kriteeriumide rühmaga, mida on nimetatud ühe sõnaga otstarbekohasuse kriteeriumiks, mis annab otstarbekohasuse p. Kui õigekeelsuse mõõdupuuks võetakse otstarbekohasus, siis võib selle all mõista: selgust (selguse p.), lihtsust (lihtsuse p.), ökonoomiat e. lühemust (ökonoomia e. lühemuse p.), õpitavuse kergust (pedagoogiline p.), ka hääldamise kergust (hääldamise kerguse p.).

Järgmise väärtuste rühma moodustavad esteetilised väärtused, mille seisukohalt õigekeelsuse otsustamine annab ilu p. Ilu p. äärmisel kujul esineb artistilise p-na, mille järele keel peab pidama silmas peamiselt kirjaniku ja stiili huvisid, näit. vahelduse, rütmi ja kirjandusteose kõlalise külje nõudeid. See vaade ei arvesta tavalise keeletarvitaja seisukohalt tähtsaid p-id, nagu lihtsuse ja pedagoogilist p-t. Ilu ja artistilisest p-st tuleb veel hoida lahus esteetiline vaatepunkt, milleks me nimetame vaadet, mille järele keeleline väljendus on kunstilooming (vt. alamal lk. 145). Tavaliselt mõistetakse esteetilise p. all ilu p-t (vt. näit. Jespersen ülemal lk. 5).

Edasi võib väliseks väärtuseks, mille järele hinnatakse keelendi õigekeelsust, olla mõni autoriteet (autoriteedi p.). Selle järele peetakse keelendit õigeks sellepärast, et teatav autoriteet õpetab nii. Autoriteediks võib olla mõni isik (näit. keeleteadlane või kirjanik), asutus (näit. akadeemia) või raamat.

Lõpuks võib väliseks väärtuseks olla keelendi omapärasus, see annab omapärasuse p., mille järele õigem on see vorm, mis on omapärasem, s. t. eriti teatavale keelele omane.

Kui õigekeelsuse kriteeriumiks võetakse mingi võõras keel, siis on tegemist võõrkeelsuse p-ga, mille järele teatav keelend on õige sellepärast, et mingis teises keeles on nii. Näit. eesti keele alal on sageli mõnd keelendit peetud õigeks või paremaks sellepärast, et soome keeles on nii (fennismi p.).

Peale õigekeelsusp-te puutume keelekorralduses kokku teiste põhimõtteliste küsimustega. Siia kuulub eeskätt küsimus, kuidas

keelt arendada, näit. kuidas luua uusi sõnu. Vastus selliseile küsimustele näitab meile, millist meetodit autor pooldab keelearenduses.

Alamal ei ole kirjeldatud kõiki lihtinimeste vaateid õigekeelsusele, vaid ainult neid seisukohti, mis on avaldatud kirjanduses (ühes arvatud ka koosolekute protokollid ja referaadid), olgu need siis keeleteadlase või keeleküsimustes enamvähem võhiku või asjaarmastaja omad. Põhimõttelist õigekeelsuskirjandust on eesti keele alal, nagu mujalgi, eriti vanemast ajast, võrdlemisi vähe, seepärast on õigekeelsuse põhimõtteid ja meetodeid tulnud jälgida peamiselt praktilisi üksikküsimusi käsitlevaist, sageli pisikirjutustest. Siiski ei ole mindud igast praktilisest õigekeelsusjuhisest ja grammatikast välja lugema õigekeelsuspõhimõtet, kuigi seda sageli oleks võimalik teha, vaid arvesse on võetud ainult neid õigekeelsusvaateid ja kirjutusi, kus autor põhjendab oma seisukohta, miks on nii või teisiti õige või parem.

A. ÕIGEKEELSUSE JA KEELEKORRALDUSE PÕHIMÕTTED JA MEETODID.

1. Stahl'ist kuni ärkamisajani.

a. 1637—1792.

Esimese eesti grammatika autorit Heinrich Stahl'i võiks lugeda rahvakeelsuse p. esimeseks esindajaks eesti keele alal, kui uskuda ta enda sõnu, sest oma grammatika (1637) eessõnas ta kirjutab: „Ma olen kindel, et ma talupoegade suud küllalt tähele olen pannud ja midagi kirjutand ei ole, mida mitte nende poolt kindlasti ei tarvitata, nagu mulle on kinnitand paljud mõistlikud erapooletud ausameelsed inimesed“ [1]). Kuid tegelikult see grammatika hoopiski ei jälgi puhast rahvakeelt, vaid paljudes asjades on siin eeskujuks olnud ladina ja saksa keel, seega siis tegelikult võõrkeelsuse p. taotlemine.

Heinrich Göseken'i tuleb pidada esimeseks geograafilise vaatepunkti esindajaks, sest ta ütleb oma grammatika (1660) eessõnas punkt 5-ndas: „Peale selle olen ma selle sõnastiku rajand

1) Lk. 9—10 (nummerdamata).

peamiselt meie rannikule, kus minu arvamise järele kõneldakse kõige puhtamat keelt. Sest Virumaa laenab palju sõnu naabruses olevatelt ingerlastelt, Järvamaa tartlastelt, Harjumaa tallinlastelt ja soomlastelt, kes seal peatuvad."

17. sajandi lõpul esindavad eesti õigekeelsuses rahvakeelsuse p-t Bengt Gottfried Forselius ja Johann Hornung, kellelt küll ei ole säilind teoreetilisi arutlusi, kuid kelle kohta on teada, et nad kirjakeeles taotlesid ehtsat rahvakeelsust ja ortograafias propageerisid uuendusi. Kuidas seevastu teised saksa pastorid suhtusid rahvakeelsusse eesti kirjakeeles, seda näitab järgnev tsitaat Eestimaa konsistooriumi 1687. a. istungi protokollist, kus käsitleti Forseliuse uuendusettepanekuid: „... nii peab eesti keele õigekirjutus jääma, ja selle järele ka talupoja keel harjuma õieti kõnelema, ega pea mitte keelt tema rikutud ja sõimava kõne läbi (corrupt- und abusiv-reden) edasi rikkuma" (EK 1929, 83; vt. ka samas lk. 84). Vanameelsed pastorid tunnustasid ainult kirjakeele traditsiooni p-t.

Mis tüübilised saksa haritlased veel 18. sajandi lõpul eesti keelest ja selle arendamisest arvasid, seda näitab gümnaasiumiõpetaja ja ühe esimese eesti juturaamatu autori Friedrich Arvelius'e brošüür „Über die Kultur der estnischen Sprache" (1792). Iseloomustav on see, millisena A. eesti keele arendamise probleemi kujutleb: „Aga eestlane, sündind alaliseks orjapõlveks, — olgugi ise oma orjapõlves kindlasti õnnelikum kui mõnigi teine rahvas kõige oma kõrgeks kiidetud vabaduse ja iseseisvusega — ei saa kunagi olema olukorras, et temas tärkaks õilis uhkus kõnelda kõigile oma keelekaaslastele või isegi tulevastele põlvedele. Rahul sellega, et ta oma kitsal tegevusväljal võib veeta ühe päeva samuti kui teise, ei saa ta kunagi keelekultuurile midagi juurde lisada. Järelikult, kui ta keelt peab kultiveeritama, siis peab see sündima niisama isesugusel viisil, nagu tema seisukord ja terve olukord erineb kõikidest rahvastest, kel on oma keel. Nagu ta ise oma praeguse mõtlemisviisi ja päritud harjumuste tõttu kõik ainult sunnitult teeb; nii saab teda ainult sunniviisil panna omandama korraldatud, rikastatud ja peenendatud keelt. Talle tuleb peale sundida uusi sõnu, paremaid sõnaühendeid, vanade sõnade korrapäraseid deklinatsioone: ja ma olen kindel, et talle see sundus nii vastumeelt pole kui mõnigi teine, millele ta kannatlikult alistub. Ka ei mõista ma, miks eestlane enam vastu peaks panema, kui talle näit. tahetakse peale sundida õigema ütlenud sõnast ütlema pro

ölnud, kui sakslane seda tegi, kui talle anti gewebt pro gewoben — sõnast weben, ehk ich bakkte pro ich buk sõnast bakken" (lk. 6).

A. ei poolda kirjandusajaloolist p-t ja lükkab ümber seisukoha, mille järele keele juhtnööriks peab olema piiblitõlge (lk. 7). Rahvakeelsuse p. ei tulevat eesti keele puhul eeltsiteeritud põhjustel üldse arvesse. Eesti rahvakeele pruuk olevat kujunend täiesti kultiveerimata rahva seas, „kes sama vähe tundis terve mõistuse reegleid kui ühtegi teist elavat või surnud keelt või nende reegleid... kuidas võikski nõuda, et õieti mõtlev, keelereegleid ja kultiveeritud keeli tundja inimene peaks käima igal juhul nii ebakindla ja sageli isegi ebaõige juhtnööri järele?" (lk. 8). Eeltoodus esineb teatav loogiline õigekeelsusp.

A. lõppotsus on: „kõnelejal ja kirjanikul ei jää teist teed üle eesti keele harimiseks kui üldiste mõistlike keelereeglite analoogia järele välja tõrjuda vanade sõnade vigased sõnaühendid, tuletused ja painutused ning nende asemel keelele peale suruda õigemad vormid ja hädakorral nende analoogial moodustada uusi sõnu" (lk. 10). Selle reformi läbiviimisel apelleeritakse ühelt poolt jällegi eestlase rumalusele, sest et „ta lugeja või kuulaja ei ole võimeline otsustama, kas sõnaühendid, tuletused ja painutused on õiged või ebaõiged, ja hoolib sellest ka vähe või mitte sugugi" (lk. 10), ja teiselt poolt pastoritele: nende tublide meeste kaasabil ei või asi teisiti kujuneda, kui et keel lühikese ajaga võidab puhtuselt, korrektsuselt ja ulatuselt. „Nende võimas mõju kuulajaisse ja viimaste piiritu usaldus nende vastu kiirendab seda edu" (lk. 10).

Nii siis A. järele eestlane räägib valesti, seda tarvis parandada „mõistlike keelereeglite" põhjal — seega teatav loogilis-grammatiline p. Ei ole huvituseta tuua näiteid neist „vigadest". Nii kirjutab A.: „Eestlane tarvitab kõnes sageli kõigi mõistlike keelereeglite vastu aktiivse verbiga osalt nominatiivi, osalt genitiivi ja saab sellepärast väga hästi aru, kui öeldakse: panne ust kinni! jätta suurt jomist mahha! wotta üht su täit wina! tehke temmale asset! panne temma peaallust kõrgemalle! jne. Sellepärast ei pea kunagi kõnelema ega kirjutama: panne ukse kinni! jätta sure jomisse või suur jominne (nom.) mahha! tee temmale asse (nom.) või koguni asseme! panne temma pea alluse (gen.) kõrgemalle! jne. Eestlane moodustab eriti mõnes paigas ilma mingi

põhjuseta mõne substantiivi pluurali akusatiivi lõppudega a, i, ei, äid ... näit. tükka pro tükkid: neid terwid suri innimessi, pro need terwed sured innimessed... Eestlane jätab sageli oma loomupärasest laiskusest hääldamisel mitmed tähed välja, ka vahetab ta vahel samal põhjusel t ja d, näit. kaetud, pro kattetud sõnast katma, need kolm meest ollid pro need kolm mehhed ollid" (lk. 11).

Uusi sõnu soovitab A. tuletada olevate analoogial, näit. *armastus* eeskujul *äkkilus* (sõnast *äkkilinne*), *tassandus, lahkus, puhtus, ustavus* (lk. 11—12).

b. „Beiträge'de" ajajärk.

19. sajandi teisel ja kolmandal aastakümnel ilmuvad eesti keelekorraldust käsitlevad kirjutused Rosenplänter'i ajakirjas „Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache".

Siin D. Luce pooldab kirjakeele fikseerimist oleva grammatika (Hupel'i) põhjal, esindades seega teatavas mõttes autoriteedi ja traditsiooni p-t: „Et meil aga juba on olemas eesti keeleõpetus, siis peaksid kirjanikud sellele truuks jääma vähemalt fleksiooni jne. ja õigekirjutuse suhtes, et sellega fikseerida kindla raamatukeele" (Beitr. I, 4). L. soovitab ka kirjakeele rikastamist murdesõnade ja provintsialismidega ega poolda germanisme (samas lk. 3 ja 5).

J. H. Rosenplänter avaldab oma vaated eesti keele arendamise kohta kirjutuses „Ueber die Bildung und Bereicherung der ehstnischen Sprache" (Beitr. III). Kirjutuse motoks on tsitaat: „Oh kui suuri edusamme võiks keeles teha, kui sellele tähelepanu pööratakse" (Christoph Harder Papendorfist) (lk. 53). Küsimusele, kas sakslased võivad eesti keelt harida ja rikastada, vastab R. jaatavalt. Ainult sakslased ei tohi püüda oma vaimu ja vaateid eesti keelde üle kanda, vaid peavad eesti vaimu ennast kultiveerima ja katsuma seda aegamööda ja ettevaatlikult viia kõrgemale (lk. 55).

Eesti keelt tuleb rikastada ja arendada R. arvates järgmistest allikatest. Esimeseks, kõige puhtamaks ja rikkamaks allikaks peab R. murdeid (lk. 55). Et eestikeelseid raamatuid üldiselt arusaadavaks teha, soovitab R. autoreid niipalju kui võimalik tarvitada teiste murrete sõnu (lk. 65—66). Ka kihelkondade sõnu (kirchspielismen) soovitab R. kasutada keele arendamisel (lk. 74). Kui omas keeles sõnad puuduvad, siis on neid parem võtta soome

keelest, omaenda tüvest, kui mõnest võõrkeelest (lk. 75). Nii soovitab R. soomest laenata *massakad* pro *insektid* ja *makkarad* pro *vorstid* (lk. 75—76). Järgmise allikana nimetab R. kõiki teisi sugukeeli, kõigepealt u n g a r i keelt (lk. 78).

Kui neist allikaist ei saa, siis tuleb uusi sõnu ja kõneviise tuletada analoogia teel keelepruugi eeskujul (lk. 79). R. ütleb: „Nii nagu eestlane, nii võib ka sakslane — aga muidugi peab ta siis olema hästi süvenend eesti keele vaimu ja ehitusse — mitte ainult uusi sõnu, vaid ka, mis kergem on, uusi kõnekäände moodustada. Nii ütleb näit. talupoeg j u m m a l a w i t s, Gottes Strafe. Kas ei võiks selle kõnekäänu kombel tarvitada ka r u m m a l u s s e w i t s, u h k u s s e w i t s..." (lk. 79). Esimese uute sõnade tuletamise meetodina nimetab R. sõnade liitmist, mille näitena R. toob enda loodud sõna *pitksilm* 'fernrohr', mis talle „väga tore sõna näib olevat, täiesti keele vaimus moodustatud" (lk. 80). R. esitab veel järgmised sõnad: *wahheuks* 'zwischenthüre', *rahhosaminne* 'ruhe', *kirko-üllemad* 'geistliche obere', sest eestlane ütleb: *wahheaeg, jallasaminne, kirko-issand, kirko-mois*" (lk. 80). Tõlkelaene ja liitsõnu peab R. paremaks ja arusaadavamaks kui saksa sõna tarvitamist, nagu näit. *pukkast* 'spuckkasten'. „Kas mitte *süllitamisse-kaus* ehk *nap* ei oleks parem?" küsib R. (lk. 80).

Edasi tuleb uuesti tarvitusele võtta vanu sõnu kõnekeelest, aga eriti vanast k i r j a k e e l e s t (lk. 81). Järgmise allikana nimetab R. eestlaste ajalugu, mille all ta mõtleb peamiselt r a h v a l u u l e t. R. soovitab rahvalauludest vorme nagu *katsumaid, sõitumaid, kollisemaid, laulemaie, laskemaie,* väites: „Vähemalt need, kes eesti keeles luuletavad, võiksid neid vorme tarvitada, kuna nad igal juhul on puhteestipärased; kuid ka proosas võiks neid tarvitada" (lk. 85).

Viimase allikana, mis tuleb tarvitusele võtta alles siis, kui ühestki eelnevast ei jätku, mainib R. sõnade laenamist võõrkeeltest. Nagu näha, avaldab R. keele arendamise üle päris moodsaid p-id.

Õigekeelsuses R. ei asu mitte demokraatlikul rahvakeelsuse vaatepunktil, vaid teataval a r i s t o k r a a t l i k u l ja k e e l e õ p i l i s e l seisukohal, väites: „Kirjanik ei või mitte kõike, mis rahvasuus on aeg-ajalt tarvitusel, oma kirjutustes tarvitada, vaid peab tingimata arvestama kahte asja: 1) kuidas kõnelevad haritumad ja 2) kuivõrd keelepruuk ühtub keele grammatikaga" (Beitr. XIV, 169). „Haritumate" all ei mõtle R. mitte sakslasi, vaid haritumaid ja intelligentsemaid eestlasi. Mis ta 2. punkti all mõtleb, selgub järgnevast: „pridus'e vastu kõneleb ka grammatika, sest adjektiividest lõppsilbiga -us moo-

dustatud substantiivid saavad ainult harva uue konsonandi enne us lõppu, nagu näit. sõnast ussin ussinus, sõnast tark tarkus" (samas lk. 170).

Esteetilis-aristokraatlik mõõdupuu ilmneb ka järgnevas: „Mõlemad vormid on tarvitusel, nüüd peab kaaluma, kumb on peenem ehk haritum?" (Beitr. XI, 162).

Keeleõpilist vaatepunkti ilmutab ka R. kirjutus „Ueber einige Fehler der Aussprache, welche die Ehsten häufig machen" (Beitr. XX), milles ta eL-s esinevat lõpp- ja sisekadu ja muid hääliksead uslikke nähteid peab hääldamise vigadeks. R. kirjutab: „Selle vea tegemisel on Tartu eestlased ja nende kaaslased lähedal ja kaugel päris virtuoosid, sest neil on õnnestund viga reegliks teha ja keele kiuste ometi õieti rääkida. Siin mõned näited: *o* või *oo* pro *on*, näit. kus Tio oo? — si pro siin. — ne pro need, näit. ne ellawad. — okk pro wokk" (lk. 45).

Aristokraatlikul vaatepunktil õigekeelsusküsimustes asub ka Otto Wilhelm Masing, kes teoses „Estnische Originalblätter für Deutsche" (1816) suhtub halvakspanevalt murretesse, kirjutades: „Ma usun meeleldi, et aeg-ajalt mõni sõna-aher eestlane laiskusest, et lühemalt väljenduda, võib öelda mis tarbeks asemel misseks, aga need on, nagu üks vana grammatik ütleb: vitia, non moda vituperanda sed contemnenda atque damnanda. Igal keelel on oma murrakud, mis ühes või teises maanurgas nii või teisiti hääldatakse. See jääb aga ainult tooruse maailma, pimedusse ega julge end kunagi soovitada arusaajatele meestele. Meie oleme kõik küllalt sõnarikkad, kui me ainult mõistaksime sõnu üksteisega siduda õiges keele vaimus, tunneksime nende igakülgset tähendust ja oskaksime neid tarvitada. Milleks vedada juurde kõige kirjumat materjali ja ajada segi kogu hunniku... Toores Peipsi ranna talupoeg räägib ometi teisiti kui tsiviliseeritud virulane, järvakas, harjumaalane või randlane... Kas meie, kes me endale oleme ülesandeks seadnud saavutada midagi õilsat oma kirjades ja ettekannetes, peame arvestama neid toorusi ja vigastusi või neid koguni tarvitama? Mis on sellest, kui vanad närud mädanevad? Mehed, kel on vaimu, jõudu, haridust ja head tahet, peavad rahvast tõstma ja enda poole üles tõmbama; aga mitte järeleandmiste läbi temaga seltsima ja temaga ühele astmele asuma" (lk. 52—54).

Põhimõtte kohta, kuidas rahvas kõneleb, nõnda peab kirjutama, ütleb M.: „See on osalt õige, aga mitte üldiselt, sest sealjuures tuleb arvestada, kes räägib, kas Chremes või Davus" (Beleuchtung,

lk. 33). Muidu eelistab M. rahvakeelsust etümoloogilisele p-le, öeldes: „Olgu nüüd nende tuletusoletustega, kuidas on, ja tulgugi see sõnast *pärra;* ometi nõuab üldine keelepruuk, et seda hääldatakse selge e-ga, ja niisugusel juhul peab etümoloogia alistuma valitsevale keelepruugile (Beitrag zur Ehstnischen Orthographie, lk. 34). Ka piiblikeel peab taganema rahvakeelsuse ees: „Nüüd on ta igatahes paremate kogemuste kaudu veendund, et rahvas nii ei räägi; ja kui piiblis nii seisab, siis on see keeleviga" (Beleuchtung, lk. 55).

J. Hirschhausen esindab õigekeelsuses üldiselt rahvakeele enamusp-i ja kirjakeele traditsiooni p-t, kirjutades: „Üks kindel reegel peab maksma, ja mitte omavoliliselt ei looda seda, vaid ta võlgneb oma olemasolu eest tänu loojate hulgale ja tähtsusele, ja kus reegel on kindlasti tarvitusel, ei maksaks seda maha kiskuda ja äraheidetud reegli asemele lõpuks siiski jälle üht partikulaarset pruuki üldtarvitatavaks tõsta" (Beitr. XIII, 2—3). Ka H-le ei ole vastuvõetavad kõik rahvakeelsed keelendid, vaid H. arvates on olemas üks puhas keelepruuk, mida tuleb jälgida: „Kõik ülesseatavad keelereeglid peavad omama juured vastavas keeles ja oma andmed võtma õieti (rein) mõistetud keelepruugist" (AABS 42). Iseloomustavad on järgmised tsitaadid: „On tõsi, et egressiivi tarvitamine ses juhtumis on levinud Virumaal ja Alutagusel; kuid kui paljugi ebaõiget ja laiduväärset leidub rahva keeles, nii saksa kui eesti keeles!" (lk. 43). — „Peaks kuskil vale vorm wallatud pro wallatumad ebaõigelt moodustatud instrumentaal omma silmiga, ebaõige konstruktsioon töe möda pro töt möda; peaks kuskil — horribile dictu! — jummalakartmatalt tarvitusele võetud olema ja veel tänagi tarvitatama, kas tohib, kui veel natukegi hoolitakse keelepuhtusest, selliseid vorme otsekohe kirjakeelde vastu võtta?" (lk. 43). Selles ilmneb teatav keeleõpiline p.

Omapärane ja fantastiline on ajaloolase pastor Heinrich Jannau eesti kirjakeele loomise kava: „Ueber die Grund- und Ursprache der Ehsten und die Mittel einer allgemeinen ehstnischen Schriftsprache zu gelangen" (Beitr. XIX ja eriraamatuna 1828). J. leiab, et on hädavajalik luua kirjakeel, mis on rahva vaimus (lk. 5). Senised eesti kirjakeele korraldamise printsiibid ja meetodid olevat väga vähe saavutand, sellepärast olevat vaja otsida uusi (lk. 8). Kõigepealt olevat tarvis uurimise teel kindlaks teha eestlaste „põhi- ja algkeel". J. uurimuse tulemus on, et eesti põhikeeleks on soome keel ja algkeeleks (ursprache) liivi keel: „Liivlased ei ole mitte üksi vanimad, vaid ka haritumad ja segunematumad eestlased; nende seas

võib leida tõelise keele, algeesti keele puhtamana kui eestlaste seas, kes on segunend venelastega, sakslastega, lätlastega jne." (lk. 89). J. arvates kirjakeelt ei saa murretest, sest need on kaootilised, kuna kirjakeel peab olema ehitatud „täpsete analoogiate järele" (lk. 105). J. arvates eestlased on „segatud rahvas — nad on võõraid sõnu, vorme ja kõnekäände oma keelde vastu võtnud sageli ilma korraliku analoogiata, nad on hooletusse jätnud ja unustand algkeelde kuuluvaid omapäraseid vorme ega ole sellepärast sugugi enam kompetentsed otsustajad oma keele üle, mida nad kõnelevad vigaselt, pealegi kus nad midagi ei tea etümoloogiast" (lk. 123). Kuna ei olevat mingit põhjust arvata, „mispärast just ainult eestlased kõigist elavatest rahvastest ikka õieti peaksid kõnelema" (lk. 128), siis tulevat luua uus kirjakeel, mis peab sündima järgmiselt. Kõigepealt tuleb soome ja liivi keele abil välja uurida 200—300 juursõna (lk. 204—5). Edasi leitakse samade keelte võrdluse abil deklinatsioon ja konjugatsioon (lk. 208). Grammatika kindlaksmääramise järele peab sündima keele puhastamine keelenditest, mis on karedad, võõrapärased või valesti moodustatud (lk. 210). Keele rikastamine peab sündima analoogiatuletuste abil ja „võõraste keeleomapärasuste, rikkuste ja mõistete pookimise kaudu seal, kus see võib sündida ilma oma keele ühtlust rikkumata" (lk. 212).

c. E. Ahrens, F. R. Fählmann ja F. J. Wiedemann.

Eduard Ahrens on puhta rahvakeelsuse p. esindaja ega tunnusta vigast traditsiooni. Selle p. on A. läbi viind oma grammatikas (I tr. 1843). A. ütleb: „Osutub võimatuks, et meie kirikukeel jääb nii, nagu ta on, vaid tal tuleb hädavajalikult läbi teha radikaalne reform. Sest ta ei ole viimase 150 aasta jooksul mitte edusamme teind, vaid on tagurpidi läind. Peame Hornungini üles tõusma ja sealt jatkama, kus tema on seisma jäänd, kusjuures meie parandame tema vead rahva suu järele. Meie kirikukeel on ümbritsetud vale aupaistega; ta ei vääri midagi vähem kui seda kõrget autoriteeti, mis tal seni on olnud, sest iga niihästi piibli kui ka lauluraamatu salm vajab korrektuuri" (JH 24). — „Niikaua kui vigane kirikukeel jääb reformimata, ei pääse maksvusele puhas rahvakeel" (Sprachfehler der Ehstnischen Bibel, lk. 5).

A-l ei teki rahvakeelsuse p-t jälgides probleemi, millist murret eelistada või millist valiku kriteeriumi tarvitada, sest A. arvates jälgib „rahvakeel tervel Eestimaal samu grammatilisi seadusi" (Gramm. 1853, 140). Keeleõpiline vaatepunkt esineb A-l järgnevas

argumentatsioonis: „*t* kao asemel kuuleb rahvasuus ka selle pehmendust (p o o l d e, ä ä r d e, j u u r d e, s u u r d e jne.), aga sellised vormid on ainult halvapruugiliselt moodustatud järgmise liigi järele. Sest soome keeles kõlab illatiiv ka j u u r e e n, s u u r e e n jne." (ibid. lk. 69—70).

Siinkohal ei ole huvituseta võrdluseks vaadata, kuidas veel tol ajal mõnedes, tõenäoliselt suuremas osas, saksa ringkondades eesti keele korraldamisse suhtuti. Ahrensi brošüüri „Johann Hornung" ilmumise puhul kirjutab E d u a r d M e y e r eesti rahva kohta: „Ta on läbi teind orjapõlve karmi õpipoisiaja, tema vaimustunumad sõbrad tunnistavad, et ta on lõpule jõudnud oma vanade mälestuste, laulude, saagade ja muu selletaolisega, ja need ei lase end kunstlikult pikendada või uuesti luua, — tema tung linnadesse, tööstustesse ja sellega meie eluviiside poole läheb ikka tugevamaks; on ta kord maitsnud meie keele õilsat veini, siis oskab ta vaevalt veel oma keelt tarvitusele võtta, endine omapärasus kaob enam ja enam, lühidalt vili on küps, ta langeb meile sülle" (Inland 1845, 472—473). Eesti keele kohta ütleb M.: „Kõneldakse keele suurest jõust, poeetilisest energiast, võimatusest seda saksa keeles ainult edasigi anda; — see on loomulik ehe, veetlev, nagu väänkasvude vanikud, mis ürgmetsi ehivad, aga mis kasu, ajaloolist kasu on loota ürgmetsast? ta peab s i i s k i saama harvendatud, õnnistatud olgu b a c k w o o d s m a n, kes talle esimese hoobi annab! Meile jääb ju niikuinii veel kauaks võimalust korjata kõiki seda laadi tähelepanuväärsusi ja armsusi, ja selliste ehete sõbrad ootavad Teilt, lugupeetud härra pastor, — kõige rõõmustavamat" (ibid. lk. 474). Viimased sõnad on adresseeritud muidugi Ahrensile.

F. R. F ä h l m a n n asub r a h v a k e e l s u s e vaatepunktil, pidades parimaks siiski haritud rahvaliikmete keelt, väites: „Rahva suu on ja jääb niihästi keele kui ka õige hääldamise ainsaks kindlaks allikaks. Muidugi oleks haritute, mitmeid keeli valitsevate eestlaste keel kõige õigem; kuid mehi, nagu oli Masing, on vähe. Aga igas kihelkonnas, peagu igas külas leidub mõni talupoeg, kes peab endale auks ladusalt ja puhtalt kõnelda" (VhGEG II, 4. vihk, 55). Mineviku eesti kirjakeele kohta ütleb F.: „Kirjakeel käis nagu rändav laip rahva elava keele kõrval, ja kirjakeel ei ole ka nüüd veel saand rahva elule nii mõju avaldada, nagu see oleks olnud soovitav" (VhGEG I, 2. vihk, 16).

Murrete suhtes esindab F. g e o g r a a f i l i s t vaatepunkti. Kirjutuses „Ueber die Declination der estnischen Nomina" ütleb F.: „Ka

selles arutluses olen ma kinni pidand ainult ühest põhja-Eesti murdest. See on aga kõige võltsimatum, kõige levinum ja peagu täpselt O. W. Masingu murre" (VhGEG I, 3. vihk, 20). F. suhtumist senistesse autoriteetidesse näitab järgmine tsitaat: „Mulle võidakse etteheiteid teha, et ma endisi saavutusi liiga vähe arvestan. Aga grammatikad sisaldavad ainult vähe õiget (välja arvatud Hornung), ja kus ma midagi ei tsiteeri, tsiteerin ma rahva keelt" (ibid. lk. 20). F. pooldab ka keele ettevaatlikku rikastamist uute sõnadega tuletusliidete abil, kusjuures juhtnööre selleks tuleb ammendada rahvakeele uurimisest (VhGEG II, 1. vihk, 14).

Ka F. J. Wiedemann asub üldiselt rahvakeelsuse vaatepunktil ega poolda senist kirikukeele traditsiooni (VhGEG VII, 63). Samuti esindab W. ka geograafilist vaatepunkti, pidades kesk-põhja-eesti keelt kõige korrektsemaks, reeglipärasemaks ja konsekventsemaks põhjamurdeks (EGr 75). Kuid W. arvates ei pea kirjakeel jääma mitte üksi selle keelevaraga, mis on kirjakeele põhimurdes, vaid tal on õigus end täiendada ja rikastada teiste murrete keelenditega niihästi leksikaalsel kui ka morfoloogilisel alal (VhGEG VII, 77). Morfoloogias soovitab W. näit. mitm. part-i moodustamist kirjakeeles järjekindlamaks teha sel teel, et kasutatakse võru murret (ibid. lk. 78). Puuduvaid sõnu võib W. arvates hankida omast keelest tuletuse ning liitmise varal ja murdeist või laenamise teel võõrkeeltest (ibid.).

Kuna W. sageli rõhutab konsekventsust, siis ta esindab järjekindluse p-t. Järjekindluse pärast eelistab W. ka *ää* pro *ea* sõnades *hää, pää, säädus*. Järjekindluse pärast soovitab W. kirjakeeles käänata astmevahelduslikult kõiki neid kahesilbiseid esmavältelisi sõnu (tüüp *sõda*), mida veel kuskil elavas keeles sel kujul tarvitatakse. Objekti alal soovitab W. reeglipärasust jalule seada ka pronoomenite juures *(ta kutsus minu enese juurde* pro *mind)* (ibid. lk. 78).

W. keeleõpiline vaatepunkt ilmneb *-tatud*-vormi põhjenduses: „Viimane vorm on igatahes õigem, sest esimene silp *ta* kuulub veel verbi tüve juurde ja *tud* on kõnealust partitsiipi tähistav lõpp, sellepärast peab näit. sõnast *õnnista-ma* partitsiip kõlama *õnnista-tud*, nagu *kiusatud* sõnast *kiusa-ma*" (Gutachten, lk. 13). Keeleõpiline vanemusp. ilmneb ka *ää* eelistuses pro *ea* sellepärast, et esimene on „sama levinud ja tõenäoliselt algupärasem" (VhGEG VII, 79).

2. Ärkamisajast kuni 19. sajandi lõpuni (1862—1899).

a. 60-ndad aastad.

Ahrensi uue kirjaviisi tarvitusele tulekuga hakkab ikka rohkem eestlasi sõna võtma eesti kirjakeele küsimuste kohta. Algul on aineks küll peamiselt vana ja uus kirjaviis (vt. näit. „Tallorahva Postimees" 1858. a.), kuid varsti ilmuvad ka üldse kirjakeelt ja selle arendamist puudutavad kirjutused. Samal aastal, kui „Kalevipoeg" läks rahva sekka, kirjutas „Perno Postimees": „Kuidas rahva möistus ja õppetus, nenda ka nende keel. Meie eestikelel, kuida igga tundja teab, on weel mönda söelumist ja tulamist tarwis ja saggedaste tulleb sönnadest pudus, kui sedda ehk teist wöera kele asja meie keles tahhad nimmetada" (PP 1862 nr. 30). Samas kirjutab keegi O. J.: „Se on küll wägga kidowäärt, et meie ni paljo kui wöime, Eestikele rikkust püaksime iggapidi kaswatada, kust middagi pudust leiame, — agga peame ka seal jures jälle teadma ja läbbi urima, mis sünnib ehk mis ei sünni; mis omma ja mis wöeras on. Kes kele sillitaja tahhab olla, peab keik selle kele murded tubliste tundma ja omma kele maal mitmes makonnas kord Iddas, kord Länes, kord Lõunas, Pöhjas, Kaggus, Eddelas ja jälle ueste ma süddames ellanud ning igga murret tähhelepannes aastade kaupa läbbi urinud ollema, — sest, keige weikem ja wastasem murre wöib vahhest head sirget tugge anda." Sama O. J. soovitab *-nna* asemel naissoo lõpuks tarvitada *-ik*, näit. *kunnik* 'kuninganna', *keisrik*, *öppetik* 'koolipreili', *grahvik*, *vürstik*. Ungari keeleuuenduse meetodeid tuletab meelde O. J. võte sõnast *pealik* tuletada sõna *elis* 'vürst' ja *elik* 'vürstinna', kuna sõna *vürst* olevat halb sõna, sest see kõlavat eestlaste suus sakste kõrvus nende keeli kui 'vorst' (lk. 355). Samas PP-s kirjutatakse: „Meie eestikeel on wannast sadik weel hästi ü k s l u i n e, peab agga aega mööda nisamma eddasi minnema, kui teised keled. Parrema wasto muido kiuste pärrast punnida, ei olle mitte tarkus" (lk. 196 alamärkus).

Samal aastal kirjutab Fr. R. K r e u t z w a l d eesti keele kohta: „Parrandust on tarwis sedda meie ei salga, nenda kui ka sedda mitte, et meil polegi lusti ei olleks, önsast Masingist möda joosta, kui agga senna male ulataksime" (PP 1862 nr. 35). Kuigi K. on üldiselt vabaja uuendusmeelne ja toetab agaralt uut kirjaviisi, ei taha ta siiski iga uuendust kaalumata vastu võtta, ta kirjutab a. 1870 Koidulale: „Natuke Soome haisu on minu nina juba „Saaremaa onupojast" nusutanud, kus „sana" — „sõna" oli äratapnud, niisama võeras näitas mulle, et Teie „tõine" ja „tõisega" herra Jakobsoni jälgi hakate taga ajama,

mis mõlemaid uuendusi ma kogunist kiita ei tohi, kus ehk ka mõnes paigas Eesti Hottentottid nõnda võivad kõneleda, ommetegi suurema osa lugejate silmas võeriti näitab olema. Sõna, teine, teise etc. võiks kirjutut ja trükikirjas palju sündlikumalt aset võta. Ega meiegi suured kirjameistrid taevast ole tulnud, ega neile vanarauga eksimata olemist Roomast osaks antud, et meie sõna lausumata iga uuenduse, ehk pöörase vanaduse tagasi toomise eest, kohe mütsikese peast peame võtma ja nende ehvangeliumit mööda Eesti jumalaid kumardama hakkama!" (KKK II, 118). Teises kirjas toetub K. rahvakeelsusele: „Samuti usun mina, et härra Hurda ortograafilisi uuendusi ei saa pidada väga õnnestunuks; mõnigi neist võib õigustamist leida, kui tema sünnipaika pidada mõõduandvaks, kuid ei vasta Tallinna murdele, kõige vähem sellele, mida Wiedemann õigusega nõuab tulevaselt kirjakeelelt. Mis häda pärast peaksime oma *juba* vahetama *joba* vastu? Tema ja Jakobson oma järeleahvijatega võivad ju *tõine* ja *tõised* kirjutada, meie jääme, nagu meie esivanemad, *e* juurde, sest et meie kõrv ühtegi teist häälikut ei kuule rahvakeeles" (KKK II, 152—153).

Ka C. R. Jakobson leiab eesti keele kohta, et „harrimist on temma kallal weel paljo, kui laiema ja süggawama õppetuste tarwis peab kõlbama" (EP 1866, 355).

b. J. Hurt ja Eesti Kirjameeste Selts.

Jakob Hurt, esimesi lingvistilise kooliga eestlasi, on esimene suurem eesti kirjakeele arendamise, rikastamise ja parandamise nõudja, seega esimene tähtsam keeleuuenduse eest võitleja. Artiklis „Kas Eesti keelele uusi sõno tarvis" (EPLl 1871) kirjutab H.: „Meile on uusi sõno tarvis. Mõne vana käänu paikamine, sõna sõna pääle lippimine, et sedaviisi sennitundmata asjo tähendada ja tumedust seletada, ei kõlba kuhugi; see on hilpharaka tego ja hilpharaka nägo. Mõnele vanale sõnale vägisi üsna uut tähendust anda, on niisama paljo kui vanasse astjasse uut viina valada... Meie praegune kirjakeel on seks veel väga puudulik, et temas kõiki soovitavaid asjo ajada ja kirja panna. Tahame meie Eestikeelt kõrgemais koolides õpetada lasta — ja seda tahame meie ommeti, — ja soovime meie suuremaid asjo Eestikeeli ajada — ja seda soovime meie ommeti, — siis peab meie kirjakeelt veel häste haritama ja rahvas peab harimist kannatama" (lk. 130). Kõigepealt soovitab H. laene teistest keeltest (vt. alamal lk. 130). Oma keele abil soovitab H. keelt rikastada murdesõnadega ja uute sõnade tuletamise teel (lk. 154). Viimase meetodi kohta

ütleb H.: „Meie ei tohi ühtki sõna omast pääst välja arvata, teda nagu tuulest võtta või taevast tulla lasta. Uuel sõnal peab juur ehk känd keeles ees olema“ (lk. 160).

Õigekeelsuses esindab H. peamiselt selguse, ilu ja keeleõpilist vanemusp-i. Selguse pärast eelistab H. näit. vorme *elasivad* ja *armastatakse* pro *armastakse* (EPLl 1871, 48; vt. ka kongruentsi puhul Gutachten, lk. 35). Vrd. ka: „Igal asjal olgu oma piir, nõnda ka sõnade lühendamisel. Teeb lühendamine keele selgusele ja ilole liiga, siis jäägu tema kirjakeeles pruukimata“ (ibid. lk. 48).

Ilu p. ilmneb eriti järgsilbi *-o-* tarvituselevõtus võru murde eeskujul, mida H. motiveerib järgmiselt: „Esiteks on *o* hääl heledam ja sellepärast ilosam kui tume ja madal *u*. Tõiseks teeme meie, *o*-d ja *u*-d kindlaste kirjotades, mitukord vahet. Võro murdes, näituseks, on *kulo* kogoni tõine sõna kui *kulu;* niisamuti tähendab *mago* kogoni tõist asja kui *magu*“ (ibid. lk. 77). Üldse soovitab H. soojalt lõunamurdeid eesti kirjakeele paremaks tegemiseks: „Mina arvan, et meie oma kirjakeele paljo ilosamaks, selgemaks ja täielisemaks teeme, kui ka mõnest muust murdest midagi tema tarbeks võtame, mis tõeste kaunis ja parem, kui „Tallinna keeles“. Tallinna poolsed... murded on küll üleüldse täielisemad, kui lõunapoolsed ehk „Tarto keel“... Nimelt on „Tallinna keeles“ sõnadel veel omad vanad ja selged lõpetused pea täiesti alale, Tarto ja Võro murded on neid osast kogoni äravisanud ehk neil on iseäralised lõpetused, aga enamasti niisugused, mis meie õigekeelele mitte soovida ei taha. Aga sellegipärast on ka Tarto ja Võro murdeil oma iseilod ja täielised tükid, mis „Tallinna keelel“ puuduvad. Nimelt „Võro keel“, et kül kuulda karedam ja jämedam ja sõnade lõpetuste poolest väga lühendatud, on siiski üks rikas murre, nimelt rikas iseäralistele sõnadele ja sõnaseltsidele, mis meie kirjakeelel kogoni tundmata, aga temale suureks tuloks võiksivad olla. Ka mõni jago lõpetusi Võro murrete sõnadel on paremad ja tulevad kirjakeelele kenamaks kiita“ (ibid. lk. 77).

Ilu (eufoonia) ja lühemuse p. nimel soovitab H. i-mitmust, pidades d-mitmust lohisevamaks ja raskepärasemaks. Atributiivset ühendust nagu *kõikidest pitkadest laevadest* ei pea H. „hariliku lihtsa keele jaoks ei kõlavaks ega väljendusrikkaks, lause hüpleb ja keksleb liiga, ei kuuldu lauset, vaid üksikuid sõnu, kuna vokaaliliselt moodustatud elatiivid *kõigist pitkist laevust* väljendavad mõisteid mõõdukalt, lühidalt ja selgelt, ilma formaalse sõnatilinata“ (Gutachten, lk. 36—37). H. lisab: „Loomulikult mängib selliste hinda-

miste juures suurt osa individuaalne arusaamine ehk maitse, ja maitse üle ei vaielda" (ibid. lk. 32).

H. keeleõpiline vaatepunkt ilmneb järgnevas: „Kuid teaduslikult koolitatud kirjanik ei tohi järgida keelelist tuju või igapäevast lohakat keelt, ta peab käima keeles leiduvate, grammatika poolt tunnustatud ja konstateeritud seaduste järele" (Gutachten, lk. 29—30). H. tunnistab, et „rahvakeel on küll igal maal nii ka meil, õige ja loomulik põhi kõnele ja kirjale" (lk. 116), kuid H. väidab, et rahvakeelde tungivad „mitmesuguste mõjumiste all, mõnikord vead, nagu umbrohtu ka kõige parema põllu päält leida võib. Võõras keel, millega kokkupuutumist on, rikub mõne osa kõneleja keelest ära, oma keele murded lähevad mõnes kohas ehk mõne inimese suus segi ja sünnitavad segadusi" (EÜSA VII, 116). H. ütleb: „Armsad on mulle Ahrens ja Wiedemann, veel armsam rahvakeel, aga kõige armsam — tõde" (lk. 116). Seepärast arvab H., et „Kirjakeelt peab teadus puhastama, rikastama ja ilustama" (ibid. lk. 117).

Keeleõpilist vanemusp-i näitavad järgmised tsitaadid: „Tema on vana täieline kõnelemise viis" (ibid. lk. 54). „Esiteks on *ää* siin vanem ja päris hääl" (samas lk. 65). Vanemusp. tuleb nähtavale eriti piiblitõlgete kriitikas a. 1906 (Gutachten über die im Jahre 1899 in Reval und im Jahre 1903 in Dorpat erschienenen estnischen Bibelausgaben), millest tsiteeritagu: „D-d tuleb eelistada, sest *i* on siin esialgne vokaal" (lk. 5). — „e-d tuleb siin mõlemal juhul eelistada, sest ta on vanem ja esialgsem (vrd. soome *leikata* ja *herhiläinen*). Peale selle tuleb *erilane* aspireerida, nii siis *herilane* kirjutada, mida nõuab keeleajalugu (vrd. Võru murde vormi *hüörlane* ja soome *herhiläinen*)" (lk. 7, vt. ka samas *öö* kohta, lk. 8 *mõirama* ja lk. 10 *pitk*). Sõnadest *sööma, lööma* soovitab H. kirjakeelde lõuna-eestikeelseid imperfekti kujusid *seid, leid*, mis olevat moodustatud „grammatiliselt ilusti ja selgesti" (lk. 8) ja siis kaoks „keelevastane *ö* muutumine *õ*-ks" (lk. 9).

Keeleõpiline on õieti ka järjekindluse nõue *hea~hää* küsimuses, mis on H-st saadik eesti õigekeelsuse armastatumaks vaidlusobjektiks, kusjuures üks *ää* eelistuse motiive, mida peale H. hiljem ka paljud teised on tarvitand, on järgmine: „Kes neid murtud hääli ka kirjotates pruukida tahaks, peaks kõiki pruukima, mitte üksnes *ää* asemel *ea*-d; ta peaks ka *moa*..." (lk. 65). Ka *jätkama* esinemise puhul *pikk* kõrval heidab H. ette järjekindluse puudust (lk. 10).

Üksikjuhtumitel esineb H-l motiivina ka rahvakeele enamusp., nimelt mitm. part. *-id* pro *-eid* eelistuses (Gutachten, lk. 27).

H-le avaneb esmakordselt kirjakeele arenduse probleem täies ulatuses, kuna see oli alles nüüd võimalikuks saand. Seni oli sakslaste poolt tehtud ainult hädavajalikke eeltöid. Peale ortograafia küsimuste kulus saksa keelemeeste energia „Beiträge'de" päevilt kuni Ahrensi ja Wiedemannini peamiselt ehtsa rahvakeele (õieti ainult kesk-põhja-eesti keele) tundmaõppimiseks.

Eesti Kirjameeste Seltsis, kuhu nüüd kandub keelepoleemika ja eesti kirjakeele korraldamine ja arendamine, pääsevadki mõjule Hurda põhimõtted, kõigepealt kurikuulsas *ea-ää* küsimuses, kus ää-kuju fikseerimisel tuuakse peale eeltoodud Hurda poolt esitatud motiivide veel põhjenduseks kirjandusajalooline p. ühes Hornungi autoriteediga ja võõrkeelsuse p. soome keele näol: „Pääle selle tuleb tähendada, et täieste pooled Eestlased ka tõeste nõnda räägivad, meie kõige vanemad kirjad ka nii kirjutavad, nimelt ka Hornung, kes meile esimesed täielisemad Tallinna keeli kirikuraamatud muretses, ja seesinane hääl ka Soome kirjakeeles otse niisamati „ää" kirjutatakse, et kül rahva murretes tema asemel ka eä ja iä kuulukse" (EKmSA 1873, 75). Vrd ka *-sivad*-lõpu põhjendust samas: „See on vana ja õige Eesti viis, nõnda kõneleb hulk Eestlasi veel praegu ja Soomlased kirjutavad nõndasamati." Samuti: „Hääl h nende sõnade alguses on õige ja vana kõnelemise viis. Veel praegugi saab tema mitmes kihelkonnas täieste välja üteldud. Soomlased kirjutavad ja ütlevad teda ka täieste välja" (ibid. lk. 77). Nagu näeme, hakkab siin juba tugevasti juurduma keeleõpiline vanemusp. — „vana õige kõnelemise viis", mida 20. sajandil uuesti kohtame J. Aaviku juures.

Eesti Kirjameeste Selts oli endale üheks tähtsamaks ülesandeks seadnud „Eesti kirjakeelt harida ja täielisemaks teha" (EKmSA 1875, 91), nagu ütleb seltsi president Hurt, kelle arvates „Niisugune töö on pitkaline ja valmib väga aegamööda" (ibid.).

c. M. Veske.

Teise eestlasest lingvisti Mihkel Veske õigekeelsuspõhimõtted esinevad peamiselt raamatus „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis" (1879), kus autor käsitleb eeskätt küll õigekirjutusprobleemi, kuid puudutab ka õigekeelsusküsimusi. Raamatu eessõnas annab V. järgmise juhtnööri: „Üleültse: õpi enne selgeste rääkima, õpi iseäranes üht keelemurret, mis raamatu keeleks kõige sündsam, õpi sugu ka grammatikat ja küsi siis: kuda peame kirjutama" (lk. III). Selles on kokku võetud ühtlasi V. õigekeelsusp-d.

V. peapõhimõtteks on rahvakeelsus ja nimelt geograafiline vaatepunkt. Küsimusele „missugust keelemurret peame raamatukeeles pruukima?" vastab V.: „Kesk-Tallinna keelt" (lk. IV). V. arvates ei ole tarvis kirjakeelde võtta keelendeid väljastpoolt Kesk-Tallinnamaa keelt, „sest et siis mõned Kesk-Tallinna kirjakeele healteseadused segatud saaks" (lk. IV). Kuna õigekirjutuses V. pooldab valju foneetilist põhimõtet, siis leiab V., et see on „koguni võeriti kirjutamine, kui Tallinna keeles „siub" ehk „siob" räägitakse ja sellesama Tallinna keele raamatutes „seub" kirjutatakse" (lk. VII). Samal põhimõttel nõuab V. kirjakeeles vorme *miele, tuome, võeras, püigi.*

Kuid kitsarinnaline ja sallimatu ei ole V. siiski ka teiste seisukohtade ja vormide suhtes, vaid on *pea ~ pää* küsimuses valmis Kesk-Tallinnamaa murde vormi ohverdama isegi ilule: „Mina arvan, et parem on sõna „pea" tutval viisil kirjutada ja mitte „pää", nagu see uuemal ajal mitmelt poolt pruugiks võetud; sest „pää"-rääkimine on Kesk-Tallinnamaal ja mujal selles kubermangus võeras murre. Arvavad mõned aga „pää"-kirjutamisega kirjakeelt parandavat, puhastavat ja ilustavat, siis tehku nad seda — veaks ei pea ma niisugust kirjutamist mitte, küll aga asjatumaks" (lk. 7).

Rahvakeelsuse kõrval tunnistab V. oma sõnade järele ka keeleõpilistp-t: „Minu õpetuse viis on historialik keele seletuse viis..." — „On need keele seadused leitud, siis ei käi keele õpetuse raamatud enam mitmet teed" (lk. VI). Keeleõpiline vaatepunkt on V. arvamine, et üks vorm on seaduslikum kui teine, millist kriteeriumi V. arvates tuleb tarvitada siis, kui rahvakeeles, s. o. Kesk-Tallinnamaa keeles esineb paralleelvorme, nagu *latv ~ ladev*, mille puhul V. argumenteerib: „Missugust murret peame aga siin kirjakeeles pruukima? Mulle näitab kõige süntsam Harju murre olema, sest selles on kõvade ja pehmete muudete vahel kindel siaduslik vahe" (lk. 32). Iseloomustav on ka järgmine seletus: „Mina loodan tõendada võivat, et kesk-põhja-eesti keeles illatiivi *-sse* (*-se*) ainult kontraheeritud sõnaklassis on vana ja seaduslik, ja et ta sealt on uuemal ajal üle viidud ka teistesse sõnaklassidesse. Kirjakeeles peaks võimalikult hoiduma *-sse* tarvitamisest" (VhGEG VIII, 4. vihk, 5).

Ka kirjakeele uusust arvestab V. üksikjuhtumil: V. pooldab rahvakeelsuse põhjal kirjutusviisi päev, kuid lisab: „aga „äe" kirjutamine on uuemal ajal pruugiks saanud. Kui ta selleks mitte saanud ep oleks, siis ei teeks ma „äe" kirjutamisest juttugi" (lk. 15).

d. A. Grenzstein ja uued sõnad.

Ado Grenzstein on keelemehena tuntud peamiselt oma „Eesti sõnaraamatu" läbi, milles ta esitab kirjakeelde vastuvõtmiseks terve rea uusi sõnu, mis jagunevad kolme liiki: derivaadid (*hoiatama, nähtus, eestistama*), liitsõnad (*aastasada, näitemüük*) ja soome laenud (*aade, esitelema, näitlema*).

G. teoreetilisi vaateid uute sõnade loomise kohta näeme kirjutusest „Uued sõnad" (EP 1881 nr. 18—19), kus G. ütleb, et „keele harimine uute sõnade läbi loomulik tarvitus on" (lk. 69). Uusi sõnu saab oma ja võõrkeeltest. Kui eesti keelest sõna ei saa, siis tuleb laenata soome keelest, ja kui sealtki ei saa, „alles siis on meil luba võeraste keelte sõnu võtta" (lk. 73). Eesti keelest saab uusi sõnu kõigepealt kõigist murdeist, G. mainib näit. tallinna murdest *aegnema, aeguma, aegulti, hageldus, haik*; teiseks sufiksite abil analoogia teel: *mägestik, mätastik, kadastik* eeskujul tuletab G. *-stik* abil *lehestik, taimestik, joonestik, kujustik* 'ornamentik', *-kond* abil *osakond, toimekond, jauskond, ligikond, õpikond* 'pensum', *teaduskond, töökond* 'töö suurus' (lk. 74).

A. 1884 kirjutab G. „Olevikus" (nr. 37): „Eesti keel peab nii täieliseks saama, et ta ühe tubliste haritud rahva keeleks kõigiti kõlbuline on." G. arvates läheb asjatute võõrsõnade asemel tarvis umbes 5000 uut sõna, millest 1000 olevat olemas. Puuduvad 4000 saaks 15 aasta jooksul. „Selle aja sees saaksivad nemad ka suurel hulgal rahvale tuttavaks", arvab G. Sõnade loomise meetodi kohta arvab G., et „Üks hää tööviis on see, kui uute raamatute kirjutajad tarvilised uued sõnad loovad" (nr. 37). Peale selle soovitab G.: „Tehku iga Eesti ajaleht enesele kohuseks, et ta iga aasta mingisuguse teaduspõllu tarvis ühe jau uusi sõnu toob, siis saame kaugelt enne 15 aastat valmis" (nr. 37). Peale selle peab G. tarvilikuks keele rikastamist kõnekäändude poolest.

Õigekeelsuse pisiküsimusi ei pea G. nii tähtsaks kui teised selle aja autorid, keda G. brošüüris „Kauni keele kaitsemiseks" iseloomustab järgmiselt: „Aastate kaupa on nad näituseks lõpu -sti eest ja -ste vastu sõda pidanud, nagu oleks sellest ilmaotsa karta, ja mis välja tuli, on see, et nad ka luuletuse vabaduse jalgade alla tallavad ja mitte ei luba temale ütelda kauniste, vaid sunnivad ütlema ja trükkima temale kaunisti. Veel hiljuti kuulutas üks keeletark eelnim. lehes, meie saada enestele ilusa kirjakeele, kui meie teaksime, kas peal ehk pääl tuleks kirjutada. Nii tehakse kõige vähem väline asja-

kene peaasjaks, kuna peaasja jalgadega tallatakse. Peaks meie kallis emakeel kord sellest ajajärgust välja peasema" (lk. 23).

Kuid meile kõige tähtsm on see, et G. on olnud teadlik kõigist tähtsamaist õigekeelsuspõhimõtteist ja juba 1879. aastal. Nimelt leidub EKLA-s[1]) järgmine huvitav dokument (dateeritud Viinis 24. 12. 1879): „A. Grenzsteini arvustus Dr. M. Veske teose „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis" kohta." Selles ütleb G.: „Kirjanik tahab kirjaviisi parandada, aga ta ei seleta meile mitte, missuguste juhtmõtete (Principien) järele ta seda teeb... Kes kirjaviisi teaduslikult parandada püüab, peab enesele järgmised punktid ette panema, neid üksi ja ükstõise vastu ära kaaluma ja siis nende nõudmiste järele oma otsusi üles seadima, muidu ei või ta tööl selgust ega kindlust olla. Need punktid on:

1. keele häälte sündmus (historika Princip),
2. praegune rääkimise viis (geografia-dialektika Pr.),
3. räägitava häälte täieste tähendamine (phonetika Pr.),
4. praegune pruuk (usuelles Pr.),
5. võimalikult lühikese aja- ja väikese jõu-kuluga täielik kirjutamine (ökonomika Pr.),
6. kirja kerge õppimine (pädagogika Pr.),
7. kirja ilu (ästhetika Princip)."

Nii tuleb G. järele õigekeelsuslasel (resp. ortograafil) arvestada järgmisi asju: 1) keeleajalugu (keeleajalooline p.), 2) murdeid (rahvakeelsuse p.), 3) foneetilist p-i, 4) kirjakeele uusust, 5) ökonoomia p-t, 6) õppimise kergust (pedagoogiline p.), 7) ilu p-t. Teadmata on, kust G. võttis need põhimõtted ja terminid, kuna ta, nagu ise ütleb, ei olnud „mitte keeleteaduse (Linguistika) pääle õppinud".

Millised on G. enda vaated neile seitsmele põhimõttele, see selgub ka samast dokumendist. Et G. ei poolda „keeleajaloolist" vanemusp-i, võib järeldada järgmisest kohast: „Ehk ta küll vanemat keelt täielikumaks peab (keeletargad on siin Darwini vastased!), siiski kirjutab ta nooremaid lõppusi: kirjutud, nimetud jne." Samuti eitaval seisukohal asub G. kitsa geograafilise p. suhtes. Veske vastava p. kohta ütleb G.: „Kui ühekülgseks aga viltu mõtte eest võitlemine teeb, näitab meile iseäranis selgeste lk. 45, kus lustilikult lugeda on: „Võrrelda mõistab üksi Tallinna keelt rääkija"." Nagu sellest näeme, avaldab G. õigekeelsusküsimuses täiesti ratsionaalseid ja oma aja kohta ootamatult moodsaid vaateid.

---

[1]) EKS-i arhiiv, EKmS-i kogu, mapp 13, vihk 23.

Tähelepandav on, et G. peab tähtsaks ka ökonoomia printsiipi, väites: „Kui inimesed kõige üle ilma oma töö nii seadvad, et sest võimalikult palju kasu saaks, mispärast peab siis siin 5. punkt kõrvale jääma?". Samuti tähelepandav on pedagoogilise ja ilu p. rõhutamine, viimase põhjal G. kritiseerib Vesket: „Kui meie rahva suust, ka mitte kirjakeeleliselt Kesk-Tallinnamaalt, mitte igat külatänava kõnekäändu ja kõrtsinurga ütelust kirjakeelde vastu ei võta, mispärast peame siis ühe murraku hääli sulasekombel, ilma 7. punkti pääle vaatamata, vastu võtma ja mieel ning kieel, lauud ning lauut, maks ning kops, arrsti, arssti või arstti kirjutama ja rääkima? Ma panen imeks, et kirjanik, kes esimesest punktist, mille külge enamiste kõik keeleuurijad rippuma jäävad, õnnelikult mööda läheb ja seega näitab, et ta mitte mõtlemata tõiste jälgedesse ei astu, vaid ise teed teha võib, ommeti tõises küljes jälle eksituse sisse sattub, kui ta ainult 2. ja 3. juhtmõtte najal terve raamatu kirjutab ja meie kirjutuseviisi üles ehitada tahab."

Muude uute sõnade hulgas tulevad 80. aastail tarvitusele ka feminiinse *-nna*-sufiksiga sõnad. *-nna* ümber tekib poleemika selle pooldajate ja vastaste vahel. EP 1881 nr. 36 ülistab *-nnat* järgmiselt: „See ülikaunis lõpp on — ta kõlab muusikailul mu kõrvus ju kaua enne väljaütlemist — *-inna* ehk *-anna!* Oleks õnnis Schiller seda lõppu tunnud, ta oleks tast taeva kõrguse laulu laulnud... Pääle selle peab ka Rootsimaal ja kes teab kus veel mujal seda luulerikast lõppu leida olema, nii et tema vastavõtmine meid Eesti rahvast mitmele Germaania rahvale ligistab. Slaavi rahvad teevad oma õrnema soole tähega *a* ilusa vahe... nii et selle armsa lõpu läbi ka Slaavlastega võime sõbraks saada ning sellviisil algmisest saadik igatsetud üleüldist rahvaste-vendust julgeste alustada võime" (lk. 143).

Jaan Suviste arvab, et „Neiud ja peiud, kes peale Eesti keele Saksa ehk Vene keelt oskavad, kahjatsevad väga, et Eesti keeles „tema" (meesterahva) ja „tema" (naesterahva) vahel vahet ei võida teha" (Virulane 1883 nr. 31). Seepärast pöördub S. ajalehtede toimetajate poole: „Teil on võimalik veel seda viga parandada, kui kõik ühel meelel naistesugu tähendamiseks üht igapidi kõlbavat, loomulikku lõppu tarvitama hakkate, ja varssi on teil rõõm näha, kuidas kõik kirjanikud, viimate terve rahvas, teie mehise jälgede sisse astuvad!". S. paneb ette naissoo lõpuks „ühes nõuus mitme teisega, soojast südamest ja õiglasest meelest pehme naeseliku kõlaga „ä" tähe ja tema sugulase peene „e". ... Sell viisil ütleks Mihkel Maiele: „Mai, mis sinä teed sääl?" Mai jälle vasta: „Mis sa sest pärid?" Toimetus

lisab omalt poolt: „Tõe poolest, tema leidus on Eesti kõrvale ja Eesti keele loomule palju omasem ja lähem, kui kõik naestesugu tähendavad sõnalõpud enne teda."

e. K. A. Hermann.

Karl August Hermann, kolmas lingvistilise kooliga eestlane, avab oma õigekeelsusvaated iginoore vaidlusobjektiga: „Kas peame *ää* või *ea* kirjutama?" (EP 1883 nr. 11). Juba siin ilmneb H. õigekeelsuslik credo: „Kes ütleb, et sõnadest hea, pea niisama võib häid, päid saada, see tunnistab sellega, et ta keele uurimises alles täiesti väeti laps on. Sõnadest hea, pea ei või muud saada, kui heaid, peaid, mis sugugi võimalik ei ole ütelda". Oma õigekeelsusp. sõnastab H. ise järgmiselt: „Tarvitame keelemurretest seda, mis teaduse uurimise järel kõige õigem on" (ibid.). Hiljem on H. seda „teadust" korduvalt rõhutand ja sellega motiveerind oma õigekeelsusseisukohti — meie nimetame seda p-t keeleõpiliseks.

Õigekeelsusküsimuste praktilise lahenduse süsteemi, nagu ta ise nimetab, on H. annud oma „Eesti keele grammatikas" (1884), millel on olnud suur mõju eesti kirjakeele kujunemisel. Seal illustreerib H. keeleõpilist vaatepunkti näit. järgmine tsitaat: „Aga see Tallinna maal ütlemine ei või õige olla, sest ta ei ole ennemuistne" (lk. 22). Sellest nähtub, et H. keeleõpiline „teaduslik" p. on peamiselt vanemus p., mille kohta tsiteeritagu veel: „Nimelt on esimeses silbis i, u, ü vanemad kui e, o, ö; nõnda on siis ka esimestel enam õigust esimeses silbis seisma jääda" (Post. 1886 nr. 24). — „see jagu rahvast, kes üü kõneleb ja kirjutab, seisab muistsel Eesti esivanemate põhjal, selle pärast on ka meil nõnda kirjutada. Meie ei ole mitte selle poolt, et oma esivanemate keelt peaksime liig palju väänutama ja käänutama; kuni tast enam midagi järele ei jää" (ibid. 25). — „Tahame aga oma kirjakeele teaduse põhjale rajada, siis ei pea meile mitte raske olema ühesuguseid häälikuid kirjutada oma Eesti esivanemate keelele auu andes. Iga keeleuurija saab meile ütlema, et meie esivanemad üksnes ühesugused pikad tähed on välja ütelnud, miks ei või meie Eesti esivanemate järele käia?" (ibid.). — „Kui me just enam nii viisi sõnu ei saa ütelda ega kirjutada, nagu nad Eesti esivanemate suus kõlasivad, siis võime ometigi nende sõnade nägusid kirjutada, mis Eesti esivanemate sõnadega kõige sarnasemad on" (nr. 25). — „Siin on juba esialgses keeles aastatuhandete eest pikk häälik olnud, meil ei ole õigust seda murda... Mis raskust see siis õieti teeb, kui hoo-

lega iga sõna kõige vanemat kuju tundma uurime, siis ei lahku me õigelt rajalt" (EKSP 1908, 63).

Esivanemate keele vaimustuses läheb H. isegi nii kaugele, et ta tahaks näha ja ennustab i-superlatiivi elustamist. Oma grammatika teises trükis (1905) kirjutab H.: „... suurim" etc. Võib olla, et eestlased, kui nad kõik oma emakeelt sügavamalt tundma saanud, seda ilusat esivanemate viisi jälle elule äratavad" (lk. 77—78). Nii on hiljem Aaviku poolt läbiviidud i-superlatiivi isa õieti Hermann.

Keeleõpilis-etümoloogilise p. kohta tsiteeritagu veel: „Selge on ju, et lõpp -ni neis sõnades seesama on, mis ka sõnades „taeva-ni, maa-ni, põhja-ni" leidub. See rajava käände lõpp ei tule ialgi kahekordse nn-ga kirjutada, vaid alati ühekordse n-ga. Nõnda siis on üksnes „kuni, seni" õigus ütelda, sest sõna tüvi on siin „ku, se" ja selle külge liitubgi lõpp -ni. Otse meele vasta käib ka sõna „ommeti", mis ju sõnast „oma" on sündinud" (RL1 1898, 99—100). — „Kuda on õige kirjutada, kas „pähä", „pähe" või „päha"? Sõnade ajaloo pääle vaadates on muinasajal silp „ha" sõna külge liitunud, kui ütelda oli, et sõna sisse midagi läks... Aga Eesti uuemal keelel on põhjuseks o, õ, ä, ö, ü tähti üksnes esimeses, s. o. juuresilbis tarvitada, sellep. ei või sõnas „pää" silp ha mitte ä-ks muutuda, vaid peab a-ks jääma. Iseenesest mõista on siis ka, et „päha" kõige õigem on kirjutada, kui ka see kõrvale nii lõbus ei ole, kui „pähä" või „pähe" "(ibid. lk. 220).

Peale keeleõpilise p., mille tüübilisem esindaja eesti keele alal H. on, argumenteerib H. veel rea teiste p-tega. Sageli tarvitab H. ilu p-t, näit.: „Teiseks on i-tähe kõla palju ilusam ja heledam kui e-tähe kõla. Seda tunnistavad kõik keeletundjad. Keeletundjate ütlemise järele on nimelt a, i ja u kõige ilusamad häälikud, kuna teised, nimelt e, o, ä, ö, ü mitte nii ilusaks ei arvata" (EP 1885 nr. 38). — „Väga kena oleks meie meelest, kui ka meie Eesti keeles ütleksime: -kund, -kunda, -kunna, -kunnale, -kunnal jne. See kõlab palju paremini kui -kond" (EP 1886 nr. 16). Eufoonilisel põhjusel soovitab H.: „„kuda" tuleb siis, kui järgmine sõna umbhäälikuga algab, nagu: „Kuda sa ütled? Kuda ta kirjutab", aga „kudas" on siis, kui järgmine sõna täishäälikuga algab, nagu: „Kudas on su nimi? Kudas algab sõna?" Seda viisi oleks kirjakeeles ilukõla pärast sünnis teha" (RL1 1898, 222). Ilu p-s läheb H. niikaugele, et toob mõne vormi motiiviks ette seda, et see annab hea riimi mõne teise sõnaga: „Ka on ta tulus luulele, et see sõnaga „näha" hää riimi annab (RL1 1898, 220).

H. on rõhutand ka pedagoogilist p-t, väites: „Meie elu on tõesti liiga lühike, et meie hulga aega temast keeruliste keeleõpetuse konksude õppida ära kulutaksime“ (Post. 1900 nr. 171). H. ei poolda *-lle*-d, „sest et üksnes väga harjunud keelemees jõuab iga kohta selgesti ära tunda ja meeles pidada, mil -le ja mil -lle kirjutada“: (Post. 1886 nr. 25).

Teisi p-id esineb H-l motiividena juhuslikult. Rahvakeelsuse arvestamist nõuab H. näit. järgnevas: „Üksnes esimese tähe muutmiseks ei ole mingisugust selget teaduslist põhjust, ei anna ka rahva suu selleks mingit õigust, sest rahvas ei räägi kusagil nõnda. Meie arvates ei ole ka sugugi võimalik nõnda kirjutada, sest kirjakeel peab ikka rahva keeles ka leida olema“ (Post. 1886 nr. 24).

Soome keel esineb ühe motiivina *-sti* põhjenduses pro *-ste*: „Et soome ja Eesti keel just ühte läheksivad, seda ei ole oodata. Vahed peavad ikka olema ja jäävad ka vahele. Aga kui just niisugune kokkukäik juhtub, mis väga hõlbus teha on ja saada, miks ei peaks seda sündima?“ (EP 1885 nr. 38).

Loogilisel vaatepunktil asub H. järgmiselt argumenteerides: „... muudes keeltes: „15. lehekuul, 25. viinakuul, 30. jõulukuul“ jne. Meie seda ei või parajaks kiita, sest selle järele näitab, nagu oleks meil 15 lehekuud, 25 viinakuud, 30 jõulukuud“ (EP 1885 nr. 41, vt. ka RL1 1898, 221).

Kuigi H. siin ja seal ka teiste p-tega argumenteerib, jääb ta peapõhimõtteks ikkagi „teadus“, millele kõik teised printsiibid peavad alistuma: „Meie kirjakeel peab teaduslikult õigel põhjal seisma. Üksi see põhi on tulus ja tubli, üksi see põhi on kasuline ja jäädav. Iga teine põhi on kõikuv ja segane.“ — „Kas meil selle juures mõni täht rohkem ehk vähem kirjutada, kas mõni sõna ühe või paari silbi võrt pikemaks või lühemaks läheb, see on siin juures üks kõik. Just niisama vähe on sellest lugu, kas mõni sõna mõnele mehele ilusamini kõlab või ka inetuminigi“ (Post. 1886 nr. 23, vt. ka EKSP 1908, 62).

Uusi sõnu soovitab H. esiteks võtta murdeist ja teiseks tuletada analoogia teel liitmise ja sufiksite abil (Post. 1886 nr. 10). H. loodud liitsõnadest mainiksime näit.: *sünnipäev, lugeraamat, magakammer, supelmaja, külimasin, ujukoht,* mille kohta H. ise ütleb: „Need sõnad on ilusad ja lühikesed ja ütlevad ometi selgesti asja ära. Ka on nad väga Eesti keele loomu järele“ (Post. 1886 nr. 12). Sõna *sünnipäev* on loodud *künnipäev* eeskujul. *-la* abil loob H. näit. *Eestla* 'Eestimaa', *Soomla, Saksla* (ibid. nr. 12). Kuivõrd vaimustatud H. on *la*-sufiksist, näitab järgmine tsitaat: „Kas kenamat keelt võiksime leida, kui üks

Eestlane teisele ütleb „tema uinub magalas“ või „tema magab uinulas“. Eks ole selsamal põhjal väga kena, kui näituseks töötuba oleks „tööla“ või ka „tegela“, see on koht, kus midagi tehtakse, „õpela“ oleks koht, kus õpetatakse, „õpila“ paik, kus õpitakse (kool)“ (ibid. nr. 13). *tundmus* eeskujul loob H. *andmus, teadmus* (nr. 14), *k*-sufiksi abil *kõnnik, künnik, seadik, teadik, sünnik, piksik, orjak, tõmmak* (nr. 15). Muidu aga soovitab H., „et mitte liiga palju uusi sõnu ei loodaks ega tarvitataks, sest nad teevad... keele liig kalgiks“ (nr. 16). Kolmandaks soovitab H. tarvituselt kadund vanade sõnade elustamist (RL1 1898, 49).

f. Teisi 19. sajandi lõpu autoreid.

„Virulases“ 1884 nr. 20 arvustab keegi *z*-tähe taha peitunu Hermanni grammatikat ja taunib viimase süsteemipärasuse taotlust teoretiseeritud keelenditega rahvakeelsuse p. nimel. Autor küsib: „Kas tõeste rahva suust kuulda on, et öeldakse: „Mine toasse, ehk: anna raamat minu käesse?“ Autori arvates: „Eestirahvas võib täie õigusega nõuda, et keelemeistrid välja rändaksid, mitte Hiina- ehk Turjamaale, vaid Eestlaste sekka, sealt omale keeletarkust koguma. Grammatiku kirjutajad ei ole mitte keelesepad. Eestirahvas on ju keele valmis loonud. Grammatiku kirjutaja ülesand on keele kõige kaunimaid sünnitusi koguda ja korrale seadida.“

A. 1885 esitab T. Linik „Soovid Eesti kirjutuse viisi kohta“ (Meelelahutaja 1885). L. leiab, et eesti keelel on hädasti tarvis uusi sõnu, ja soovitab ilu (kõlavuse) ning rahvakeelsuse põhjal *siub* pro *seob*.

A. 1886 esitab J. Kurrik oma „Üleüldiselt pruugitava kirjaviisi“ „Eesti keeleõpetajatele, ajalehtede toimetajatele ja kirjanikkudele heaksarvamiseks ja vastuvõtmiseks“ (Sak. 1886 nr. 7 ja 14). Autor ütleb: „Põhjused ja seadused, mis siin kirjaviisi asjus ette toome, on juba ühe esiotsalise läbirääkimise all olnud, milleks järgmised mehed Tartust sõbralikult olivad kokku tulnud: ajalehtede toimetajad Grenzstein, Dr. Hermann, J. Tilk, Eesti Kirjameeste Seltsi presid. asemik cand. H. Treffner, tsensor Dr. Jannsen, kirjanik Eisen, kreiskooliõpet. kirjanik Niggol, seminarikooliõp. Org ja nende ridade kirjutaja.“ Nähtavasti Grenzsteinilt on pärit järgmised kavas esinevad p-d: pedagoogiline p., mille põhjal nõutakse seaduspärasust ja lihtsust, lühemuse ja ilu p. Hermannilt on arvatavasti pärit keeleõpiline p.: „Heaks arvati: Sellest täiesti kinni pidada ja seda iseäranis selgeste välja

ütelda, et kirjaviisi ülesseadmine küll eespool arutatud põhjuste sihil, ometi üksnes keeleteaduse põhjusel võib sündida." Kuid nende p-te „kokkusünnitamine" ei ole lihtne ja hilisdiftongide *(toa~tua, seob~siub)* küsimuses lähevadki üksikud p-d ja nende esindajad diametraalselt lahku, mille tagajärjel küsimus on jäändki koosolekul lahtiseks. Muuseas seaduspärasuse p. vastu tuuakse ette kirjakeele tendentsi: „Aga selle vastu oli ütelda, et üleüldine püüdmine kirjaviisi lausahealeliste muutmata jätmise poole näikse sihitud olevat".

Huvitav on siin *ea* eelistamine pro *ää* ilu p-l: „sest heal ää on iluta, nõuab liiga suu-lautamist. Niisama sünnib üksnes üü kirjutada, mitte üi või üii, sest üi või üii kirjutamine harjutab lugejat ü-healt väga teravaste ja venitavalt ütlema, mis jällegi ilutu on." Ka teisal on Kurrik tähendand: „Esthetiline prinzip on mõõduandev ja see on *hea* ja *pea* kasuks." [1])

Selle kirjaviisi kava kohta võetakse ajakirjanduses mitmelt poolt sõna. M. J. Eisen avaldab Mag. A. Nooli varjunime all oma „Mõtted üleüldise kirjaviisi kohta" (Olevik 1886), kus tarvitab võrdlusi soome ning teistest sugukeeltest ja asub keeleõpilis-etümoloogilisel vaatepunktil. Näit.: „väike on õige, sest väike tuleb sõnast vähä (vähäinen). Teda ei või mitte üksi pruukida, vaid teda peab pruugitama" (nr. 21). — „Me peame täieste neid seadusi tähele panema, mida meile nii hästi keel ise kui ka keele uurijad annavad" (nr. 22). Järjekindluse p-l arvab E.: „Nii peaksime siis õiguse järele ka kirjutama reakima, mearima j. n. e. nagu saarte peal ja Põltsama pool tõeste räägitaksegi. Tahame seadust kinni pidada, siis peab ää täieste kaduma, ehk muidu oleme solkijad (inconsequendid). Ei tee me seda mitte, siis on tõeste parem vana viisi pää, pääl jne. kirjutada" (nr. 21).

Keeleõpilisel vaatepunktil asub ka „Sakalas" 1886 nr. 11 kirjutuse „Arvamised üleüldiselt pruugitava kirjaviisi kohta" autor, kes leiab, et kui sõna *jõud* gen-s ühe *u*-ga kirjutada, „siis oleme grammatikale otse vastu silmi löönud." Rahvakeelsuse ja selguse põhjal eelistatakse seal *meelde* pro *meele.*

Ilu p. järele hindab „üleüldiselt pruugitavat kirjaviisi" „Üks Eesti kirjaviisi ühenduse sõber" (Olevik 1886 nr. 12). Autor leiab, et kui me *u* ja *i* muutmise *o*-ks ja *e*-ks maha jätame, „siis läheb meie kiri näutuks ja väljarääkimine inetuks, ja et väljarääkimisest mitme-

[1]) EKS-i Keeletoimkonna protokolliraamat, koosolek nr. 1.

kesidus kaub, siis ka üsna igavaks." Kaasmotiividena toob autor samas küsimuses veel ette autoriteedi Wiedemanni ja kirjakeele traditsiooni. Pedagoogilisel p-l soovitab autor alati *-gi*. Ilu p-l soovib autor veel, et adverbi lõppudest jääksid niihästi *-i* kui ka *-e*, sest „Eesti keeles on määrsõnu, kus „i" lõpp paremini kõlab kui „e", näit.: kindlasti, kummuli, küllili jne., aga on ka sõnu, kus „e" lõpp paremini kõlab kui „i", näit.: kauniste, paremaste, tulusamine, jõudsamine jne." *meelde* ~ *meele* küsimuses ohverdab aga autor ilu p. selguse p-le ja eelistab *meelde*, ehk küll *meele* „kenamaste kõlab".

Kurrik ei loodagi, et eesti kirjamehed nii kergesti kirjaviisi ühenduseks kokku lepivad, ja on siis tulnud algupärasele mõttele, „nagu tark harakas tulisel heina-ajal järelmõtlemise läbi hea nõu leidis, kuidas ta lähkrist vett kätte sai." K. paneb nimelt ette sel juhtumil, kui EKmS-s kokkuleppele ei jõuta, „nagu ette arvata", viia oma „riiuasi" Eestimaa piiridest välja ja anda see teadusliku komisjoni lahendada. Nimelt mõtleb K. läkitada saadikud EKmS-i auliikmete, soome-ugri keelte uurijate juurde, kellest on Helsingis 4, Budapestis 2 ja Berliinis 1 teadlane. Saadikud ütlevad: „Kõrgeaulised professorid! Meie Eestikeel on, nagu teate, üks kaunis ja kõlav keel, aga meie kirjaviisis puudub ühendus; sellepärast tulge ja ütelge meile, kuidas meie oma keelt piame kirjutama! Ja mis Teie selle kohta otsuseks teete, seda saavad kõik Eesti sulemehed ühel meelel vastu võtma ja seaduseks pidama" (Olevik 1886 nr. 23).

19. sajandi viimasest veerandist tuleb veel mainida omapärast keeleuuendajat, misjonär H. J. Tiismann'i, kes küll ei ole avaldand teoreetilisi arutlusi, kuid kes oma raamatuis („Ahvrikamaa õis" 1882 ja „Kuulumitooja", II tr. 1886) on tarvitand väga kunstlikke omaloodud uudiskeelendeid. Morfoloogilistest uuendustest tarvitab T. partiklit *toona* ~ *toon* gen-i funktsiooni väljendamiseks (vrd. Aaviku *no* alamal lk. 71). Sõnavara alal moodustab T. uudissõnu näit. sufiksitega *-ne* (*ihulikne*), *-nd* (*ainond* 'munk'), *m* (*kuulum*) jt., sõnade liitmise teel (*järeltormatus* 'tõlge'). T. on laenand ka sõnu murdeist (*kihu*) ja moodustand uusi sõnu täiesti kunstlikult (*kihmik* 'klooster', *telung* 'palee'). (Lähemalt vt. P. Ariste, EKirj. 1937, 302—309.)

Nagu oleme näind, on 19. sajandi teise poole keelemeeste õigekeelsusvaated väga erinevad, samuti nagu tolle aja kirjanduse õigekeelsus ja ortograafia, kuid ühes sellega kasvab ka ikka tugevamaks soov ühise ja kindla kirjakeele järele. Sajandi lõpul (1899) kirjutab

TRÜ Raamatukogu

„Linda“ (mida sel ajal toimetasid A. Jürgenstein ja H. Prants): „Ühise, kindla kirjaviisi puudust tunnevad kibedasti kõik ärksamad kirjapõllul töötajad, kellel mitte ükskõik ei ole, kuda nad kirjutavad, vaid kes kirjaviisisgi kindlat põhja jalge alla soovivad, et nad teaks, miks nad nii kirjutavad ja mitte teisiti“ (lk. 530). Siin on huvitav viimane lause, mis näitab, et need, kes ise ei tunne end kutsutud olevat õigekeelsust määrama, vaid tahavad alistuda asjatundjate juhistele, tahavad siiski teada, „miks nad nii kirjutavad ja mitte teisiti“.

Edasi kirjutatakse: „seda pole küll lootagi, et veel lahus seisvad ajalehed “ühendatud“ kirjaviisi — olgu see nüüd praegu maksev või mõni teine — pikema jututa vastu võtavad. Kahel nendest on oma „tradition“, millest lahkuda neil muidugi raske võib olla, kolmas jälle on „ise mees“, kes kõik paremini teab. S e d a oleme ju senistest püüetest näinud, kudaviisi kirjaviisi ühendust mitte ei saa, mil teel seda siis ka loota ei või. M i t t e üleüldisel „hääleenamuse“ otsusel, kusagil seltsis või kommissionis, ei ka ajalehtedes“ (lk. 545). Selle asemel soovitab kirjutuse autor asja ajakirjanduses igakülgselt sõeluda, kuid „otsustamine, mis hää on, jäägu küll üksi mõningate a s j a t u n d j a t e hooleks, kes selles asjas k o d u on. Sest see on teaduslik töö, mille pääle suure hulga hambad ei hakka. Inimene võib muidu kes teab kui tubli ja terava mõistusega olla, keeletundmise väljal ei suuda ta ometi otsustavat sõna öelda“ (lk. 545—546). Seega esineb siin (asjatundliku) a u t o r i t e e d i teadlik tunnustamine. Autoriteediks soovitakse ühes „Uue Ajaga“ Dr. H u r t a (lk. 546).

3. 20. sajandi algus (1900—1911).

a. Ansomardi, E. Peterson ja M. Põdder.

Uue sajandi avab A n s o m a r d i „Eesti praeguse kirjakeele, kirjaviisi ja grammatika arvustusega“ (RLl 1900). A. lähtub juhtmõttest, et praegune eesti keel ei ole hea ja teda tuleb parandada — seega on A. hilisema keeleuuendusliikumise ja J. A a v i k u eelkäijaid. A. kirjutab: „Kas ei ole siis juba aeg ja praeguste vabade eestlaste kohus vabade esi-isade algatud ehitust lõpule viia?! Muidugi peame meie nüüd rohkem, kui orjapõlvlased, algusplaanist kõigiti kinnipidades tööle hakkama: kus võimalik, orjapõlvlaste puudulikud ehitused mahakiskuma ja paremasti ehitama; kus see võimata, igati parandada, kohendada, kohasemaks ümberteha püüdma. Kui seda

teeksime, mis võime, kui sedagi parandaksime, mis parandada annab, ehk küll kõiki eksitusi ja kõverusi enam õiendada meie võimuses ei ole, siisgi saaks nüüd veel meie keelest üks toredamatest ilmas, kui küll mitte just nii uhke ja kena, nagu ta esialgse plaani järele olla võiks ja olema peaks" (lk. 306—307). Kirjutus ise ei paku aga peale 2. ja 3. välte märkimise mingit keeleuuendusettepanekut. A. asub geograafilisel vaatepunktil, pidades Kesk-Tallinnamaa murret parimaks: „Muidu aga peaks Kesk-Tallinnamaa murret üleliigsete teistest murretest võetavate teisend-sõnade eest puhta hoidma. See murre ei ole mõtlematalt kirjakeele aluseks võetud: ta on kõigi teiste seas keskmine, nii siis igaühele neist ühtviisi lähedam, ta on umbes poole Eesti rahva poolt tarvitatav ja sel kombel enamuse keel; kolmandaks on ta kõla teistest pehmem, kõlavam ja mitmekesisem ning neljandaks — oma grammatika ehk ehituse poolest lihtsam ja selgem" (UA 1902 nr. 115). Sellest näeme, et kriteeriumid, mille põhjal A. üht murret teisele eelistab, on enamusp., ilu, lihtsus ja grammatiline selgus, mille all tuleb arvatavasti mõista süsteemi- ehk seaduspärasust. A. pooldab ka lühemusp-i, väites: „Oma lühenduste poolest on meie keel otsema edurada valinud, kui Soome oma. Uuem vool nõuab kõiges lühidust, hõlpsust; ka keeles" (EKirj. 1909, 374).

Eesti keele ortograafia teeb maatasa Ernst Peterson kirjutuses „Eesti keele kirjaviisist" (Linda 1902). P. räägib foneetikast ja keeleteadusest sellise kategoorilisusega, nagu seda ei ole teind ükski lingvist. P. mitte üksi ei usu oma väidete ilmeksimatusse, vaid teab seda „niisama kindlaste, nagu seda, et 1+1 = 2" (lk. 671). P. „keeleteaduslikke" õigekeelsusp-id illustreerib järgnev tsitaat: „Kui meie kesk-Eesti-maal selgesti „seal", „heal", „hea" räägime, ja nende juured näitavad, et nendes vanaste e, i, ehk y on olnud, kuidas julgeme meie oma õige sõna ära visata ja ää asemele võtta? Nõnda ei tehta keeleteaduses" (lk. 792).

Oleva eesti keelega ei ole rahul ka Maksimilian Põdder, kes leiab, et „teaduse ja üleüldse kõrgema mõttevalla tarvituste kohta on ta siiamaani veel nii kohmetu ja puudulik, et ta tungivalt täiendamist ja hoolsat harimist nõuab" (EPTEl 1904, 105). Asja paranduseks soovitab P. luua uusi sõnu, mis olevat laensõnadest seepoolest paremad, et neist saadakse hõlpsamini aru. P. põhjendab keele arendamist järgmiselt: „Meil on luba taimesid ja loomasid oma käe ja tahtmise järele juhtida ja kasvatada, oma mõistuse varal nende tõugu aega mööda parandada ja kõrgemale järjele tõsta, seda mööda kui meie kasu

ja mõnesugused otstarbed nõuavad, meil on ka luba ja isegi kohus oma vaimuandeid harida, miks ei peaks meil ka mitte voli olema oma keelt, hoolimata sellest naljakast põhjendusest, et temal „elu iseenese sees" on, edasi harida, täiendada ja kõrgemale järjele tõsta?" (lk. 121) (vrd. J. Aavik, alamal lk. 67).

P. ei hinda lühemust keeles, väites, et „lõppude ärakulutamine ei ole aga midagi muud kui „keelelaiskuse vili" (EPTEl 1904, 118).

b. ERS, EKS ja keelekongressid.

Aastal 1906 asutatakse Tallinnas Eestimaa Rahvahariduse Selts, kelle kirjandusosakond hakkab jälle taotlema ‚ühist kirjaviisi' ja arutama õigekeelsusküsimusi. Siin on tähelepandavad mõnedki p-d, mida tol ajal tunnustati, kuid mis hiljem, osalt samade isikute poolt, on maha jäetud. Nii tunnustas kirjaviisikoosolek 8. apr. 1907 täielikult lühemusp-i: „Sõna „soojendama" asemel peeti sündsamaks „soendama" tarvitada; ülepea peeti sel korral, kui mõni sõna keeles pikemal ja lühemal vormil olemas on, soovitamisevääriliseks lühemaid sõnakujusid tarvitada, kui need oma mõtte poolest pikemavormilistega täieste ühte käivad" (ERSA 1906/7, 78). Veel huvitavam on rahvakeele tendentsi p. arvestamine, nii loeme *-sti* ~ *-ste* kohta: „Pikemate arutuste ja vaatlemiste teel selgus sel korral siiski, et i-healik Eesti keeles aegade jooksul e poole on edenenud..., rahvasuus laiemalt kui i selle lõpuna tarvitusel on ja ka vaimulikud raamatud kui igasse kohta kõige hõlpsamini ligipeasvad kirjakeele hallikad rahvakeelt viimase kirjutamisevormi poole juhivad. 2. oktoobril siis arvatigi tarviliseks omaduse- ja nimisõnade omastavast st ja in juurdeliitmise teel tekkinud määrsõnades mitte i- vaid e-lõppu kirjutamisel tarvitada" (ERSA 1906/7, 79). Uusi sõnu puuduvate mõistete väljendamiseks soovitas osakond kas luua keeles leiduvate ainete varal või laenata soome keelest; samuti arvati, et „võiks vististi ka üksikuid unustusehõlma langenud rahvasõnu — tarbekorral ka murraklisi — üleüldiseks tarvitamiseks vastu võtta või vähemalt nende sõnade tüvesid loomeaineteks valida" (ERS-i kirjandusosakonna „Üleskutse Eesti keele sõnade korraldamise asjus").

Osakonna töö meetoditest annab pildi järgnev tsitaat aruandest: „Keeleliste harutuste koosolekutest võtsivad läbisegi 25—60 inimest osa, suurelt jaolt kooliõpetajad j. m. praktikaliku kirjakeele tarvitajad... Plaanitsetava sõnadekorraldusetöö peapunktid on: 1) Senini Eesti keeles tarvituselevõetud kunstsõnade kogumine ning sõelumine ja selle tagajärjel 2) puuduvate kunstsõnade juurdeloomine, 3) võe-

riti sünnitatud kunstsõnade kõrvaleheitmine, 4) synonymide tähenduse kindlapiiriline äramääramine, 5) asjata tarvituselevõetud uute sõnade kõrvaleheitmine ja 6) sõnade-arendamise reeglite väljatöötamine" (ERSA 1906/7, 84—85). Viimane kava, eriti punktid 4 ja 6, paistab olevat tolleaegse osakonna tegelase J. V. Veski oma.

Rahvakeele tendentsi ja lühemuse p-t pooldab ka P. Hellat, väites, et keele tungi lühenemise poole ei peaks takistama, vaid edendama (Õigus 1907, nr. 79).

Aastal 1907 asutatakse Tartus Eesti Kirjanduse Selts, kes samuti hakkab arutama õigekeelsuslikke küsimusi koosolekuil ja komisjonides. Siin avaldab Jaan Tõnisson arvamist: „et meie kirjaviisi kommisjon mitte jälle vana viisi kohe reeglid ette kirjutama ei hakkaks, millele keegi järele ei tuleks. Enne tuleks keelt põhjalikult uurida, kuhu poole elav keel kaldub. Siiamaalsed keelemeistrid Hermann ja Hurt pidanud liig ühekülgselt vanast ajaloolisest keeleteadusest kinni: mis vanem vorm, see õigem. Sellele käib tihti rahva nüüdne elav keeletundmine vastu, sellepärast ei ole ühendusele jõutud. Vaja, nagu uuem keeleteadus seda teeb, keelearendamise juures rahvapsychologiat tähele panna, ka keele helilist ja rütmilist külge, mis üsna raiskus olla" (EKirj. 1908, 74). Nagu näeme, rõhutab T. rahvakeele tendentsi ja ilup-t.

Nüüd hakatakse rohkem teadlikuks saama õigekeelsusp-ist ja huvi tundma keelekorralduse vastu. EKS-i keeletoimkonna esimesel koosolekul, millest võtavad osa ka kuukirja ja rahvakirjanduse toimkonnad, seletab M. Kampmann õigekeelsuse (resp. õigekirjutuse) printsiipe, leides neid olevat kolm: 1) ajalooline, 2) foneetiline, 3) praktiline. Keeletoimkond otsustab 1908. a. suvel kokku kutsuda keeleküsimusi käsitleva koosoleku, mille kavas pidi olema: 1. Ülevaade kirjaviisi põhimõtteist teiste rahvaste juures. 2. „Missuguste põhjusmõtete järel Eesti kirjaviisi on arendatud. Üleüldine deskriptiviline ülevaade meie kirjaviisi prinzipide üle." Selle raske, tol ajal ilmselt ülejõukäiva kava väljatöötajaks otsustati paluda Jurkatam, kellele Dr. Kallas lubas tarvilikud allikad ja kirjanduse muretseda [1]). Kuid Jurkatam tundis nähtavasti, et see ülesanne on talle liiga raske, ja järgmisel koosolekul teatabki Jürgenstein, et Jurkatam ei ole nõus. Nii jäigi see kavatsus katki. Tähelepandav on ka järgmine koosoleku iseloomu puudutav otsus: „Koosolekule kutsuda:

---

1) EKS-i keeletoimkonna protokolliraamat, koosolek nr. 3.

kooliõpetajaid ja kirjanikkusid. Siisgi ei tule se koosolek miitinguks teha, kus ainult hääleenamusega opereeritaks ja asjalisi põhjendusi ei arendata."

Samal aastal peab EKS-s J. T õ n i s s o n kõne „Eesti keele arenemise sihist", milles ta ei ole rahul tolle aja keele arendamisega ja kirjanduse keelega, ta ütleb: „peab tunnistama, et meie põlve Eesti keel, nagu tema ennast kirjanduses ilmutab, võrdlemisi vähe üleüldisid keelekujunemise alusnõudeid täidab, et meie keel iseäranis just kõlaliselt mitte sugugi selles edenemise hoos ei seisa, mida meie rahvaluule üksikute sõnade heliväärtus võimalikuks teeks. Meie keel on kõlata, muusikata, oma alaosadega võrreldes. Niisama ei näita meie aja keele arenemise püüd mitte loomulikku edasitungimist sellelt aluselt, kuhu minevik meie keele viinud. Uuemad sõnasünnitused, kõnekäänud ei ilmuta mitte seda kõnevoolu, mis arvatavasti minevikus keelest läbi on käinud" (EKSP 1908, 10—11). „Meie keele sõnavara peab rahva kultuuraliste tarviduste järele käima, meie keel peab rahvale tunnete ja tahtete avaldamise abinõuu olema. Alles niisugune keel on Eesti keel, mis meie rahvuslises arenemises oma ülesannet täidab. Eesti kirjakeel olgu tõeste r a h v a k e e l" (lk. 12). T. on selle vastu, et linnakeelest eeskuju võetakse, sest see olevat rikutud, ja arvab, et: „Tarvis just maakeele murrakute abil ilust kõlavat keelt välja harida" (EKSA III, 34).

A. 1908 peeti Tapal ERS-i ja EKS-i esindajate ühine koosolek ühtlase kirjaviisi väljatöötamiseks, milline nõupidamine on tuntud „Tapa kongressi" nime all ja millest võtsid osa ERS-i poolt J. Aavik, G. E. Luiga, E. Peterson, mag. C. Recha, N. Soll ja J. V. Veski, EKS-i poolt J. Jõgever, A. Jürgenstein, M. Kampmann, J. Kurrik, V. Reiman ja J. Tammemägi (ERSA 1908, 28). On tähelepandav, et koosolijad olid teadlikud, et enne asja praktilisele lahendamisele asumist on vaja kindlaks teha põhimõtted. ERS-i kirjandusosakonna protokolliraamatust loeme: „Kõige pealt katsuti neid juhtmõtteid üles seadida, millede alusele kirjakeele korraldust tuleks rajada. Selleks refereeris J. Aavik prof. Setälä sellekohaseid mõtteavaldusi. Nende alusel jõudsivad koosolijad otsusele, oma tegevusel silmas pidada, et vastuvõetavad kirjakeele vormid rahva seas tarvitatavad, rahvale arusaadavad ja otstarbekohased oleksivad" (ERSA 1908, 28). Seega tunnustatakse siin põhimõtteiks Setälä mõjul r a h v a k e e l s u s ja o t s t a r b e k o h a s u s. Edasi tunnustatakse ka siin r a h v a k e e l e t e n d e n t s i, fikseerides *-ste* pro *-sti*, motiveerides seda samuti nagu ERS-i kirjandusosakond (ibid. lk. 29).

Sama aasta augustis arutatakse keeleküsimusi EKS-i üldkoosolekul. Seal V. Reiman avaldab arvamist, et otstarbekohasus ja kokkuleppimine on ainsad abinõud kirjaviisi ühtlaseks tegemiseks (EKSP 1908, 65).

1909. a. veebruaris on jälle EKS-i üldkoosolek õigekeelsuse asjus „Tapa otsuste sõelumiseks". Siin soovitavad M. Kampmann ja K. Preisberg kirjutada *võeras* pro *võõras*, põhjendades seda rahvakeele enamusp-ga, kirjakeele, nimelt vaimuliku kirjakeele uususega ja soome keelega (EKSA II, 38).

Teine keelekongress, EKS-i ja ERS-i „saadikute koosolek ühtlase kirjaviisi väljatöötamiseks", Tartus mais 1909 fikseerib rahvakeelsuse ja kirjakeele enamusp-i põhjal *hea, pea* (EKSA II, 43). Kuid sealsamas tunnustatakse ka keeleõpilist vanemusp-i: „Et neis ilmuv i vanasti ü olnud (tüüdutämä), otsustatakse praeguses keeles pikka üü häält nendeski sõnades mitte murda, vaid lihtsalt *tüü*tama, *süü*tama, *küü*tima jne. kirjutada" (lk. 44).

Kolmas EKS-i ja ERS-i „õigekirja korraldamise koosolek" peeti Tallinnas juunis 1910. Sellest võtsid osa H. Põld, J. Aavik, V. Grünthal ja J. V. Veski. Kolme esimese arvele tuleb panna sel koosolekul domineerivad keeleõpiline ja vanemusp. Siin otsustatakse näit. tarvitada *juttusid* pro *juttusi*, kusjuures põhjuseks on „-si-lõpu saamine kõnealustes sõnades analogia kaudu" (EKSP 1911, 29), *silmi, metsi* pro *silmasid, metsasid*, „mis hilisemad sõnakujud on, analogia kaudu saadud ja sugugi nii rahvapärased ei ole kui eelmised" (lk. 30), *rebasid*, „nagu vanastki tehtud, ja mitte rebaseid, hobuseid, mille sissetoomine grammatikuste liigitamiste pärast sündinud on" (ibid.), *jõgena*, „kuna lõpp na kõva tüve külge liitunud on" (ibid. lk. 30), *-id* pro *-ivad*, sest et see „õigem on, ajalooliselt teadagi" (lk. 31, vrd. ka sõnade tuletamist samas). Teise põhimõttena figureerib sel koosolekul rahvakeelsus, nimelt põhja-eestikeelsus, mille põhjal fikseeritakse näit. *süsi, käsi* pro *süsa, käsa* „kui ainsaid Põhja-Eesti keelseid sõnakujusid" (lk. 30). Viimaks avaldatakse soovi, et kirjakeeles püütaks hoiduda tartumurdeliste ütluste eest; nimelt leiti, et ei ole mingit põhjust „murde lauseõpetust kirjakeele syntaksis maksma panna ... see on ainult meie keele ebakultura tunnistus" (ibid. lk. 32).

Neljandal keelekonverentsil Tartus 1911. a. mais rõhutatakse rahvakeelsust, näit.: „Et ajalehe keeles kõigest sellest hoolimata, mis rahvas kõneleb, ometi peaaegu ainsatena seesuguseid sõnakujusid kui tahtmatalt, nägematalt üksi rahva keeliste ja siis ainukeste

võimalikkude ja lubatavate tahtmata ja nägemata asemel tarvitatakse, siis määrati kindlaks edaspidi üksi viimasid kui ainsaid õigeid tarvitatavaks soovitada" (EKSP 1911, 35, vt. ka samas lk. 34 *istende* kohta). Lisapõhjenduseks tuuakse aga samas keeleõpiline argument, et ilmaütlevale käändele ei tohi *-lt* juurde lisada.

ERS-i ja EKS-i esindajate keelekongresside otsused ilmuvad täies ulatuses ja süstematiseerituna brošüüris „Eesti kirjakeele reeglid" (1912), mille on koostand J. V. Veski. Seal leiame, et keelekoosolekuid on juhtind keelendite normimisel selguse, rahvakeele tendentsi ning enamusp. ja keeleõpiline p. Esineb ka teatud mõttes geograafiline p., sest motiivides rõhutatakse sageli just Kesk-Tallinnamaa pruuki (vt. näit. lk. 8).

J. Riomar oma raamatus „Eesti keel kõnes ja kirjas" (1908), mis puudutab küll peamiselt ortograafiat, asub rahvakeelsuse ja keeleõpilisel p-l. Esimese põhjal soovitab R. kirjutada *üi* pro *üü* (lk. 11 ja 18), *nään* pro *näen* (lk. 17). Teise põhjal peab ta „kahe kõrvuseisva lühikese täishääliku puhast rääkimise viisi koguni õigemaks, kui Kesk-Tallinna murde rääkimise viisi" (lk. 10).

c. Keeleuuendus.

1912. aastaga algab eesti õigekeelsuse ja kirjakeele korralduses uus ajajärk — algab tegevus, mis on tuntud nime all keeleuuendus. Laiemas mõttes keeleuuendajaid oli meil juba 19. sajandil, nagu me ülemal oleme näind, ja veel varem, kui siia arvata Forseliust ja Hornungi. Kuid a. 1912 algab midagi suuremat nii kavatsuselt kui ka mõjult, mis see avaldas eesti kirjakeelde. Välismail leidsime sellist ulatuslikku keeleuuendust Ungaris. Millised on eesti keeleuuenduse põhimõtted ja meetodid?

Keeleuuendus lähtub juhtmõttest, et olev eesti kirjakeel ei ole küllalt hea, seepärast on tarvis teda parandada. Selliseid mõtteid nägime juba 20. sajandi algul Ansomardil ja M. Põdderil (vt. lk. 52—53). Esimesena sõnastab järgneva keeleuuenduse arvamise eesti keele ja selle arendamise sihi kohta a. 1911 V. Grünthal-Ridala kirjutuses „Eesti kirjakeele arenemine" (Eesti Kultura I), kus on öeldud: „Ka muidu ei ole meie keele uuendus sugugi veel soovitavale astmele jõudnud: muude haritud keelte kõrval on Eesti keel ikkagi veel küllalt saamatu mõtete avaldamiseks, küllalt vilumata ja karune, küllalt vähe pretsiseeritud peenemate mõistete ja käsituste vahetegemiseks. Töö keele peenenduse kallal, tehtagu see siis millal

tahes, ei saa meilgi enne lõppema, kui meie keel selle tasapinna kätte saab, mis igal Europa vanemal haritud kulturikeelel on. Nagu Europa haridus kõigis enese avaldustes meil vägisi vajaliseks, ebapõgenetavaks saab, niisama läheb lugu kirjanduse ja keelegagi ja sellepärast peaks just meie oma algatus suur olema" (lk. 302). — „Külatänavast salongini, küla lihtsast mõistete ringist kunni kõige peenemani tunnete ja teadmiste vahetegemiseni ja viimse hariduse õige keeruliste mõistete väljendamiseni peab meigi ebaeduliste olude tõttu nii kaua tagasi tõrjutud keel jõudma. Tahajäänutena peame kiirustama, see on tõsi, tee on kallak ja kardetav, see võib ka olla" (lk. 303). Autor loodab eesti keele kohta, „et ta tõesti varsi enese nooruse tervisest kosudes uuena, ilusana, priskena ja elujõulisena end esitleb, puhtana, enese väärilisena, peenena ja harituna" (lk. 304). Kokkuvõttes: eesti keel on saamatu peenemate mõtete väljendamiseks; ta tuleb arendada Lääne-Euroopa keelte tasemele. Juba siin esinevad hiljem J. Aaviku poolt korduvalt tarvitatud epiteedid, nagu „pretsiseeritud, peen ja haritud".

4. Johannes Aavik.

a. A. keeleuuenduse ja õigekeelsuse üldpõhimõtted.

Keeleuuenduse tegelikuks algatajaks ja liikumise juhiks on Johannes Aavik. A. lähtub arvamisest, et eesti keel on a priori halb ja et ta tuleb kiiresti viia tasemele, mis vastab uuele kultuuri tasemele ja teda kõneleja uue põlve nõudeile ja maitsele. A. kirjutab: „Eesti rahvas, kõige alatumas orjuses peetud, elada kiratsev kõige viletsamis hügieenilisis tingimusis, suitsuonnides haganast leiba süües, ja seda seitsme aastasaja, seitsme pika aastasaja jooksul, ilma hariduseta ja vaimlise kultuurita, see „maha tallatud jõuetu sugu", see vaeste talupoegade, teosulaste, moonakate, popside hall ja hale hulk, ei võinud välja töötada muud kui keele vaese, inetuma ja labase, tõsise peegelpildi oma ainelisest ja hingelisest viletsusest. Ilusad kõlavamad vormid kadusid või hoidusid alal ainult üksikuis murdeis (näit. i-mitmused ja i-minevikud), kuna maad võtsid ja kirjakeele pääsid karedakõlalisemad ja inetumad (d(t) mitmused ja si-minevikud) kui paremini vastavad elu karedusele ja inetusele ... Vanaisa elas suitsutares, käis pastaldega, sai mõisas vitsu ja veeris pühapäeviti määrdunud lauluraamatut; isa vantsis kodukoetud riideis säärsaabastes oma päriseks ostetud põllul, vooris viljakoormaid linna müügile ja luges Jakobsoni „Sakalat"; aga pojapoeg on juba kõrgema haridusega, oskab

mitu võõrast keelt, esineb kõige moodsemas ülikonnas ja loeb algkeeles kõige modernimat Euroopa kirjandust. Teise ja kolmanda põlve vahel on määratu hüpe sündinud! Selge on, et vanaisalt ja koguni isalt pärandatud keel mitte enam ei vasta pojapoja maitsele ja vaimsusele, ja mitte ainult stiili ja sõnastiku, vaid koguni oma lause-ehituse, mõnede muutevormide ja kõla poolest. Uuele haridustasapinnale ja maitsele peab ka uus sellekohane keel vastama. Et praegune keel seda veel ei ole, siis peab ta seks saama. Temas peab sündima samasugune järsk muutus kui ta kõnelejais: temagi peab lühikese aja jooksul saama võrratumalt rikkamaks ja tunduvalt kõlavamaks, sulavamaks ja peenemaks. Arenemine, milleks enne kulus aastasadu, peab nüüd sündima kümne-kahekümne aasta kestel" (Mis on keeleuuendus? lk. 8—9).

Millised on A., kelle mõju eesti praegusse kirjakeelde on olnud määrav ja keda me teataval määral võime lugeda vastutavaks praeguse eesti kirjakeele arenemise suuna suhtes, põhimõtted ja meetodid? Meie ülesanne ei ole jälgida neid oletatavaid motiive (näit. kodumurde mõju [1])), mis võivad tegelikult kaasa mängida osas A. ettepanekuis, vaid alamal tahame anda ülevaate kõigist A. poolt niihästi teoreetiliselt avaldatud üldistest õigekeelsus- ja keeleuuenduspõhimõtteist kui ka kõigist neist motiividest ja põhjendustest, mis A. on toond ette üksikute uuenduste esitamisel. A. laialdase keeleuuendusliku ja õigekeelsusliku tegevuse kokkuvõtteks on suurteos „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika" (1936), mis annab täieliku ülevaate A. poolt soovitatud keelendeist, kuid sisaldab võrdlemisi vähe teoreetilisi põhjendusi, miks A. eelistab või soovitab üht või teist keelendit. Oma keeleuuenduse teoreetilised üldpõhimõtted on A. võtnud kokku teoseis „Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted" ja „Keeleuuenduse äärmised võimalused" (1924). Kuna esimese teose pealkiri kõige otsesemalt vastab meie teemale, siis algame seal esitatud põhimõtetega.

A. ütleb, et eesti õigekeelsuses ja keelearenduses valitseb kaks vaenulist põhimõtet, mida ta nimetab enamusprintsiibiks (või ka traditsiooni või status-quo-printsiibiks) ja paremusprintsiibiks (lk. 4). Esimese kohta ütleb A.: „see oleks jätta keele kujunemine juhuse hooleks" (lk. 6). Paremuspõhimõttel asuvad „need, kellele on tähtis keele väärtus ja selle tõstmine" ja kes „on valmis eesõiguse andma ka vähemuses olevaile keelendeile, kui need nende meelest omased on seda väärtust suurendama ja keelt paremaks

1) Vrd. Kettunen AM 27.

tegema" (lk. 6). Keeleuuendaja-paremuslane võib eesõiguse anda keelendeile, mis on üsna väikeses vähemuses, esinedes ainult juhuslikult kas a) luulekeeles ja rahvaluules, b) vanemas kirjakeeles või c) üksikuis, olgugi õige väikesealalisis murdeis. Keeleuuendaja meetodiks on elustamine ja keelendite moodustamine proportsioonanaloogial vähe-produktiivsete keelendite järele, mis „on üks tähtsamaist põhimõtteist ja abinõudest keeleuuenduse alal" (lk. 7). Näit. sõnast *sada, lava* esineb rahvakeeles väga harva või üldse mitte mitm. part., kirjakeeles on moodustatud vormid *sadasid, lavasid.* — „Keeleuuendus aga nõuab nüüd, et need moodustetaks nii, nagu nad oleksid siis, kui rahvas ise nad oleks moodustand, kui ta oleks neid küllaldaselt tarvitsend" (lk. 8). See on *kala: kalu* analoogia järele *sadu, lavu.*

A. leiab, „et eesti keelt õigekeelsuslikult puhastades ja normeerides ja teda uuendades tuleb lasta end juhtida kolmest põhimõttest" (lk. 9). Esimesele kohale seab A. otstarbekohasuse p., sest keele peamine ülesanne on „olla vahendiks, millega inimesed oma mõtteid ja tundeid yksteisele avaldavad" (lk. 9—10). Otstarbekohasuse all mõistab A. keele rikkust, täpsust ja selgust.

Rikkus seisab kõigepealt sõnade rohkuses. Iseloomustav ja uudne on A. seisukoht, et ka üldsõnu tuleb „ette luua", samuti nagu teaduste oskussõnu, kuna esimesed „on keele yldise kultuurilisuse seisukohalt veel tähtsamad, eriti keele kui ilukirjandusliku instrumendi seisukohalt" (lk. 10). Teiseks seisab keele rikkus ka grammatikas: „Rikkaim grammatika on see, millega võimalik on mugavalt ja äravahetumatumalt väljendada kõige mitmesugusemaid mõistete vahekordi, funktsioone ja nende varjundeid, ilma et tarvitseks neid kontekstist aimatavaks või hoopis ebamääraseks jätta" (lk. 11). Seepärast A. arvates: „mida rohkem on käändeid või nende funktsioone väljendavaid ees- või järelsõnakesi ja ka kõiksugu verbivorme — aegu, moodusi, infinitiive — samuti sidesõnu ja adverbe, seda peenejoonelisem on keele väljendusvõime. Ideaalne keel pole seega sugugi mitte mõni esperanto oma kitsilt kokkuhoidliku ja naeruväärt vaese grammatikaga, vaid niisugune kunstlik keel, mis endas yhendaks võimalikult kõigi keelde paremad ja tarvilisemad grammatilised võimalused ja nende lisaks veel niisuguseidki, mida ükski loomulik keel ei tunne" (lk. 11). Seda A. seisukohta tuleb eriti alla kriipsutada.

Täpsus seisab A. arvates „ses, et igal keelendil oleks võimalikult ainult yks kindel, äravahetamatu tähenduslik funktsioon" (lk. 11).

Seepärast kõlab üks Aaviku printsiipe: „kus see võimalik, tuleb muude tingimuste yhesugused olles põhimõtteliselt eesõigus anda sellele keelendille, millega välditakse homonyymsus ja yhes seega kahemõttelisuse hädaoht“ (lk. 13). Ses mõttes on sõnast *liigutama* eelistatav vorm *liigutatud* pro *liigutud*, sõnast *tõbi* on parem gen. *tõve*, sest *tõbe* oleks homonüümne part-ga. Samal põhjusel A. loobus esialgsest uuendusest da-inf. *kirjuta* pro *kirjutada*, sest see oleks homonüümne käskiva kõneviisiga.

Lõpuks mõistab A. otstarbekohasuse all ka jõu säästmise nõuet, mis sisaldab lühemuse ja mõnususe nõude: „muude tingimuste yhesugused olles tuleb eesõigus anda keelendeile, millega kõige rohkem säästub aega, ruumi ja vaeva“ (lk. 14—15). Seega pooldab A. ökonoomia p-t. Kuid tähele panna on, et A. arvates teenib seda printsiipi „üldises ja kaudsemas mõttes“ ka grammatiline vormirikkus. Selle p. pärast on eelistatavamad näit. vormid *kaupu*, *esimesse*, nominatiivsed liitumused, *-ism* pro *ismus*, i-superlatiiv. Lühemuse ja selguse (homonüümsuse vältimine) p. kokkupõrkamisel tuleb eesõigus anda selgusele. Eriti viimasel ajal on A. võidelnud liialdatud lühiduse taotluse vastu, mida ta nimetab ‚lühidustõveks‘ (vt. näit. EÕÕ 419 ja 428). Mõnusus on tarvitamises ja õpitavuses. Tähelepandav on, et A. peab oluliseks ainult esimest (lk. 17). „Keele tarvitamise mõnusus seisab niisuguseis asjaoludes kui ses, et sõnad ja laused on mugavad hääldada ja mõtted ja ka keerulisemad mõtete suhted, lasevad endid mugavasti lauseiks sääda“ (lk. 17). Kuigi A. möönab ka süsteemipärasuse ja grammatiliste juhiste lihtsuse paremust, ei pea ta seda oluliseks (lk. 18—19).

A. teine õigekeelsusp. on ilu p. Kuigi A. selle teoreetiliselt seab teisele kohale, ütleb ta ise: „Yldse on ilu põhimõte valdava ja domineeriva tähtsusega eesti keeleuuenduses“ (lk. 33). Nagu nägime, on ilu p. esinenud enne A-t mitmel autoril, kuid sellise suure ja otsustava tähtsuse omandab see A-ga esmakordselt eesti kirjakeele ajaloos.

Ilu p-i põhjendab A. järgmiselt: „keel pole mitte yksi lihtsaks mõtete väljendamise abinõuks, vaid ta on ka kunstiinstrumendiks, millega kirjandusliku kunsti teoseid — romaane, novelle, näidendeid, luuletusi — luuakse. Ent kunsti instrumendil on ka oma tähtsus: selle väärtus ja peenus mõjub teataval määral ka teoste väärtusesse. Samuti kui paremal viiulil on armsam mängida ja mäng ilusamini kõlab, nii ka ilus keel võib stiili ilu tõsta.

Seepärast: muude tingimuste yhesugused olles tuleb eesõigus anda neile keelendeile, mis ilu nõudeile paremini vastavad" (lk. 19—20).

Keeleilu on A. järele: „1) puhtkõlaline, häälikuline (eufoonia), 2) enam mõisteline, psyyhiline, stiililine" (lk. 21). Eesti keele kõlalise inetuse tekitajad on A. arvates: „1) liig sageli palju lyhikesi, nobedaid silpe järgemööda, näit. ‚paremale äranägemisele tulemisega'. See ei ole ilus, sest niisugused nobedate silpide järgnemised teevad keele kõla võrisevaks, vadisevaks või mulisevaks, nagu herneid valataks kaussi või kartuleid kotist vakka. 2) Mõnede häälikute või häälikuryhmade ebaproportsionaalselt rohke ja liig lähedane esinemine" (lk. 23, vt. ka „Ilusa keele kõlaline inetus", EKirj. 1912, 257—273 ja „Keele kaunima kõlavuse poole" samas lk. 451—484). Sellised eesti keeles ebaproportsionaalselt liiga sageli esinevad häälikud on A. arvates *a* ja *u*, eriti aga *s* ja *d (t)*. Kõige pahemaks peab A. *-d (t) - d*: A. märgib 11 morfeemi, milles esineb *-d (t)*; „see dentaalide rohkus on eesti keele kõla suurim rikkuja," väidab A. (ÕKP 25—26).

Meetodeist keele ilu tõstmisel on kõigepealt nobedate silpide vähendamiseks mingi hääliku pikendus, seepärast eelistab A. allatiivis *-lle* pro *-le* kaasrõhulise silbi järel, *hunnik, timmukas*. *u* vähendamiseks soovitab A. Hurda eeskujul *o* elustamist. *s*-i vähendamiseks soovitab A. lühemat illatiivi *(toimetusse, kohta, ellu)*, i-minevikku *(ütlin)* ja lühikest mitm. part. pro *-sid*. *d, t* vähendamiseks soovitab A. kõige tähtsamana i-mitmust. Edasi soovitab A. dentaali „mahenduseks" *raudist, raudiste* pro *raudset, raudsete*, mit. gen. *keelde* pro *keelte, juure* pro *juurde*. Teiseks tähtsamaks uuenduseks i-mitmuse kõrval ilu p-l peab A. *t* vähendamist *tet-* partitsiibi näol, soovitades vormi *kirjutet* pro *kirjutatud*. Edasi: *saajakse* pro *saadakse, argus* pro *argtus; liigent, liigende* pro *liiget, liikmete; esitella* pro *esitleda; -seid* pro *-sid*, „sest et diftong -ei ilusam ja kõlavam tunnub kui lühike i, mis on kahvatum ja energiatum ning jällegi lühikeste silpide arvu aitab rohkendada" (EKirj. 1912, 466).

Keele stiililis-psühholoogilise ilu nimel eelistab A. lihtsõnu liitsõnadele, näit. *saavutama* pro *kätte saama*, sest „yhtlased sõnad teevad esteetiliselt peenema mulje kui kahest kokkulapitud" (ÕKP 33).

A. peab keele ilu nii tähtsaks, et arvab, et kui me aga keelt „mingi uuendusega saame ilusamaks teha, siis on see vaev, mida selle uuenduse läbiviimine (äraõppimine ja sellega harjumine) nõuab, sellega rikkalikult tasutud" (EKirj. 1914, 199).

Kolmandat õigekeelsuspõhimõtet nimetab A. rahvusliku omapärasuse p-ks: „muude tingimuste yhesugused olles tuleb eesõigus anda niisuguseile keelendeile, milles keele rahvuslik omapärasus kõige paremini teostub“ (ÕKP 36). A. suhtumisest võõrsõnadesse on kõne alamal (vt. lk. 136 jj.). Siin on eriti huvitav see, et morfoloogias A. viib rahvusliku omapärasuse p. alla ka nn. häälikseaduslikkuse p., sest „hääliksääduslikkuses esineb enamasti mingi keelele iseloomuline ja huvitav omapärasus (näit. astmevaheldus)“ (lk. 43). Nii on A-l saand aksioomiks, et sõnad, mis osas rahvakeeles on ühe astme üldistuse teel muutund astmevaheldusetuks, tulevad ilmtingimata muuta astmevahelduslikult. A. ütleb kategooriliselt: „Nii tuleb näit. järgmisis sõnus astmevahelduslik muutmine määrata ainuõigeks: *luba — loa, tõbi — tõve* (vahest isegi *saba — sava?*); *kõrb* — kõrve, otstarve (mitte *otstarbe* või *otstarb!*) — genet. *otstarbe, kõlban* — kõlvata, *kaeban* — kaevata. Genetiivid (selle) *luba, tõbe, kõrbe* on tugeva astme keeleunustuslik yldistus“ (lk. 44). Teisal seletab A. oma häälikseaduslikkuse pooldamist järgmiselt: „Hääleseaduslikud (lühemad) partitiivi vormid on rahvakeelsemad, need mida rahvas on ise loonud ja aastasadade jooksul tarvitanud; analoogilised (-sid) vormid on uueaegsemad, raamatulisemad, mis nooremad põlved ja haritlased on moodustanud“ (KK 1914, 7). Samas ütleb A. analoogiliste keelendite kohta: „Iseeneses ei ole seega n. n. analoogilised vormid sugugi hukkamõistetavad ega halvad: analoogia mõjul ja teel moodustamine on koguni kasulik ja tarviline, sest et see keele abinõusid rikastab ja võimalusi laiendab. Teiselt poolt aga ei peaks analoogilisi moodustusi hää meelega sallima neis juhtumistes, kus nad kasutumad on ja koguni vähem hääd kui hääleseaduslikud“ (lk. 7).

A. arvates *kõnnin*-tüüp on „jaunim (suursugusem) ja mõnusam, olles paineline ja algupärasem“ (KK 1916 lk. 120) kui *jahtun*-tüüp, seepärast soovitab A. eelmisse üle viia näit. *kerkima* ja tõstab isegi küsimuse, kas mitte hakata pöörama *kalduma — kallun, murduma — murrub* (samas lk. 122), kuid hiljem leiab siiski, et „refleksiivide painumine oleks tarbetu ja teeks nad asjata keeruliseks; painumata kujul eralduvad nad paremini. Ainult tehtaviku vormid peaksid neilgi võimalikult olema nõrgapainelised: ‚annutakse, murrutakse‘“ (uma-refleksiivid, lk. 17). A. põhimõtteks on verbe võimalikult *jahtun*-tüübist paigutada *tõmban*-tüüpi ja sealt *kõnnin*-tüüpi, sest et viimane on

suursugusem kui *jahtun,* „mis viimane on kõige labasem ja tõusiklikum, sest et see painumise on minetanud" (KK 1916, 124).

Siiski ei nõua A. igal juhtumil häälikseaduslikkuse restaureerimist, vaid näit. järgnevail juhtumeil ohverdab selle pedagoogilisele, aga eeskätt küll ilu p-le: „Kuid siin nüüd seda häälikseaduslikkust kirjakeeles täiel kujul (s. o. ka „kannel-" liigis) uuesti maksma panna, nagu seda Ridala tahab, — see tundub minu meelest tarbetuna. Esiteks sünnitaks see ilmaaegist keerulisust, sest mõlemaid liike oleks raske partitiivi suhtes lahus hoida; see nõuaks jällegi teadlikku õppimist ja pingutust. Teiseks võidab keele kõlavus, kui „kannel-" ja „liige"-tüübis tarvitusele jätame diftongilised analoogia-lõpud (-aid, -eid), sest sellega saadakse jälle juure hulk diftongilisi pikki silpe, mis kõlavad on, kuid mille poolest Eesti keel võrdlemisi vaene (näit. Soome keelega võrreldes)" (MP 35). Samuti ei ole A. vaimustatud häälikseaduslikust tugevaastmelisest essiivist, nagu seda Ridala soovitab, kuigi A. keeleõpilisest vaatepunktist leiab, et „seda kirjakeeles tarvitusele võttes tehti see viga, et essiivi lõpp igas sõnas genetiivi tüve külge liideti" (KN III, 23—25).

Lõpuks väidab A.: „Omapärasuse mõttes õigemate ja paremate vormide hankimine toob kaasa a) v a n e m a k e e l e, b) m u r r e t e, c) o s a l t k a s o o m e k e e l e kasutamise. Seega omapärasuse põhimõttes sisaldub osalt ka vanema keele, osalt r a h v a k e e l s u s e seisukoht" (lk. 45). Omapärasuse p. nimel soovitab A. veel nn. häälikseaduslikke vorme *õhe* pro *öösse* ja *pääsma, keelma* pro *pääsema, keelama.* Nagu näeme, A. esindab siin puhast k e e l e õ p i l i s t ja v a n e m u s p-i rahvusliku omapärasuse sildi all. Seega pooldab A. faktiliselt nelja tähtsamat õigekeelsusp-t: 1) otstarbekohasuse, 2) ilu, 3) omapärasuse, 4) keeleõpilist (resp. vanemus-) p-t (A. enda kokkuvõtet p-ist vt. ÕKP 46).

Kuidas neid p-id praktikas rakendada, selle kohta annab A. teoorias järgmise juhise: „Kõige parem ja vastuvõetavam on muidugi see keelend, mida kõik kolm põhimõtet toetavad... Soovitetav võib olla ka see, mille hääks kaks põhimõtet kõnelevad, kuna kolmas erapooletu, või koguni vastu; nõrgem on keelendi vastuvõetavus, kui seda ainult yks põhimõte toetab, kõrvaleheidetavaks saab see, kui kaks vastu, olgugi et yks poolt... Kuid mõõduandev pole siin mitte yksi vastu kõnelevate põhimõtete arv, vaid ka soovitetavuse või hukkamõistetavuse k r a a d: yhe põhimõtte soovitus võib olla nii tugev mingi keelendi suhtes, et see täiesti yle kaalub muude põhimõtete yhise hukkamõistmise" (lk. 47).

Kuid A. tunnistab edasi avameelselt, et praktikas võib asja otsustamine minna hoopis teistele kriteeriumidele, A. ütleb: „Asja teeb veelgi keerulisemaks teatav subjektiivsus. Sest mis määrab mingi soovitetavuse või tagasilykatavuse kraadi? Eks olene see otsustajast isikust. Tõepoolest, esitet kolmele põhimõttele võib iga õigekeelsuslane anda eri tähtsuse ja eri ulatuse... Võib ka juhtuda, et samale isikulle mõne keelendi suhtes paistab yks, mõne teise suhtes teine põhimõte tähtsamana ja otsustavamana. Seepärast viimses instantsis määrab mingi keelendi paremakspeetavuse kellegi isiku silmis see ebamäärane ja raskesti analyseeritav asi, mida nimetame maitseks. Tunnistagem siis julgesti, et seisukoht õigekeelsuslikes kysimusis oleneb otsustaja maitsest ja vaatest" (lk. 47—48). Nii tunnustab A. ise ka teoorias otsekohe veel viiendat kriteeriumi õigekeelsusküsimuses, see on maitse (vt. ka ÕKP 48—49).

Sageli A. motiveerib mõnd keelendit sellega, et see tundub parem kui teine võistlev keelend. Näit. „Ometi tunduvad (meie sõrendus) tugevapainelised vormid (näit.: ‚liitutakse, lahkuti') seesugusist verbidest nagu ebaloomulikuina, ebamoodustustena. On tunne (meie sõr.), nagu peaks siin tingimata tüve nõrgendus sündima" (KK 1916, 123). — „Mõned on hakand siin *pääle* asemel tarvitama le-lõpulist käänet: 'mõtlen sinule, mõtlen neile aegadelle', kuid pean tunnistama, et minule see rektsioon on ikka võõristavana tundund" (KÄV lk. 172 alamärkus). — „Mitte „võrdub *sellega*" (ametlik keel), vaid „võrdub *sellele*". Viimane tundub loomulikumana ja paremana" (Olion 1931, 355). Vormide *ütelda, ütelnud* pro *öelda, öelnud* kohta ütleb A.: „Kaalukamaks põhjenduseks jääb siiski teatav intuitiivne keeletunne. Kel pole seda tunnet ja kes seega intuitiivselt ei taju vormide „ütelda, ütelge, ütelnud" kindlat ning ilmset paremust ja soovitatavust, sellele jääb arusaamatuks „ütelda" paremus ja see alistub koguni heameelega praegusele valitsevale pruugile" (Pvl. 1935 nr. 8). Samuti tunduvad A-le loomulikumad vormid *mõtelge, maksetud* pro *mõelge, makstud* (samas). Seega annab A. teoreetiliste p-te kõrval tähtsa koha ka keeletundele. Viimasega opereerib A. eriti EÕÕ-s (vrd. J. Mägiste, EK 1936, 140).

A. uuenduste arvu näitab ÕKP lõpus esinev uuenduste liigitus (lk. 51—54), mis sisaldab üldse 57 uuendust, millest ‚üsna kergeid' on 14, ‚enam-vähem kergeid' 13, ‚raskemaid' 24 ja ‚kõige raskemaid' 6. A. 1932 ilmund „Keeleline käsiraamat" sisaldab 73 uuendust, peale selle üle 100 igasugu erinevuse ‚ametlikust keelest'. A. uuenduste tipu moodustab ettepanek hääldada *ng* nõrgas astmes *ŋŋ*-na sõnades,

kus ka tugevas astmes on *ng*, seega *vangid* hääldada *vaŋŋid* pro *vaŋgid*. Põhjendus: „1) nii oli vanemas eesti keeles; 2) nii on osalt veel lääne-eesti keeles; 3) nii on soome keeles; 4) sellega saab vahet teha mõnede sõnade vahel, näit. tangid (loe: taŋŋid) — „die Zange", ja tangid (loe: taŋgid) — mitmus sõnast „tank"" (KeKä 24).

b. A. kunstliku keeleloomise põhimõtted ja meetodid.

Millisele filosoofiale A. rajab oma laiaulatusliku ja ‚kunstlikke' keelendeid tarvitava kirjakeele uuenduse, seda selgitab A. teoses „Keeleuuenduse äärmised võimalused". Siin A. esitab järgmise vaate keelele: „keelt ärgu peetagu mitte yksi mingi rahva tooteks, kes sellesse on vajutand oma iseloomu pitsari... ja kes seepärast seda peab... rahvuslikuks aardeks, vaid vaja temas enne kõike näha **inimtoimingu abinõu, riista, MASINAT,** mille otstarve on mõtteid väljendada ja seda sageli ka esteetiliste mõjude saavutamiseks!" (lk. 8). Sellest, et keel on riist ehk masin, järeldab A.: „Seepärast ei pea tema pääle vaatama mitte yksi loodusteadlase silmaga, keda huvitab ainult nähtuste konstateerimine ja seletus, vaid ka tööstusinimese, inseneri, tehniku silmaga, kes nähtusi oma kasuks, oma otstarvete kohaselt pyyab painutada ja kasutada" (lk. 9). Seepärast edasi: nagu inimesed oma asutusi ja tööriistu teadlikult parandavad, nii peab see ka keelega sündima. Kui inimene tohib karja tõuge suursugustada, Loodust parandada, „miks ei peaks ta siis tohtima seda teha oma vaimutootega, mida on ta keel?... Ja see ei ole mitte yksi ta õigus, vaid ta kohus" (lk. 11). „Kas on aga loomuliku keele parandus tarviline? Kas ei ole iga keel iseenesest täieline kyllalt" küsib A. ja vastab: kuna loomulikud keeled on loond kollektiivsus, siis on nad kõik „saatuslikult puudulikud ja ebatäsmalised, poolikud ja yhekylgsed. Seesugusena on ka eesti keel ebatäieline ja täis puudusi, ja eriti just tema, kes on pidand elutsema ja arenema kõige ebasoodsamais ja viletsamais oludes, mida iganes võib kujutella" (lk. 12—13). „Järelikult on keele parandamine, ja just kunstlik ja plaanlik, tarviline, otse hädasti tarviline" (lk. 13).

Milliste meetodite ja vahenditega peab sündima keele parandamine? Kõigepealt väidab A., et selles süstemaatilises parandustöös „tuleb arvesse võtta keele sennine yldine laad, nagu see kord on kujunend kollektiivsuse pikalise ja väheteadliku toimingu saadusena"

(lk. 14). Leksikoni rikastamine võib sündida: 1) sõnade moodustamise teel olevaist sõnatüvedest ja 2) uute tüvisõnade soetamise teel. Esimesel teel saab uusi sõnu: 1) murdeist, kui tüvi on kirjakeeles olemas (näit. *kuuletama* 'etteheitvalt meelde tuletama'), 2) soome keele eeskujul moodustades, 3) sõnade liitmise ja deriveerimise teel. Viimasel alal on A. elustand ka ebaproduktiivseid sufikseid, millest tähtsamaid on refleksiivne *-u-*. Uusi tüvisõnu saab: 1) murdeist, 2) sugukeeltest, 3) võõraist keeltest. A. rõhutab eriti uute tüvisõnade vajadust, lähtudes põhimõttest, et samakõlalised ja samatüvelised derivaadid ei ole stiili mõttes hääd (lk. 18). Samuti ei meeldi A-le terve rida liitsõnu, näit. *sõjariist, pealuu, surnukeha,* mis mõjuvat „lapselikkustena, kohmakustena, naiivsustena" (lk. 27).

Tähtis on A. järgmine põhimõte: „Mis puutub allikaisse, kust uusi juursõnu võtta, siis on need peaaegu samaväärsed. Sest keele kui masina vaatekohalt on ju ykskõik, kas need juured laenatakse eesti murdeist, soome keelest või võõramaist keelist" (lk. 29). Kuid A. leiab, et eelmainitud kolmest allikast uute tüvede hankimisel ei jätku. Ja lähtudes järgmisest sõna definitsioonist: „Õigupoolest, mis on sõna? Teatavasti hääleline symbool, koosnev yhest või mitmest häälikust, mille arv, laad iga keeles on erisugune ja piirat ja mille rõhuolud esinevad teatavais raamides, väljaspool mida olev sõna tundub kõlaliselt võõrana, heterogeensena" (lk. 36), jõuab A. järgmisele keelte ajaloos seni kuulmatule otsusele: „uusi sõnu võib ka k u n s t l i k u l t moodustada, neid luua mitte millestki, ... peab olema lubat tarbe korral iseseisvalt kombineerida ja keele elavasse sõnavarasse liita ysna uusi juursõnu, keeles enneolemata silpide ja häälikute yhtumeid" (lk. 36). A. on jõudnud otsusele, et „k u n s t l i k k e e l e p a r a n d a m i n e j a t ä i e n d a m i n e o n m e i e a i n u s p ä ä s e t e e" (lk. 132).

Tähtis on ka see A. põhimõte: seks, et luua mingi mõiste jaoks sõna kunstlikult, ei pruugi sugugi järele vaadata kõiki teisi võimalusi, näit. murdeid, sest murrete sõnavara kogumine ja läbiuurimine on hiiglatöö. A. ütleb: „Uute juursõnade muretsemises ära oodata, millal see suur töö valmis saab, oleks mitme tarvilise juursõna saamine edasi lykat kauemaks ajaks, aastakymneiks; see oleks järelikult kirjakeele arenemise seismapanek; meie kirjakeel peaks siis aastakymneid ilma olema teatavaist väga tarvilisist sõnust või hääde sõnade puudusel viletsate surrogaatidega... läbi ajama... See oleks sama kui mõne haiguse hädaliseks äraarstimiseks mitte mujalt ja muul teel katsuda leida tarvilist rohtu, vaid enne hakata uurima, kas vahest

rahva seas ei leidu selle vastu mingi loomulik, rahvaomane arstimisviis" (lk. 38).

Kuidas luua sõnu kunstlikult? A. tarvitab siin meetodit, mida ta nimetab kombineerimismeetodiks ja mida ta demonstreerib uue sõna loomisega mõiste 'überzeugen' tarvis, mille jaoks selle loomise ajal A. poolt (a. 1914) vastav eesti sõna puudus. Kõigepealt otsustab A., et loodava sõna häälikuline koosseis da-infinitiivis oleks järgmine: konsonant + pikk vokaal + *l, n* või *r* + *da,* ühe sõnaga mingi *keelda*-tüüpi sõna. Miks A. valis just sellise kombinatsiooni? „Esiteks, et kahesilbiline igapidi mõnusam kui kolmesilbiline, eriti refleksiivi tuletamiseks; teiseks, painelisus teeb sõna „peenemaks" (omapärasuse mõttes) ja osalt ka otstarbekohasemaks, sest pained eraldavad paremini vorme yksteisest; kolmandaks, pikk vokaal on soovitavam, sest et kõlavam kui lyhike, päälegi on siin pikk vokaal kohane selle kõlalise mulje või jume moodustamiseks, mis oleks tähendusega kooskõlas" (lk. 44). Teiseks „on soovitav uute sõnade loomises eeskujuks võtta tyybid, mil on vähe esindajaid ja mis seetõttu on vähem banaalsed ja mille järele moodustet sõnad tunduvad individuaalsemaina ja suursugusemaina" (lk. 45). Kirjutand üles ja vaadand järele kõik võimalikud 297 kombinatsiooni, jäi A. lõpuks peatuma sõna *veenda* juurde. Teoreetiliselt võib sellise häälikute kombineerimise meetodiga luua uusi sõnu, mille ainsaks tingimuseks on, et sõna oleks häälikuliselt eestiline ja kõlaline mulje vastaks sõna tähendusele, kümneid tuhandeid. Kuid A. arvates „Me võime endid õnnelikuks lugeda, kui meil korda läheb rohkemalt 600-le sõnale... anda tähendused ja rahvas panna nad ära õppima ja tarvitusele võtma" (lk. 56). Peale sellise kombineerimismeetodi on A. ja hiljem ka teised (näit. M. Lubi) kasutand uute tüvisõnade loomiseks ka kontraktsioonimeetodit, näit. on A. loond sõna *välmima* = *välja mõtlema* (lk. 166). Lihtsaim meetod A. järele on see, et muudetakse mingi oleva sõna üks häälik, nii lõi A. sõna *jaunis* 'edel' sõnast *kaunis* alguskonsonandi muutmise teel.

Selle kombineerimismeetodiga tuleb A. arvates uusi sõnu hankida „Kõigepealt mõisteile, mille väljendamiseks igas suures kultuurkeeles (prantsuse, inglise, saksa, vene) on täpsed sõnad, eesti keeles aga mitte" (lk. 58). Teiseks tuleb uusi tüvisõnu luua „niisuguste mõistete väljenduseks, mil yheski muus keeles sõna ei ole, vaid mis meie eneste oludes ja vaimuelus on teadlikuks saand" (lk. 6). Kolmandaks tuleb uusi tüvisõnu luua olevate

halbade sõnade asemele või „abiks". Halvad on sõnad A. arvates „kas yhe, kahe või kõige kolme põhimõtte seisukohalt: otstarbekohasuse, omapärasuse või esteetika, eriti just selle viimase seisukohalt: nad on kas valesti loodud, või ebatäpsed, või inetumad, naeruväärsed kõla või kokkusääde poolest" (lk. 67). Niisugused halvad sõnad on esteetilisest seisukohast näit. mõned võõrsõnad, nagu *motiiv, resultaat, konstateerima*. Kuid suurima hulga moodustavad ja kõige halvemad sõnad on A. arvates eesti omad liitsõnad, nagu *kuritöö, pääluu* jt. Selliseid liitsõnu ei taha A. keelest päris välja jätta, vaid need võivad „jääda mingisuguseiks paralleelsõnuks ja dublettideks familiaarsema ja labasema stiili jaoks" (lk. 70). A. arvab, et kui juba põhimõtteliselt on erijuurelised sõnad paremaks tunnistatud, siis vaja talitada järjekindlalt: „Miks ainult mõnede yksikute mõistete jaoks tohivad olla iseseisvad juursõnad, teiste jaoks aga mitte?" (lk. 71).

Liitsõna asendamiseks lihtsõnaga on küllalt, kui ühes kultuurkeeles on selle mõiste jaoks lihtsõna. A. põhimõte on: „eesti keelt parandades ja arendades ja uusi sõnu luues ja konstruktsioone moodustades ei pea me kunagi pyydma teda nii hääks teha kui vene keel, mitte nii hääks kui saksa keel, mitte nii hääks kui prantsus- või ingliskeel, vaid peame pyydma teda paremaks teha kui vene keel, paremaks kui saksa keel, paremaks kui inglis- ja prantsuskeel, paremaks ja täielisemaks kui ykski elav keel maa pääl!" (lk. 71).

Edasi tuleb uusi sõnu luua homonüümide asemele ja lõpuks sõnade asemele, mis on kõlaliselt halvad, mille hulka A. loeb näit. *rääkima, mälu,* isegi sõna *Eesti,* mille „kõlaline mulje on nagu midagi õhukest, lahjat, vesist" (lk. 105). Üldse A. oma sõnade järele „Kombinatsiooniteooria teeb tarviliseks, otse paratamatumaks kogu meie kirjakeele sõnastiku, selle seas eriti kõigi meie oskussõnastikkude revisjoni" (lk. 106).

Kuid A. arvates ei pea vanade sõnade asendamine uute tüvisõnadega piirduma ainult noomenite ja verbidega, vaid see peab haarama ka partikleid. Nii leiab A., et „Eesti keelel on naeruväärt vähe sidesõnu" (lk. 108) ja et näit. sõnal *kui* on liiga palju tähendusi. Ajalise *kui* asemel võiks A. arvates võtta soomest *jos* või veel parem selletaolise kunstlikult loodud *je, jel* või midagi sellesarnast (lk. 109).

Kuid see ei ole ikka veel kõik. A. ütleb: „Me peame oma põhimõtte lõpuni mõtlema. Ärgem laskem endid heidutada ja tagasi kohutada yhestki sissejuurdund ja pindund eelarvamusest, ärgem pidagem pyhaks ja puutumatumaks yhtki traditsiooni! Tehkem tabula rasa kõigist seniseist vaateist keele kohta!" (lk. 113). Ni-

melt ei pea tohtima luua mitte üksi uusi sõnu, vaid ka uusi grammatikavorme, sest „Keele grammatilist kylgegi ei pea laskma tarduda sellele arenemisastmele, milleni ta rahva „geeniuse" vähe teadliku ja juhusliku töö läbi on aastasadade jooksul kujunend" (lk. 114). Kõigepealt leiab A., et eesti keel on vaene tuletusliidete poolest, eriti abstraktsubstantiivide alal, kus eesti keelel on ainult üks lõpp *-us* inglise keele 14 vastu. Peale psüühilise ühetoonilisuse on *us*-il A. arvates puhtkõlaline ebakoht, mis sõltub *s*-hääliku ja lühikeste silpide rohkusest. Selle ebakoha vältimiseks soovitab A. *-lisus* lõpu asemele *-lisv*. Peale tuletusliidete tahab A. kunstliku loomise tarvitusele võtta täiel määral ka morfoloogias. Kõigepealt küsib A.: „Mispärast peab eesti keel jääma näit. oma 15 kaasusvormiga?" (lk. 121) ja leiab, et on veel funktsioone, mida ei saa väljendada ühegi kaasusega. Nii leiab A., et „Miks peaks kirjakeelses deklinatsioonis kasutamata jääma niisugune ilus ja mõnus lõpp kui -n" (lk. 122), kuna see võiks täita näit. nomen agentise funktsiooni *(toit valmistatakse kokan)*.

A. kunstliku keeleloomise tipuks on prepositsiooni *no* soovitamine genitiivi funktsioonis, kuna gen-l on see ebakoht, et ta peab alati olema põhisõna ees, mis on halb lauseis, kus on palju gen-e kõrvuti. A. leiab, et näit. halb lause „Liitlased on nõus rahu sõlmima ainult Belgia ja teiste okupeerit riikide ja maade restitueerimise, Elsas-Lotringia Prantsusmaale tagasiandmise ja Saksamaa militarismi hävitamise jne. tingimusel" muutub ülevaatlikuks ja selgeks *no* abil: „Liitlased on nõus rahu sõlmima ainult tingimusel no Belgia ja muude okupeerit riikide ja maade uuestiylesehitamine, (no) Elsas-Lotringia tagasiandmine Prantsusmaale ja Saksa militarismi hävitus" (lk. 125). Selle gen. funktsiooni kahesuguse väljenduse (senine ja *no* abil) läbi A. arvates „E e s t i k e e l s a a k s s e e l ä b i t e a t a v a l m ä ä r a l k õ i g e k o h a s e m a k s j a m õ n u s a m a k s t e a d u s l i k u m õ t t e v ä l j e n d a j a k s! See oleks yleolek, mille saavutamiseks maksaks keele kallal katsuda nii ennekuulmata operatsiooni" (lk. 126).

Verbi vormidest leiab A. näit., et oleks hea, kui läheks korda luua ja tarvitusele võtta tuleviku partitsiipi, mis vastaks ladina participium futuri'le (nagu venturus, moritus) (lk. 130). Lõpuks: „kui juba kord uuenduses nii kaugele, niisuguste pöörasusteni minna, siis võiks julgeda unistada võimalusest luua ka erilised, iseseisvad lõpud tulevikuvormiks perifrastilise saab-konstruktsiooni asemelle või kõrvale" (lk. 130). Nagu näeme, on siin keeleuuendus teoreetiliselt tõesti lõpmatuseni viidud. Tegelikus kirjakeeles on tarvitusel terve

rida A. poolt kunstlikult loodud sõnu (*veenma, roim, laip, nentima, relv* jt.), kuna kunstlikest lõppudest tarvitab osa autoreid ainult *-lisv*-i. Selle kunstliku loomise poolest on eesti keeleuuendus tõesti ainulaadne maailmas.

c. Lähemalt A. õigekeelsuspõhimõtteist.

Vaatleme veel A. õigekeelsusp-id. Kuigi A. ise teoreetiliselt pooldab kolme õigekeelsusp-t ja kõigi nendega motiveerib oma uuendusettepanekuid, ei ole A. õigekeelsusseisukoht siiski mitte kompromiss või süntees neist kolmest p-st. A. ei poolda näit. i-mitmust mitte s e l l e p ä r a s t, et see on häälikseaduslikum, vanem või lühem, s. t. ökonoomilisem, otstarbekohasem, vaid sellepärast, et see on ilusam (vältides *-utes-, -ates*-vorme) (vrd. ka MP 17 lühikese mitm. part-i põhjendust). Kui A. pooldabki l ü h e m u s p - i, siis peamiselt i l u, mitte ökonoomia pärast, vrd. näit.: „Ainus oluline asjaolu, mis mulle -na natuke kaheldavaks teeb, on kõlaline külg: oma pikemusega ta tõesti toob kaasa teatava lohisevuse ja venivuse lauses. Nominatiivne konstruktsioon oleks tõepoolest lühem ja energilisem" (AMS 28). — „Mitmuse -nde lõpul on -mete ('astmete') lõpuga võrrelduna see paremus, et ta lühem on ja seega stiili rütmilises suhtes sagedasti kasulikum ja ilusam" (KN III, 19, vrd. ka Nominatiivsed liitumused, lk. 40 ja KÄV 79). On terve rida juhtumeid, kus A. pooldab ilu nimel pikemaid vorme, näit. *kuidas* pro *kudas, senni, ümmargune, liigent, kirikulle* jt.

A. keeleuuenduslikud ettepanekud algasid ilu p. nimel a. 1912, mil EKirj-s ilmusid A. kirjutused nagu „Ilusa keele kõlaline inetus" ja „Keele kaunima kõlavuse poole". Kuid ilu p. kõrval ilmneb A. juures kohe ka keeleõpiline vaatepunkt. A. keeleõpilist seisukohta 1912. aastal näitavad järgmised tsitaadid: „Päälegi on -id ajalooliselt õigem kui -ivad" (EKirj. 1912, 424); „Sest viimased on ühtlasi ka keeleajalooliselt algupärasemad ja õigemad" (samas lk. 469). A. „keeleajaloolise õiguse" järele on taunitavad analoogia teel tekkind vormid, näit i-mineviku kaitseks ütleb A.: „Päälegi on nad ajalooliselt õigemad, kuna s-lised ('kirjutasin') on pärastised analoogia vormid" (samas lk. 470). Täiesti minevikuna tundub praegu järgmine A. oma aja keeleõpilist vaatepunkti iseloomustav tsitaat, milles *d* kohta sõnas *hoolde* öeldakse: „. . . kuhu see täitsa asjata on topitud; mingi keeleseaduse järele ei pea ta seal olema" (samas lk. 473).

Võiks arvata, et hiljem A. on loobund sellest ajast mahajäänd keeleõpilisest vaatepunktist, kuid see ei ole nii. Veel 1931 kõneleb

A. „vääranaloogiast" ja „keeleajaloolisest õigusest" (Olion 1931, 313, vt. ka samas *juurde* lk. 355). Samuti leiame veel a. 1932 ilmund „Keelelises käsiraamatus" uuenduste põhjendustes esimesel kohal lauseid nagu „vanemad häälikseaduslikumad vormid" (näit. lk. 5, 11, 22). Isegi a. 1936 ilmund EÕÕ-s motiveeritakse keelendeid keeleõpiliste argumentidega. Näit.: „ „ülesse" on üldse viga ja on murdekeeles tekkinud sse-lõpulise sisseütleva mõjul" (lk. 1). — „Nende ridade kirjutaja eelistab -ää-d, osalt keeleajaloolisel, osalt kõlalisel põhjusel, osalt selguse pärast" (lk. 5). Seega keeleajalooline p. esimesel kohal. — „Sõnast „uus" võib abstraktnimisõna olla ainult „uudus", sest tüvi on „uude" " (lk. 6); — „ „hardumus" sõnast „harras" on samasugune keelerumalus kui oleks „rikkumus" sõnast „rikas" " (lk. 7); — „tuleb -line asemel eelistada ine-lõppu, mis on esialgsem" (lk. 11); — „ „mõnda" on täiesti viga, mis tekkinud on vormide „kanda, kihelkonda" analoogial" (lk. 35); *pääsma* eelistus: „1) see on keeleajalooliselt esialgsem" (lk. 76). Vt. ka *tuhandendik* (lk. 30), *sadandeid* (lk. 52), *võia* (lk. 72).

Kuidas seletada selle iganend p. esinemist A. muidu nii ülimoodsate ja radikaalsete keeleuuenduse p-te kõrval, mis on purustand kõik senised eelarvamused? Paistab, et keeleõpiline vaatepunkt oli A-s mõjule pääsenud keeleteaduslike õpingute mõjul. Ilu p. tugev esinemine on pärit A. individualistlikust artistiverest. Kuidas keeleajaloolane aralt taganeb ilu ees, seda näitab järgmine tsitaat A. varasemast kirjutusest: „Ma läheksin koguni nii kaugele, et teatavail juhtumitel mõnile ajalooliselt vähem õigeile vormidele iluduse pärast eesõiguse annaksin. Mis keeles õige ja väär, see aime on midagi abstrakti, konventsionaalist, vahel petlikku ja ettekujutuslikku (millest ainult spetsialistid teadlikud võivad olla); harilikule tundele on see paljas harjumiseasi. Kõlalise ilu põhjusmõte on selle vastu midagi reaalsemat ja objektiivsemat, sest et kõlavus on kõigile kuuldav ja tunduv" (EKirj. 1912, 461—462). Kolmas, otstarbekohasuse p. on A-l nähtavasti kõige hiljem tekkind, see on A-l kõige vähem „veres", see on puhta teoretiseerimise saadus, võib-olla on seda osalt mõjutand ka Setälä õigekeelsuskirjutus. Et otstarbekohasuse p. on A-l hiljem esile kerkind, seda näitab see, et ta algul soovitas ilu nimel infinitiive nagu *kirjuta* pro *kirjutada* (vt. samas lk. 465), kuid hiljem loobus sellest otstarbekohasuse nimel.

A. peaõigekeelsusp. on i l u p. Ilu nimel, „keele kaunima kõlavuse poole", algavad A. uuendusettepanekud ja ilu p. on juhtind kogu keeleuuendust. Näit. lühikese mitm. part. puhul ütleb A.: „...millega

seda reformi põhjendan. Tunnistan, et pääasjalikult esteetilise vaatekohaga, s. o. ta kõlalise paremusega" (KN III, 16). Kõik teised motiivid ja p-d esinevad A-l sageli ainult abistajaina uuenduse läbiminekuks. Igale uuendusettepanekule lisab A. võimalikult palju põhjendusi ja p-id, et seda veenvamaks teha (vrd. Kettunen AM 77 ja E. Muuk, EK 1925, 6). Viie motiiviga põhjendatakse näit. *õnneto* pro *õnnetu:* „'õnneto' poolt oleksid siis: 1. keele ajalooline lähtevorm. 2. meie kirjakeele traditsioon (umbes kunni 1860). 3. lõunamurded, kus praegu veel o. 4. suurem otstarbekohasus (võimalus ühtesattumiste eest hoida). 5. ilusam kõla" (KN IV, 39). Samuti *kaevetakse* põhjendus: „1) hääliksääduslikum; 2) esineb mitmes rahvamurdes; 3) esineb soome keeles; 4) esineb vanemas kirjakeeles (piiblis); 5) siis saab neid „kaevama"-verbi vorme eraldada „kaebama"-verbi vormest" (KeKä 11). Seepärast esineb ka keeleõpiline ja häälikuseaduslikkuse p., et sellega veenda lingviste, kuid siin on A. küll soovitule vastupidist saavutand.

A. uuenduse põhjendus on sageli umbes järgmine: võtkem tarvitusele keelend x, sest et ta on ilusam, kuid peale selle on ta veel ajalooliselt õigem, sest et ta on häälikseaduslik, ja otstarbekohasem, sest et ta on lühem. Iseloomustav A. õigekeelsusväiteile on järgmine i-mitmuse soovitus: „Seepärast vanemate, algupärasemate ja sellega omapärasemate vormide alalhoidmise nimel, sõnade lühenduse nimel, mille poole kõigi haritud keelte arenemine viib, sest need on mõnusamad, kuid iseäranis keele kõlalise ilu ja sulavuse nimel, järelikult kõige kolme põhjusmõtte, omapärasuse, otstarbekohasuse ja esteetika nimel, mis meie õigekeelsuse küsimuste otsustamises peavad tähelepanemist leidma, tarvitagem, soovitagem, kultiveerigem neid lühemaid, vanemaid ja ilusamaid paljuse vormisid" (EKirj. 1912 lk. 273). Pane tähele: „kuid iseäranis keele kõlalise ilu..." Üldse peab ütlema et suuremas ja olulisemas osas A. uuendustest langevad A. kasuks ühte kõik kolm põhimõtet: ilu, häälikuseaduslikkus ja näilik otstarbekohasus. Suurem osa A. uuendusi on kõik lühemad kui endised vormid, seega näiliselt ka otstarbekohasemad.

Ühel juhtumil on A-s võidule pääsend keeleõpiline vanemus- p. nii otsustavalt, et selle ees on pidand taganema ilu ja otstarbekohasuse p. See on *õnnetuma* eelistus pro *õnnetu* — uuendusette-

panek, millest A. tulisemadki pooldajad aru ei saa ja mis on ilmses vastolus niihästi ilu kui ka otstarbekohasuse p-ga (vrd. siiski A. põhjendust kahemõttelisuse vältimiseks, näit. *värvitud huuled* EÕÕ 378). Et sellest hoolimata A. pooldab seda vormi, see näitab, kui tugev A-s on keeleõpiline p. A. ütleb: „Siin aga tähendame, et meie isiklikult o t s u s t a v a s t i pikemate, ma-lõpuliste vormide poolt oleme, ja seda nimelt keele o m a p ä r a s u s e põhjusmõtte nimel: need on vanemad, ajalooliselt õigemad ja puhtamad vormid, kuna lühemad alles hilisemal ajal ja kõige uuemal ajal on tekkinud" („Kas uuendada või mitte", lk. 15).

On olemas veel üks juhtum, kus A. osutab täielikku konservatiivsust, mitte julgedes loobuda kirjakeele traditsioonist kõnekeeles üldise vormi kasuks, kusjuures viimase poolt on niihästi ilu kui ka otstarbekohasuse p. See on mitm. part. *-sid,* mis kõnekeeles väga laialdaselt esineb *-si* kujul. A. kirjutab: „Mis paremused oleksid silõpul? Võiks leida kaks paremust, üks otstarbekohasuse, teine ilu põhjusmõtte seisukohalt. si-ga saaks kõrvaldada mõned homonüümismid, nimelt mõnede sõnade mitmuse partitiivi ühtesattumised samatüveliste verbide minevikuvormidega; „(neid) ladusid" ja „(nad) ladusid"; si-ga oleks esimene vorm „(neid) ladusi". Samuti „(neid) kaalusi" (kui ei taheta „kaale") ja „(nad) kaalusid" jne. Teiseks vabaneks Eesti keel si-lõpu läbi jällegi ühest d-st, millest ta üleliia kubiseb (esteetiline võit). Siiski mind isiklikult ei ole see uuendus siiamaani suutnud huvitada, ehk küll selle võimalus ja argumendid juba aastate eest mu teadvuselle esinesid. Sellegipärast ei taha ma siingi seda esialgu soovitada ega ka hukka mõista, vaid jätan küsimuse esialgu lahtiseks ja tarvitan traditsionaalselt sid-lõppu. Võtku enne selle kohta teised grammatikud ja õigekeelsusküsimuste harrastajad sõna. Ehk siis asi selgub ja otsustub paremini" (MP 23—24). Nii on A. juba aastate eest olnud teadlik -si-vormi paremusest, kuna selle vastu ei räägi mitte üks asjaolu. Kuid sellegipoolest ei soovita A. seda uuendust, mis õieti ei olekski uuendus, isegi mitte eesti keelele A. arvates nii saatusliku *d* vähenduseks (vt. näit. veel KN II, 6). Miks?

Seletust tuleb otsida jällegi A. keeleõpilisest vaatepunktist, mis siin näib A-t mõjutand olevat (võib-olla alateadlikult). Nimelt ei tunne ju meie grammatikud üldse mitm. part. lõppu *-si,* neil on kindel tõde: seda ei ole. Grammatiku mõttekäik on järgmine: kui me ütleksime *ladusi,* siis oleks siin ju vääranaloogiline lõpp, mis on saadud sõnadest nagu *inimesi,* kuid seal on *s* tüvehäälik, mitte lõpp;

seega on ajalooliselt väär tarvitada mitm. part. lõppu *-si*. Nii on argumenteerind A. ja kõik teised grammatikud. On ju nende poolt tunnistatud täiesti võimatuks vormid *pudelisi, röövlisi*. Nii kirjutab A. *röövlisi* vormi kohta nom-st eraldamiseks: „Siiski selleks eraldamiseks ja vahetegemiseks ei oleks -isi lõpp soovitatav, sest et see lausa viga on; veaga suuremat selgust saavutada on põhjusmõtteliselt hukkamõistetav" (lk. 37). Miks on aga *röövlisi* viga, selles on süüdi A. keeleõpiline vaatepunkt, mille järele on olemas mingid aksiomaatilised keele v e a d, mis on isegi väljaspool A. oma teooriat. Formuleerib ju teisal A. ise vea mõiste selgelt: „k u j u n e m i s e l j a l o o m i s e l o l e v a s k i r j a k e e l e s (nagu meie oma) o n v i g a s e e, m i s m e v e a k s m õ i s t a m e, j a õ i g e s e e, m i s m e õ i g e k s m ä ä r a m e" (RK 34). Loomulikult ei taha siis A. niisugust „viga" lubada ka tüübis *lugusi*, kuigi selle poolt on kaks p-t. Ometi on täiesti „häälikseaduslik", et akustiliselt nõrk *d*, millel ei ole täita mingit funktsiooni, kaob sõna lõpust, et *ladusid* > *ladusi*. Pealegi on täiesti „seaduslik", et silp *-si* on omandand kõneleja teadvuses mitm. part. tunnuse tähenduse abstraheerituna tüübist *inimesi*. Asi on seda huvitavam, et ka lõpp *-sid* on sõnas *ladusid* analoogiline ja saadud abstraktsiooni teel sealt, kus *s* on tüves, nagu seda teavad ka A. ja teised grammatikud. Vahe on ainult selles, et *-sid* on tekkind vanemal ajal ja on omandand kirjakeele ja grammatikute sanktsiooni.

Peale nende teoreetiliselt esitatud p-te tarvitab A. mõnikord oma ettepanekute põhjendamiseks ka teisi p-id, nagu nägime juba ülemal *-o-* ja *kaevetakse* puhul. Nii tarvitab A. argumendiks ka p u h t r a h v a k e e l s u s e p-t, hüljates selle nimel kunstlikke, puhtkirjakeelseid ja uuenduslikke vorme. Näit. essiivi kongruentsi nõude kohta, mille vastu A. on küll eufoonilisel põhjusel, ütleb ta: „Mis tarvis see uuendus, kui rahvas nii ei kõnele ja kirjakeeleski rahva eeskuju on algusest saadik normiks saanud" (EKirj. 1912, 467). Samuti: „Niisugused illativid ei ole midagi kunstlikku. Just need on peaaegu rahvapärasemad ja seega õigemad, k u n a t e i s e d s e s s e - l õ p u l i s e d p u h t a l t k i r j a k e e l s e d j a k u n s t l i k u d on" (samas lk. 468). Vahetegemine *teineteise — üksteise* on A. arvates „tarbetu ja rahvakeele seisukohalt kunstlik" (EÕÕ 200). Kuigi A. ise teoorias on öelnud, et me võime keelega kõik teha, mida tahame, ja et viga on see, mida me veaks mõistame, heidab A. Veskile ette vorme nagu *kolmelehine*, sest olevat väär vaade, „et -ne võib liituda i-mitmuse külge, seepärast on täiesti võimatumad ja omavolilised niisugused

moodustused kui *kolmelehine, punapõsine*" (ibid. lk. 389). Ka loomulikkus esineb A-l ühe argumendina, nii eelistab A. *ehtne, lihtne* pro *ehtis, lihtis,* sest et esimesed on „kindlasti loomulikumad ja seega eelistatavamad" (EÕÕ 14). Aga selle kõrval eelistab A. ometi ebaloomulikke *ehtse, lihtse* loomulikkude *ehtsa, lihtsa* asemel grammatilise süsteemi pärast. A. eelistab ,ta *pahandas, vihastas* selle üle' pro *pahandus, vihastus,* sest et neil *u* tundub „ebaloomulikuna ja on ilmses vastolus elava rahvakeelega" (EÕÕ 16).

Kui muid p-id ei ole vastu, siis pooldab A. rahvakeele enamusp-i: „Minu teades oleks „kirju" teises vältes üleüldisem ja seega õigem" (MP 33, vrd. ka Pvl. 1935 nr. 8 *ütelda* kohta).

Kui see uuenduse kasuks kõneleb, siis toob A. põhjenduseks ette ka vanemat kirjakeelt (piiblikeelt) ja traditsiooni (vt. *-o-* ja *kaevetakse* põhjendust ülemal lk. 74). Ka *-line* ja *-lik*-sufiksite reeglistamisel arvestab A. kirjakeele traditsiooni ja uusust (-line ja -lik, lk. 14 ja 44). Sõna *rõivas* vastu tähenduses 'kleidung' on A. „juba sellepärast, et see on põlise, mitu sajandit kestnud traditsiooni tarbetu rikkumine" (Pvl. 1936 nr. 351).

Peale selle argumenteerib A. loogilise p-ga, sõnade mõttega. Nii soovitab A. *põletav küsimus* pro *põlev,* „sest mitte see ei ole tähtis, et üks küsimus ise põleb, vaid et ta teisi põletab, neid, kellesse see puutub" (Post. 1918 nr. 52). Samuti eelistab A. *suhtub sellele* pro *suhtub sellesse,* sest „see on loomulikum, loogilisem ja „eestipärasem"" (EÕÕ 110). A. peab loogilisemaks *Pihkva sihis* pro *sihil, ses juhtumis* pro *sel juhtumil* (EK 1934, 35 ja 36, vt. ka samas teiste rektsioonide motiive). A. loeb veaks *tähelpanu* pro *tähele-* seepärast, et „panema vastab küsimusele kuhu" (EKirj. 1923, 91). *-line* ja *-lik*-sõnadest tuletatud substantiivide puhul leiab A.: „Seesugune segituletus on midagi naiivist ja primitiivist. Lihtne terve mõistus nõuab, et siingi mingisugune järjekindlus ja loogika valitseksid: -line, mis oma funktsiooni ja tähenduse poolest -likust mitmeti teist laadi on, ei võiks -likuga samalõpulisi abstraktume anda" (-line ja -lik, lk. 43; vt. ka ibid. lk. 44, kus A. nimetab olukorda, kus niihästi *-line* kui *-lik* annavad *-likkus,* anomaaliaks). Sõna *tunnetus* tuletuses ei leia A. „ühtki loogikat ega mõtet" (K I, nr. 3/4, 71). Sõna *ülespidamine* kohta arvab A., et see „on õigupoolest yks neist keelerumalusist, millest eesti keel õnnetuseks kubiseb, ja on tekkind saksa keele mõjul, sest kas võib pidada (kuhu?) yles, võib pidada ainult (kus?) yleval" (ibid. lk. 76). Samuti: „Ka „noot"-sõna tarvitamine ainsuses (muusikanootide tähenduses) on õigupoo-

lest ebakohane ja ebaloogiline" (EÕÕ 83). Loogiline p. ilmneb ka A. vaenus allatiivi käände tarvituse vastu juhtumeis nagu *Viru tänaval* pro *tänavas, Balti merel* pro *meres* jne., mida A. ise nimetab „l-tõveks". Siin peab A. loogilist p-t tähtsamaks ilu p-st ja eelistab siin *s*-häälikut, mida ta muidu peab eesti keelele kahjulikuks, kõlava *l* asemel, millel siin olevat „imelik nigel maik" (EÕÕ 108). l-tõvedeks peab A. „õigupoolest" ka niisuguseid ütlusi kui *võimul olema, hirmul olema, raha on hoiul, aasta jooksul* (ibid.).

Teatav keeleõpilis-loogiline vaatepunkt avaldub A-l selles, et ta hoiab teravalt lahus üksikud sõnaliigid ega tunnusta sageli seda, et üks sõna võib keeles esineda mitme sõnaliigi funktsioonis, eriti, kui sõna tarvituse laienemine on sündind hilisemal ajal. Näiteid EÕÕ-st: „ „mil" ei ole adverb ega sidesõna, vaid asesõna „mis" kääne (= millel) ega seepärast või käia adverbi kohta, vaid ainult nimisõna kohta" (lk. 1); — „ „sama ei ole adverb, vaid asesõna; „sama" tähendab saksa keeles „derselbe"; „niisama" — „ebenso"; seepärast: ‚sama suur asi' — sk. ‚dieselbe grosse Sache' " (lk. 2).

Ühtluse p. põhjal nõuab A. samavälteliste ja -lõpuliste võrdsete silpide arvuga sõnadele ühtlast käänamist, vrd. näit.: „Järelikult on vormid „jäiseid, maiseid, puiseid, öiseid" niisamasugused võimatujämedad vead kui „teiseid naiseid" (pro „teisi naisi"). Kes ütleb „jäiseid, öiseid külmi", see ütelgu siis ka „teiseid naiseid" (MP 42). „On kord „eestlasi", siis ka „aastasi". Või ümberpöördult, on kord „aastaseid", siis ka „eestlaseid". Igatahes ühtlus peab siin olema" (MP 44, vt. ka KN lk. 26—27 essiivi ja terminatiivi kohta).

Ka lihtsus esineb A-l argumendina EÕÕ-s, nii hülgab A. vahetegemise *arutama—harutama,* sest et see „vahetegemine muutub keeruliseks" (EÕÕ 322). Isegi pedagoogilist p-t rakendab A. EÕÕ-s, nii väidab A. suure ja väikese algustähe kohta sõnades nagu *eesti, saksa:* „See reegel on paljudele raske. Päälegi on sageli raske vahet teha, kas pärisnime tuleb käsitada maa ja riigi nimeks või omadussõnaliseks" (lk. 362), seepärast teeb A. ettepaneku siin tarvitada alati suurt tähte.

A-l esineb ka fennismi p-t: mitmeid uuendusi põhjendatakse sellega, et nii on ka soome keeles (vt. näit. *-tuma* põhjendust KeKä 5 ja *kaevetakse* lk. 11; vt. ka eriti SEHK). *-o-* elustamisel tuleb aluseks võtta peamiselt soome keelt (KeKä 24). Vastolu soome keelega on ka üheks põhjuseks, mispärast A. ei poolda Veski uuendust *-tis* pro *-tus* (KeKä 35). A. peab soome keelt „ideaaliks, mille poole meil tuleb eesti keeltki pyyda lähendada

nii leksikaalses, syntaktilises kui koguni morfoloogilises suhtes" (SEHK 6). A. väidab: „Soome keel oma imekspandavas puhtuses ja jauniduses pakub meile nagu peegelpildi sellest, mis oleks eesti keelgi võind olla, oleks ta saand kujuneda paremais tingimusis" (ibid. lk. 5—6). — „soome keelele lähenemisega võidab eesti keel: 1) ta saab puhtamaks, kaotades võõraste mõjude jälgi ja tagasi võites omapärasust; 2) ta saab rikkamaks, omandades kõlavamaid vorme (i-mitmusi, i-minevikke jne.)" (ibid. lk. 12—13).

Kokku võttes A. keeleuuendusliku tegevuse põhimõtteid ja meetodeid, peame nentima, et tähtsamad momendid selles on: 1) ilu põhimõtte enneolemata määral rõhutamine ja rakendamine kirjakeele korralduses; 2) keele täiesti vaba ja teoreetiliselt piiramatu kunstliku muutmise ja loomise põhimõte, mis on täiesti uus nii eesti kui ka üldse rahvuskeelte alal; 3) hulga vanemate, väljasurnud keelendite elustamine, nagu i-mitmus, i-minevik, instruktiiv jt. Vanemate keelendite elustamise poolest on A. keeleuuendus sarnane uuskreeka ja rumeenia keeleuuendusele. A. ise ütleb selgelt: „Mis võimalik oli Greekas ja Rumeenias, ei pea meilgi võimatu olema. Mis Uus-Greeka keelele Muinas-Greeka ja Rumeenia keelele Ladina keel, seda on meile suurelt osalt Soome keel ja need meie rahvamurded, mis häid vanemaid vorme on alal hoidnud" (MOK 37). Uutest meetoditest on kõige tähtsam uute sõnade kombineerimismeetod. A. mõju eesti kirjakeelde on olnud suur, suunav ja ajajärku loov.

A. keeleuuendus on olulisemas osas täiesti läbi läind; põhimõtteliselt ja tegelikult on ÕS-u poolt tunnustatud kõik A. printsiibid ja meetodid, ka kõige „kunstlikumad". Kõik tähtsamad ja olulisemad uuendused peale ühe, s. o. *tet*-partitsiibi (ka o elustuse, kui seda siia lugeda) on sanktsioneeritud ÕS-s ja on üldiselt tarvitusel kirjanduses. Kõiki teisi enam või vähem raskemaid uuendusi, nagu *y, liigent, -lle, saanue, kirjutin, no* jmt., mis ei ole läbi läind, ei saa pidada olulisteks. A. ise väidab küll a. 1936: „ä ä r m i s e l t v ä h e o n k e e l e u u e n d u s e s t l ä b i l ä i n d, p e a g u m i t t e m i d a g i!" (L 1936, 694). Ka keeleõpiline p. on A. toetusel eesti kirjakeele kujunemisel suure mõju omandand, kuigi vähem silmatorkavalt. Eriti tuleb panna A. arvele paralleelvormidest astmevahelduslike kujude ainuõigeks tunnustamine, üldse astmevahelduse kõrgeks hindamine. Eriti oluline on ka keele vanemale järjele tagasiviimine i-mitmuse ja teiste vanemate vormide elustamise läbi.

Uut tõi A. ka uuendusettepanekute tegeliku läbiviimise alal. A. ei piirdund, nagu eelmised keeleuuendajad, üksikute enamvähem keele-

või kirjameeste jaoks määratud kirjutustega ajakirjades, vaid A. alustas suure ja kavakindla propaganda oma uuenduste maksvusele aitamiseks. Juba 1926. aastal oli A-lt ilmund 55 „Keelelise Uuenduse Kirjastiku" numbrit. Peale brošüüride, raamatute ja ajakirjade on A. kasutand kogu aeg ajalehti oma „Keeleliste märkuste" propageerimiseks. A. keeleuuenduse edu peitub suurelt osalt selles, et A. on hea publitsist. A. keeleuuenduse kirjutused on täis fanatismi, paatost ja temperamenti. Peale teoreetiliste kirjutuste kasutas A. uuenduste propageerimiseks ja demonstreerimiseks enamasti põnevaid ilukirjanduslikke tõlkeid häilt välisautoreilt. Üldse on A. keeleuuenduse propagandas võtnud eeskuju ungari keeleuuendajalt F. Kazinczy'lt [1]) (vt. ülemal lk. 18). Kõige selle tagajärjel on A. ja keeleuuendus muutund väga populaarseks, nii et võhikute silmis on sageli olnud mõisted eesti keele õigekeelsus ja Aavik identsed. Juba A. esimeste ettepanekute ilmudes tekkis A-le rida vastaseid, kuid veel enam ja eriti hiljem kogunes hulgana vaimustatud pooldajaid. Eriti suurt poolehoidu leidsid A. uuendused noorsoo ja poeetide seas. A-le kasuks oli ka vastaste sageli ebataktiline ja keeleuuendust mitte tõsiselt võttev kriitika, mis ei äratand usaldust intelligentses lugejas.

Viimasel ajal on A. suunand oma kirjutused peamiselt valitseva, eriti nn. ametliku kirjakeele vigade ja halbuste vastu (vt. alamal lk. 230 ja 240). Neis A. näeb nii suurt pahet, et ta on loobund esialgu isegi oma endisest keele parandamise plaanist, lükates selle kaugemale tulevikku: aastal 1936 kirjutab A.: „Esimeses järjekorras tuleks eesti keel puhastada kahest... pahest — vigadest ja halvust, ebakohaseist keelendeist. See peaks olema praeguse keelekultuuri kõige põletavamaks ja aktuaalsemaks probleemiks. Puhasolek vigadest, ebakohasustest ja halbustest — vähimalt see peaks meil saavutetama lähimail aastakümneil eesti keele suhtes. Muud lisaväärtused, mis aitavad tõsta keele painduvust, varjundirikkust, peenust ja ilu, võivad siis tulla ka hiljem" (L 1936, 770). A. peab saatuslikuks küsimust: „kas praegune olukord tegelikult tarvitetavas keeles jääb jäädavalt püsima... või on see olukord vaid ajutine, mis edaspidi, mõnekümne aasta pärast muutub ja paraneb. See oleneb sellest, kas meil kestab jäädavalt edasi suur ükskõiksus eesti keele vastu või ei kesta, — kas meie haritlaskond, eriti meie kirjanikud, ülikooli õppejõud, meie filoloogid jäävad kõige selle passiivseiks, kriitikata vastuvõtjaiks, mis teatavalt poolt keeleliselt pakutakse, või ei jää; — kas

[1]) EE IV, veerg 555.

püsib praegune maitse ja arusaamine, mis lepib nüüdse keelekujuga, või areneb natuke teissugune arusaamine ja maitse, mis hakkab vastu tõrkuma praegusele keelele ja nõudma teist, paremat" (L 1936, 771). A. läheb isegi niikaugele, et väidab: „Eesti rahval ja riigil ei või olla õnne, kui ta jääb praeguse ametliku keele halbade keelendite juure (nagu juurde, pääses, öelda, maksti, julgetakse...)" (EÕÕ 427—428).

5. V. Ridala ja H. Põld.

a. V. Ridala.

Villem Ridala, keda me ülemal juba tsiteerisime keeleuuenduse lähtemõtte sõnastajana, arvates sünnib keele arenemine kahes sihis. Esiteks „veatuma, õigema, parema keele jalustamise kaudu avalikus kõnes, raamatus ja ajakirjanduses". Teiseks „enam loovat laadi tegevus keele harenemises, mis selles ilmub, et ebakohaste sõnade, lausete, lause omaduste, keelt rängastavate võõrakeelsuste asemele uusi omi algupärasid, omapärasemid, paremid, otstarbekohasemid, seega ühtlasi ilusamid sõnu ja ütlusi, lauseiseäraldusi tarvitusele võetaks" (KK 1915, 92). Sellega rõhutab R. eeskätt omapärasuse, otstarbekohasuse ja ilu p-t.

Ilu p-st on R-l teistsugune arusaamine kui Aavikul. R. ei ühine A-ga „ses mõttes, et ta esteetilise printsiibi asetab rippuvaks sarnasist asjust kui kvantiteedi järgnemine, pika silbi edemus, i-vokaali paremus e-st ja m. s." (ibid. lk. 94). Kuid R. lahkuminek A-st keele ilu suhtes on veel kardinaalsem. R. arvates ei ole õige A. seisukoht: „et ta niimoodi mõistetud esteetilise printsiibi õigekeelsuse, rahvaomasuse, rahvapärasuse, omapärasuse põhjusmõttest lahus olevaks kujutab, selle teisele vastamisi ja koguni viimasest kõrgemale seab" (lk. 94). R. väidab: „Ei saa teisiti, kui peab rahvaomasuse ja õigekeelsuse põhjusmõtte kõige ette seadma ja sellega ongi esteetiline põhjusmõte lähedalt peaaegu lahutamata seotud, ilma rahva omaseta ei ole esteetilist keeles, ei võigi omapärasest ja elupärasest ja ilusast juttu olla. Siin valitseb kindel relatiivsus. Seepärast ei kaalu näit. ai-diftong midagi sõnas *vähemaid*, kui *vähemid* i-ga ometi rahvapärasem on, ka on see ses mõttes esteetilisem kui *väiksemaid*" (ibid.) Seega samastab R. ilu p. omapärasuse ja rahvakeelsuse p-ga. (vt. ka essiivi kohta KK 1915, 50).

Teisal rõhutab R. veelgi tugevamalt rahvakeelsust: „Eesti grammatika tõsiasjad tulevad uuesti põhjendada ja dokumenteerida rah-

vakeelsuse seisukohalt; ja ainult rahvakeeles leiduvad tõsiasjad võivad olla tõsise Eesti grammatika materjalina, sisuna, mitte aga vormid, mis mõne süsteemi varal on saadud, nagu näituseks sarnased vormid kui *mullasse* pro *mulda, rannasse* pro *randa* ehk muud, või mille hilisus kindlaks tehtud ja rahvakeelsus kaheldav on, nagu sarnased vormid kui part. *igat* pro *iga, juuks* pro *juus* ja hulk muid." Kuid R. lisab juurde: „Kirjakeel ei pea esteetilistest ja muist samaväärilistest kriteeriumidest loobuma, ähvardusel alla langeda ja vulgääriks murrakuks muutuda, nagu seda meil mitmele korrale rahvakeele nimel on juhtunud. Isegi kõik murded ei ole ses asjas samaväärilised. Kaunist, algupärast, genuiinist rahvakeelt leidub Viru murretes, nagu seda selle maakonna rahvalauludegi kõrge kunstiline väärtus avaldab, samuti ka mõnes muus algupärases püsinud murdes, vähem lõuna pool, Tartu ja Viljandimaal, väljavõttena jällegi võrupoolne, kus rahvakeel omas algupärases laadis heliseb. Aga sest ei ole veel küllalt. Rahvakeelsus võib olla põhjusmõttena ainuüksi omapärasuse ja ühtlasi põhjakeelsuse mõttes. Omapärasus nii pikalt, kui see põhjapooliste murrete foneetikaga, etümoloogiaga ja süntaksiga kokkukõlas on" (EKirj. 1915, 405—6). Neil põhimõtteil R. peab paremaks ja õigemaks ill. *kiriku, keldri* pro *kirikusse, keldrisse* (ibid. lk. 406). Teisal ütleb R.: „Keelt ei saa kunstlikult lihtsamaks teha, kui ta on. Ja grammatikal ei olegi ega võigi muid ülesandeid olla, kui keeles, rahvakeeles olevate vormidega tegemist teha, ja neid, nende mitmekesisusest hoolimata, püüda süstematiseerida tõsiselt keeles leiduvate aluste pääl" (KK 1916, 118—119).

Otstarbekohasuse all R. mõistab kõigepealt l ü h e m u s p-i, mille põhjal R. kirjutab *keele* pro *keelde, kirjutud* pro *kirjutatud* (vt. d'Annunzio „Süütu" tõlke eessõna, lk. XXXV). Rahvakeelsuse ja lühemusega põhjendab R. ka vormide *kirjutakse,* inf. *kirjuta* pro *kirjutada, kirjutes* pro *kirjutades* tarvitamist, mille läbi R. arvates keel on „palju võitnud, mitte üksi lüheduse, vaid, veelgi enam, ilu ja esteetika poolest" (ibid. lk. XXXV—XXXVI). R. on rõhutand ka t ä p s u s e nõuet keeles, väites, et meie keele puudus on ta „ebakarvapealsus" (EKSA VI, 32).

Peale eelmainitud p-te esindab R. ka k e e l e õ p i l i s t p-t. R. peab ainuõigeks tugevaastmelist essiivi (EKirj. 1915, 412). R. samuti nagu Aavik eelistab h ä ä l i k s e a d u s l i k k e vorme analoogilistele, näit. *varsi* pro *varsti,* „milles t analoogia teel on saadud" (samas lk. 420).

R. pooldab ka p e d a g o o g i l i s t p-t, mis on üks part-i *-d* pro

-*t* eelistuse põhjusi: „Ka pedagoogiline seisukoht sunnib meid seda tegema. Suur hulk ortograafilisi vigu, mis nüüd koolides ja tavalises elusgi tehakse, sünnib sel põhjal, et me osastava lõpu kohta ainsuses foneetilise põhjusmõtte valesti mõistetud grammatika lihtsaks tegemise põhjusmõtte vastu oleme vahetanud, eksitust kahekordseks tehes. See ei ole võinud tasuta mööda minna. Lihtne ei ole sagedasti mitte kõige lihtsam!" (KK 19, 1916, 119).

Keele rikastus peab R. arvates sündima niihästi sõnade kui ka süntaktiliste iseärasuste laienemise läbi, eriti viimast rõhutab uudusena R., kusjuures allikaiks on vanem kirjakeel, murded, soome keel ja derivatsioon. Tähelepandav on, et R. asub esialgu eitaval seisukohal „tegelikult, kui ka mitte põhjusmõtteliselt", sõnade kunstliku loomise küsimuses, eelistades mujalt saadavat laenu (KK 1915, 93). R. leiab a. 1915, mil Aaviku keeleuuendus oli kestnud juba kolm aastat, et keeleliikumine peaks „mitmeti valdavam, suurem ja ühtlasi põhjalikum, ka kavapärasem olema, ulates kõiki keeleküsimusi üksikosadesse, kõik võimalused läbi kaaludes" (samas).

b. H. Põld.

Harald Põld avaldab a. 1903 kirjutuse „Mõnest eksisammust meie uuemas kirjakeeles" (Post. 1903 nr. 26—31) ja leiab, et „Meie kirjakeele hööveldamise ja silumise eest kantakse uuemal ajal väga vähe hoolt" (nr. 26). P. esindab kõigepealt keeleõpilist p-t, ta ütleb: „Päätingimuseks aga ühiste vormide tarvitamisele võtmisel jäägu ikka see, et need vormid kõigi keeleseaduste järele õieti sünnitatud on" (ibid.). Oma „Eesti keeleõpetuse" eessõnas ütleb P.: „Teiselt poolt peab iga keelemees igale olgugi üleüldiseks saanud keelevormile kõige radikaalsemalt vastu astuma, nii pea kui see on väär; sest keeleõpetuse ülesanne on õiget keelt esitada" (lk. III). Keeleõpilisest vaatepunktist on P. arvates „ainukesed õiged vormid" *veskid, voodid* pro *veskisid, voodisid*. P. ütleb: „Kui ehk mõni ütleb: „Jah, kui meie mitmuses part. tohtrid, köstrid, koolmeistrid j. n. e. kirjutame, siis ei saa meie mitmuse nominatiivsuse ja partitiivsuse vahel nähtavasti mingit vahet teha." — Peame meie siis kuradit hakkama Peltsebuli abil välja ajama — peame meie tõesti sellepärast, et meie õigekirjutus siin kohal puuduline on, meelega grammatika-vigasid hakkama tegema?" (Post. 1903 nr. 26). Eriti iseloomustavad on järgmised tsitaadid: „Täiesti vigane ja kõigi keeleseaduste vasta on see lõpp *si*, mida uuemal ajal paljud kirjamehed *i* lõpuhäälikuga kolme ja enamsilbiste tüvede lõpus on hakanud tar-

vitama, nagu pudelisi" (EKÕ I, 48). — „Sel põhjal oleme *-sse* väljatõrjumise plaani üleüldistamise vastu ja arvame illatiivi vorme, nagu *taeva, tasku, rakke,* kirjakeelele otse vigadeks. Kui selle liigi sõnus rahva suus lühendamisi ette tuleb, siis sünnib see väär-analoogia tõttu ja meie ei või neid reegliks tõsta: siin on *-sse* algupärane ja üksi õige" (EKirj. 1915, 357; vt. sama kohta ka EKÕ I, 48).

Keeleõpilis-etümoloogiline p. ilmneb ka *kohastiku* fikseerimises pro *-stikku:* „Need määrsõnad on kõik, nagu mitmed teisedki... määravast käänest (instruktiivist) võetud. Määrav kääne aga esineb ikka omastavas paines, on siis -ik-sõnus omastava ja mitte osastava sarnane" (EKÕ I, 119). Samuti: *„Senni, kunni, tänni* on sellepärast õigemad, et need vormid on lühenenud vormidest *senini, tänini* ja *kus* + *ni.* Lühenemisel aga kõvenevad sisemised häälikud" (samas).

Vanemus p-l P. soovitab *-sid*-lõpu asemel lühikese mitm. part-i tarvitust, sest: „See on algupärasem ja teeb kõne soravamaks" (EKÕ I, 47; vt. ka *küla* ill-i puhul EKirj. 1915, 390). Algupärasuse nimel soovitab P. ka *puhu* pro *puusse* (EKirj. 1915, 393). Ains. part. *summad* puhul ütleb P.: „Ka on *-d* siin vanem" (EKÕ I, 54).

Teiseks esindab P. rahvakeelsuse p-t. Kesk-Tallinnamaa keele põhjal fikseerib P. oma grammatikas *piiga*-tüübi ains. part. *-d* pro *-t* (EKÕ I, 54). Rahvakeelsuse põhjal lubab P. ka ilmaütleva *-ta* käänamist, hüljates ebarahvakeelse *-tu* (EKÕ I, 70; vt. ka *kurati* ~ *kuradi* EKirj. 1917, 31—33).

Keelearenduses P. soovitab sõnavara rikastust arhaismide ning murdesõnadega ja uute sõnade loomise teel. Viimane viis on P. arvates „palju loomulikum ja õigem keele rikastamise tee kui võõraste sõnade laenamine. Selle läbi seotakse uued mõisted vanade külge, uusi arendatakse vanadest, ja vana tuntud mõiste ja sõna aitab uuest mõistest ja sõnast kergemini aru saada" (EKirj. 1910, 273 ja 1915, 308). Eitaval seisukohal asub P. kunstlike sõnade suhtes, „iseäranis kui nende juured on Eesti keeles hoopis teise tähendusega" (EKirj. 1915, 310). Ometi pooldab P. sõna *veenduma* (ibid. lk. 309).

Morfoloogia alal soovitab P. vanemate omapärasemate vormide elustamist, „mis praegu ähvardavad ära uppuda liiga üksluisisse muutevormidesse". Omapärasuse p. nimel ei tohi P. arvates isegi „tagasi kohkuda radikaaliste muutuste eest, kui need muutused õigeks tunnistatud keeleseadustele põhjenevad ja väär vormide asemele astuvad. Hoida tuleb ainult selle eest, et liiga maad ei antaks võõraste keelte mõjudele" (KK 1916, 133—134). Ka uuenduste puhul

rõhutab P. rahvakeelsuse ja keeleõpilist p-t: „1) nende jaoks peab rahvakeeles tõestusi leiduma ja 2) nad ei tohi meie maksvate keeleseaduste vastu käia“ (EKirj. 1915, 308). Ilu peab P. isiklikuks maitseasjaks (ibid.). Ise soovitab aga P. uuendust *issa, nimme, ehha,* väites, et neis sõnus on *-sse* (P. kirjutab *-se*) „l õ p p, m i l l e v a s t u m e i l t u l e b s õ d a p i d a d a, sest tema on meie keeles ühele kaunikõlalisele arenemisele risti vastu astunud ja seda hakanud välja tõrjuma“ (ibid. lk. 390). Vanematest vormidest pooldab P. juba aastal 1903 i-m i t m u s t (Post. 1903 nr. 28).

Süntaksi alal pooldab P. keele rikastamiseks konstruktsiooni *hobuse joostes* (EKÕ II, 78) ja soovitab lauselühendust *koju tulnud, ta hakkas tööle* (ibid. lk. 79). Uuendusi, mis keelt ainult teisendavad ega paranda, peab P. tähtsusetuks ning i l m a a e g s e k s. Eriti ei poolda P. lõuna-eesti vormide toomist kirjakeelde, sest „keele ühtlus kannatab selle all“ (EKirj. 1915, 309).

S e l g u s e p-l on P. i-superlatiivi vastu (ibid. lk. 310; selguse p. kohta vt. ka EKSA VI, 66).

Lõpuks esineb P-l ka l o o g i l i s t p-t. Nagu praegusedki grammatikud, nii peab juba P. vigaseks lauset *Sinna minnes oli tee hea,* kuna õige olevat ainult *Meie sinna minnes oli tee hea,* sest esimesel korral võidaks arvata, et mineja on tee(!) (EKÕ II, 79).

6. K. Leetberg, J. Jõgever ja J. V. Veski.

a. K. Leetberg.

Teadliku keeleparanduse põhimõtteline vastane on K a a r e l L e e t b e r g. Juba 1904 avaldab L. pikema kirjutuse keeleparandamise vastu (EPTEl), milles ta mõistab hukka uute sõnade loomise. L. ütleb: „Sõnad tehakse lühemaks ehk pikemaks ehk väänatakse muidu lihtsalt teist moodi kui nad on: *tervise hoidmise* asemel üteldakse *tervishoid, kaebtuse aluse* asemel *kaebealune* jne.“ (lk. 45). Miks on L-le keele rikastuseks vastuvõtmatud sellised uudisliitsõnad nagu *tervishoid* ja *kaebealune?* Sellepärast, et „esiteks ei ole, kui keele vaesusest ja rikkusest ülepea rääkida tohib, Eesti keel mitte vaesem kui muu teinegi keel. Teiseks ei tehta niisuguse moodiks saanud sõnade loomisega võera keele eeskuju järel keelt mitte rikkamaks, vaid otseteed vaesemaks“ (ibid.), „sest keel ei võta neid omaks“ (lk. 46). Samuti on L-le vastuvõtmatud sõnad *isik* ja *isiklik* tähenduses 'person, persönlich', L. ütleb: „Eesti keele tarvis tehti asi väga

lihtsaks: loodi üks sõna „isik" ja sellest „isiklik" ja neil sõnadel pidid kõik kümme ja enam tähendust ühekorraga olema, mis Saksa keeles alles pikaaegses tarvituses üksteisest välja on kasvanud. Saksa-keelemõistmata rahvas ei saa niisugusest emakeelest muidugi mitte aru ja ei oska „isiku" sõnale misgi tähendust anda, sest üks tähendus lööb teise surnuks" (ibid; vt. ka MVJAÕ 87—88). L. asub üldse eitaval seisukohal saksakeelsetele sõnadele eestikeelsete vastete loomise suhtes, ta ütleb: „Kui meie püüdmine ainult selle peale käib, et Eesti keelesse niisamasuguse tähendusega sõnu muretseda, kui neid Saksa keelesgi on ja meie kõnes ja kirjas nõnda rääkida püiame, et meie keel võimalikult Saksa keele sarnane oleks, siis meie unustame seal juures viimaks palju Eesti sõnu ja kõnekäänusid ära, laseme palju keele vara kaduma minna ja asemele ei jõua meie midagi panna" (ibid.).

Kõigis keeltes teadlikult kasutatud uute sõnade loomine analoogia teel sufiksite abil on L-le täiesti vastuvõtmatu. L. ütleb: „Saksa keeles keegi ommeti ei julgeks niisuguseid sõnu kui „Gelehrtler" ehk „schlussigen" kirjutada... Meie kirjamehed kirjutavad südame rahuga „õpetlane" ja „otsustan", nagu oleks need samasugused Eesti keele sõnad kui teisedgi" (lk. 49). Teisal ütleb L.: „Võiks jo küll võimalik olla, et meil üks sõna „otsustama" oleks, aga teda ei ole kord mitte, mujal kui uuema aja kadaka Eesti keeles" (lk. 166). Uute sõnade loomise asemel tuleb L. arvates kasutada keeles olevaid sõnu ja kõnekäände. L. lisab: „Need sõnad ja ütlemise viisid ei tule küll igakord iseenesest keele peale, aga seep see kirjamehe osavus ongi, et ta iga asja tarvis õ i g e sõna leiab" (ibid. lk. 46). L. arvab, et „kui mõte on selge, siis on ka sõna iseenesest käes, sest mõte on juba sõnaga mõeldud" (lk. 165, vt. ka EKirj. 1913, 443). L. ütleb: „kui uusi sõnu tarvis tundub olema, ei pea neid mitte „pea murdmisega" omast tarkusest „looma" hakkama: s õ n a d p i a v a d e l a v a s k e e l e t a r v i t u s e s i s e s ü n d i m a, nõnda et nad sugugi uued ei tunnu olemagi. Sest mis see tähendab: uus sõna? See tähendab, et see sõna teist moodi on kui teised keelesõnad, et ta võeras ja tundmata on" (lk. 165). L. arvab, et „kui meie uusi sõnu, keda meie ise tunneme uued olema, nõndasama tarvitame kui vanu, eks see ole siis suur keelevale?" (lk. 162).

Millist meetodit L. tarvitab mõistete väljendamiseks, millel eestikeelsed sõnad puuduvad, seda kirjeldab L. ise järgmise konkreetse juhtumi puhul: „Mull oli tarvis grammatika kaasustest rääkida. Kuda ma seda pidin tegema, kui meie keeles niisugust sõna ei ole,

mis kaasust tähendab? Lihtsalt uut sõna luua ja seda kaasusele nimeks panna ma ei võinud, sest ma ei tunne ennast mitte sõnade loojaks ja keele rikastajaks kutsutud olema. Aga kuda siis teha? Ma olin kaua aega nõuuta. Viimaks ma küsisin iseenese käest: mis se siis on se kaasus? ja leidsin selle peale vastuseks: kaasus on üks nimesõna tarvituse kord. Hurra! siis ütleme kaasuse asemel ilma uue sõnata: n i m e s õ n a t a r v i t a m i s e k o r d, ehk kus muidugi juba nimesõnast räägime, lihtsalt: t a r v i t u s e k o r d, ja kui muidugi juba selge on, et tarvituse kordadest räägime, veel lihtsamalt: k o r d" (EPTEl 1904, 173). Üks L. enda uuemal ajal loodud sõna on *kuspoolik*, mis „Ei ole küll hea nimetus, aga olgu seks korraks, sest on praegu tarvilik ja on ikkagi parem kui muidu tarvitatud „ees- ja tagasõna"" (MVJAÕ 7).

Hiljem suhtub L. küll natuke pehmemalt uutesse sõnadesse, kuigi eitavalt (vt. eriti EKirj. 1913, 435—436 ja 440—444). Kuid ikkagi on L. kindel veendumus, et „Keelt ei pia ülepea mitte rikastama. Keele rikastajaks ei ole meid kedagi kutsutud, vaid ainult keelt rääkima ja nimelt ilusaste ja mõnusaste rääkima. Kui seda teeme, s. o. ilusaste ja mõnusaste räägime, siis ilmub meie keelesse ise enesest ka uusi sõnu ja ütlemisi: seda mis meie keele rikkuseks nimetame. Keele rikastus ei ole seega siis mitte eesmärk, vaid on loomulik keele rääkimise tagajärg". — „.. siis kasvavad uued sõnad iseenesest ja pealegi niisugused, mis sugugi uued ei tundu olemagi vaid kohe omased" (Post. 1913 nr. 233). MVJAÕ-s kirjutab L.: „Kui jaksad, anna meile sõna, mis kohe valmis on, ja anna mitte sõnaraamatus, vaid sinu oma elavas kõnes. Aga sina annad meile surnud sõna ja nõuad, et meie peame sinu surnud sõna elavaks tegema. Mitte nii. Ei pea ülepea mitte sõnu ette ära valmis looma teistele tarvitada. Sest mis tead sina, mis sõnadega teine mees rääkida tahab? Mis õigus on sul uskuda, et teine ise mitte paremat sõna ei leia? Ja kust sa ise omad sõnad võtad? Võõrast keelest. Sest ainult võõrast keelest jo märkad, et meil see ja see sõna puudub, ja teed siis selle võõrakohase ja nõuad, et peavad teised ka seda võõrakohaselt tarvitama. Aga vaat, sina mõtle uus mõte ja leia selle äraütlemiseks niisugune sõna, mis küll uus, aga otsekohe omane on. Siis oled hästi rääkinud. Kui peaks olema, et teised sinu sõna järele rääkima ei hakka, siis ära sest pahanda: see tähendab, neil ei ole seda tarvis. Kui pärast, võib olla, tarvis tuleb, küll siis kas keegi teine leiab teise või leitakse sinu oma kätte. Olgu sellest sulle küll, et seekord hästi rääkisid. Enam ei nõuta" (lk. 121—122). Kes uue sõnaga räägib, peab nõnda rääkima,

et „uue sõna tähendus tema praegusest lausest kohe ära tunda oleks" lk. 126).

L-le jääb ikkagi vastuvõtmatuks see viis, et mingile uuele sõnale antakse mõne saksakeelse sõna tähendus. Nii leiab L., et sõna *üllas* on iseenesest hea sõna — „Aga kes paneb temale selle tähenduse külge, mis tahetakse, et temal olema peab? Kes julgeb teda selles tähenduses tarvitada, kui ometi teab, et temal seda tähendust mitte ei ole? See oleks jo vale ja tunduks ka kohe vale igale tõsisele inimesele" (MVJAÕ 89). Kuid selliste uute sõnade kõige suuremaks takistuseks peab L. ikka seda, et „kuulja ei saa tähendust kätte, sest et tal sellekohast ettekujutust ei ole" (ibid.). Tõsine inimene ei võta L. arvates selliseid uusi sõnu tarvitusele, sest „tõsine inimene räägib ainult niisuguste sõnadega, mis tema teab, et tema kuulja ka mõistab" (ibid. lk. 88). Aga albist kõnest jääb uutele sõnadele „halbi kõne maik külge" (lk. 89). L. ütleb: „Kes *sigala* ütleb, sellest oletatakse, et kas on tema sealaut iseäralik või on tema ise iseäralik. Kui laut korras on, siis arvatakse, et ise on peenemokaline. Nõnda tundub rikkumata keeletundjale praegu" (lk. 99).

Keele teadlikku parandamisse ja uuendamisse suhtub L. täiesti eitavalt, asudes selles suhtes nn. l o o d u s t e a d u s l i k u l vaatepunktil (vt. alamal lk. 143), mis oli omane suurele osale 19. sajandi lingvistidele. L. ütleb: „Mis meie siin parandamiseks piame, võib ainult rikkumine olla, sest keel ei ole mitte volapük, targa meeste tegemine, keel on Jumala and, temal on elu iseenese sees. Sellepärast piame temaga kui iseelava asjaga ümber käima ja kõik vägivaldse parandamise kõrvale jätma, sest see võib ainult rikkumine olla" (EPTEl 1904, 81).

L. peab siiski võimalikuks uuendusi keeles, kuid neid peab vastu võtma üksnes siis, kui „neid tõeste tunneme tarvis olema". Iseloomustav L-le on see, et L. järele ei tohi keele alal keegi teha ettekirjutusi, vaid igaüks peab i s e otsustama, mis ta õigeks ja tarvilikuks peab, nagu igaüks ka ise peab väljendeid otsima mõistete jaoks, millel sõnad puuduvad. Selle kohta, missuguseid uuendusi vastu võtta, ütleb L.: „Seda ei või keegi ette ära õpetada, selle üle piab tark mees igakord ise otsust tegema, mis t e m a l e just tarvilik on" (EPTEl 1904, 82; vrd. ka ibid. lk. 169).

Hiljem asub L. keeleuuenduse suhtes siiski pehmemale seisukohale. L. argumenteerib järgmiselt: „Ja vanade seisukohalt peame tunnistama, et meie keel mitmeski tükis tõesti liiga raske ja kohmetu on ja et tõesti parem oleks, kui mitmedki soovitatud uuendused keeles

juba võimul oleksid. Oleks tõesti parem, kui inetute -sid:lõppude asemel lühikesed partitiivid valitseksid; kui Lõuna-Eesti pluuralid inetute -de:pluuralite asemel võimul oleksid. Oleks tõesti ilusam, kui keel „kirjutatud" asemel „kirjutetud" räägiks ja „kirjutasin" asemel „kirjutin". Oleks tõesti keelele kasuks, kui mitmedki Aaviku soovitatud uued sõnad keelele omad oleksid... Aga ei ole. Kahju küll, et ei ole, aga ei ole. Tunnistame seda. Tulevikus ehk aeg leiab nõu neid keelele omaks teha. See nõu, mis Aavik annab, ei kõlba mitte. Aavik ütleb: „Tehke, nagu oleksid need võõrad sõnad ja sõnakujud keeles juba omased, tarvitage neid nagu teisigi, õigeid keele sõnu ja vormisid, siis harjute nendega ära ja nad saavadki omaks." Ja, aga kuda ma tarvitan kui õiget, mis ma ommeti tunnen väär olevat? See oleks ju oma äratundmise mahasalgamine" (EKSA VII, 86—87). L. ütleb: „Kes tunneb soovitud uue viisi vanast kohasema olevat, see tarvitagu teda, aga mitte tulevikukeele pärast, ka mitte üleüldse keele pärast, vaid oma praeguse lause pärast, et see mõnus oleks. Oled sina uudist hästi tarvitanud, küll seda siis teised ka tähele panevad ja tarvitusele võtavad, sest nemad ju tahavad ka hästi kõnelda. Hästi kõnelda, see on õige keeleedendamisviis" (ibid.). Nii et kõike kokku võttes L. arvates ei ole keele arendamiseks muud tarvis kui hästi kõnelda (vt. ka EKG 50—51), sest „kes hästi kõneleb, see ei saa muidu kui piab ka keelt edendama, keelesse uudisi tooma, tarvilikuid uudisi, mis kohe e s i m e s e l k o r r a l omased tunduvad olema. Sellepärast nõudke ainult head mõnusat kõnet, kõik muu tuleb iseenesest" (KK 1915, 90).

L. asub uuenduste suhtes osalt absurdsel seisukohal: ise ta teatavaid uuendusi ei taha tarvitada, aga selle vastu pole tal midagi, kui teised neid tarvitavad. Seega kahesugune mõõdupuu: üks enese, teine teiste jaoks. L. kirjutab: „Kaks teist ettepanekut on niisugused, et ma neid ise küll ei tahaks oma keeles tarvitusele võtta, aga näeksin heameelega, kui teised seda teeksid. Seal on kõige pealt lõunaeestiline mineviku eitus es: *es ole* pro *ei olnud, es olnud* pro *ei olnud olnud*. Mul on meeles, et neid kord ühes Rudolf Kallase ei tea praegu mis raamatus hea meelega lugesin, ja mul on tundmine, et kui neid sagedamini lugeda saaksin, ma siis nendega varsti ära harjuksin ja ise seda ladusamat viisi tarvitama hakkaksin... Teine Aaviku ettepanek, mille tarvituselevõtmine mind teiste kirjades mitte ei pahandaks, oleks tud-partitsiibi lühendus, nõnda et Viljandi moodi ainult t järele jääb" (EKSA IX, 86—87). Nõnda on siin L. valmis vastu võtma isegi väga radikaalset uuendust.

Brošüüris „Äpardanud keeleuuendus“ (1927) kirjutab L.: „Kes keelt tahab parandada, see peab ise targem olema kui keel on. Sest kui ta mitte targem ei ole, siis kui ta oma vähema tarkusega, s. o. rumalusega, parandama läheb, võib ta jo ainult halvemaks teha. Aga kes julgeb enesest ütelda, et tema targem on kui keel? Meil on Aavik keelemees, kellest meie targemat kedagi ei tea, kes aga siiski oma keeleuuenduse ettepanekutes rängaste eksinud on: kõik peaõpetused on äpardanud, uue ja hea pähe pakutakse just vana ja halba; seda mis keel enesest kui halva juba välja oli heitnud, tahetakse jälle uuest tagasi tuua. See tõstab ette küsimuse: Kas võib ülepea keelt parandada nõnda kui meil parandada tahetakse? Kas ei ole mitte, nagu mujal nõnda siin ka, lugu nõnda, et orgaanilise asja mekaaniline parandamine võib ainult rikkumine olla“ (ÄK 41). Viimaseist lauseist näeme, et nüüd L. avaldab tagasihoidlikumalt oma arvamise keeleparandamise vastu, esitades selle ainult küsimusena, kuna enne L. väitis sedasama kategooriliselt (vt. ülemal lk. 88).

Õigekeelsuses esindab L. eeskätt rahvakeelsuse ja kirjakeele traditsiooni p-t: „Ikka ja igal pool tuleb *hea pea* kirjutada, mitte *hää pää,* selle pärast, et Tallinna keel, niikaugele kui tema piirid ulatavad, neid sõnu igal pool ainult nõnda räägib ja meie kirjakeel algusest saadik nõnda kirjutanud on ja misgi põhjus ära näha ei ole, miks meie sest harjunud viisist lahkuma piaksime“ (EPTEl 1904, lk. 69, vrd. ka samas lk. 73; vt. ka ÄK 53 „siiamaanine kirjakeel“). Rahvakeelsuse nimel on L. ka essiivi laialise tarvituse vastu: (ibid. lk. 78, vt. ka ELÕ 38 ja EKirj. 1934, 362 jj.). Samal põhjusel eelistab L. ka *-ste* pro *-sti* (ibid.), *nägin tulema* pro *tulevat* (MVJAÕ 12—13), gen. *pidu* pro *peo* (ibid. lk. 24), part. *piigad* pro *piigat* (ibid. lk. 72), lubab *lendan* kõrval ka *lennan* (ibid.), peab ainuõigeks mitm. part. *redelid* pro *redeleid, nurke* pro *nurki* (ibid. lk. 42—43) ja õpetab mitm. part. *kivi* pro *kive, püksa* pro *pükse* (ibid. lk. 38), *kirpu* pro *kirpe* (ibid. lk. 39).

Nende kahe p. kõrval rõhutab L. eriti selguse p-t. Nagu ülemal nägime, oli L. ka uute sõnade vastu peamiselt selguse p. pärast, kuna L. arvates ei saada uutest sõnadest aru. Selgust toonitab L. eriti brošüüris „Äpardanud keeleuuendus“. Selguse p. põhjal peab L. õigusega halvaks sõnapaariks *joonistama—joonestama,* sest need sõnad „on tähendusest ühelaadilised, nõnda et igas lauses ühe asemel ka teine võiks seista, ja lähevad kuju poolest lahku ainult ilma rõhuta silbi vokaalis, nõnda et kui neid mitte ei pea üht teisega ära vahetama, siis peab ilma rõhuta silpi loomuvastaselt rõhutama *joonístamine* —

joonéstamine" (lk. 3—4). Sama ütleb L. sõnadest *omadus — omandus, tunnistan — tunnustan, käsitan — käsitlen.* Selguse põhjal nõuab L. terminatiivile ette sõna *kunni,* abessiivile *ilma* ning komitatiivile *ühes* (lk. 13, vt. ka lk. 14—15) ja peab tarvilikuks näit. sõna *ära* (lk. 16). Samal põhjusel on L. i-mitmuse vastu, kuna see ainsusest erineb ainult nõrgarõhulise vokaali poolest (vrd. *sõbralt—sõbrult, vaagnas—vaagnais).* Samal põhjusel eelistab L. ill-s *-de* pro *-e;* on i-superlatiivi vastu, sest et see erineb komparatiivist ainult nõrgarõhulise vokaali poolest (lk. 32), ega poolda kolmesilbilistest *-ta*-verbidest tuletatud u-refleksiive *(armastama—armastuma),* kuna ta näit. kahesilbilistesse uutesse refleksiividesse (vrd. *andma—anduma*) suhtub jaatavalt (lk. 35).

Kuid L. on selle vastu, et kunstlikult mõnd ebarahvakeelset keelendit tarvitusele võtta seal, kus rahvakeeles mõni vorm tekitab segadust. Nii ei poolda L. mitm. part. *redeleid* pro *redelid* (MVJAÕ 41—42). Esimese kohta ütleb L.: „Nüüd võiks ütelda ja nõnda üteldaksegi, et olgu peale et esialgu küll võõras on, kui teda aga julgeste tarvitame, siis saab pärast keelele omaks ja saame keele selles, kuigi pisikeses asjas ikkagi paremaks ja täielikumaks. Eks oleks nõnda natukene parem küll, kui aga loota oleks, et jaksame läbi viia. Kes hakkab järele rääkima? Mõnus mees ei hakka, sest tema viguri tegemist ei salli, räägib keelt nõnda, kuda keel on. Hakkavad järele rääkima halbid inimesed, kel hea meel on, kui kudagi saavad iseäralikud olla. Aga halbi inimese kõnest on uudis raske omaks saama, saab ennem vastikuks. Peavad koolid ja korrektorid appi tulema, mitukümmend aastat tööd tegema ja kõige selle aja peab keel kõikuvas seisukorras olema, kus enne iseenesest kindel oli. Ja peapõhjus veel on nimetamata: kui nõuame keelevastast rääkimist, siis tuimendame inimeste keeletundmise ära, sest kes oma parema tundmise ära salgab, see on siis ka ilma parema tundmiseta. Et praegu juba nii tuim ollakse kui ollakse, see tuleb sest, et on palju käsu peale järele räägitud" (MVJAÕ 42).

L. tunnustab l ü h e m u s t keeles kui voorust, kuid peab rahvakeelsust ja selgust tähtsamaks. L. ütleb: „Selguse pärast anname hea meelega üleliigse silbi andeks" (ÄK 25). Vrd. ka: „Mina omalt poolt tunnistan, et ma seda pikka nud-lõppu ikka vastumeelselt olen kirjutanud, ja tunnen, et tema kõrvaleheitmine märksaks kergenduseks oleks" (EKSA IX, 86; vt. ka samas lk. 87 *-tet*-partitsiibi kohta); — „le-kaasusega oleme hädas, sest ta oma pika lõpuga on tõeste raske

tarvitada ja oleks hea, kui teda keeles ülepea ei olekski" (UPKP 11; vt. ka MVJAÕ 15, 17 ja 97).

Sama maksab ka keele i l u kohta. L. vaated langevad selles mõttes Aaviku omadega ühte, et ta peab *d*, *t*-häälikut terves reas juhtumeis inetuks, näit. *d*-d, mis kongruentsi tõttu on keeles *(vanadel inimestel)* (ÄK 28), ja *t*-d umbisikulises tegumoes *(armastatakse, armastatud)*, mille kohta L. ütleb: „On tõeste inetud küll, aga see inetu tatatutetamine, nagu Aavik seda nimetab, on keeleuuendajate oma tehtud (ÄK 29). Samal põhjusel ei pea L. ilusaks kolmesilbiseid *-ta*-sõnu (ibid. kl. 30) ja vormi *väsimatute* pro *väsimata*. L. leiab, et d-mitmuse tunnused teevad kõne „kõla poolest halvemaks: panevad sõnadele lahtised, nõnda ütelda logisevad silbid otsa" (ÄK 19). Vedelaks ja inetuks peab L. ka i-superlatiivi (ibid. ÄK 31 ja 33).

L i h t s u s e ja ü h t l u s e p-l kirjutab L. *tütarte, kannelte* (EKG 28, vt. ka ÄK 53). Lihtsuse p-l pooldab L. ka *ilm* pro *maailm* (MVJAÕ 21—22) ja näeb selles headust, et sõna *kõrb* on rahvakeeles kaotand astmevahelduse, sest nüüd „pole tarvis iga sõna juures aru pidada, kas b või v ütelda ja missugune lõpp panna" (ibid. lk. 24; lihtsuse kohta vt. veel ibid. lk. 36, 37, 43 jm.).

L. pooldab lihtsust p e d a g o o g i l i s e p. pärast: lihtsamat keelendit on kergem omandada ja tarvitada. Pedagoogilisel p-l L. peagu ainukese eesti keelemehena ei asu sel seisukohal, et keelele on seda parem, mida rohkem tas on sõnu. L. asub seevastu seisukohal, et mida vähema arvu sõnadega me saame läbi, seda parem (MVJAÕ 109 ja 120). Eriti ei poolda L. eritüvelisi sõnu, kuna neid on raskem omandada kui liitsõnu või derivaate, sel p-l eelistab L. näit. *lõunahommik* pro *kagu, põhjaõhtu* pro *loe* (ibid. 81—82; vt. ka ibid. lk. 119). Pedagoogilisel p-l ei poolda L. ka allatiivis *-lle* pro *-le* (ibid lk. 114—115).

Oma grammatikas tarvitab L. kohati ka k e e l e õ p i l i s i (resp. etümoloogilisi) põhjendusi, kuigi L-i muidu ei saa pidada selle p. esindajaks. Nii: „oleks õigem kirjutada *ammet* ja mitte *amet*, sest sõna on saamisest mm-line" (lk. 38, vrd. ka *kaamel* ja *kandik* puhul samas ja *räägiks* lk. 53; vt. ka *nurke* ~ *nurki* ÄK 54).

Ka a u t o r i t e e d i p-t leiame L-l: L. pooldab mitm. part. lõppu *e*-d sõnus *konne, loome* kõigepealt seepärast, et nõnda õpetavad Ahrens, Wiedemann, Hermann, Hurt, Jõgever, Põld ja Kettunen (lk. 52—53).

L. uuem brošüür on „Mõned vastuseletused Johannes Aaviku „Õigekeelsuse õpiku" vastu" (1937), mis sisaldab kriitikat mitte üksi Aaviku keeleuuenduse, vaid kogu eesti uuema aja keelekorralduse

kohta. L. seisukohad on põhimõtteliselt jäänd samaks, mis need olid 1904. aastal. Siin rõhutab L. rahvakeelsuse kõrval selgesti ka literaarset p-t, väites: „Keele määraja on kirjamees, mitte õpetaja. Kirjamees on see, kes teab, kuda kirjutama peab. Sest kui ta seda mitte ei tea, siis ta ei ole kellegi kirjamees, kui arvab, et keegi teine peab paremine teadma, kuda tema kirjas õige on kirjutada. Kes nõnda arvab, see on koolipoiss, mitte kirjamees. Nõnda on vahekord ja seda meie ka vastuvaidlemata tunnistame — võõraste kirjameeste kohta, et Tolstoi ja Anatole France teavad ise, kuda kirjutavad ja et nende kirjutus määrab keelt, kuda keel olema peab. Ei ole mitte mõteldagi, et nemad oma kirjutustes kedagi võõrast laseksid vahele segada" (lk. 116—117). Juba varem oli L. öelnud: „tegevad, suure andega ilukirjanikud on need, kes meie keele saatuse otsustavad" (EKSA II, 7—8).

L. ütleb: „Stahli aja mehed parandasid nende keelte järel, mis nemad mõistsid, ladina keele ja saksa keele järel, meie keeleparandajad ka parandavad nende keelte järel, mis nemad mõistavad, soome keele ja oma keeletarkuse järel. Ja imelik on see, et mis Stahli aja meestele halvaks eksituseks pannakse, sedasama meie oma aja keeleparandajatele peetakse õigeks ja tänuväärt tööks. Kui kaua veel?" (MVJAÕ 117). Keeleuuendusi, mis aastatepikkuse pakkumise peale ikka mitte keelele omaseks ei ole saand, ei peaks vägisi peale sundima (lk. 117—118). L. arvab, et kui me „oleksime viimased kolmkümmend aastat loomulikult rääkinud, siis oleks meil parem keel kui praegu ja kirjandus oleks loetav" (lk. 119). Kakssada aastat on meie keelt kammitsas peetud: ei ole lubatud „inimestel nõnda rääkida, kuda igalühel igakordses kõnes praegu hea ja mõnus oleks olnud ütelda" (lk. 123), nüüd soovitab L. keele jälle rahva kätte anda (lk. 124).

b. J. Jõgever.

Keeleuuenduse põhimõtteline vastane on ka Jaan Jõgever. J. ei kahtle selles, et „keel edenema peab, täielikumaks, korraldatumaks, kindlamaks" (EKirj. 1915, 20). J. ei salga ka, et eesti keelel on „oma puudused küljes, nagu igal inimlikul asjal. Aga mitte ainult Eesti keelel, vaid niisama ka Eesti ajalool" (EKirj. 1914, 201). Kuid J. arvab, et oma mineviku kammitsaist võib inimene pääseda ainult töö abil: „Mitte mõne keelemehe paari tunni jooksul sepitsetud parema keele reeglite ja eeskirjade põhjal ei muuda ta oma keelt, vaid oma vaimlise arenemise kallal tõsist tööd tehes" (ibid. lk. 202). J. asub

literaarsel vaatepunktil, väites: „Keelt ei suuda mitte grammatika kirjutaja uuendada ja parandada, vaid seda teevad paremad kirjanikud" (EKirj. 1913, 303). Seepärast ütleb J.: „Kes siis Eesti keelt edendada tahab, see lugegu eesotsas nimelt Eesti kirjanikkusid, nagu Koidula, Jannsen, Jakobson, Kreutzwald, Vilde" (EKirj. 1914, 202). Keeleparandamise kohta ütleb J.: „nagu arstiteadus ei mõista inimese peaaju suurtsugustada, nii ei mõista ka keeleteadus keele suurtsugustamisega midagi peale hakata. See on ja jääb diletantide (asjaarmastajate) tööpõlluks" (EKirj. 1915, 17).

Keele ideaali suhtes rõhutab J. selgust ja ökonoomia p-t: „Mida kindlamal ja selgemal kujul ja mida väiksema vaevaga keel võimalust annab oma mõtteid teistele inimestele edasi anda, seda parem on keel" (EKirj. 1915, 21). Selguse p-l ongi J. keeleuuenduse vastu: „Sellest järgneb, et meie oleva kirjakeele täiel jõuul maksvaks tunnistame ja uue kirjakeele loomise mõtte igal pool, kus see esile tikub, tagasi tõrjume, olgu see „loodav kirjakeel" nii ilus, kindel ja korralik kui tahes. Ta on praegu vähem arusaadav, kui tarvitusel olev kirjakeel" (samas). Teisal ütleb J.: „Iga elav keelemurre, niisama ka kirjakeel kui üks, olgugi kõige tähtsam, murre teiste seas peab edenema ja edeneb nii kaua, kui tal elujõudu sees on. Mitte keele edasiarendamise vastu ei kuuldu vaenulisi hääli, küll aga „keeletagumise" vastu" [1]).

J. arvab samuti nagu Leetberg, et „iga uus mõte leiab enesele silmapilk ilma mingi kunstilise kangutamiseta kohase sõna" (EKirj. 1913, 240). Kuid J. tunnustab siiski vajaduse korral uute sõnade hankimist murdeist ja teistest keeltest ning uudismoodustiste näol (EKirj. 1915, 23). Murretest tohib J. arvates „ainult seda võtta, mis kirjakeeles puudub. Seesama maksab ka laenude kohta teistest keeltest". Sellepärast tõrjub J. „*loobuma, pigemine, ühing*, Leedu keelest laenatud *nauding* tagasi, sest et meil sellekohased omad sõnad *lahkuma, ennemine, ühisus, varandus* juba olemas on" (ibid.).

Keelearenduse p-te kohta arvab J., et üldiste p-tega ei ole keeleuuenduses palju peale hakata: „Üleüldised juhtmõtted tohivad ja peavad väljatöötatud saama selle kohta, mis keeles tänini maksev olnud, mitte aga selle kohta, mis edespidi maksvaks peab saama... Iga uuendusele võetav keelekuju peab iseoma seisukohast otsustatud saama: ühe sõna juures võib otstarbekohasus väljaütlemist mõõduandvaks võtta, teise juures keele ajalugu ehk mõnda muud seisukohta" (EKirj. 1906, 155—6).

---

1) EKLA, EKS-i arhiiv, prof. Jõgeveri kogu, mapp 15, vihk 1.

Literaarse p. kõrval rõhutab J. õigekeelsuses kõnekeelsust: „Meie ei pane edasiarendatava keele aluseks mingisugust kunstlist põhjusmõtet, ei iludusetunnet, ei, minu poolest, omapärasustki, vaid olemasoleva kõnekeele. Meie esimene küsimine iga soovitatava keelelise uuenduse juures on: kas nõnda kõneldakse" (EKirj. 1915, 22). „Mida tuleb normal-kõnekeeleks pidada?" küsib J. ja vastab: „Harilik linnalaste keel ei tohi endale seda auu nõuda. Haritlaste perekondades tarvitatav keel oleks tähelepandav, kui meie haritlaste perekonnad, kus Eesti keel tarvitusel, mitte nii vähearvulised ja ülinoored ei oleks. Rahva keel laguneb suure hulka murretesse, mis mitte kõik ühesuguse õigusega nõuda ei tohi, et neid kirjakeele lastaks. Siin peab väljavalik sündima, enamiste iga üksiku juhtumise puhul" (ibid. lk. 22). Rahvakeelsuse põhjal mõistab J. õigeks ill. *kiriku, taeva,* „kuna ometi laialdaselt nõnda kõneldakse" [1]).

J. on selle vastu, et kirjakeelde võetakse teiste murrete häälikulisi ja morfoloogilisi jooni, väites: „Iga murde kohta, nii ka Eesti kirjakeele kohta, mis ju iseseisev murre, maksavad iseoma kindlad häälikseadused, mille aset teiste murrete iseseisvalt oma iseloomu kohaselt väljaarenenud häälikseadused mitte täita ei suuda. Ma kardan, et häälikseadusi muutes, mis meie keelt aastatuhandeid iseseisvana hoidnud, meie selle keeleselgroo sedavõrd nõrgestame, et ta võõraid elementa, mis keele tulevad, ülepea enam ära seedida ei suuda. Sellest tuleb ka minu parandamata eelarvamine kõikide niisuguste murdevormide kohta nagu *poisse, tulle, unne, ilusaim* jne., mis ju väga head, ilusad ja suursugused oma koduvainul, võõras mullas aga kergesti ära känguvad ja oma uue ümbrusegi ära kihvtitada võivad" (Post. 1920 nr. 12). J. tunnustab ka rahvakeele tendentsi p-t, eelistades *-ste* pro *-sti:* „Keele uuenduste juures ei tohi mitte ainult seda tähele panna, mis enne on olnud, vaid ka seda, kuhu poole keel püüab. Enne oli *-sti,* keel tahab tema asemele *-ste* panna" (EKirj. 1906, 159).

Hiljem avaldab J. arvamist, et uuenduste vastuvõtmisel tuleb aluseks võtta haritlaste kõnekeel. J. kirjutab: „Iga ühel olgu õigus ettepanekud teha keele asjus, nende vastuvõtmise kasuks kihutustööd teha, põhjendusi nende vastuvõtmiseks tuua, kuid vastuvõetavaks tuleb tunnistada ainult neid ettepanekuid, mis kõnelejate haritlaste, igapäisesse kõnekeele üle on läinud. Keeleteadlaste ülesandeks jääb konstateerida, missugused vormid on haritud kõnekeeles vastu võetud, just nagu nad seda rahvamurrete kohta konstateerivad.

1) EKLA, EKS-i arhiiv, prof. Jõgeveri kogu, mapp 14, vihk 2, lk. 4.

Ja alles sarnaste teadusliselt konstateeritud uuenduste kohta võiks maksa nõudmine, et igaüks peab mõistma neid keeles ja kirjas tarvitada... On näituseks, haritud k õ n e keeles *ilusaim, suurim* jne. üleüldiselt vastu võetud, siis astun mina ilma viibimata oma eitavalt seisukohalt nende kohta ära, sest nende tarvitusele võtmine tunnistaks, et nad mitte vägivaldselt keelele peale ei ole sunnitud" (Post. 1920 nr. 12). Kuna haritlaste kõnekeel ongi peamiselt see, mis moodustab ühiskeele, siis tähendab see J. vaade õieti ü h i s k e e l s u s e p. tunnustamist.

Kõnekeelsuse kõrval on J. rõhutand k i r j a k e e l e t r a d i t s i o o n i ja u u s u s e p-t, näit.: „Meie jääme *iial* juure, sest et nõnda on harjutud kirjutama ja nõnda ka laialt kõneldakse" (EKirj. 1906, 157). — „Meie annaksime eesõiguse sõnakujule *kõrbe,* millega kirjakeel, vahest piibli keele mõjul, rohkem harjunud" (EKirj. 1906, 158). J. soovitab „kirjaviisi ainult siis muuta, kui t u n g i v t a r v i d u s seda nõuab" (EKSP 1908, 17). Uuenduste puhul tunnustab J. k i r j a k e e l e e n a m u s p-i: „Dr. Hurt soovitab sõnakuju „naine". Ta toob selleks põhjenduse: „ai" on vanem kui „ae". Meie võtame selle põhjenduse vastu ja ütleme: meie hakkame edaspidi ainult „naine" kirjutama. On enamus kirjameeste hulgas selles samas mõttes, siis on „naine" ainumaksvaks sõnakujuks saanud ja „naene" kirjutamist tuleb veaks lugeda. On enamus vastu, siis oleme meie läbi kukkunud ja peame endid „naene" kuju poole hoidjatega ühendama, muidu oleme meie veategijad. Ei saa kumbki sõna kuju enamust oma poole kiskuda, siis jääb praegune ühele ja teisele poole kaalumine ka tulevikus maksvaks" (EKirj. 1906, 156).

Varasemates sõnavõttudes esineb J-l ka k e e l e õ p i l i s - e t ü m o l o o g i l i s t p-t. Näit.: „Õigestkirjutamise, iseäranis aga tema muutmise juures peab tingimata keele ajalugu hästi tundma ja selle nõudmisi silmas pidama. Meie ei tohi mitte kirjutada *jäätud* kahe *ää*-ga, sest et ta sõnast *jätetud* lühendatud on, vaid peame kirjutama *jäetud*" (EKirj. 1908, 317). — „Sõnades *teadma* (Soome *tiedän*) ja *seal* (Soome *siellä*) ei ole kunagi *ää*-häält olnud, *ää* on nendesse sõnadesse Liivimaal alles uuemal ajal tekkinud, nendes sõnades *ää* kirjutada ei ole ka Liivimaal mingit põhjust" (ibid. lk. 320). — „Sõnades *jõudu, auvu, nõuvu, tõugu* on kaks *uu*:d: üks d, v, g ees, teine järel. Needsamad kaks *uu*:d peavad edasi püsima, kui *d, g, v* kaovad. Miks *d, v, g* kadumisega ka teine *u* peab kaduma, sellest ei saa mina aru" (lk. 322).

J. opereerib ka j ä r j e k i n d l u s e p-ga. Nii leiab ta järjekind-

luseta olevat *sõel ja nõel* eraldamise *õõ*-sõnade hulgast (ibid. lk. 321). J. arvates: „Erandid peaks püüdma vähendada, mitte uusi juure sünnitama" (Post. 1922 nr. 79). See järjekindluse ja erandite vähenduse nõue on tingitud p e d a g o o g i l i s e p. tunnustamisest, mille põhjal J. on ka näit. *-mattus* pro *-matus* vormi vastu (Post. 1920 nr. 12).

c. J. V. Veski.

Umbes ühel ajal J. Aavikuga astub eesti kirjakeele korraldajate esiritta J o h a n n e s V o l d e m a r V e s k i, kelle keel hiljem saab nn. ‚ametlikuks' keeleks. Kahjuks on V. väga vähe kirjutand põhimõttelist. V. esimeseks ja õieti ainukeseks põhimõtteliseks kirjutuseks on 1913. a. avaldatud „Eesti kirjakeele edasiarendamise-teedest" (Voog I). V. leiab samuti nagu A., et eesti keel ei vasta uue aja nõuetele: „Et ta ligikaudu viimase ajani peaasjalikult üksnes meie põllupidaja rahva kodukoldel aeglasel elutuikel on võinud areneda, siis pole ime, kui ta kihavama elu voolusse sattudes vahete-vahel sõna-ahtraks, abituks ning kohmetuks kipub jääma" (lk. 92). Lahku läheb aga V. keeleparanduse tempo ja meetodi poolest. Kui A. nõuab kiiret revolutsioonilist keeleuuendust, siis V. tunnustab aeglast evolutsiooni, kuigi V-gi ei eita ka kunstliku arenemiskiirustuse tarvilikkust: „Ometi peab ta aga ka seal aegamisi kodunema, kui tal korda peab minema täiejõulise tegurina teiste võistlejate seltsis eluvõitlust pidada. Eesmärgile viivad siin sõnade juurdesoetamine ja mõttekindel avaldamise viis, mis ka keerulistes seisukordades kahemõttelsusele maad ei jäta" (lk. 99—100, vt. ka KK 1915, 95). Keele ehituses peab V. arvates „kõikumata ühtlane kava ning kord valitsevaks jääma" (lk. 100).

Keele arendamisel on V. juhtivaks põhimõtteks: „K õ i k E e s t i k e e l e p e a - a s j a l i s e k s e d a s i a r e n d a m i s e k s t a r v i s m i n e v a d s u g e m e d, k a v a d j a s e a d u s e d p e i t u v a d m e i e k e e l e s e n e s e s" (ibid.). Uusi sõnu tuleb ammendada vanemast keelest, murdeist ja teistest keeltest, kusjuures „on tarvilik kõige pealt oma keele tagavaradest ammutada ja alles siis, kui sealt tarbekohast leida pole, teistelt laenata" (lk. 120). V. arvates muutub keel murdest laenatud sõnade ja kõnekäändude läbi „mitmekesisemaks ning punktipealsemaks, stiil värskemaks, varjunduserikkamaks ning avaldusetihedamaks" (EKirj. 1914, 174). Ka oskussõnade „ehitusmaterjaliks" arvab V. murdesõnad olevat kõige soovitavamad. Milliste meetoditega V. murdesõnadest oskussõnu loob, seda näitab järgnev

V. enda seletus: „Saaremaa murrakus elab sõna „leet", mis tuld, tuleleeki ja üleüldse leegivärvilist punakaskollast, punakaspruuni karva tähendab; see andis mulle asja ühte Lõuna-Ameerika punakaskollast siidiahvikest (*hapale rosalia*, Röteläffchen) leetahvikeseks ristida; niisama leidsin ma sõnast „ahendama" oma arvamise järele üsna kohase arstiteaduslise oskussõna — „ahendus" (*strictura*, crysvcenie)" (ibid). Eriti tähtsaks peab V. uute sõnade tuletamist sufiksite abil (Voog I, 104), millist meetodit V. ise hiljem on kasutand maksimaalsel määral, eriti oskussõnade loomisel. Aaviku kunstlikku sõnade loomisse suhtub V. eitavalt, kuna mehaaniliselt loodud sõna ei liituvat orgaaniliselt eesti keelehoonesse (Post. 1919 nr. 120).

Õigekeelsuses esindab V. enne kõike otstarbekohasuse p-t, mille all V. mõistab lihtsust, reegli- ehk süsteemipärasust, järjekindlust ja kergesti õpitavust, s. o. pedagoogilist p-i: „Kirjakeel peab püüdma võimaliku lihtsuse, selgejoonelisuse ja kergeõpitavuse poole. Sellekohaselt peab ta end laskma vähesteks ning paljumahutavaiks reegleiks korraldada, erandeile võimalikult vähe ruumi jättes. Silmas pidades, kui hellikut kaalumist ja üksikasjalist viimistlemist iga reegelsaavutus kirjakeeles on nõudnud ja edaspidisel arendamisel veelgi nõuab, on loomulik see nähtus, et kirjakeel otstarbekohasteks arendatud põhialustest visalt, alalhoidlase püsivusega kinni hoiab, õigustatult kartes, et keeleühtluse heaks sagedasti vaevarikkalt omandatud juhtjooned võiksid kahjustuda, ja oma positsioonilt alles siis lahkub, kui ühelt poolt murdekeel, kui elav eduline tegur, otstarbekohasuse seisukohalt midagi paremat on valmis arendanud, teiselt poolt aga ka ajaga kaasas sammuvad kultuurilised tarvidused keele edasiehitamisele oma nõuetega esinevad" (Post. 1922 nr. 309, vt. ka EKirj. 1933, 382.).

Morfoloogias rõhutab V. eriti reeglipärasust: „peaks enam silmas peetama keeles sisalduvaid reeglijooni, neid sealt hoolsamini välja loetama ja kõikumatute juhetena tarvitama. Nii vabaneb meie ühiskeel paljudestki kätteõppimist raskendavaist soppidest. V. väidab, et „kui rahvakeeles esineb üleliigseid erandlikke jooni, mis pole kasuks enam sirgjoonelisust taotlevale kirjakeelele, siis tuleb keelt vahel sekka — ikkagi küll keeles enesese peituvate eeskujude najal — korraldada ka grammatika järgi" (EK 1933, 28; vt. ka EK 1936, 162). Meetoditest keele reegli- ja süsteemipärasemaks tegemisel tarvitab V. proportsioonanaloogiat, mida ka Aavik on harrastand: *halg:halu: halul* analoogial moodustab V. *alg:alu:alul* (viimane vorm asendab traditsioonilist *algul*); *tähtis:tähtsa* analoogial *lihtis (:lihtsa)* pro

lihtne (EKirj. 1933, 383). Samuti väidab V.: „kui tohib sõnadest *iga* (om. *ea*), *iva, nisa, lisa* p. pl. tarvitada *igi, ivi, nisi, lisi,* siis ei saa samasse tüüpkonda kuuluv *isa* — *isi*'gi vale olla" (ibid.).

Kui kaugele V. läheb süsteemipärasuse ja ühtluse taotlemisel kõnekeele arvel, seda iseloomustab järgmine V. väide: „Öeldakse *kaks kilo leiba* ja *mitu kino* samuti, nagu sageli esineb näit. *kaks kärneri, mitu opmani* (millest selgub eestlasele omane kalduvus ainsuse osastavas t-d mõnes sõnatüübis lubamatult tarvitamata jätta); ometi näeb meie keelekorraldus, hoolimata rahvakeele pruugist, nii esimese kui teise sõnatüübi puhul reeglipärasust *t* säilitamises. Sest siis saame vastavate sõnapiirkondade vormides kehtivusel pidada ühtlustavad juhised" (EKirj. 1933, 391). See tuletab väga meelde F. A r v e l i u s t, kes ütles: „Eestlane jätab sageli oma loomupärasest laiskusest hääldamisel mitmed tähed välja..." (vt. ülemal lk. 30).

Reeglipärasuse ja süsteemi taotlemisel morfoloogias avaldab V. osalt vaateid, mida tuleks lugeda õieti k e e l e õ p i l i s e k s p-ks, näit.: „Sõnakuju *ööse*l on ikkagi viga... sest ükski selline adverb, nagu *ööse* ~ *öösi,* ei vaja käändelõppu. Ei ole millegagi põhjendatav siirduda soomega ühiselt tüvelt (näit. sm. *ympyriäinen*) suisa lahkhelilisele tujuvormile sõnas *ümar,* kuna meil paralleelselt püsima jääb ikkagi sama tüve *mb* (näit. *ümber*), millest ei teki nõrgal astmel ju kunagi *m,* vaid *mm* (näit. *ümmar*)" (EK 1936, 163—164). Ill. *voodi, hamba, keldri* peab V. „lihtsalt vigadeks" (ibid. lk. 164), sest et selles käändkonnas, kuhu V. need sõnad asetab, ei ole lühikest ill-i. V. loeb veaks ühendi *„liig ühekülgselt"* (Aavik EÕÕ 131), sest „ei ole õige tarvitada uniikse adverbina erisõnalist substantiivi *liig*" pro *liiga* (EK 1936, 164). V. peab veaks vorme *kahekuine, sajapäine* ja *kahekuuline, sajapääline,* pidades ainuõigeks *kahekuune, sajapeane,* „sest ei öelda ju *kaks kuid* ega *sada päid,* küll aga *hulk päid* ja *palju lehti* — ja nende väljendite õiged adjektiivid on *hulgapäine* ja *paljulehine*" (ibid.). „Päris kummaliseks erandvormiks" peab V. vormi *päikseid,* sest et siin on „libisetud ühest tüübisüsteemist teise" (ibid.). K. A. Hermanni „teadust" (vt. ülemal lk. 46) tuletavad meelde järgmised V. sõnad Aaviku ja selle kunstlikult loodud sõnade kohta: „sageli ei meeldi talle ka indoeuroopa keelte sõnakujud, vaid ta teeb neid täiesti meelevaldselt ümber, asendades neis tähti-häälikuid hoopis teissugustega, kui seda lubab keele t e a d u s. Võetakse näit. ladina *damnare* (prantsuse *damner*) ja asendatakse selles *m u*-ga *(taunima)* või kirjutatakse saksa sõnas *Leiche ch* asemele oma tuju järgi p *(laip)* jne., jne. Säherdusi maailmas ainulaadsel teel valminud eba-

keeleteaduslikke sõnamoonutisi taotellaksegi rohkel arvul importeerida eesti keelde" (EK 1936, 165).

Eelmainitud p-te kõrval rõhutab V., eriti leksikoloogias, selguse p-t. Selguse p-l ei pooldand V. omal ajal lauselühendust nagu *aegade kuludes, lume sulades,* „sest et ta mõtte uduseks teeb" (Voog I, 118; vrd. ka ibid. lk. 120 punkt 10 ja 12). Otstarbekohasuse, nimelt reegli järjekindluse (*-nd* ja *-tet* ei sobi kõigisse sõnadesse) ja selguse (*lood* — viis tähendust) seisukohalt on V. ka eitaval seisukohal lühendatud partitsiipide suhtes, pidades lühemust vähemtähtsaks.

V. tunnustab siiski ka lühemuse p-t, pooldades näit. *-tu*-sõnades *-ma* ärajätmist, „sest ma-silpi endist viisi alal hoides patustaksime meie otstarbekohaseks tunnistatud lühenduse põhjusmõtte vastu" (ibid. lk. 108—109).

Otstarbekohasuse p. kõrval rõhutab V. tugevasti ka omapärasuse p-t: „Kõige kindlamine ehitame meie oma keelehoonet küll siis, kui me omapärasuse- ning otstarbekohasuse-põhjusmõttest kinni peame" (EKirj. 1914, 176; vt. ka KK 1915, 95).

Ka ilu p-t tahab V. „võimalikul korral" arvestada (EKirj. 1914, 176). Samas ütleb V.: „missugune sõnakuju aga suursugusem on ja missugune mitte, see on lihtsalt maitseküsimus — ja *de gustibus non est disputandum*" (ibid. lk. 183). Ühel juhtumil peab V. ilu p-t tähtsamaks selgusest, nimelt *-tu~-tuma* küsimuses, V. ütleb: „tähtsamaks kui „vahetegemist", mille silmaspidamist ainult üksikuil juhtumustel võiks tarvis tulla ja millest siis lause kontekst tarviliselt suudab üle aidata, tuleb ometi kakofoonia ja monotoonsuse eest hoidumist pidada" (EKirj. 1923, 94).

Aastal 1933 kirjutab V. keelekorralduse p-te kohta: „Eeskätt peab ühiskeel taotlema selektiivset sirgjoonelisust; ta ei saa endasse haarata igasuguste murrete erinevaid grammatikaid ega morfoloogiliselt eranditerohket sõnaehitust, ka ei pea ta üldkehtivusele aitama ainuüksi mingi kolga või üksikisiku juhuliselt kätteõpitud keelt, vaid teda tuleb korraldada sobiva ainese valimise teel, üldreeglistavalt, hoidudes rohkeist erandeist. Teiseks peab see keel omama otstarbekohasust; selleks aitavad kaasa muuseas vormide mõistetavus ning lühedus, võimalikult kindlapiiriline tähendusetäpsus ja sõna ainutähenduselisus, küsimata nii mõnigi kord isegi vormi esinemise sagedusest; seejuures ei sigita mitte vähe rikastusvõimalusi keeles puhkava sõnavara arendamine kindlasisulisteks sünonüümideks ja murdeist juurdehangitavaks leksikaalseks,

osalt aga ka morfoloogiliseks tihendus- ja varjundusaineseks. Kogu korraldustööd juhtigu m a i t s e k u s ja võõrsilt valitava ainese k o o s k õ l a s t u s ning ü h t e s o b i t u s meie keeleliseks substraadiks kujunenud põhialustega. Ühtlasi ei saa arvestamata jätta neid m õ j u r e i d, mille keskel meie keel oma arenemiskäigul endasse sademeid on vastu võtnud" (EKirj. 1933, 335). Viimati mainitud p-l ei poolda V. näit. EKS-i keeletoimkonna otsust mõningaid venepärase häälikkujuga võõrsõnu (näit. prantsuse algupäraga *ice*-lõpulisi sõnu) muuta prantsuspäraseks (*-iis* asemel *iss*-lõpuliseks).

V. mõju eesti kirjakeelele on olnud samuti nagu Aavikugi oma suur. V. keelendid muutusid ametlikeks ÕS-u läbi, mille põhjal korrigeeriti peagu kogu kaasaja eesti kirjandust ja mis sai sundnormiks asutustes ja koolides. ÕS-u ilmumise katkemine ja VÕS-u ilmumine, kus osa V. uudiskeelendeid on annulleeritud, on V. mõju osalt vähendand. Täielikku V. pitserit kannab eesti teaduse keel, kuna kõik teaduslikud oskussõnad on sündind V. koostööl vastavate eriteadlastega. V. oma sõnade järele aastast 1936 ta on osa võtnud umbes 200.000 sõna loomisest enam kui 65 erikomisjonis (EK 1936, 169).

7. Muid 20. sajandi teise kümne autoreid. Kirjanike vaateid keeleuuendusele.

Keeleuuenduse pooldajate hulka kuulub V. E r n i t s, kes leiab, et „keel p e a b arenema, aeglasemalt või kiiremalt, üleüldise haridus- ja arenemisjärje tõusu kohaselt. Keele all mõistetavas liikumissüsteemis peab tekkima uusi liikumisi, uusi energiaavaldusi. Need peavad vanu traditsioone see võrra murdma, et nende uuenduste eluõigus tunnistataks, et nad keele süsteemis enesele koha leiaksid kokkukõlas endiste keele elementidega. Ainult uue liitumine vanasse arendab keelt" (KK 1916, 128). Keeleuuenduses tuleb E. arvates tarvitada kõiki vahendeid, nimelt: „vanapärast, reeglikorrast rahvakeelt (ka keeleajalooliselt oletatuid vorme), murrakuid, Soome keelt, rahvusvahelisi keeleaineid, vahest ka mõni otstarbekohane konstruktsjoon ehk sõna võõraist keelist ja — pääasi — isikulist keele loomis- ja moodustamis-annet" (KK 1915, 87—88). E. arvab, et „Meil on ülikiiret keelelist arenemist tarvis, sest meie oleme poole aastasajaga euroopaliku kultuuri voolu kistud" (ibid. lk. 88).

Radikaalsete uuenduste pooldamise ja l ü h e m u s p. kõrval, mille põhjal ta tahab näit. ill-s läbi viia *-sse* pro *-sesse* (KK 1914, 30), esin-

dab E. õigekeelsuses keeleõpilist p-t (vrd. eeltoodud tsitaadis „ka keeleajalooliselt oletatuid vorme"), eelistades nn. häälikseaduslikke kujusid analoogilistele, näit. *tulle* pro *tulde, hoole* pro *hoolde, korteri* pro *korterisse, meeliste* pro *meelsete* (ÜL 1915, 58). Vrd. ka: „õigem ja algupärasem on ‚kellegi', ‚kummastki' jne., kuna varemini esitatud vormid on mingisuguse rahva keeles tekkinud segimineku tagajärg, mida kirjakeeles vaja eemale hoida" (ibid. lk. 59, vrd. ka samas lk. 83 *vastastikkune*). Foneetilise järjekindluse pärast soovitab E. *ää* pro *ea* (ibid. lk. 219). Rahvakeelsuse põhjal hülgab E. vormi *jooksti* pro *joosti* kui ebarahvakeelse (ibid.). E. opereerib ka teatud määral loogilise p-ga. E. küsib näit.: „Miks kirjutab Põld *tundemärk* pro *tunnismärk,* kuna siin pole juttu mistki tundest, vaid tunnistamisest?" (EKirj. 1916). E. arvab, et „õigem oleks vorm ‚järeletulijad', kuna ‚tulek' tähendab liikumist, mida peaks märkima eessõna allatiiviga" (ÜL 1915, 219).

Aaviku kolm põhimõtet, otstarbekohasus, omapärasus ja ilu, kõlavad ka Karl Reitav'i loosungis: „Antagu meile peenusteni välja arenenud, omapärane ja ilus emakeel!" (ÜL 1916/17, 126).

Henrik Visnapuu nõuab keeleuuenduses äärmist radikaalsust: „Peaks võetama ette kõige julgem ja kõige äärmisem keeleuuenduse liikumine, et saavutada tõesti väärtuslisi resultaate. Võiks soetada isegi sarnane kirjakeel alguses, mida on raske õppimata mõista" (KK 1915, 96). V. arvab, et keeleuuendus oleks tulnud ka ilma Aavikuta, „sest et praegune kirjanduslik sugupõlv vajab paremat ning täpsemat keelt" (Agu 1923, 341).

Jaatavalt suhtub keeleuuendusse ka kirjanik ja kirjandusteadlane Johannes Semper, kes kirjakeele ideaali kohta kirjutab: „See kunstkeel, mida ükski õigesti ei kõnele, peab kõigiti olema otstarbekohane, võimuline avaldama kõige peenemid aimeid, tabama teaduse piirita kaugele minevid mõisteid, kui ka psühholoogi tähelepandud kõige väiksemaid hingeliigutusi. Siin on osa keelt, mida saab kunstlikult suurenda, peenenda, nõtkenda. On juba kirjakeele omadus olla paindlik ja arenud kõige peenemate tärminite täpipäälseks edasiandeks. See tinglik, kokkulepitud kirjakeel heidetagu väärituna silmapilk prügihunniku, kui sel võimalust poleks antud avalda, mis kultuuri inimene tahab avaldada" (VS 1915, 176). Õigekeelsuses on S. rõhutand otstarbekohasuse p-t (EKSA VII, 39), Ilu p. hindamist näitab järgmine lühikese ill-i põhjendus: „Soovitame neid lühemaid vorme juba sellepärast, et nad keele suurest s-ide lade-

mest päästavad, siis, et selle läbi suur hulk uusi hääle kõlu keele pääseb, mis stiililiselt ja üleüldse eufooniliselt keelt mitmekesistab. Aga mis sarnasid sünteetilisi vorme kõige rohkem meeldivaks teeb, on just see salajas varjul olev keele loov mass, mis neid esile laseb tulla. Kui lihtne, mekaaniline, puine, ütleksin esperantolik ja surnud oleks Eesti keel, kui ta oma sisseütleva ainult väikse liite -sse abil moodustaks! Nüüd on aga lühemate vormide sündimisel kogu elav analoogiate mass tegevusel ja käärimisel, kuskil sügaval, instinktiivsis lätteis. See annab sõnale mahla, puhub hingeõhu sisse ja teeb mõnest sõna vormist iseseisva organismi. Võrreldagu: — tuppa ja toasse, sõtta ja sõjasse, merre ja meresse! Esimesed vormid energilised, täis sisseütleva tungi, teised lamedad analüütilistest tükkidest koos, mida võib lahuta ja ära lõigata!" (KK 1915, 67—68).

Hiljem on S. oma vaated keelekorraldusele avaldand esseekogus „Meie kirjanduse teed" (1927). Hinnates nii Aaviku kui ka Veski keeleuuendust, ei rahuldu S. siiski sellega. S. arvates senine keeleuuendus, eriti uued sõnad, on abiks olnud peamiselt teaduslikule keelele. S. ütleb: „Uued sõnad nii laenat, kunstlikult loodud kui senistest tüvedest tuletet, on kannud enesega kaasas abstraktsust, isikutust, skeemsust. Nad on kõik küll nagu hää masina alt väljatulnud tarberiistad, kuid neil puudub see orgaaniliste liigutuste võluvus, mida on elusal olendil. Ja sellepärast on nad ilukirjanduselegi pääle vajutand abstraktse pitsati: kui kuskil luuletuses või novellis uusi sõnu esineb rikkalikult, siis ei saa stiil kuidagi mahlakaks, lopsakaks. Temasse jäävad paratamata uutest sõnadest klorofüllita laigud" (lk. 20—21). Et ilukirjandust rikastada, selleks tuleb S. arvates võtta teine suund keelelises liikumises: „Nimelt tuleb edasi minna abstraktsete sõnade loomisest sõnapiltideni, mis on konkreetsed, elavad, ja mida ei saa ilma ümbritseva mullata juurida ja mujale istutada" (lk. 22). Siin mõtleb S. peamiselt murdeist ületoodud sõnu ja väljendeid. Üldse „tuleb enam rõhku hakata panema keeles selle pääle, mis sääl on t õ l k i m a t u t" (samas).

Keeleuuenduse vastane on A n t o n J ü r g e n s t e i n, kes peab radikaalseid abinõusid keele arendamisel ülearuseks ning keelele kahjulikuks ja püüdu „meie keelt järsku üle öö peenikeseks ja suurtsuguseks" luua, kus meil üleüldis-hariduslikult veel vähe „peensust ja suurtsugusust on", eksperimendiks (KK 1915, 89). J. arvates „Üleüldiseks abinõuks keelt täiusele lähemale viia, on rahva üleüldise kulturalise tasapinna tõstmine" (ibid.). J. arvab, et „Uus keel peab juba paarile inemesepõlvele omaseks saanud olema, nii et tulev luu-

letaja tema kui v a n a rahva hingeelu väljendaja juba lapsest saadik omandab; siis alles saab ta teda oma loomisetööl tarvitada" (EKirj. 1915, 230).

B e r n h a r d L i n d e ütleb, et „Naiivne oleks uskuda, nagu saaks meie oma keele arenemiskäiku omast muust kultuurilisest edust lahus kiirendada. Kõigepäält edendab keelelist arenemist vaimlise ja majanduslise kultuuri tõusmine ja tihenemine" (KK 1915, 90—91).

P e e t e r P õ l d arvas samuti, et „on raske keelelist arenemist r a h v u s l i s e k u l t u r a t e a d v u s e j a i s e o l e m i s e j u l g u s e edendamisest lahutada", seepärast „Radikaalsemat, ägedamat keeleuuendust ei ole meil sellega sugugi tarvis, küll aga meie vaimuelu süvenemisele ja laienemisele vastavat, o r g a n i l i s e l t sellest väljakasvavat keele puhastamist, täiendamist ja edasiarendamist" (ibid. lk. 91).

F r i e d e b e r t T u g l a s peab Aaviku keeleuuendust vajalikuks ja paratamatuks. T. väidab, et keel on „inimese produkt, mida võib muuta, teisendada, vahetada oma tahtmise järele". T. jagab Aaviku ja teiste vaadet, et olev eesti keel on vaene ja võimetu mõtete väljendamiseks. T. kirjutab: „Kes meist poleks kannatand Eesti keele vaesuse ja harimattuse all! Kes poleks temaga heidelnud nagu Jakob Issandaga! Tarvis tõlkida mõnest harit keelest ükskõik kas teaduslik artikkel või psükoloogiline novell, et näha, kui vaene, harimatu ja labane on õieti eesti keel. Meie protesteerime viletsate aineliste ja vaimliste olude vastu, mis meid ümbritsevad. Kas pole meil siis õigus appi kisendada selle otse füüsilise valu käes, mis meis äratab tänapäev ametlikult valitsev Eesti keel? Ka kõige paremal tahtel ei tule me selle keelega enam läbi. Meie vaim tunneb enesel ta piires kitsas, külm ja pime olevat nagu suitsuonnis. Ta ei vasta meie mõtte kuju, sisu ja rütmi" (KP 154). — „Meil on tarvis keelt selle uue vaimu järele painutada, mis meie kultuuris esile tungib" (KP 160).

T. arvates „Meie keel on laisa rahva keel, nohiseja, pudiseja, eneseettepomiseja rahva keel! Ta on lohisev, ebarütmiline, ebaökonoomiline! Eestlase keelelihaste laiskus on kõrvaldand ta keelest pehmed ja susisevad konsonandid, ning oma esimesel silbil oleva liikumatu rõhuga on see tõepoolest ilma rõhuta keel! Ta on vist ainus keel, mida nii vähese füüsilise jõu kuluga võib kõnelda! Tas pole kasutet abinõud, mis teistele keeltele alles nende ilu, jõu ja mahla annavad" (KP 170—171). T. arvates on eestlaste kõnelemisviisis näha „kogu meie orjaaegne minevik, nälgind keha ja madal süitsutare, mis ei annud kõlapõhja täie rinna ning kogu suuaparaadi tarvi-

tamiseks" (lk. 171). „Kuid kord", ütleb T., „peab sest keelest saama ometi valitseja-rahva, suurlinlase, inimese-isiku keel. Ja see keel peab tuhat korda energilisem, rütmilisem ning ökonoomilisem olema kui praegune. See peab omas sõnas ja lauseehituses peegeldama hoopis komplitseeritumat, varjundirikkamat ning tabavamat psüühikat, kui me praegu kujutellagi oskame". T. arvates „Meie praegune keelenorm sihib täielikult minevikku. See võtab arvesse ainult laiska ja arenematut kõnelejat" (ibid.).

Nagu neist tsitaatidest näha, nõuab T. keelelt peamiselt i l u (energia, rütm) ja ö k o n o o m i a p. arvestamist. Üheks tähtsamaks meie keele ilu puuduseks peab T. liikumatut rõhku (lk. 172), mille muutmiseks tulevikus T. näeb eeldusi selles, et rahvas hääldab võõramaid sõnu vale rõhuga, näit. *Dvigátel, Indiamaa* (E. Peterson, Tulge appi!). Vastandina Leetbergile, kes rõhutab, et meil on vaja keelt ainult endi jaoks, tahab T. hoolitseda just tulevase põlve eest: „Kuid me tahame loota, et meie viimne põlv oleme ses pikas „ülemineku-aja põlvede" reas, et pärast meid inimesed tulevad, kes tunnevad enese olevat viimaks ometi täisealise kultuurrahva liikmed. Ja neile tuleviku inimestele tahame pärandada ka keele, mis on ilusam, rikkam ning täiuslikum kui me ise kunagi järjekindlalt oleme võind tarvitada" (KP 176).

8. Uuemad keelemehed.

a. A. Saareste.

A n d r u s [1]) S a a r e s t e esitab oma õigekeelsusvaated üldsusele esmakordselt „Õigekirjutuse sõnaraamatu arvustuses" (VM 1919). Siin asub S. r a h v a k e e l e e n a m u s p. seisukohal: „t u l e k s o t s u s t a n d a ü k s n e s n e n d e s õ n a k u j u d e h e a k s, m i s o n p r a e g u s e s r a h v a k e e l e s k õ i g e l a i a l d a s e m a l t p r u u g i t a v a d — see oleks kõige loomulikum, kõige tervem ja kõige praktilisem põhjusmõte" (nr. 42). S. rõhutab eeskätt Põhja-Eesti murdeid. Rahvakeele enamusp. põhjal soovitab S. kirjakeelde sanktsioneerida *mõek, võeras, põesas, rõemus* (nr. 43). L ü h e m u s e, ‚keelesoravuse', ladususe ja rahvakeelsuse nimel soovitab S. siin kirjakeelde vorme *kustutakse, parandakse, kustutud, parandud* pro *kustutatakse, kustutatud* (nr. 48).

1) endise nimega A l b e r t

A. 1920 ilmund „Tegeliku eesti foneetika algetes" on rahvakeele enamusp. asemele astund ühiskeelsuse p. S. ütleb: „Meil oleks ainus õigekeelsuse ja õigesti häälda mise norm: keskmiste rahvakihtide enamuse suus kõneletav ühiskeel, mida me siis üle terve Eestimaa pinna, foneetiliselt enam vähem ühtlasena kuuleme kohaliste murrete kõrval keskealise ja noorema rahvapõlve suus, niihästi linnas kui ka maal, keel, millel küll linnas ja maal igal pool teatavad kohalise murde ja vahel isegi võera mõju jooned ei puudu, kuid mis siiski teravamatest murdeomadustest ning suurematest võerasmõjudest vaba on, keel millega me üle terve kodumaa võime esineda ilma suuremat arusaamatust, võerastust ega pilget kohalise rahva seas äratamata" (lk. 6). See on uus p. eesti õigekeelsuses. S. on esimene ja peagu ainuke, kes õigekeelsuse normi aluseks on nõudnud ühiskeelt. S. väidab, et ühiskeelt nõuab meilt otstarbekohasus (lk. 7).

Oma „Tegelikkude õigekeelsuse määruste" (1922) koostamisel S. ütleb olevat pidand silmas omapärasuse ja otstarbekohasuse p-t; viimase all mõistab S. eeskätt lihtsust ja selgust (lk. 3). Lihtsuse p-l eelistab S. näit. allatiivis alati *-le, mõistmata inimestest* pro *mõistmatutest inimestest.* Selguse p-l soovitab S. näit. *numbreid* pro *numbrid* (lk. 20), *äärde* pro *ääre* (lk. 21), *pääseda* pro *päästa* (lk. 30—31).

Peale eelmainitud p-te opereerib S. siin veel rahvakeelsuse (vt. essiivi puhul lk. 23), lühemuse ja ilu p-ga. Lühemuse kohta tsiteeritagu näit.: „Kui 3-nda punkti puhul mõne sõna kirjutusel kahtlus tekib, kas häälik tõesti pikk või lühike, siis kirjutatagu lihtsuse ja lühiduse põhimõttel ennemini üks kui kaks täishäälikut" (lk. 13). — „Nende asjata pikkade ja kohmakate konstruktsionide asemel on palju lühem ja omapärasem..." (lk. 23, vt. ka *-tu* lk. 26). Hiljem on S. teisal rõhutand: „Iga lühike kuju ei ole kirjakeelele kaugeltki veel kasulik (vrd. *saan* < *saanud, nutt* < *nutnud, kivi — kivisid, nimi — nimesid, juure — juurde* jne.), ja lühedus ei ole mitte alati keeleilu kriteerium. Tähtsam kui lühikesed vormid on oskus mõtet lühidalt, koondatult väljendada" (EKirj. 1923, 187). Samuti: „selgus *(joonde)* on tähtsam kui lühemus *(joone)*" (EK 1933, 189). Ilu p. kohta tsiteeritagu: „Et kahe käände (omast. ja osast.) ühtesattumise eest hoida ja et lausele suurejoonelisemat rütmi anda, tuleb võimalikult vähe tarvitada n. n. lühendatud mitmust" (lk. 24). — „Et ära hoida asjata pikki ja inetult kõlavaid vormisid" (lk. 26).

Oma rohketes lühemates õigekeelsuslikes sõnavõttudes on S.

rõhutand eriti pedagoogilist p-t. S. arvates keel peab olema: „hõlpsasti kõigile õpitav, mis oma avaldusvahendite rikkuse ja painduvuse, lihtsuse, selguse ja täpipäälsusega mitte üksnes kunstnikkude, vaid ka õpetlaste, praktiliste elu tegelaste ja muude kodanikkude nõuetele vastab" (EK 1922, 110; vt. ka EK 1923, 185). Tähelepandav ja uudne on see, et S. rõhutab ka mittekunstnikkude nõuete arvestamist keeles, vastupidi Aaviku ja teiste artistilisele seisukohale, mis arvestab peamiselt kirjanikke. Lihtsuse ja pedagoogilisel p-l hülgab S. näit. lühemad partitsiibid, sest et neid ei saa järjekindlalt tarvitada kõigist sõnadest (EK 1923, 185—187). Samal põhjusel on S. ka i-superlatiivi vastu, kuna selle „reegel on teatavasti saanud üheks liigseks meie grammatikat raskendavaks peatükiks", ja soovitab kirjakeeles enam tarvitada komparatiivi superlatiivi tähenduses: „See on *suurem* maja, mida ma iganes näinud", mis on „üks sammudest meie vormistiku lihtsustamiseks" (EKirj. 1937, 42—43).

A. 1933 kirjutab S. „Meie keelelise elu väljavaateist ja sihtjoontest": „Tarvis meil pole niivõrra erandite kaotamist, murdeliste sugemete ja teisendite väljarookimist, soome sõnade hulgalist kahmimist, võõrkeelte eriomastele sõnadele eesti vastete sadade kaupa ettevabritsemist (mis ju tekkinud teatavaist tõlkimistarvetest), olevate keelekujude asendamist uutega ja viimaste vahetamist mõni aasta hiljem jällegi uutega, vaid tarvilik oleks:

1. enam arendada ja süvendada nüüdisaegse eesti keele omade sugemete ja kombineerimisvõimete tundmist,

2. toetada ja teritada tarvitajaskonnas keele, peamiselt ühiskeele loomupärast tunnet, nn. keeleinstinkti, mis ju kõigi rahvuskeelte korra arenemist ülimalt määrab,

3. keele tarvitamises kasvatada mõõdutunnet (et liialduste ja „vastuoksuste" eest põigata) ja arendada ning peenendada head maitset,

4. edustada keeleelu üldiste seaduste paremat tundmist" (EK 1933, 71).

Samal aastal avaldab S. oma teoreetilised vaated õigekeelsusele ja keelekorraldusele kirjutuses „Meie keele korraldamise põhimõtteist ja nende kohaldamisest" (EKirj. 1933, 446—454), mis on eesti keele alal viimaseid puhtpõhimõttelisi selle probleemi käsitlusi ja toob mõndagi uut. Aaviku EÕÕ ilmumise puhul a. 1936 avaldab S. pikema õigekeelsusartikli „Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest"

(EKirj. 1936 ja 1937). Neis kahes kirjutuses avaldub S. uuem õigekeelsusseisukoht. Siin näeme kõigepealt S. vaadet reeglipärasuse kohta keeles. S. tunnustab reeglipärasuse ja järjekindluse p-t uute keelendite loomisel ja nimelt pedagoogilise p. huvides. S. ütleb: „Kui olevasse keelepruuki tuuakse lisaks mingit uut korda või senist muudetakse, oleme ju õigustatud nõudma, et uudne kord sisaldaks järjekindlust ja oleks reeglistatud lihtsalt. See tuleks arvesse näit. i-superlatiivi, instruktiivi, järjekindlama i-pluurali või uute oskussõnade kujundamisel. Lihtsuse ja järjekindluse nõue on siis mõistetav mälu huvides; mida mehaanilisemalt fikseerime õpitavat uudsust, seda hõlpsam on meil seda omandada" (EKirj. 1936, 548). Uued keerulised reeglid, mis meie morfoloogiasse on toodud Aaviku uuendustega, nagu lühikese mitm. part-i, i-mitmuse ja instruktiivi järjekindel tarvitamine, on S. arvates „peasüüdlased selle olukorra tekkimisel, et praegu eesti kirjakeeles vigu tehakse ehk enam kui kunagi enne (vt. EÕÕ, lk. V) ja et meil koolides emakeele õpetusel vahest suurem osa ajast kulub mitte vaimuhariduse andmiseks ega keeleoskuse (sõnavara rikkuste, lauseõpetuslikkude ja stiililiste võimaluste tundmise) kasvatamiseks, vaid keele puhtvormilise külje, ortograafia, häälikulise ehituse ja vormistiku keerukuste ja kõnekeele seisukohast võnnuvõõrsuste omandamiseks" (ibid. lk. 548—549). Reeglipärasuse taotlemist võiks S. arvates õigustada ka „puhkudel, kui kirjas või kõnes võistlevaist teisendeist tuleb valida üht (näit. part. pl. *musti — muste*, ill. *juurde — juure* puhul)" (EKirj. 1933, 447).

Seevastu S. eitab reeglipärasuse p. taotlemist neil puhkudel, „kui seisame ühiskeele, s. o. üldkõnekeele ja kirjakeele traditsiooniliste, varemalt kõikumata keelendite vastas nagu *algul, mägestik, joa* (= veekukkumine), *lahja, lihtne:lihtsad, kõlbline, vaimulik, vaimline, kättesaamatu* asi, *austatud* härra, *pelgupaik, nööpauk*, Ivan (e. Johan) *Hirmus, Toomemägi*" (ibid.). Nende asendamisel vormidega *alul, mäestik, juga* jne. S. arvates „meie keelemeestest mõningal leiaks rahuldust tung nähteid käsitleda geomeetriliselt, ilma nüanssideta, kuid meie tegelikule tarvitajale kaotaks keel palju oma elavusest ja mahlakusest, niiöelda lihast ja verest, ta areneks enam ja enam esperantolikus suunas" (lk. 448). S. väidab: „Unustatakse ka, et meilgi Eestis on olemas pikema ajalooga ja kujunenud traditsioonidega ühiskeel, mida juba kõneleb õige suur osa rahvast, et selle õppimine murret kõnelejail — eriti lõuna-eesti keelealal — sünnib oluliselt ikkagi teadvusetult, pikemaaegse praktika alusel... et elavat keelt juhib

suurelt osalt just irratsionaalne loogika, meie nüüdisaegsele grammatilisele käsitlusele sagedasti tajumatu seadusepärasus ja süsteemsus, mis meid kõnelemisel või idioomi õppimisel palju kindlamini juhib kui teadvuses olevad reeglid" (ibid.).

Meil seni valitsend otstarbekohasuse p-t nimetab S. teoreetilise e. grammatilise e. intellektuaalse otstarbekohasuse p-ks. Sellele vastu seab S. esimeses kahest ülalmainitud artiklist tegeliku e. psühholoogilise otstarbekohasuse p. (lk. 448). Viimase p. seisukohalt on „paremad „reeglipäratud" keelendid *õlut* gen. *õlle, moodne* gen. *moodsa, algul, kellegile, au* part. *au, kurat* gen. *kuradi, paras* pl. *parajad, üks* p. pl. *ühtesid, looma—lõin, treima—treitud* jne., sest neid palju vähemini tarvitseb hakata oma teadvusse suruma, kuuleme neid ju oma ümbruses lapsest saadik, neil on juba oma koht meie keelelises alateadvuses. Neid alal hoides säästame jõudu tähtsamaiks vaimlisteks pingutusteks" (lk. 448—449; vt. ka EK 1923, 117). Samal põhjusel soovitab S. normida ka *pale* gen. *pale, hülge* gen. *hülge, kõrbe* gen. *kõrbe*, sest „see säästaks keelemeestel ja õpetajail tulevikus paljugi tüli ja tuska", kuna *pale — palge, hüljes — hülge, kõrb — kõrve* „nõuavad korra õppimiseks kasuta jõukulutust" (EKirj. 1936, 555). Samuti arvab S., et kui „kirjakeeles lubaksime või normiks seaksime *kaan, küün* (?), *laan, lään* (pro *kaas, küüs, laas, lääs*), ... vabaneksime vist jällegi ühest suurest vigade karist ja grammatika meil muutuks lihtsamaks" (ibid.).

S. väidab: „See psühholoogilise otstarbekohasuse printsiip oleks ligidalt seotud ka rahvakeelsuse põhimõttega" (EKirj. 1933, 449). Teises artiklis ütleb S., et tarvitajaskonna psühholoogiaga, s. o. otstarbekohasusega on „lahutamata ühenduses ka rahvakeelsus" (EKirj. 1936, 474). S. ütleb: „Rahvakeelsust muidugi ei tuleks kirjakeeles mõista mingi murde või murrakrühma, vaid ühiskeele uususe mõttes" (EKirj. 1933, 449). Nagu sellest seletusest kui ka ülaltoodud näiteist on näha, esindab S. oma psühholoogilise otstarbekohasuse p. nime all ühiskeelsuse p-t, mida S. soovitas juba „Tegeliku eesti foneetika algetes". S. on selle p. nimetand psühholoogilise otstarbekohasuse p-ks seepärast, et S. järele ühiskeele traditsionaalsed vormid on ilmekamad ja mõistetavamad võrreldes teoretiseeritud ‚grammatilise otstarbekohasuse' vormidega. S. ütleb näit.: „Sõnakujude ilmekuse ja mõistetavuse, seega siis psühholoogilise otstarbekohasuse nimel on kirja- ja ühiskeeles parem tarvitada vorme *igasid. nisasid, isasid* pro *igi, nisi, isi*" (EKirj. 1933, 450).

Samuti: „Kuna keel on ühiskondlikus elus ülimalt tähtis tegur, peame igaüks seda kõneldes ja kirjutades valima niisuguseid märke, mis suuremale osale on tuttavad, mille mõistetavuses on kahtlusi minimaalselt, millel on ka kujukust ja väljendusvõimet, omadusi, mida iga nõudlik keeletarvitaja ja ilukirjanik eriliselt hindab. Enam kui oma muutmistabeleid ja muiste jõus olnud häälikuseaduste vormeleid peame meiegi keelemehed nüüdse keelekorra juhtimisel ja arendamisel arvestama kõnendi praegust elu ja arengut määravaid tegureid" (ibid.). Sellel p-l S. eelistab veel *keeda, mägestik, tegutsema, sigatsema* (nagu *vagatsema*), *tervis* (lühikese *r*-ga) pro *kiia, mäestik, teotsema, seatsema, tervis* (pika *r*-ga) (ibid. lk. 450).

Artiklis „Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest" ütleb S. olevat keelendeid ja seisukohti hinnand „oluliselt kolmest vaatenurgast: rahvakeelsus, tegelik otstarbekohasus ja keeleelu spontaanselt juhtivad seadused" (EKirj. 1937, 216). Nagu ülemal nägime, tähendavad S. rahvakeelsuse ja tegeliku otstarbekohasuse p. peamiselt ühiskeelsuse p-t; seega on S. üldiselt jäänd püsima oma alguses võetud seisukohale. „Rahvakeelsuse ja ühiskeele nimel" pooldab S. samas artiklis näit. *küpse* pro *küps* (EKirj. 1936, 510). S. väidab ka ise: „Need kolm on teatavasti üksteisega kõige tihedamalt seotud, võrsuvad lõpuks samast kännust" (ibid. lk. 216). S. arvates: „Need kolm seaduvad teravalt vastu juhiprintsiibile keele arenemises ja arendamises, s. o. üksikisiku kas logitsistlikule korraldamisele ja puhtmõistuslikule süstematiseerimisele või isiklikust maitsest, meeldimustundest, sümpaatiast ja tujust olenevast suunavõtmisest, mis kõik sihivad risti vastu ja on vaenulikud laiade hulkade või kitsama eliidi keeletarvituses toimuvale spontaansele arengule ja arendamisküsimustegi kollektiivsele ja parlamentlikule läbiarutamisele, seega siis üldse vabaduse põhimõttele keeleelus" (ibid.).

S. ütleb olevat püüdnud „näidata, kuidas talitab meie rahva sügavamate kihtide, kust kõik oleme võrsunud, keel ja keelepruuk maa laiemail aladel ja missugused tarvitusviisid on võistluse korral kõnekeeles loomulikult, iseenesest levinemas ja missugused taganemas." (ibid.). Viimane mõte tähendab rahvakeele tendentsi p. tunnustamist, vrd. ka ülemal „kõnendi praegust elu ja arengut määravaid tegureid." Rahvakeele tendentsi p-t esines juba ka S. varemates sõnavõttudes. Näit. S. eelistab murdeis levivat uuemat konstruktsiooni *oli terve aeg haige* vanemale paralleelväljendile *oli terve aja haige* (EKirj. 1923, 84; vrd. ka *varsti* EK 1924, 109). *õlg~õla* puhul ütleb S.: „Tüüpi *õla*, gen., part. *õla* kaitseks võiks aga esi-

tada asjaolu, et see hilistekkinud teisend on mingisugustel põhjustel väga eluvõimeline ja levinemishimuline ... Seesuguseid eriliselt levinemisvõimelisi keelendeid tuleks aga võimalust mööda kirjakeeles sanktsioneerida, kui nende vastu pole ette tuua mingisuguseid kaaluvaimaid etteheiteid otstarbekohasuse seisukohast" (EK 1924, 112; vt. ka *pale — palge* ibid. lk. 113).

Rahva- ja ühiskeelsuse asemel tarvitab S. mõnikord sõna kõnekeelsus, mille põhjal S. eelistab näit. *täpne, täpse* pro *täppis, täpsa* (EKirj. 1936, 508), *joosta* pro *jooksta* (samas lk. 511) ja lubab ühes Aavikuga *‚varem on seda juhtunud'* pro *varemini* (ibid. lk. 508). Tähelepandav on eriti ka haritlaste kõnekeele tunnustamine: „Hääldusliku mõnususe ja haritud kõnekeele nimel eelistame teoretiseeritud „inimessoole", „inimeshingele" jne. kujusid *inimkond* või *inimsugu, inimhing*" (ibid.). Haritlaste kõnekeelega opereerib S. ka süntaksis (vt. objekti puhul EKirj. 1937, 101—102).

S. tunnustab täiesti ka kirjakeele traditsiooni p-t ja asub samal seisukohal kui Kettunen (vt. alamal lk. 122), väites traditsiooni kohta: „siin üldse lubatagu muuta ainult kaaluvail põhjusil" (EKirj. 1936, 508). Sellepärast eelistab S. näit. *niivõrd* pro *niivõrt*. Ka paremate kirjanike keelt arvestab S. õigekeelsuses, nimelt süntaksis, näit. objekti küsimuses (EKirj. 1937, 102).

S. ei pea ortograafilisi, häälikulisi ja paljusid morfoloogilisi õigekeelsusküsimusi nii tähtsaks kui meie tegelikud keelekorraldajad ja kirjakeele hooldajad. Olulisemaks peab S. süntaksi õigekeelsust. S. kirjutab: „Kui pea kõigi häälikuliste (näit. *eile ~ eila, ... tähelepanu ~ tähelpanu, lainete ~ lainte* jne.), ortograafiliste ... ning paljude morfoloogiliste ... (*hirmust~hirmsat, merde~merre, paljuid ~ paljusid* jt.) küsimuste puhul on ühe või teise keelendi väärtus keele väljendusliku ülesande seisukohalt kas võrdne või vaieldav, otsustaja subjektiivsest maitsest või puhttundelistest imponderabiiliaist olenev, ... siis siin, lauseehituse ja stilistika vallas, tegeleb praktiline keeleteadlane juba palju ilmsemate väljendusväärtuste erinevustega, kuigi nimelt siin vahed hea ja kurja, piirid „vea" ja „õige" vahel iseenesest on palju hämaramad, sageli ainult osavamale keeletarvitajale märgatavad või aimatavad. Kuid siinap seisabki keelemees kõige tänuväärsemal tööalal, toetades keeletarvitaja keeletunnet, teritades stiilimeelt, võistlevate, kõrvu esinevate konstruktsioonide võrdlemise ja analüüsimise teel väärtusi selgitades ja kätte näidates teisendite sisulisi vahesid ja stiililiste valööride esinevusi" (EKirj. 1937, 35—36).

Kirjakeele rikastamisel peame S. arvates „abi otsima esiti endalt, kasustama juba olevat ainest kirja- ja ühiskeeles, otsima lisa murretest või, kui sealt ei leia, uut looma, sealgi aga tugenedes eestilisele mõtteviisile, silmas pidades keele senist ehitust. Alles siis, kui tõesti omal jõul ei suudeta, võiks pöörduda ka sugukeelte poole" (EKirj. 1936, 471). Tähelepandav on see, et S. peab täiesti vastuvõetavaks ka Aaviku kunstlike tüvede ja tunnuste loomise põhimõtet, väites: „kui seda igapäev teeb rahvas, muidugi üksikute liikmete kaudu — ometi mitte ei millestki luues, vaid olevaist idudest edasi arendades — miks ei tohiks seda teha siis üksik, keeleteaduslikult koolitatud haritlane?" (EKirj. 1936, 476). Seevastu ühe morfoloogilise kunstliku uuenduse puhul *(tegemaks)* on S. teisal öelnud: „Enam haritud ja uhkeile rahvaile on meil praktiseeritav keelekorra kunstlik muutmine uskumatu. See on otse balkanlik enda alahindamine, kui me olevat olukorda keeles ei austa" (EK 1933, 188).

S. on meil esimene õigekeelsusega tegelend lingvist, kes on täiesti vaba keeleõpilisest vaatepunktist (vt. näit. EKirj. 1936, 437, 474 ja 551).

b. O. Loorits.

Oskar Loorits taotleb oma „Eesti keele grammatikas" eeskätt süsteemi- ning reeglipärasuse ja järjekindluse p-t: „enam systeemi meie keelde, enam yhtlust ja järjekindlust! lahti neist lõpmatuist erandeist ja erinevusist, mis hoiavad kammitsais me keele! . Ohverdagem selleks kas või oma pisikesed harjumusedki ja õppigem ymber yht-teist, kui seda vaja" (lk. XI). L. arvab, et: „kultuurkeele arenemisele ongi just suurimaks kammitsaks need lõputud reeglite ja erandite rägastikud" (lk. 44). Keelelise allikana ütleb L. oma grammatika normide koostamisel olevat pidand silmas kõiki murdeid, ja eriti ka „meie parema kirjanduse keelt ja rehkendet selle kui yhe mõõduandvaima teguriga" (lk. XII). Grammatikas esinevate uuenduste kohta ütleb L.: „kui autor on pidand soovitama muutusi endises kirjakeele nii-ytelda keemilises koosseisus, siis on ta ka sääljuures toetund alati elavate murrete või kirjakeeles juba leiduvate ainete eeskujule — ja sedagi aina systeemi, yhtluse ja järjekindluse nimel" (lk. XII). Tähtis on L. grammatika koostamisel veel see, et see on teatud määral kollektiivse töö tulemus. Töö meetodi kohta ütleb L.: „autor on olnud alatises isiklikus kokkupuutes meie parema keele- ja kirjandusilmaga, on kaalund lahtisi kysimusi kollektiivselt, on asund lõpulikule seisukohale harilikult alles ikka pi-

kema nõupidamise järele kaaslasiga, on saatnud isegi veel korrektuurpoognaid arvustamiseks ja seisukoha võtmiseks" (ibid.).

Eelmainitud p-te nimel esitab L. oma grammatikas rea morfoloogilisi uuendusettepanekuid.

Ühtluse p. nimel soovitab L. nn. kahesilbiseks lühendund tüvedes kõigis sõnades ains. part. *-t* liita ains. nom-le, seega *vaagent, numbert, kuulust* (lk. 35); samuti mitm. gen-s alati nom-le *-te*, seega *armaste, akente, kuuluste, vaagente* (lk. 37); lühikese mitm. part. reegli lihtsustamiseks soovitab L. radikaalset uuendust: kõigil ühesilbiseil astmevaheldusega *a-, u-* ja *i*-tüvelistel sõnadel fikseerida mitm. part. lõpuks *-e* ja ainult *e*-tüvelistel *-i*, seega *ilme, pikke, poege, härge* (lk. 41).

Peale selle tunnustab L. ka ilu p-t, mille põhjal soovitab allatiivis *-lle* tarvitamise jätta individuaalseks stiilivabaduseks, nii et vastavalt rütmile ei tarvitseks kaasrõhuline olla mitte ainult kolmas, vaid ka näit. neljas silp (lk. 46—47); L. lisab, et *-lle* „konventsionaalne yldkeel võib jätta ka hoopis kasutamata" (lk. 47). L. peab banaalseks vorme *kirjutud, armastud* (lk. 83) ja esteetiliselt ning praktiliselt väsitavaks vorme *kirjutatakse, uuendatakse*, eelistades *-tet, -tetakse* (lk. 82—83), ka *-t, -d* pro *-tud, -dud* järjekindlalt (lk. 90). Ilu p-l on L. nõus elustama ka i-minevikku ja nimelt järjekindlalt kõigis mitmesilbilistes sõnades (lk. 84).

Lühemuse ja ilu p. poolest ei rahulda L-t d-mitmus kui „tyytavalt liig pikk ja rytmitu, energiatraiskav" (lk. 58). Kuid vokaallõpulise mitm. part-ga sõnadest peab L. i-mitmuse moodustamist õigusega liiga keeruliseks, et seda vastu võtta kirjakeelde, ja soovitab selle asemel nn. koondelist d-mitmust *(poegele, lindele)*, mis moodustub eranditult ühtlaselt kõigist tüvedest (lk. 58—61).

Selguse p. pärast ei poolda L. uuendust *kirjuta* pro *kirjutada* (lk. 87), ka *kirjutud* pro *kirjutatud*.

L. argumenteerib ka loogilise p-ga, väites nagu H. Põldki: „ei tohiks kuidagi ytelda *edasi sõites muutus mets tihedamaks:* see tähendab, et mets sõitis edasi" (lk. 149).

Kirjakeele teadlikku ja kunstlikku arendust põhjendab L. järgmiselt vaate vastu, mille järele „rahvas teeb keelt": „muidugi rahvas teeb keelt, aga ainult oma tarbeile vastavalt, ja kes massi tarbeist rahuldub ega kyyni neist kõrgemale, seda rahuldab teadagi ka massi keel täielikult. Kuid kellel on ja kes tahab väljendada enamat ja paremat kui mass, sellel on vaja ka paremaid väljendusabinõusid ja see jõuab paratamatult keele väljendusvõimete kultiveerimiseni. Ime-

lik ongi, miks tohiks siis ainult mass arendada keelt, kuna nõudlikum intelligent seda teadliikult mitte ei tohiks teha!... kirjakeel on ka omaette iseseisev ja orgaaniline murre, mida tarvitab intelligents, ja selle murde arendamine on samuti õigustet tema tarvitajate poolt nagu muudegi murrete. Aga kirjakeele kui rahva harituimale kihile omase murde nõuded on loomulikult palju suuremad muude murrete nõudeist, ja et neid nõudeid kuidagi viisigi rahuldada, oleme jälle paratamatult kohustet kasutama k õ i k i võimalikke abinõusid, oleme kohustet arendama selle murde (s. t. kirjakeele) äärmise väljendusvõimeni" (lk. 174). L. ütleb: „Vähenõudlikule vähenõudlik keel, massile massi keel, aga kultuurilisele ja stiilitundelisele e e s t i i n t e l l i g e n t s i l e k a s t i i l n e k u l t u u r k i r j a k e e l!" (lk. 175). Selles ilmneb teatav a r i s t o k r a a t l i k p.

Nõuded, mida kultuurkirjakeel peab täitma, jagab L. kahte liiki: 1) g r a m m a t i l i s - l o o g i l i s e l t kirjakeeles peab valitsema lihtsus, täpsus, selgus, lyhidus jne. = otstarbekohasus, järjekindlus, yhtlus, systeem; 2) k u l t u u r i l i s - e s t e e t i l i s e l t kirjakeel peab olema ideaalselt väljendusvõimeline, sisukas, värvi- ja varjundirikas, piltlikult ilmekas, lopsakas, sääljuures omapärane, eufooniliselt kõlav, ilus jne." (ibid.). Selles avalduvad järgmised õigekeelsusp-d: lihtsuse, selguse, lühemuse, järjekindluse ning süsteemipärasuse, ilu ja o m a p ä r a s u s e p.

Keele rikastamise alal peab L. tähtsaks uute tüvisõnade hankimist vanemast kirjakeelest, murdeist, sugukeeltest ja kunstliku loomise teel (lk. 100—101).

Hiljem on L. kõige tähtsamana rõhutand i l u p-t. L. peab kunstiväärtusliku keele esimeseks nõudeks: „e n a m e n e r g i a t meie jõuetusse keelde!" (L. 1928, 30). Sellelt seisukohalt L. eelistab ill. *ajju, lihha* pro *ajusse, lihasse* kui „hookamaid". L. nõuab: „r o h k e m r ü t m i ja r õ h u v a h e l d u s t! See on eesti keele kategooriline imperatiiv, s e l l e k s pole ükski abinõu liig palju" (ibid.). L-ki leiab, et meie „rõhu monotoonsus ja ilmetus on masendav", ja eelistab seepärast nagu Aavikki võõrsõnades võõra rõhu säilitamist (ibid.). Ilu p-l („enam helisevat kõla!") eelistab L. veel näit. *käsitella* pro *käsitleda, eritelu* pro *eritlus, kanneldai* pro *kanneldaja.* Edasi nõuab L. „enam graatsiat ja painduvust" keelde (ibid. lk. 31), soovitades *olnuvat* pro *olevat olnud, olnuksin* pro *oleksin olnud* ja *olemaks* pro *et olla* (ibid.).

Kuna L. oma grammatikas taotles äärmise konsekventsusega reeglite lihtsust, on ta nüüd muutnud oma seisukohta (nagu ka i-mitmuse suhtes) ja seab ilu kõige tähtsamaks keeles, ta ütleb: „keele ilu on siiski tähtsam kui kirjakeele traditsioonid, ja keele ilu nimel kas või purustagem närused normid, ärgem ainult ohverdagem keele väljendusvõimet reeglite lihtsuselle!" (ibid. lk. 30—31).

c. E. Muuk ja J. Mägiste.

Keeleõpetuste ja VÕS-u autor Elmar Muuk esindab kõigepealt kirjakeele enamusp-i, valides „võistlevaist rööbasvormidest need, mis keeletarvitajate hulgas kõige laiemal määral on tunnustatud ning tarvitusel" (EKÕ I, lk. V). Teiseks hindab M. traditsiooni samal p-l kui Kettunen (vt. alamal lk. 122): „iga pisem uuendus eestigi keeles, sellest hoolimata, et ta kirjakeelena lõpulikult ei ole fikseerunud ja ta tarvitajate hulk on võrdlemisi väike, nõuab siiski energiakulu tuhandeilt kirjutajailt, kõnelejailt ning kuulajailt-lugejailt. Teadvus sellest tõsiasjast sunnib ettevaatusele uuenduste esitamisel, sunnib kaaluma, kas soovitatav muudatus pakub sellevõrra paremusi, et tema läbiviimine tasundub. Nõuab ju iga uue asja õppimine energiakulu, kuid sel jõukulutusel on mõtet ainult siis, kui õpitav aine pakub õppijale mingi tunduva paremuse, kui temaga kaasas käivad pahemused ei ole liiga suured" (EK 1926, 59). Seega tunnustab M. ka pedagoogilist p-t.

Edasi tunnustab M. otstarbekohasuse p-t (vt. EK 1926, 67), mille all M. mõistab esmajoones selgust ja lihtsust. Selguse p-l eelistab M. näit. *keelde* pro *keele* (EKÕ I, 59). Lihtsuse all mõistab M. peamiselt süsteemipärasust ja järjekindlust. Sel põhjal eelistab M. näit. *raudset* pro *raudist* (EKÕ I, 73), *laskis* pro *lasi* (EK 1924, 30). Lihtsuse ja pedagoogilisel p-l ei pea M. soovitavaks ka *t, tet*-partitsiipi (ibid. lk. 107). Selgust ja ilmekust peab M. tähtsamaks kui lihtsust: M. pooldab sõnades *otstarve — otstarbe, kõrb — kõrve* astmevaheldusliku käänamist, väites: „Et sarnane sõnade muutmisviis on keerulisem, ei tarvitse tulla arvesse, sest sünnipärasele, emakeeles üleskasvanud eestlasele ei ole selles keerulisuses midagi ülepääsmatut; muulasi me ei tarvitse aga siin arvesse võtta (EK 1925, 13).

M. arvestab ka ilu p-t, väites: „Tohiks olla lubatav teatava määrani, kus otstarbekohasus selle all tunduvalt ei kannata, kirjakee-

lekorraldusel arvesse võtta ka kõlalise paremuse ja mitmekesisuse nõudeid" (EK 1925, 17).

Et M. ei ole ühe kindla p. esindaja, seda näitab järgnev tsitaat: „kuna otstarbekohasus ei ole ainsaks kirjakeele korralduse põhimõtteks, siin tuleb arvestada ka kirjakeele traditsiooni, rahvakeelsust, teataval määral (kui eelmised tegurid ei takista) ka kõlalist eufooniat jne., siis ei ole analoogilisedki keelendid alati soovitatavamad kui neile vastavad häälikuseaduslikud" (EK 1925, 19). Seega arvestab M. ka rahvakeelsust.

Keelearenduses tunnustab M. ka ‚kunstlikku' keeleloomingut, pooldades põhimõtteliselt kunstlikku sõnade loomist ja morfoloogilist uuendust *tegemaks* pro *et teha* (EK 1927, 114—115).

Julius Mägiste esindab literaarset vaatepunkti: tsiteerides Setälä ja Vossleri vastavaid mõtteid väidab M.: „Kirjanikul olgu kirjakeele suhtes öelda viimane sõna, hääliksäädusi ja muud keeleajalugu arvutav keeleteadlane või keelemees peab talle ainult toeks olema keelematerjali pedagoogilis-metoodilisel korraldamisel ja selle kirjaniku loodud ideaalkeele hulkadele kätteõpetamisel. Niisugune ideaalne kirjaniku ja keelemehe koostööst sugenend eesti grammatika võib meile anda lõplikult fikseerund stiilse kultuurkirjakeele" (Keelekultuur I, 22).

M. hindab ka lühemust, eelistades *kolmesilbine, tõenäone* „pika line-lõpu vältimiseks" (EK 1936, 141) ja tunnustab ilu p-t, väites: „Keelt ta ideaalses täiuslikkuses tuleb võtta ikkagi kunstilise väljenduse vahendina (yksiksõnad on vaid grammatikate ja leksikonide abstraktsioonid), kas häälestunult kõneleja sõnas või paberistunult kirjaniku sule all, ja niisugusel korral on ilul otstarve täita. Olemaks selle kõrge otstarbe vääriline, peab keel laskma end mõõta ilumõõdupuuga" (Keelekultuur I, 20).

M. kiidab heaks Looritsa grammatika „reeglikindlustamise", kuigi ta teab, et see sünnib „mõnikord mõnd lõtva traditsiooni murdes ja nõudes mõne „pisikese harjumuse" ohverdamist keeletarvitajalt" (ÜI 1923, 132). M. näeb pahet ka uuendusliku keele reeglikeerulisuses: „Sest eriti kirjaliselt õpitav keel, nagu seda on uuenduslik keel, peab olema kergõpitav, muidu temal on vähe tulevikulootusi" (EK 1936, 149). Siin toetub M. pedagoogilisele p-le, mida ta varem sugugi ei tahtnud tunnustada, väites: „Kui uute vormide toomine keelde teeb õppimisel raskusi, siis ei tarvitse seda arvesse võtta, sest „inimene peab õppima kuni surmani" " (EK 1927, 152). Samuti: „Kui

miski keeleline nähe ei lase end kohe yhekorraga reeglistada, siis kuuldub väidetavat, see polevat otstarbekohane. See on liigne ja tarbetu vastutulek kooliõpilasile. Sest emakeelt ei õpita lõpuks ikkagi grammatikareegleist, vaid ymbrusest ja juba aastaid enne lugemisoskust ja keelemeeste poolt säetavate reeglite tajutavust" (Keelekultuur I, 18).

9. Eesti õigekeelsuspõhimõtete ülevaade.

Eesti õigekeelsuse ja keelekorralduse küsimustega hakati tõsisemalt tegelema alates „Beiträge'de" päevilt. 19. sajandi esimese veerandi keelemehed taotlesid üldiselt rahvakeelsust, kuid mitte puhtal kujul: nende eesti keele ideaaliks oli mingi harituma eestlase keelepruuk, see oli omas mõttes aristokraatlik p. (Rosenplänter, Masing). Teised rõhutasid rahvakeelsuse kõrval enam kirjakeele traditsiooni p-t (Luce, Hirschhausen). Valjemas mõttes rahvakeelsuse p. tõuseb eesti õigekeelsuses esile Ahrensiga, kelle kõrval seda 19. sajandi keskel rõhutavad veel Fählmann ja Wiedemann. Viimase kahe juures võime juba nentida teadlikumat geograafilise p. tunnustamist, kuigi viimast võib märkida ka juba Gösekenil.

20. sajandi algul ilmub hääli, mis nõuavad keele parandamist (Ansomardi, Põdder). Sajandi algul on eriti tähelepandav uue põhimõttena rahvakeele tendentsi p. (ERS-i ja EKS-i tegelaste juures). 19. sajandi lõpul aland keele ühtlustamise ja normimise püüded jatkuvad 20. sajandil (keelekongressid ja hiljem ÕS). Setälä kirjutuse arvele tuleb panna otstarbekohasuse p. teadliku rõhutamise suurenemist. Keelekongressidel kohtame niihästi keeleõpilist, rahvakeele (resp. tendentsi) kui ka otstarbekohasuse p-t.

A. 1912 algab J. Aaviku keeleuuendusliikumine, mis tõstab esile ilu p. Siiski on veel tugevasti märgata ka keeleõpilise p. mõju niihästi Aaviku kui ka teiste keeleuuenduse pooldajate juures (Ridala, Ernits). Keeleuuendajad rõhutavad ka tugevamini eriti lühemusp-i. Aavik toob ühtlasi uued radikaalsed p-d ja meetodid keele ‚kunstlikuks' parandamiseks. Peale ilu p. hakatakse 20. sajandi teisel kümnel enam rõhutama ka omapärasuse p-t (Aavik, Ridala, Veski). Keeleõpiline p. on 20. sajandil eriti tugev H. Põllu juures. Keeleuuenduse põhimõttelised vastased Leetbergi ja Jõgeveriga eesotsas esindavad rahvakeelsuse p. kõrval peamiselt kirjakeele tradit-

siooni p-t. Samade autorite juures esineb esmakordselt teadlikult rõhutatuna literaarne p. Otstarbekohasuse p. tugevam mõju eesti keelekorralduses algab J. V. Veskiga. O. p. saab juhtivaks p-ks eesti keele ‚ametlikus' keelekorralduses ja normimises. Otstarbekohasuse alap-st rõhutatakse eriti selgust, lihtsust ja reegli- ning süsteemipärasust, ka pedagoogilist p-t. Reeglilihtsuse taotluse tipuks on O. Looritsa grammatika.

Uue p. toob A. Saareste ühiskeelsuse p. näol. S. mõjul on viimasel ajal märgata reaktsiooni Veski poolt äärmuseni viidud nn. teoreetilise otstarbekohasuse p. ja kunstliku lihtsuse ja süsteemipärasuse taotlusele. [1])

Üksikute õigekeelsusp-te esinemise ülevaade on järgmine. Keeleõpiline p. on esinend alates kõige vanemast ajast kuni kõige uuema ajani. Selle tüübilisem esindaja on K. A. Hermann. Tugevamal kujul esineb k. p. veel Hurdal, Aavikul ja H. Põllul, osalt ka Ridalal. Peale nende võime k. p. esinemist tugevamal või nõrgemal kujul nentida veel järgmistel autoritel: Arvelius, Rosenplänter, Hirschhausen, Ahrens, Wiedemann, Veske, Eisen, Riomar, Leetberg, Jõgever ja Ernits. Vanemusp-ga opereerivad eriti Hurt, Hermann, Aavik ja Põld. Häälikseaduslikkus esineb õigekeelsuskriteeriumina Aavikul, Ridalal ja Ernitsal.

Rahvakeelsuse p. tugevamal kujul esineb järgmistel autoritel: Ahrens, Fählmann, Wiedemann, Veske, Ridala, Jõgever; osalt ka Põllul, Leetbergil ja Saarestel. Peale selle on rahvakeelsusega argumenteerind veel Stahl, Masing, Hermann, Linik, Riomar, Aavik ja Ernits. R. p-t on rõhutand veel ka J. Sisask, J. Elken [2]) ja R. Nurkse [3]). Rahvakeele enamusp-i esineb selgemini varemaist autoreist Hirschhausenil ja uuemaist Saarestel. Geograafilist p-t esindavad Göseken, Fählmann, Wiedemann, Veske ja Ansomardi. Rahvakeele tendentsi p-t tunnustavad P. Hellat, J. Tõnisson, Jõgever, Saareste ja R. Nurkse [4]). Ühiskeelsuse p-t esindab peagu ainukesena Saareste (vt. siiski ka R. Nurkse, L 1938, 204).

---

1) Eesti 20. sajandi keelekorraldusest on ilmund pikem ülevaade ungari keeles J. Fazekas'ilt: „Észt nyelvmüvelő és nyelvújító törekvések (vt. J. Mägiste retsensiooni EK 1936, 24—27). Aaviku keeleuuendusest annab soome keeles ülevaate L. Kettunen: „Viron kirjakielen uudistus" (Suomalainen Suomi I, a. 1916, 95—107).

2) EKSA VI, 32.

3) L 1938, 44—46.

4) L 1938, 203.

Aristokraatlikku p-t on avaldand Rosenplänter ja Masing selles mõttes, et kirjakeel peab jälgima haritumate rahvaliikmete keelt. Aristokraatliku p-ga sugulased on sellised arvamused, mille järele kirjakeel peab teenima eeskätt intelligentsi ega mitte laiemate rahvakihtide huvisid, s. o. vastand sellele vaatele, mis rõhutab, et eesti kirjakeel olgu ‚rahvakeel', viimast vaadet esindab näit. Tõnisson. Sellist vaadet on rõhutand eriti O. Loorits. A. Oras ütleb: „Eliit on see, kes peab viima keele täielisele arenemisele" (ÜI 1929, 100). Haritlaste kõnekeele on tunnustand õigekeelsuse kriteeriumiks osalt Jõgever ja Saareste.

Kirjakeele traditsiooni ja uususe p-t on rõhutand vanemal ajal eriti Luce ja Hirschhausen ning uuemal ajal Leetberg, Jõgever ja Muuk, ka Saareste. Kirjakeele enamusp-i on rõhutand eriti Jõgever ja Muuk. Literaarse p. tüübilised esindajad eesti keele alal on Jõgever ja Mägiste ning kõige uuemaist autoreist R. Alekõrs [1]). Peale nende on 1. p-t avaldand veel Leetberg, J. Jung [2]) ja R. Nurkse [3]).

Otstarbekohasuse p. tähtsam esindaja on J. V. Veski. Peale selle on otstarbekohasust üldiselt rõhutand veel Reiman, Ridala, Semper, Saareste, Muuk ja A. Kask [4]). Selguse p-t õigekeelsuses on suuremal või vähemal määral rõhutand peagu kõik tähtsamad keelearendajad, eriti Hurt, Aavik, Põld, Jõgever, Veski, Saareste, Loorits ja Muuk. Ökonoomia ja lühemuse p-t rohkem või vähem on rõhutand Grenzstein, Ansomardi, Põdder, Hellat, Aavik, Ridala, Veski, Ernits, Tuglas, Saareste, Loorits ja Mägiste. Reegli- ja süsteemipärasust on taotlend eriti Veski ja Loorits. Sama p-t on rõhutand veel A. Rull [5]), E. Nurm [6]), A. Vaigla [7]) ja J. Ainelo [8]). Järjekindlust on nõudnud eriti Wiedemann, Hurt, Eisen, Jõgever, Veski, Ernits ja Loorits, ka J. Väinaste [9]).

Pedagoogilist p-t arvestavad Grenzstein, Hermann, Ridala, Veski, Saareste, Mägiste ja Muuk, ka E. Nurm, E. Elisto [10]) ja J. Ai-

1) EKirj. 1937, 608—609.
2) EKS-i keeletoimkonna protokollraamat, koosolek nr. 1.
3) EKirj. 1929, 382.
4) EK 1933, 188.
5) EKirj. 1917, 88.
6) EK 1929, 111.
7) EK 1933, 188.
8) EK 1934, 10—14.
9) vt. alamal lk. 199.
10) EK 1930, 44.

nelo [1]). Loogilise p-ga on argumenteerind Hermann, Aavik, Põld, Ernits, Loorits ja G. E. Luiga [2]).

Ilu p. on juhtivaks õigekeelsusp-ks J. Aavikul. Peale A. esineb ilu p. tähtsama õigekeelsuskriteeriumina veel Hurdal ja eriti Looritsal. Peale selle tunnustavad ilu p-t suuremal või vähemal määral veel Grenzstein, Kurrik, Ansomardi, J. Tõnisson, Semper ja Mägiste, teatud määral ka Veski ja Muuk.

Omapärasuse p-t on rõhutand eriti Aavik, Ridala, Põld, Veski, Saareste ja Loorits, ka A. Kask [3]).

Võõrkeelsuse, nimelt fennismi p-ga on motiveerind keelendeid Hermann ja Aavik, ka Kampmann ja Preisberg.

Autoriteedi p. ilmneb eesti keele alal teatud mõttes vanemal ajal saksa pastorite juures, kes kuni Hornungi nn. vana kirjaviisi maksvusele pääsemiseni pidasid eesti keele autoriteediks H. Stahl'i. Autoriteedi mõju võib märkida ka K. Körber'i raamatus „Kleine Ehstnische Hand-Grammatik" (1867), kus autoriteediks peetakse „vana aulist Hupel'it" (vt. näit. lk. 2 ja 16); sama autoriteeti tunnustas ka Luce. Ka Leetbergi juures võime märkida a. p. esinemist. Praktikas on a. p. mõju muidugi rohkem märgata. Kõige saatuslikumaks eesti kirjakeelele on kujunend selle p. järele talitamine keeleuuenduse puhul. Nimelt kujunes keeleuuenduse üle kohtumõistjaks ja selle määrajaks, mis vastu võeti ja mis tagasi lükati, suurema osa ettepanekute puhul L. Kettunen, õigemini K. brošüür „Arvustavad märkused keeleuuendusnõuete puhul". Kahjuks esineb aga selles veel vana keeleõpilise p. mõjutusi ja seal on heaks kiidetud uuendusi, mille paremused on kaheldavad, kuna teised on tagasi lükatud, mida tuleks veel põhjalikumalt kaaluda. Nagu alamal (vt. lk. 127) näeme, on K. ka ise oma arvamisi muutnud õigekeelsusküsimustes ja ka eesti keeleuuenduse ettepanekute suhtes. Muidugi on laiemale publikule, aga ka keelemeestele (vt. E. Muuk EKÕ I, lk. VI) autoriteediks olnud ka „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat" ja viimasel ajal ka E. Muugi „Väike õigekeelsussõnaraamat".

Seega oleme annud ülevaate kõigist eesti keele alal esinevaist õigekeelsuspõhimõtteist.

Lõpuks mainitagu kurioosumina veel kaht omapärast eesti keelekorralduse teoreetikut. J. Rekkand on kirjutand raamatu „Lühikene Eestikeele grammatika mõnede parandustega ja täiendustega"

1) EK 1934, 13.
2) vt. alamal lk. 225.
3) EK 1933, 188.

(Viljandi 1919). Selle raamatu keelekorraldusp-ist annavad aimu mõned tsitaadid: „Keelesid uurida, õppida on meide kohusus, täiendada ja parandada higal õigus, kes oskaks ja jäksaks... Härgu arvatagu, et siin grammatikas liig palju täiendusid ja parandusid oleks tarvitusele võetud; nende puolest on temas veel mõndagit puudumas" (lk. 4). — „Eestikeel on paljuti Saksakeele mõju tegeldusel kujunenud ja selle tõttu ka seal olevaid nõrkuseid ja pealiskaudsuseid enesele omandanud, kuid soovitatav näib olema peaasjalikult pühade kirjade algkuju, se on: Hebrea- ja Hellenikeele kavastikuid eeskujudena ja võrdlustena ka Eestikeele kirjatavas tarvitada" (lk. 5). — „Ka Latini- (Ladina-), Vene- (Russi-), Saksa- (Germani-) ja Eestikeeles ei ole kõik nõnda täieline, et nois midagit parandada vaja ei oleks, nõnda, näit. Eestikeelne nimisõna käände nimetus: sihitavaline kääne ehk sihitusütlevline kääne. Oleks kohasem ehk õietim, kui Latinikeele tarvitatud tolle kohane nimetus casus accusativus, mis tähendab Eestikeelde tõlgituna lange süüdistavline..." (lk. 3).

August Laurij on kirjutand raamatu „Eestlased — Inimsoo ürgisad ja ürgaja keel" (Pärnu 1926). Mis laadi mõtted selles esinevad, seda illustreerigu järgmine tsitaat: „Eesti keele kallal ei tohi vägivalda tarvitada. Ta on — nagu üld-inimsoo Vanaisa oma keel — püha ja sellega üld-inimsoo vara, kuigi rahvad tema väärtust veel ei tunne. Eesti keelel ei ole tarvis sõnu laenata; ta on, nagu põhi ehk eestkeel, puhas veste, s. t. Vee-esete keel (sellest lühendatud lause: Esete ehk Eesti keel), Vanaisa vaimust antud, looduslik ehk logoslik, s. t. logilik keel (natürliche oder götliche, bzw. logische Sprache), ta võib iga sõna tollest segust, mida Vanaisa oma pa'ast rahvastele välja jagas, täie õigusega tarvitada, sest segu osad on Vanaisa keelest pärit. Kui aga segasõnad ehk murded vaheajal äramuudetud on, peab neid enne tarvitusele võtmist puhta veega (w-ga) puhastama, korralikul viisil parandama ja siis Esete keele vaimus tarvitama (näiteks analyse ehk analüüsi asemel analütsi), kuid ainult sel juhtumisel, kui Eesti keel neid vajateb (vaja teeb), on ju mõnedki sõnad orja-ajal unustusesse jäänud" (lk. 78—79).

10. Lauri Kettunen.

Peatüki eesti õigekeelsuse ja keelekorralduse teooria ajaloost moodustavad ka soome teadlase Lauri Kettunen'i vaated eesti õigekeelsusele ja keeleuuendusele, mis leiduvad peamiselt brošüüris „Arvustavad märkused keeleuuendusnõuete puhul", mis sisaldab krii-

tikat kõigi 20. sajandil esitatud uuendusettepanekute kohta eesti keele alal. K. ei jaga Aaviku juhtmõtet, et eesti keel on a priori halb (lk. 10). Kuid sellegipoolest arvab K., et eesti keelel, nagu isegi kaugemale arenend kultuurkeeltel, tuleb keele edu nimel mõnikord traditsioonist taganeda, pealegi, kus „traditsiooni loojad Eestis vanasti suuremalt jaolt võõrad olivad" (lk. 11). Samuti ei pea K. arvates unustama, „et eesti keel iseseisva kulturi keelena alles esimesi samme astub ja peab mõndagi mõistusega kaalutud muutust ja lisa oma kallal sallima, sellesama arenemisjärgu läbi elama, millest teisedki kulturkeeled üle ei ole saanud" (lk. 11).

K. jagab kõik uuendused nelja rühma: 1) kahtlemata tagasilükatavad, 2) kaheldes tagasilükatavad, 3) kaheldes vastuvõetavad ja 4) kahtlemata vastuvõetavad. Kahtlemata tagasilükatavaiks peab K. neid uuendusi, mis sisaldavad kasutut või kahjulikku traditsioonist taganemist. Seega tunnustab K. kõigepealt t r a d i t s i o o n i p-t. K. väidab: „Nõnda tähendab iga kõrvalekaldumine kirjakeele traditsionist, kirjakeele uususest, selle sama töö uuesti tegemist, mis juba kord tehtud ja mis mõistagi kauaaegse ja vaevarikka töö ja harjumuse vili on. Sellepärast on meil õigus ainult t u n g i v a i l põhjustel kirjakeele traditsionist kõrvale kalduda" (lk. 10—11). Seepärast ei poolda K. näit. uuendust *istent* pro *istet*, kuna ilu ei pea K. küllalt kaaluvaks „selle vaevaga võrreldes, mis uute harjumuste omandamine kirjakeele tarvitajaile tähendaks" (lk. 15, vt. ka *-aid~-id* lk. 17, *o* elustusest lk. 21, *nd*-partitsiibist lk. 48, *ea~ää* lk. 81).

Kirjakeele traditsiooni kõrval tunnustab K. ka k i r j a k e e l e t e n d e n t s i. Kuigi K. otstarbekohasuse seisukohalt *-id* pro *-ivad* ei poolda, kuid arvestades seda, et viimaste aastate kirjanduslik harjumus on lühemate vormide poole kaldunud, leiab K., et „vastuseismisest ei oleks, kirjakeele vormikindluse seisukohast, arvatavasti enam kasu" (lk. 49). Ill. *esimesse* pro *esimesesse* kohta ütleb K.: „Kui siingi ainult tänase päeva ettepanek oleks, siis annaksime häämeelega nõu: mitte segadust sünnitada. Aga segadus on juba vallali, ja selle selgnev ots näib nende lühemate vormide poole kalduvat... Sellepärast tunduks nagu ülekohus olevat vastuvoolule enam tuge anda, mis vahest segadusest lahtipääsmist viivitaks" (lk. 49—50, vrd. ka i-superlatiivist lk. 50—51 ja *rütm ~ rütmus* lk. 58).

Kõige tähtsama põhimõttena tunnustab K. o t s t a r b e k o h a s u s e p-t. Otstarbekohane laiemas mõttes on K. arvates „keeleline sünnitus, kui ta ülepää oma otstarbe võimalikult hästi täidab, mitte

paljalt täpipäälsuse, vaid ka üleüldise arusaadavuse, kerguse, ilu j. t. suhtes. Ja seda mitte ainult kuulaja ja lugeja, vaid ka kõneleja ja kirjutaja seisukohast vaadates" (lk. 100—101). Otstarbekohasuse alap-na arvestab K. kõige enam selguse p-t, mille ees peab taganema rahvakeele enamuse pruuk, millel K. arvates on „kirjakeeleliste vormide soovitavuse otsustamisel üleüldse ja radikalsete reformide juures eriti võrdlemisi väikene tähendus" (lk. 23). Selguse p-l ei poolda K. uuendust *kirjuta* pro *kirjutada* (ibid.), ains. part. *aastad* pro *aastat* ja eelistab *meelde* pro *meele* (lk. 28), *kirjutatakse* pro *kirjutakse* (lk. 31), *õnnetuma* pro *õnnetu* ja komp. *õnnetumama* pro *õnnetuma* (lk. 55), *pabereid* pro *paberid* (lk. 60) ja hülgab mitm. part. *rahu, sadu* pro *rahasid, sadasid,* sest et „Miski keelekorraldus ei tohi ometi vormide segiminekut meelega edendada" (lk. 42). Isegi mineviku mitm. 3. isiku lõpu *-id* läbilöömist pro *-ivad* kahetseb K. otstarbekohasuse seisukohalt, kuigi ta ei salga, et *-id* „nagu sulavam ja kergem on" (lk. 48).

Kui kõrgelt K. hindab otstarbekohasust, nimelt selgust, näitab see, et K. ei pea üldse oluliseks seda, kust mingi vorm on pärit, kas murdest, soome keelest või kunstlikult loodud, vaid tähtis on ainult, et keelend on otstarbekohane (vt. *pabereid* puhul lk. 61—63 ja ka *-d* ~ *-t* lk. 25).

Selguse kõrval hindab K. kõrgelt järjekindluse ja ühtluse p-t. Näit. K. peab küll lühemaid impersonaali vorme mõeldavaks verbidest, kus ei ole karta segiminekut, kuid ka seal ei poolda ta neid seepärast, et see jätaks „mingisuguse ebajärjekindluse, grammatilise lohakuse maigu" (lk. 32). Järjekindluse pärast eelistab K. *surematttus* pro *surematus*, kuna ta seob selle *-likkus*-sõnadega. Ühtluse p-l eelistab K. *poisse, vange* pro *poissa, vangisid* (lk. 40). Samuti arvab K., et *nd* ~ *nud*-partitsiibi „kaksikkuju on igatahes asja nõrgaks küljeks" (lk. 47, vt. ka *õe* ~ *õõ* lk. 82, *ai* ~ *ae* lk. 84 ja *rs*-sõnad lk. 86). Järjekindluse pärast soovitab K. isegi *lain, vainlane, kainal* pro *laen, vaenlane, kaenal* (lk. 84).

Edasi mõistab K. otstarbekohasuse all ka lihtsuse ja pedagoogilist p-t, mille põhjal ta näit. ei poolda *t, tet*-partitsiipi ja *lle*-allatiivi. Esimese kohta ütleb K.: „Kuid õppimist nad keeletarvitajalt enamuselt igatahes nõuaksivad, ja on küsitav, kas kasu tõesti jõukulutuse vääriline on" (lk. 35, vt. ka lk. 34 *-tetakse* ja lk. 35 *-lle* kohta).

K. tunnustab ka lühemuse paremust, näit. si-mineviku vormid *kõnelesime, põgenesime, esitelesime, ähvardelesime* „tunduvad

tõesti „lohistavalt pikad"" (lk. 46; vt. ka *esimesse, valgusse* kohta lk. 50, lauselühendustest lk. 66 ja nominatiivsete liitumuste kohta lk. 67). Teisal soovitab K. lühemuse nimel loobumist isegi nii traditsionaalseist sõnadest nagu *õpilane, üliõpilane,* mille kohta K. ütleb: „Ta on aga tarbetumalt pikk, tahaks ütelda, veniv, ja võiks juba seepärast aset anda teisele kujule, mis ennast nagu äärelt pakub", see on *õpilas, üliõpilas* (EKirj. 1920, 317). Kuid oluliseks õigekeelsusp-ks lühemust K. ei pea, vaid arvab, et lühemuse p-le tuleks „nii kui nii väga lühikeses eesti keeles võrdlemisi väikene tähendus" anda (lk. 101).

K. kui moodne lingvist ei omista teoreetiliselt mingit väärtust keeleõpilisele p-le ega keelendite nn. häälikseaduslikkusele, vaid part. *-d ~ -t* puhul ütleb K.: „Paneb imestama, et niisugusele põhjusmõttele maksvust nõutakse. Kui meie tõesti tahaksime keelest kõik vormid kõrvaldada, mis mitte „häälikseaduslikud" ei ole, siis oleks meil ka eesti keeles määratu kasimine ees" (lk. 26). Vrd. ka: „*-aid* ei ole, tõsi küll, häälikseaduste, vaid teiste niisama hääde seaduste, nimelt analogiaseaduste mõjul tekkinud" (lk. 17). Siiski ühel juhtumil on see lingvistidele kui külgesündind p. ka K-s võimust võtnud. Nimelt *ele*-frekventatiivide pööramise määramisel lähtub K. k e e l e õ p i l i s e s t vaatepunktist: „Võiks küll meelespidamist kergendada, kui käesoleva liigi eeskujuks *võidelda* tüüp võetaks, ... Aga peab meeles pidama, et *-el*-silp *võidelda* tüübis rõhutu, kõnes olevates aga r õ h u l i n e on; niisuguses seisukohas oleks aga täishääliku kadu juba iseenesest võõrastav, kuna vormid nagu *otsisklen, kumardlen* ka muidu raskepärastena tunduksivad, nõnda et meie *esitelen, otsiskelen, kumardelen, esitelema, kumardelevat* jne. vormide juurde peame jääma... Konsonantide kohta aga maksab seadus, et r õ h u l i s e silbi järele painduv konsonant n õ r g a s astmes esineb, kui järgmine silp kinnine on olnud, näit. *muld:mullast;* niisama rõhutuma järele *isand:isandast,* aga *rand:rannast.* Järelikult ka: (*võidelda,* aga:) *esitella, otsiskella*" (lk. 44). Nagu aimates etteheidet K. lisab küll: „Meie ei ole siin ainult teoretiseerinud, vaid lõunamurretes ning soome keeles, kust niisuguseid verbe kirjakeelde ammutatakse, elutsevad nad tõesti ka tähendatud kujul, näit. (*pallelda,* aga:) *naaraskella* (soome '*nauraskella*'), *häbendella, joosendella* jne. Et nad ühtlasi keele grammatilisi nõudeid vastavad ja oma järjekindluse pärast ka meelespidamist kergendavad, on meil põhjust selles küsimuses keeleuuenduse voolule kaasa tunda" (lk. 45). Kuid see ei muuda asja sisu. Esmasjoones on K. siin ikkagi teoretiseerind ja alles teises

järjekorras vihjab K. lõunamurdeile ja soome keelele, mis aga kumbki ometi K. enese järele ei ole õigekeelsuskriteeriumid. Alles kolmandas järjekorras mainib K. grammatilisi nõudeid, muide natuke ebamääraselt, ja lõpuks järjekindlust, mis „meelespidamist kergendab". Kuid ometi arutluse algul kõneles selle p. poolt *võidelda*-tüübi eeskujul pööramine (vt. ülemal tsitaadi algust). Keeleõpiline seisukoht on seegi, et K. ei pea *-ta* kui käändelõpu deklineerimist soovitavaks (lk. 54, vrd. ka lk. 81 *ea* ~ *ää*).

Kuid K-l esineb tegelikult veel enam keeleõpilist vaatepunkti, kui seda ta teoreetilise seisukoha järele võiks arvata. Nimelt on K. järjekindluse nõue näit. *ää, öö* ja *ai* puhul tingitud õieti keeleõpilis-etümoloogilisest vaatepunktist, sest praktilist kasu ju sellest „järjekindlusest" ei ole, kui me kirjutame *kainal, lain,* aga *aeg, kaev, koer, poeg,* sest seda, et viimased „ei ole erandid" (vt. AM 84), teavad ainult lingvistid-etümoloogid, kuna lihtsurelikud, kes on harjund hääldama *kaenal, laen,* peavad ikkagi pähe õppima need sõnad, kus *ae* asemel peab kirjutama ja hääldama *ai* ja kus mitte.

10 aastat enne AM ilmumist väljendabki K. selgemini oma seisukohta ja kõneleb otsekohe etümoloogilise järjekindluse p-st: „Isiklikult tahaksin küll visalt *hää, pää* kirjutajate poole hoida, sest etümoloogilise järjekindluse printsiip ei lase midagi tingida" (NE III, 258, vrd. ka AM 81). Samas ütleb K. otstarbekohasuse p. kohta veel: „Meie ei salga, et nimetatud põhjusmõte sagedasti väga tarvilik on, et keele loomulikku elu mitte takistada. Aga siiski on, — ka seda peame tähendama, — kerge näidata, et kõik see ilus kraam, mis vähemalt meil Soomes otstarbekohasuse läikiva lipukirja all tahab käia, säält kaugele kuluks hoida, kus omapärast kultuurikeelt tahetakse soetada, sest et see sagedasti oma järjekindluseta nõudmiste ning võõraste olluste vastuvõtmisega meid kukerpalli kraavi viiks" (lk. 257—258). Nähtavasti on K-ski varemalt teoreetilise lingvistika mõjul juurdund keeleõpiline p., „mis ei lase midagi tingida"; hiljem on võitnud ratsionaalne otstarbekohasuse p., kuigi see ei ole suutnud juurteni välja kiskuda keeleõpilist vaatepunkti. AM-s nimetab K. ise oma vaadet grammatilis-loogiliseks p-ks, kuid samastab selle ise keeleajaloolise ehk grammatilis-ajaloolise p-ga. Raamatu lõpul olevas „Õigekeelsuse põhjusmõtete ülevaates" kirjutab K. keeleajaloolise p. all: „Peab tunnistama, et „teaduslik tõde" isegi hästi uuritud keelte ajaloo kohta kunagi vääramata kindel ei ole, ja et kui hää keeletarvitaja instinkt ja keeleajaloolase nõudmised õigekeelsuse küsimustes vastolusse satuvad, siis saab üle-

pää eelmist kindlamini usaldada. Aga kui keele ajaloo ja elu tundja ühtlasi hääks keele tarvitajaks on tunnistatud, siis võib ta tõesti täit usaldust teenida. Tema ei kõnelekski häämeelega grammatilis-ajaloolisest, vaid grammatilis-loogilisest põhjusmõttest, ilma milleta ühtki rahvamurret ei ole hariduselu tööriistaks, kirjakeeleks, korraldatud, ega saa ka edasi arendada. Tema mõistab normalkeele nõudeid oma instinktiga hinnata, kuid samal korral silmas pidada, et kirjakeele süstem võimalikult ühtlane ja loogiliselt järjekindel oleks, sest et see juba praktiliselt vaadates tähtis on, keele õppimist ja meelespidamist kergendab" (lk. 99—100).

Ilu p-sse suhtub K. eitavalt, väites, et „maitse üle ei maksa vaielda" (AM 76), kuigi ta ei salga, „et ilu nõudeil eesti keele kohta mõnikord teatavad õigustused on (diftongivaesus, lühikeste silpide kordumine)" (lk. 98), ja ise mitmel pool opereerib keelendite ilu ja kõlaga (vt. näit. lk. 35 *tet*-lõpu, lk. 35 *-lle*, lk. 47 nd-partitsiibi ja lk. 61 *pabereid* vormi kohta). Aavikuga polemiseerides ütleb K.: „Olgu veel asi teoretilise *u* ja *o* vahelduse iluga kuidas on, aga praktiliselt on inimene ka ilu suhtes — nagu autorgi tähendab — „harjumuse ori"; näit. kodukoht, kui kuiv ja kare iganes, paistab talle harilikult oma intiimse luulega juba ilusam kui võõras, asugu viimane kui toredal maakohal tahes" (AM 20). K. on eriti nende uuenduste vastu, mis ainult ilu p. nimel tehakse (vt. *-o-* puhul lk. 20). Ühel puhul lähtub K. ise just ilu seisukohast, nimelt i-mitmuse pooldamisel. K. ütleb: „Eesti keeles on sõna järgsilpides ülekaal konsonantolluse käes, ja i-mitmuse läbi saab see kõlaline puudus tuntavalt kõrvaldatud, keele lühemuse poolest võites. Aga kõigepäält on see stiili küsimus, see pakub kirja- ja kõnemeestele avaramaid vormiliste avaldusviiside võimalusi" (AM 56). Seega sama motivatsioon mis Aavikulgi, kelle ilu p-t. K. muidu ironiseerib.

K. on avaldand ka aristokraatlik-literaarsele p-le vastavaid mõtteid: „kui need ‚mõned sajad', kelledele ainult *külbema* soome igapäevasena sõnana tuttav, kõik kirjanduse soetajaid ja tarvitajaid on — kas see ei kaalu peaaegu sama võrra, kui see hulk, kellest murdjagu kirjandusega tegutseb ja päälegi *külbema* sõnast väga hästi aru saab" (EKirj. 1921, 399). — „ettepaneku väärtuse määrab ta tarvituselevõtt, kusjuures on mõõduandvad kõigepäält just meie kirjamehed, mitte rahvamass" (AESA III, 31).

Lõpuks tunnustab K. teatud määral ka fennismi p-i. Näit. nominatiivsete liitumuste puhul ütleb K.: „Kas mitte ainult sellepärast, et soomlane ütleb: *naapurikansa, kansalliskultturi, tosiasia, höyry-*

laiva, sähköraitiotie, reunamuistutus? Seegi on igatahes põhjus, millega maksab rehkendada" (AM 67) [1]).

Uute sõnade loomise asjus asub K. samal seisukohal kui morfoloogiliste uuendustegi suhtes, et tähtis ei ole sõna algupära, vaid otstarbekohasus, tunnustades seega täiesti kunstlikku kombineerimismeetodit sõnade loomisel (vt. lk. 69—70, vrd. ka lk. 77). K. peab väga soovitavaks ka murdesõnade toomist kirjakeelde, kuid „vähehaaval ja niisugusel viisil, et lugeja kannatus enneaegu ei katke" (lk. 72). K. soovitab ise *ahta*-momentaane, leides, et „See oleks keele rikastamine tõsises mõttes, kuigi peame järele andma, et see rikastamiseviis kaunis vägivaldset karva kannab" (lk. 46).

K. õigekeelsusvaated ei ole muutund mitte üksi 1909. ja 1919. vahel, mille jooksul on nähtavasti eriti keeleõpiline vaatepunkt vähemalt teoorias maad annud otstarbekohasuse p-le, vaid ka järgneva aastakümne jooksul. A. 1931 leiame K-l soome keele alal (Saarimaa õigekeelsusõpiku arvustus, Vir. 1931) väiteid, mis otse vastu käivad AM mõtteile. Siin ei hinda K. enam traditsiooni nii kõrgelt kui enne. Kõigepealt on K. seda valmis ohverdama isegi lühemusele, soovitades kirjakeelde *ensimäinen, jälkimäinen* pro *ensimmäinen, jälkimmäinen*, sest „Milleks venitust ja energia raiskamist, kus saab läbi vähemaga" (lk. 121).

Teiseks tunnustab K. nüüd nähtavasti osalt r a h v a k e e l e e n a m u s p - i, millele ta AM-s kõvasti pihta annab (näit. lk. 82 *õõ ~ õe* puhul). AM-s kirjutas K.: „Ühe ja sama hääliku mõttetu kaksikkuju ka tähendatud juhtumistel annab teiste seletusteta kõige parema tunnistuse „enamluskeele printsiibi" tegelikust sündmattusest" (lk. 85, vt. ka ibid. lk. 98). Nüüd ütleb aga K. *lihota ~ lihoa* puhul: „kui eelmine kuju — nagu arvan — kuulub vähemuse kõnesse, siis s e e tuleb tagasi tõrjuda" (lk. 121, vt. ka lk. 123 *luettelo* puhul).

Kolmandaks on K. nähtavasti teisiti suhtuma hakand homonüümidesse, mida ta enne igalt poolt püüdis kõrvaldada, kas või kunstlikult, pidades selgust ülimaks õigekeelsusp-ks. Nüüd ütleb aga K.: „segiminekuid ei tarvitse liiga palju karta... Selguse taotlus on hea, kuid sellegipärast ei või teha nii suurt vägivalda loomulikule keeletundele" (lk. 122).

Üldse rõhutab nüüd K. kirjakeele vabamat, spontaansemat arenemist ja loomulikkust vastandina AM-s taotletud kirjakeele, kohati kunstlikule, reeglistamisele selguse ja järjekindluse huvides (vt. ka K. kirja ÕS-u komisjonile, Keelekultuur I, 69).

---

1) K. suhtumist soome laenudesse vt. alamal lk. 141.

11. Nõukogude Vene eesti enamlaste vaateid.

Nõukogude Vene eesti enamlaste õigekeelsuslikes vaadetes võib märkida kahte suunda. Ühed, arvatavasti peamiselt vanemad, on vaenulised eesti keeleuuendusele ja uuemale keelekorraldusele kui eesti kodanluse nähtele ja asuvad enamvähem vanema traditsiooni p-l, olles seega keelelistes küsimustes konservatiivsed. Näit. „Töörahva tähtraamatus" a. 1922 kirjutatakse pealkirja all „Keelevigastusest": „Keelenarridest ega nende „keeleuuenduse" nimelisest suurest solkimistööst — mida lugejateulgad isegi kui aiglast nähtust asjakohaselt indavad — ei taha me siin kohal üleüldiselt juttu teha" (kaanel 3). Kirjutuse autor hurjutab näit. sufiksite *-nna ja -ism* pro *-ismus* tarvitamist ja peab „juurteni valeks" sõna *kogemus* (keeleõpiline p.).

Teine suund, mida esindavad noored, sümpatiseerib Aaviku keeleuuendusele kui revolutsioonilisele nähtele. Ajakirjas „Noored Kommunaarid" a. 1921 nr. 516 kirjutab Arno Kevade: „On väärtuste ümberhindamise aeg. Suured murrangud sünnivad ka keelelises suhtes. Keel, kui tunnete, mõistete, ideede selgitav ja edasiandev tegur inimeste ja rahvaste vahel, tuleb samuti ümberhindamisele ja parandamisele. Eriti peame seda konstateerima Eesti keele kohta, mis on olnud üks kõige puudulikumaist ja labasemaist keelist. Mõisted, mida endaga kaasa toond suur murrangaeg, nõuavad täpipäälset ja selget edesiandmise võimalusi nii, et ta võimsalt võiks väljendada kogu suure pöördeaja püüdeid, tunge, aateid. Ent Eesti keel omas paplikus väikluses ja rahvuslikus kitsarinnalisuses ei suuda seedi kõiki neid hiigla mõisteid nii suure võimsuse ja täpipäälsusega, nagu nõuab seda aeg ja ta edasitungivad tegurid... Keele rikastamise ja kaunima kõlavuse poole! — see peab olema meie loosung suuril võitluspäevil" (lk. 8). Seega rõhutatakse keele rikastamist ning selguse, täpsuse ja ilu p-t. Edasi nõutakse keelelt lihtsust ja internatsionaalsust (ibid.). Et hoiduda eksisammudest, soovitatakse „pöörata kas või keelemeistri Aaviku juure" (lk. 8).

N. Vene eestlaste seas valitsevat kahte keelesuunda iseloomustab „Edasi" a. 1929 (nr. 7): „Hiljuti oli Moskva Eesti kommunistlises klubis kirjanduse õhtu. Seal oli muu seas jutt ka keeleküsimusest. Terve rida sõnavõtjaid juhtisid selle peale tähelpanu, et meie noored kirjanikud keele alal üleliiga edvistavad ja niisugust „kõige uusimat" keelt püüavad tarvitada, mille sepitsemise kallal sealtpoolt piiri keelenarrid ametis on ning mis laiadele töölistest ja talupoegadest luge-

jate hulkadele mitte arusaadav ei ole, vaid lugejates lihtsalt võõrastust välja kutsub.

Niisuguste arvamiseavalduste peale astus välja aruandja sm. O. Kullerkupp, teatades, et niisugused arvamised „tagurlised olevat" ning kutsus suure paatosega noori üles „võitlusele keeleuuenduse eest", võitlusele „tagurliste vanade vastu", arendades sealjuures „teooriat", et vanade ja noorte vahel käivat kõigi uuenduste pärast alaline võitlus. Noored olevat kõige uue poolt. Samasugune lugu olevat ka keeleuuendusega." Koosoleku refereerija kirjutuse autor ütleb keeleuuenduse kohta: „See liikumine ei ole mitte selle poole sihitud, et keelt normaalselt arendada ja täiendada, vaid sellel liikumisel on marurahvuslised sihid... Asi on seda kentsakam, et need Eesti keelenarrid mitte hulkade jaoks keelt ei sepitse, vaid... kodanlisele koorekihile."

Ootusepäraselt enamlased ei jaga purismi seisukohta, sest „Mis vaenu võiks töörahval olla Vene või Saksa keele päritoluga sõnade vastu" (ibid.).

B. SUHTUMINE LAENUDESSE. VÕÕRSÕNAD JA PURISM.

1. „Beiträge'dest" K. A. Hermannini.

Lääne-Euroopas esinend puristlikud tendentsid ei ole loomulikult puudund ka meil. Eestis on purismile soodsa pinna valmistand eriti mitmel ajal eesti keelde tungind germaani laenud, eriti aga kirjakeele esimestelt sajandeilt pärit jämedad saksapärasused, mis puuduvad rahvakeeles ja mis olid pärit saksa autorite keeleoskamatusest või hoolimatusest. Võitlus germanismidega algab Rosenplänteri „Beiträge'dega", milles taotleti eesti kirjakeelt rajada rahvakeelele. Beitr. 1. vihus (1813) laidab D. Luce seda, et eesti raamatukeeles võetakse tarvitusele saksa keele sõnu, näit. saksa provintsialism *just*, mille jaoks olevat eesti *umbest* (lk. 5). Erilist hukkamõistmist leidis tol ajal eesti kirjakeeles veel laialt tarvitatud artikkel saksa keele eeskujul (vt. Luce samas lk. 5—6).

J. H. Rosenplänteri arvates tuleb keelt arendada keele enda vahenditega, väites: „võõras aine on kas mõjuta või rikub keele omapära, milles peitub keele huvitavus ja kogu varandus (Beitr. III, 54). Võõraid aineid võib kasutada ainult väga vähestel juhtumitel ja alles siis, kui rahva kultuur on saavutand kõrge taseme (lk. 54). R. ütleb:

„Saksa keelest üksi on nüüd üle 400 sõna eesti keeles tarvitusel, mille seas mitte vähe ei ole neid, mis osalt täiesti ilma vajaduseta, osalt teadmatusest, osalt laiskusest, osalt edevusest on tarvitusele võetud. Eesti keele harijate teeneks tuleks lugeda, kui nad need üleliigsed ja saksapärased sõnad jälle keelest kõrvaldavad ja asendavad ehtsate eesti sõnadega" (ibid. lk. 86—87).

Beitr. 4. vihus kirjutab A. Knüpfer: „Püüe eesti keelt puhastada germanismidest... on seda hädavajalikum, et nad veel igapäev sisse tungivad nende provintside saksa soost elanikkude, majateenijate ja poolharitud talupoegade haletsemisväärse edevuse kaudu" (lk. 115). Õigusega peab K. sõna *üks* täielikku kõrvaldamist umbmääräse artikli funktsioonis liiga valjuks purismiks (lk. 116—117).

Beitr. 10. vihus kirjutab keegi tundmatu eestikeelseid teoseid retsenseerides, et isegi silpide viisi tõlgitakse sõnu, vaatamata sellele, et eesti keeles on sageli olemas teisi väljendeid. Samuti tarvitavat üks tõlkija mõnd sõna, mis on moodustatud saksa keele järele, kuigi on olemas ehtsaid eestikeelseid vasteid, mis sama tähendavad, nagu *prius* ja *maht* pro *vabadus* ja *voimus* (lk. 110).

Wiedemanni arvates võõrkeeltest laenamine on kasutu ja hüljatav, kui emakeeles on juba olemas mingi kõlblik sõna (VhGEG VII, 77). W. väidab, et murdesõna sööbib kirjakeelt õppivale eestlasele paremini meelde kui laensõna (ibid.).

„Pärnu Postimehes" kirjutab O. J. a. 1862: „Sellesama kele murre, mis wõeraist keeldest korjatud ei olle, on peakeleks ikka selgem ja kergem, kui koggoni wõera kele sõnna, sest — werri on ikka paksem, kui wessi. — Pealegi ni kaua, kui meie endi kele sesst weel üht tarwitawat sõnna leiame, ei tohhi meie neid wõerast kelest weel mitte kerjata; kus agga jälle ommast warrast sedda ei leia, noh, siis ei jä muud ülle, kui wõera naeale toetada, ja laenates wõlgo tehha" (lk. 234).

J. Hurt kirjutab: „Tuttav asi on, et, kui kellelgi midagi omast käest puudub, siis tema hää naabri käest laenab. Ka keeled lainavad sedaviisi üksteise käest... Sellepärast on Eesti kirjameestel täis õigus, mõnd sõna mõnest võõrast keelest võtta, kui sõna kena ja meile sünnib ja oma keele varaga häste korda ei saa. Aga rikkumata seaduseks laenates olgu igakord esiteks see, et meie mitte asjata ei laena. Aga on niisugune häda kord käes ja meie peame laenama, siis palume tõiseks igaüht, aga iseäranis kirjamehi, teravaste ära kaaluda, kust ja kudas kõige parem laenata" (EPLl 1871, 142).

Esimeseks eesti puristiks tuleb pidada A. Grenzsteini, kes kirjutab: „Meie tahame oma keelt tema enese kännust kasvatada

ja kaunistada, mitte külge poogitud okstega teda raskendada ja üksluiseks teha. Kasvatame meie kõik tarvilised sõnad E e s t i keele sõnajuurtest, siis kinnitame seega oma armsa emakeele elujõuudu tõiste keelte keskes, teeme tema sisemise iseloomu viljakaks ja ta välimise kuju kauniks, kuna võerad sõnad tema ladusa kõnejooksu apraks teevad ja kõnelejale ainult tema puudusi silma ette toovad, tema sisemise võrsumise jõuu kängu panevad ja tema luule võimu vähendavad" (EP 1881, 69—70). Teised tähtsamad põhjused, miks G. on võõrsõnade vastu, on: 1) „Meie tahame Eesti keelt r a h v a l e harida. Võeraste sõnade õige tarvitamine nõuab kõrget haridusejärge, osalt ka võeraste keelte tundmist, mida tervel rahval mitte võimalik ei ole kätte saada... 2) Palju võeraid sõnu on Eesti keele rääkijal väga raske välja ütelda. Sellepärast saavad mitmed sõnad koguni ära rikutud, nagu näit.: katekeskmine või katkismus, tõstament jne. Halva väljarääkimise pärast on Eesti keelel võerad sõnad halvemad kui mõnel teisel keelel. Tahame jälle võeraid sõnu tubliste eestistada (eesti sõnadeks teha), siis ei ole nad õieti enam võerad ega omad, vaid poolvärnikud... 3) M e i l e i o l e v õ e r a i d s õ n u t a r v i s, võime meie enamiste iga õpetuse kohta ütelda... Seda tõendavad mitmed uued raamatud, mis ilma laenuta läbi saanud" (ibid. lk. 73).

Kuid G. ei taha siiski kõiki laen- ja võõrsõnu keelest välja heita, vaid tahab alles jätta need, mis on juba rahvale tuttavaks saand, ja need uued sõnad, mis pole küll päris kõlblikud, kuid on juba tarvitusel (ibid.). Halbadeks võõrsõnadeks, mis tulevad asendada eesti oma sõnadega, peab G. oma „Eesti sõnaraamatus" näit. järgmisi sõnu: *absoluutne, ekspedeerima, abt, aadress, advokaat, akt, aktsia, aristokraatia, atlas, autor, eksemplar, kliima, kompass.* Võõraid kõnekäände võib G. arvates suurema õigusega laenata kui võõraid sõnu (ibid.).

J. K õ r v on laensõnadega keele rikastamise vastu: „Üksnes sell teel, nagu meie vanemad, kas võidetud ehk võitmata, võime meie oma keelt harida". Kuid kultuursõnade vastu K. siiski ei ole (EKmSA 1884—1885, 81—82).

„Sakala" (väljaandja ja toimetaja J. Peet) arvates tohib võõraist keeltest sõnu „ainult häda sunnil nii kauaks laenata, kuni iga pidi kõlbuline sõna oma keelest on leitud, sest et niisugune laen ikka meie keele puhtust solgib" (Sak. 1886 nr. 8). Hiljem seab Sak. meie keele kohta üles põhimõtte: „Ta olgu lihtne, olgu rahvakeel... Näituseks ei saa koolitamata Sakslane oma teaduslisest kirjakeelest põrmugi aru; palju koolivaeva kulub enne ära. Meie keelega ei tohi lugu nõnda olla, meie ei tohi oma keelele talba keskele taguda" (Sak. 1889 nr. 6). Siin

esineb jälle sama motiiv, mida juba Grenzsteinil kohtasime ja mida hiljem korduvalt on tarvitatud, et võõrsõnadest ei saa rahvas aru, aga meie keel peab olema ‚rahvakeel' (vt. ka T. Linik, Meelelahutaja 1885, 269).

Oma haripunkti saavutab eesti purism K. A. Hermanniga, kes arvab, et „Eesti keele loom ei ole mitte nõnda, et tema palju võõrastest keeltest laenatud sõnu sallib" (Post. 1886 nr. 10) ja et „Võõrast keelest võetud sõna on alati tundmatum kui oma keeles sünnitatud sõna" (ibid. nr. 11). H. ei sõdi mitte üksi uute võõrsõnade vastu, vaid tahab keelest kõrvaldada päris vanu omaseks saand laene, näit. *tükk*, mille asemel H. soovitab *pala* (RL1 1898, 49). Sõna *pilt* asemel soovitab H. *kuje* ja *tund* asemel *viiv*, viimase kohta arvab H.: „Tarvitame sõna enne teise sõna kõrval ja seletades, küll ta pärast hakkab niisamuti elama, nagu palju tundmata uusi sõnu on elama saanud. Pääle selle on ta väga ilus riim: liiv, tiiv, riiv, siiv, viiv. See on luuletajale väga sünnis, sest riimivaid sõnu ei ole muidugi Eesti keeles liiaks. „Kui palju sul aega kulub?" küsib üks. „Kaks viiva", vastab teine. Kas see ei ole ilus kuulda?" (Post. 1893 nr. 261). Sõnast *kunst* arvab H.: „Nad võtavad vägise võõra väntsu ja vuraku, sohi värdja ja hulguse, nagu „kunst, kunts" enese keelde vastu. Üsna kahju on, et targad mehed Eesti keeles endid nii värdja nimega peavad rojastada laskma, nagu näru „kunstnik" on. Süda valutab, et ilus imestamise vääriline töö peab „kunstlik" olema, sest „võidiline" ei pidada kõlbama. Üsna meel on paha, et „kunstnik" end mitte „võidlane" ei nimeta, sest „kunstnik" on üsna hirmus sõna, nägu on tal saks ja saba venelane, kokku peab ta Eesti sõna tähendama. See on otse pöörane" (Valgus 1906 nr. 36). Sõnu nagu *seep, palk, tala, parss* ei ole H. arvates niipea võimalik keelest eemaldada, „sest et sääraste juures Eesti oma nimesid kas ei ole, või on need koguni kadunud" (Post. 1893 nr. 255). Samuti arvab H., et väga raske saab olema *härra, proua* ja *preili* asendada sõnadega *isand, emand, neidi*, „ehk see küll väga kiidu väärt ettevõte on" (ibid. nr. 257).

Sõnu *isand* ja *emand* soovitab *härra* ja *proua* asemel tarvitusele võtta näit. K. „Olevikus", kes leiab, „et sõnadel isand ja emand palju südant, palju südamlist tundmust sees on... Saksa sõnad herra ja proua ei ole mitte niisugusest perekondlikust mõttest välja kasvanud. Nemad võivad küll auupaklikud olla, aga seda südamlikku soojust, seda perekondlikku tundmust nendes ei ole, mis Eesti sõnades isand ja emand nii selgeste meie vastu astuvad". K. põhimõte on: „Kui meie oma emakeelt tarvituseta võõraist sõnadest puhastada ette võtame, siis

tehkem seda kõik ja täielikult" (Olevik 1886 nr. 44). Viimaseid ettepanekuid *härra, proua, preili* kõrvaldamiseks keelest tuli a. 1935 Kullamaa Haridusseltsilt (EK 1935, 95). Päris vanu laene tahab keelest kõrvaldada ka keegi *Ma* (UA 1902 nr. 114), kes tahab välja heita näit. sõnad *pruukima, rääkima, määrima, trehvama, pood, hoov, reis* jne., „mis midagi muud ei tähenda kui: tarvitama, kõnelema, võidma, sattuma, kauplus, õu, teekond jne."

2. 20. sajand.

20. sajandil ilmub juba hääli, mis kõnelevad laenude poolt ja puristlike tendentside vastu.

K. Leetberg ütleb: „Keele vägi ja tugevus ei näita ennast mitte selles, et ta kõik mis võeras on, enesest eemale tõukab, vaid selles, et ta võerast omaks teha jaksab. Kust meie teame, et *tund* Saksa keelest võetud on? Ainult sellest, et meie Saksa keelt mõistame; liht Eesti keele tundjale on ta niisamasugune keelesõna kui teised kõik... Õige Eesti mees räägib oma keelt nõnda, nagu ei oleks teisi keeli maailmas olemasgi" (EPTEl 1904, lk. 77 alamärkus). Teisal räägib küll L. võõraste sõnade, mida keel ei jõua seedida, sissetoomise vastu (EKSP 1908, 53). Sõnajärje kohta ütleb L.: „Ütleme, et olekski meie järjekord saksa keelest võetud. Mis häda sest siis oleks? Oleme saksa keelest palju muudki võtnud, miks ei tohiks siis ka mitte sõnade järjekorda võtnud olla? Selle eest peaksime võtjaid tänama. Sest kui nad võtsid, siis ometi sellepärast, et oma halb oli ja saksa parem" (EKirj. 1933, 71). Ja teisal: „Mehine seisukoht oleks see, et olgu võetud kas või saksagi keelest, kui oleme omaks teinud, siis on meie ja tarvitame ilma häbenemata" (MVJAÕ 49, vt. ka samas lk. 6 ja 7). Siiski hülgab L. ise saksapärasusena selle viisi, et pealauses verb asetatakse teisele kohale (UPKP 86—88). Samuti peab L. saksapärasuseks asesõnade rohket tarvitust (ibid. lk. 38—41) ja perfekti tarvitust imperfekti asemel (ibid. lk. 42—44).

Praktikas tõid meie kirjandusse hulga rahvusvahelisi võõrsõnu noor-eestlased, mis kutsus esile opositsiooni ja sõnavõtte võõrsõnade poolt ja vastu.

P. Hellat eelistab põhimõtteliselt võõrsõnu eesti oma sõnadele, väites, „et üleilmliste sõnade mittetarvituselevõtmine ja nende asemele oma sõnade loomine palju takistust keele tundma-õppimise juures teeb. Nõndasama raskendab tema järeltuleval sugul teiste keelte äraõppimist. Soome keel on sel teel enese ümber nõnda-öelda Hiina müürid

ehitanud [1]) ... Sellepärast peaks siin juhtnööriks see olema, et oma keele sõnu nimelt seal tarvitusele võetaks, kus nad arusaamist kergendavad" (Õigus 1907, nr. 79).

J. Tammemäe arvates jäävad võõrsõnad raskemini meelde kui omad uued sõnad, sest „tundmata võõrakeelse sõna lugemisel, mida sagedaste ei osata väljagi ütelda, ei mõista lugeja õieti midagi mõtelda, kuna keelest enesest arendatud uue sõna eritähendust tuttava sõnajuure valgusel ja loomuliku keeletundmuse abil pea alati kätte saadakse" (EKirj. 1906, 274).

V. Reiman arvab, et „sõnade laenamine ei ole keele rikkumine, vaid ainult selle rikastamine" (EKSP 1908, 57), kuid leiab siiski, et saksa ja vene mõjude tõttu „meie keel on rikkumise teel" (ibid. lk. 12). R. arvates võib laenata oskussõnu („terminisid"), „kuid igapäevases elus tuleb meil võerakeelset ollust ära hoida" (ibid. lk. 13) ja võõrsõnu nii vähe tarvitada, kui iganes võimalik (EKSP 1912, 72).

J. Tõnisson arvab: „Kui keel mujalt toitu ei saa, jääb ta kiduraks, aga kui ta rohkem peab vastu võtma, kui see rahva keelelise ümbertöötamise võimule kohane, siis jääb keel tooreks ja kaotab oma kultuuralise mõju. Sellega on terve rahvuslise kultuura langemine ühenduses. Selle vastu tuleb luuletajatele ja kirjanikkudele nõudmist avaldada, et keele rikastamiseks vastuvõetavad ollused mitte toorelt üles ei võetaks, vaid ümbertöötatult" (EKSP 1908, 11). — „Mis peavad suured hulgad sellega pääle hakkama, kui iga kolmas sõna võerast keelest on võetud, kuna oma keel küllalt vaeva näinud, et neid mõisteid ära tähendada" (ibid.). Võõrad ollused rikuvad T. arvates ka eesti keele ilu ja mõju (EKSA III, 34).

K. A. Hindrey arvab: „kas praegu meil mitte praktilik ei ole, võeraid sõnu vastu võtta ja rahva hooleks jätta, kuidas ta võera materjali ära seedib" (EKSP 1908, 13).

Chr. Brüller ei poolda kõigi võõrsõnade (näit. *temperatuur, horisont)* eestistamist ja arvab, et „Uus sõna, olgugi oma, on esialgu niisama vähe arusaadav, kui võeras" (ibid.).

O. Kalda arvates tuleb võõrsõnu „parajal mõõdul (termini technici) tarvitada. Kui aga Hindrey mõttes keelt ise edendada lastakse, siis tähendaks see niisama palju, kui tee ennast haigeks ja otsi siis arsti rohtu" (ibid.). Me peame püüdma oma vara abil läbi saada. K. arvab, et oma sõnadel on suur paremus: „Kui meie lapsele maa-

1) Sama vaadet on ka kõige viimasel ajal avaldatud (vt. Eevalt Viskel [Jalak], Pvl. 1937 nr. 118).

poolitajast kõneleme, siis astub tema silma ette kohe teatav mõttekuju, „äquatori" all aga ei oska ta midagi mõtelda" (ibid. lk. 13—14). Seepärast tuleb „ainult siis naabrilt laenama minna, kui enesel midagi ei ole" (ibid. lk. 14).

A. Jürgenstein ütleb: „Laenamise kahju ei ole nii suur, suurem hädaoht on võeras keeles mõtlemine, võerakeelne lauseehitus, mis sisse toodakse" (ibid.).

A. Rull taunib „kadakaeesti" väljenditena *juurdelõikamine* pro *riidelõikamine, ära ripub,* „kui noormees neiule kosjamineku asemel „ettepaneku" teeb" [1]).

H. Põld on arvamisel, et laensõnad on „vahest tõeste tarvilikud", ja asub seisukohal, et laenamist tuleb „ainult hädakorral tarvitada, nimelt siis, kui omas keeles sündsat sõna leida ei ole ehk luua ei saa" (EKirj. 1910, 273). Üldtuttavaid rahvusvahelisi võõrsõnu (nagu *telegraaf, poliitika)* ei taha P. asendada uute oma sõnadega (ibid. lk. 276). Võõrast mõjust tuleb P. arvates lahti saada ka uute sõnade tuletamisel, kus see kõige enam nähtavale tulevat „eessõna abiga sünnitatud sõnades" (ibid. lk. 448).

Germanismide hävitamist rahvuspoliitilistel motiividel nõuab Karl Reitav, kes kirjutab pateetiliselt: „Mis on keel? Rahva vaimulaadi ja haridusliku astme sõnaline kajastus. Juba lahutavad pikad aastad eestlasi orjaaja vingest tööst. Keegi meist enam ei ela suitsuonnides, ei värise opmanni kepi all, ei lange mõisaherra ees põlvili. Miks peab siis tundma kibedaid mälestusi muistse aja suitsuonnidest ja ammu kadunud päevade häbistavast orjaurkast veel praegusegi keele leksikaalse külje ahtruses, sõnade kohmakuses, vesistes kõlades? Vaja rikastada ja harida keelt. Miks siis, küsime edasi, tohivad lasuda valusasti veel nüüdki meie kalli emakeele pääl germanismide luupainajad, saksapärane lohisev lausejärjestus, paljud Germaani keelepsüholoogiast läbi imbunud konstruktsioonid? Vaja need lõhkuda, vaja need hävitada! Olgu seegi auahnus: Keel tõsta meie endi vaimu tasapinnani" (ÜI III, 126).

J. V. Veski põhimõtted laenude kohta on: 1) „Rahvusvahelisi kultuurisõnu tuleb meilgi parajal mõõdul vastu võtta. 2) Võõraid paralleelsõnu ei ole meie omade kõrvale tarvis. 3) Konstruktsioonide laenamine sündigu nendes piirides, kus avaldamiseviis seda ilma mõtet segastamata lubab. 4) Teiste keelte omapäraseid ütlemisemoodusid (germanismusid, slavismusid jne.) tuleb Eesti keelest eemal hoida"

1') EKLA, EKS-i segakogu, mapp 9, vihk 6.

(Voog I, 120). Germanismideks peab V. näit. *enne kõike, rolli mängima* (ibid. lk. 118), slavismideks „laskis *revolvrist* kaks pauku, eksami ära *andma,* ta oli sunnitud oma *saunaga* jumalaga jätma, laenuhoiu ühisus" (EKirj. 1914, 173). V. arvates „laenud on ja jäävad tihti ikkagi võõraks, isegi siis, kui nad keele nõuete kohaseks ümber on muudetud" (ibid. lk. 174). Puristlikke tendentse ilmneb V. juures teatud määral hiljem ka oskussõnade loomisel selles, et ta püüab igale võõrsõnale luua eestikeelse vaste ja et ta taunib keeles kodunend laensõnu ning võõrsõnu meeldetuletavaid uudissõnu (vrd. M. Tedre, EKirj. 1935, 384).

Kõige sallivamat ja eelarvamisvabamat seisukohta laen- ja võõrsõnade suhtes esindab J. Aavik, kes enne kõike rõhutab juba Leetbergi poolt avaldatud p-t: „Sõna algupära ehk algallik ei ole tähtis" (KÄV 29). A. arvates on oluline ainult „sõna foneetiline homogeensus, s. o. et sõna koos seisaks niisuguseist häälikuist ja häälikute yhtumeist, mis keele omapäraseks peet sõnus esinevad" (ibid. lk. 30). A. peab seda foneetilist homogeensust tarvilikuks ja tähtsaks esteetiliselt seisukohalt: „võõraist, mitterahvaomaseist foneetilisist elemendest ja kombinatsioonest koosnevad sõnad ei sulaks yhte keele yldise jumega, nad tunduksid võõraina, juhuslikena elemendena, mingisuguseina võõrkehadena, mis rikuvad ja segavad keele foneetilist jume yhtlust, ta nii-ytelda foneetilist stiili" (lk. 30). A. nimetab seda esteetiliseks purismiks, mille järele „tuleks foneetiliselt heterogeenseid võõrsõnu sallida ainult äärmisel juhtumusel, hädakorral, kui mingisuguseid tehnilisi nimetusi, peaaegu kui mingisuguseid pärisnimesid, eriti konkreetsemate asjade, erialade mõistete ja esemete tähenduses" (ibid. lk. 30—31). Siin pooldab A. isegi selliseid sõnu nagu *šahhimäng, heft, kihvt, sahvt.* A. nimetab naiivseks purismiks võtta *heft* asemel *vihk* või *kaustik.*

Seevastu A. arvates „igapäevasemate, yldis-psühholoogiliste mõistete jaoks, eriti nende, mis harilikkude fraseoloogiliste sõnadena igas stiilis ja igas ainekäsitluses tarvilised, vaja võimalikult homogeensed hankida" (lk. 31). Sellised sõnad, mille asemele A. tahab oma sõnu, on näit. *resultaat, pretendeerima, indignatsioon, degeneratsioon, spetsiaalne.* A. arvates küll „teatavate stiililiste effektide saavutamiseks võib tarvitada igasuguseid võõrsõnu, ka kõige heterogeensemaid" (ibid.). Teatavas stiilis lubaks A. isegi meil seni täiesti tarvitamata võõrsõnu. A. ütleb: „Miks küll *kvantiteet, autoriteet,* aga mitte *puriteet, immortaliteet,* miks *aktsioon, okupatsioon, korruptsioon,* aga

mitte ka *tribulatsioon*, miks *reaalne*, aga mitte koguni *nivaalne* (lk. 97). A. arvab, et siin on meil põhjuseks olnud võõrsõnade esinemine või mitte-esinemine saksa või vene keeles, milline seisukoht aga on „ebaratsionaalne ja ebaloogiline, tekkind teatavast harjumusest ja eelarvamisest" (lk. 98).

Foneetiliselt eestilisteks võõrsõnadeks, mida ei ole ühtki põhjust põlata, peab A. näit. sõnu *miim, paus, rütm, eetiline, müstiline, lüüra, kurss, mass, närv, tekst, marss, ramp, rant, sport, paa;* kuid ka *tekk, ahtel, vinkel, mörser, tisler* (lk. 31—32). A-l poleks midagi isegi sõna *meldima* vastu (lk. 33), sest A. tähtis p. on: „iga sõna, olgu mis keelest tahes, on täieõigusliku kodanikuna eesti keele vastuvõetav, kui ta kõlaliselt eestiline ja oma tähenduselt tarviline ja soovitetav" (lk. 33). A. arvates „keele omapärasus pole mitte nii üksikuis sõnus kui grammatikas, lauseehituses, stiilis, keele vaimus" (L 1937, 1022). Nii et A. poolt mõeldud laen- ja võõrsõnad „ei riku keele omapärasust, vaid ainult rikastavad ja mitmekülgistavad teda uute võimaluste ja varjunditega" (ibid.). A. ütleb, et iga rahvas peab arendama keelt kahes suunas: ühelt poolt puhastama ja süvendama keele omapärasust ja teiselt poolt „tuleb igal kultuurrahval oma keelt arendada selle eesmärgiga, nagu võiks või peaks see saama rahvusvaheliseks keeleks, kogu inimkunna kultuuri väljendusvahendiks. Kui oma rahvuslik omapärasus on küllalt tugev, siis teisest tendentsist pole karta mingit kahju" (ibid). Süntaksis on A. võidelnud saksapäraseks peetud sõnajärje vastu, mida ta omal ajal nimetas „Kõige suuremaks germanismuseks Eesti keeles" (EKirj. 1912). Tarbetuiks saksapärasusteks peab A. näit. *jõuvanker*, ‚kade tema *peale*', *pruukima* (L 1937, 1025; vt. ka ptk. „Germanisme" EÕÕ-s lk. 217—218).

Eelarvamusvaba on ka Fr. Tuglas, kes läheb oma radikaalsuses niikaugele, et filosofeerib järgmiselt: „Nõnda oleme seni laenand võõrsõnu ja pookind nende otsa omad lohisevad lõpud. Kuid kas meie ei võiks ka vastupidist teha, kui aga keel energias ning plastikas selle läbi võidab? Mis on näit. ilusam: *kaunisus* või *kauniteet*, eriti *kaunisusesse* või *kauniteeti?* Pöörane ettepanek? Mitte pöörasem kui *kirjandus-lik* või *sõd-ur*, milliste lõppudega juba aastasadade eest oleme harjund" (KP 173).

L. Kettunen peab AM-s konstruktsiooni *kui poeg* üheks „pahadest germanismidest" (lk. 13, vrd. soome keele alal suhtumist sveditsismidesse Vir. 1931, 124—125 ja 131).

O. Loorits ütleb: „Meie oleme ju kõik veel läbilõhki kadaka-

saksad, kui tarvitame eesti keele seisukohalt absurdseid ütlusi nagu: *ette tulema* (vorkommen), *ette kandma* (vortragen), *eest kõnelema* (fürsprechen), *lahti* või *ära ütlema* (aufsagen), *ära andma* (vergeben), *sisse tegema* (einmachen), *üles andma* (aufgeben), *küsimust üles tõstma* (aufheben) jne. jne." (L 1928, 33). Kuid L. taunib liigse oskussõnade eestistamise, väites, et võõrsõna on „kergem piltlikuks teha omakeelsete sõnadega, parem seletada, määritella, viimane on väikerahvale isegi kasulikum, sest ta avab tee hõlpsamini võõrakeelse teaduse suurvalda, — sellepärast tohiks õigustet olla juba oma otsekohese kasu ja ka keelelise loomejõu säästmise mõttes printsiip: tunnustada ja tarvitada teat määral ka rahvusvahelisi oskussõnu, omakeelsete oskussõnade tuletamispalavikus mitte liialdada, vaid rahulduda miinimumiga" (EKG 99).

Purismist on olnud juhitud ka õigusteaduse oskussõnade komisjon, kes leidis, „et meie kõige pealt selle eest peame hoolitsema, et meie keel võimalikult võõrastest mõjudest vabastuks, et see kõigile kohtukeele tarvitajatele... kergesti arusaadav ja kätteõpitav oleks" (F. Karlson, Õigus 1920, 36—37). Komisjon hülgab sõnad *apellatsioon* ja *kassatsioon* sellepärast, et sõnu „võõraste rõhkudega meie keeles tarvitada ei pea komisjon mitte võimalikuks ja arvab, et selle pahe vastu kõigest väest peab võitlema" (ibid.).

Võõrsõnade liigset tarvitust ajalehtedes hurjutab J. Väinaste (Agu 1923, 1238; vrd. saksa keele kohta O. Behaghel VDS 360; vt. ka H. Sogenbits, Eesti Rohuteadlane 1929, 168).

Mõõduka purismi esindajaks tuleb pidada ka A. Saarestet, kes kirjutab: „Iga natsionaalselt iseseisev, teadlik ja omapäraselt areneda tahtev rahvus peab esimeses järjekorras tarvitama kõigepealt omi tooteid, peab hindama ja austama oma kaugest minevikust, oma esivanemailt päritud keelevara; ta hoolitsegu, et see ei kahaneks ega kaoks, oma keelelist tulevikku ta rajagu nimelt omale rahvuslikule raudvarale" (EKirj. 1936, 470). S. peab „kadaklikuks" Aaviku sõnu nagu *reetja* 'verräter' ja *rümp* 'rumpf' (EKirj. 1937, 211) ja võõrapäraseks rektsioone nagu *arvestama millegagi, sarnanema millelegi, võrduma millelegi* (ibid. lk. 212). S. pooldab katseid „värskeid laensõnu, mil tundub vulgaarse stiiliväärtuse kõrvalmaiku, asendada eesti omade tuletistega, kui need kujult õnnestunud, pole raskepärased ega halbade assotsiatsioonidega ja muidugi, kui need ilma suurema sundimiseta ellu lähevad, nagu *väljak, valam, talitlema, turund, turve* pro *„plats", „trehter", „funktsioneerima"*, „börs", "protektsioon" " (ibid. lk. 213).

Vähem kui germanismidele ja rahvusvahelistele võõrsõnadele on purism tähelepanu pöörand slavismidele, F. Ederberg, kel midagi ei ole vanemate laenude vastu, ei poolda seda, „kui uuemal ajal võõrakeelsid sõnu ilma tungiva tarviduseta Eesti keele vastu võetakse, võõraid kõnekäändusid Eesti keele loomuvastaselt sõna sõnalt ümber pannakse, lause sõnade järg võõra mõju all ümber paigutatakse ja veel mitmel muul viisil Eesti keelt võõra liistu peale vägisi venitatakse. Siis ei ole see enam puhas Eesti keel, vaid võõrakeelne Eesti keel" (EKirj. 1911, 255). Venepärasusteks peab E. näit. konstruktsioone *keegi kingsepp, hariduse poolest on L. küla õige järel* pro *taga, püssist laskma, Tartu ja Tallinna linnad* (ibid. lk. 256), *rahule jääma pro rahul olema* (Post. 1922 nr. 38; vt. ka G. E. Luiga kõnet EKSP 1911, 90, M. Jakobson, EK 1924, 57 ja Aavik EÕÕ 218).

Saareste kirjutab rahvuspoliitilisel p-l: „Rahvaste poliitiliste ja kultuuriliste, seega siis ka keeleliste arengusuunade valimisel on kahtlemata määravad peale praktiliste ka teatud kõlblised tõekspided ja kaalutlused. Mõistagi on meil elus ja keeles suuri idalisi mõjustisi, kuid meie neid igatahes halvustame (ilma seega hülgamata tarvilikke, meid rikastavaid laenusid) ja neile eelistame võistlevaid läänelisi sugemeid" (EKirj. 1933, 452).

Massipsühholoogiat on võitnud sõna *uulits* asendamine sõnaga *tänav*, milline keelepuhastuse ettepanek on pärit K. A. Hermannilt juba 19. saj. 90. aastaist (Post. 1893 nr. 261). Kuid laialiste rahvahulkade poolehoiu võitis *tänav* alles iseseisvuse algaastail (rahvuspsühholoogilisi motiive *tänava* kaitseks *uulitsa* vastu vt. näit. S. Vardi ja J. Roosi kirjutustes VM 1920 nr. 10). Kuigi eesti keeleteadlased peagu kõik olid *tänava* vastu ja võtsid avalikult selle vastu sõna (vt. näit. Saareste TÕM 37 ja Leetberg ÄK 46—47), tungis *tänav* siiski üldkeelepruuki. Näit. Tartu postkontori statistika põhjal 19. nov. 1923 oli kirjadel *uulits—tänava* suhe 3%:97% (vt. AESA III, 67; vrd. samas Looritsa mõtteid lk. 34).

Nagu eeltoodust näeme, on põhjused, miks ollakse võõr- või laensõnade vastu, samad, mis esinevad ka Lääne-Euroopa puristide juures. Esimene põhjus on pedagoogiline p.: öeldakse, et võõrsõna on raskem omandada kui oma sõna, sageli ei osatavat võõrsõna õieti hääldadagi (Wiedemann, Grenzstein, Tammemägi, õigusteaduse oskussõnade komisjon). Pedagoogilise p-ga on lähedalt seotud selguse p.: väidetakse, et võõrsõna on tähenduselt tume, kuna oma sõna tähendus on kergesti taibatav (O. J. PP-s, Hermann, Tammemägi, Kallas).

Öeldakse: rahvas ei saa võõrsõnadest aru, kuid meie keel peab olema rahvakeel (Grenzstein, Sak., Tõnisson).

Üheks purismi argumendiks on ka i l u p. (Grenzstein, Tõnisson). Tähtsamaks motiiviks on puristidel r a h v u s p o l i i t i l i n e omapärasuse p., mida küll tavaliselt ei ole otsekohe sõnastatud. Selgemalt on seda avaldand J. Kõrv ja K. Reitav, teatud määral ka Saareste.

Üldine on vaade, et võõrsõnu võib laenata ainult siis, kui oma varadest sõna ei saa (Rosenplänter, Wiedemann, O. J. PP-s, Hurt, Sak., Kallas, Põld, Veski, Saareste).

3. Suhtumine soome ja teistesse sugukeeltesse.

Hoopis teistsugune on olnud keelemeeste suhtumine sugukeelest s o o m e s t võetud laenudesse [1]).

Juba J. H. R o s e n p l ä n t e r soovitas siis, kui oma murdeist sõna ei saa, laenata ennem soomest kui võõrkeeltest (vt. ülemal lk. 30—31).

C. R. J a k o b s o n kirjutab: „Tõssi on ka, et meie omma suggu ja ussovendade S o o m l a s t e naeale toetades ja nendega kele ja kirja polest kokkokasvades sedda kindlam Eestlaseks võime jäda" (EP 1866, 335).

J. H u r t ütleb soome keele kohta: „Et seesama keel ühtlasi meie keelele ka väga ligimene sugulane on, siis võib iga teravam mõistus kergeste arvo saada, et meie säält omale kirjakeelele väga hääd ja kaunist abi rohkesti luua võime. Soome sõnad käivad nii väga meie sõnadega kokku, et meil vähe muutmist tuleb, mõnikord teda sugugi tarvis ei ole" (EPLl 1871, lk. 148). EKmS-s otsustati oskussõnade väljatöötamisel „omaloodud sõnu ehk nimetusi võimalikult Soome keele juhil kokku säädida" (EKmSA 1879, 19).

A. G r e n z s t e i n i arvates tuleb soome keelest laenata siis, kui omast keelest sõna ei saa (vt. ülemal lk. 43).

J. T a m b e r g soovitab kirjakeeles tarvitusele võtta neid randlaste sõnu, mis ka soome keeles esinevad, pidades ebasoovitavaks saksa keelest laenamist ja tuletatud uudissõnu (Oma Maa V a. 1888, 222—223). Soomest laenamist soovitab ka J. T i l k (Sak. 1887 nr. 52).

20. sajandil hakkab fennisme massiliselt eesti kirjakeelde istutama J. A a v i k. A. 1912 esitab A. EKirj-s pika rea uusi soome laene, mille kohta A. ise ütleb: „Seda on liig! Hüüavad mitmed. Nii palju uusi

[1]) Fennismidest eestis pikemalt vt. J. M ä g i s t e artiklis „Soome keele osa eesti kirjakeele arendamisel", EKirj. 1931 või albumis „Tervitus lahe tagant".

sõnu on palju! Rahustagu nad endid: see on alles algus" (lk. 27). A. seab üles põhimõtte, et ei ole ühtki vahet eesti murrete ja soome keele vahel (KÄV 34), seepärast ütleb A.: „soome keelest võib sõnu laenata, rohkesti laenata, en gros laenata, kõik mis iganes võimalik laenata, see on siitpääle endastmõistetav aksioom, banaalne tõde, mille yle enam ei maksa vaieldagi" (ibid. lk. 35).

Aaviku fennismide harrastusele astub vastu J. V. Veski (Voog I, 114). V-le ei meeldi muuseas see, et eesti keeles olevate tüvede kõrvale võetakse samade tüvede soomepärased kujud, näit. e. *kinni, kind-* (sõnades *kinnine, kindel*) kõrvale sm. *kiinni* sõnas *kiindumus, e. sügav* kõrvale sm. *süv-* sõnas *süvenema* (ibid.). Soome konstruktsioonide laenamise vastu V-l põhimõttelikult midagi ei ole (ibid. lk. 117).

V-ga ühel seisukohal on ka H. Põld, kes peab tarbetuks sõnu nagu *nautima, lakkama, suhe* pro *maitsma, lõpetama, vahekord* (EKirj. 1915, 310). P. hüüab: „Enam vabanemist Soome paelust Eesti keelepõllul!" (EKirj. 1916, 78). Soome mõjude vastu on sõna võtnud ka F. Ederberg (EKirj. 1913, 446—471; vt. ka M. R., Pvl. nr. 213).

Fennismide harrastust toetab V. Ridala (vt. näit KK 1915, 93). Sobivaid laene soomest soovitab ka M. J. Eisen (ibid. lk. 87).

L. Kettunen vaatab samuti soome keelele nagu eesti murdele, kust võib sõnu võtta niisama puhta südamega kui eesti oma murdeist (AM 63 ja 71). K. ei asu Rosenplänteri, Grenzsteini ja hiljem teiste poolt (vt. näit. Vilberg, AESA III, 19 ja Saareste alamal lk. 142) avaldatud seisukohal, et enne tuleb oma murded läbi vaadata ja alles siis, kui neist vajalikku sõna ei saa, tuleb minna soomest laenama. K. ütleb: „kas siis tõesti piir sugukeelte, s. o. natuke kaugemal olevate murrete vastu peaks kinni pandama, seni kui mainitud revideerimine möödas? Olgugi, et meil vahest ei ole tarvis siin meelde tuletada vanasõna: „Seni kurg sureb, kuni soo sulab", aga et sõnadekaupa alati rahata antakse ja tollita sisse lastakse, siis on tänane päev vastuvõtmiseks sündsam kui homme... Kas siis sellel asjaolul suurt tähendust keeletarvitajate laiemate ringkondade kohta on, et näit *lohutada* (pro *trööstida*), *säästa* või *loobuda* soome keelest on võetud, kuna pärast selgunud on, et sõnad ka mõnes eesti murdes elutsevad? Ja kas näit. *ulgumeri* kellegi silmis oma väärtusest selle pärast kaotab, et seegi soome laen on, ehk küll randlased sõna on vastu võtnud? Või edasi, kui meil niisugust sõna nagu soome *palata: palaan* ('tagasi tulla') tarvis läheb ja mõtleksime seda soomest laenata, kas see alles siis lubatud oleks, kui kuuleme, et see ka kuskil Räpina nukas leida on?" (AM 72—73).

Ka J. Mägiste vaatab soome keelele kui oma murdele (Vironkirja, lk. 32) ja leiab, et soome laenud on „osutunud meie keele esmajärguliseks parandusaineks“ (EKirj. 1931, 241). A. 1936 ei pea M. kirjakeele rikastamist soome laenudega küll enam vajaliseks sel määral kui Aavik (EK 1936, 146).

Saareste järele võib sugukeelte poole pöörata „alles siis, kui tõesti omal jõul ei suudeta ... Siis aga talitatagu nõnda, nagu on kombeks ja loomulik üldse ühiskondlikuski elus: liginemine olgu vastastikune. Kui keegi teisele sõprusega lähenedes käe talle õlale paneb, teine aga seda vastu ei tee, siis nimetame esimese tegu familiaarsuseks, ja vastaspool kaotab tema vastu lugupidamise. Iga liginemine eeldab pooltel ühtlast taset väärtusetundes ja sama astet liginemisetungis. Soomest laenatagu vastastikuse, see on vahetuse, väärtuste tasakaalu alusel“ (EKirj. 1936, 471—472). Tegelikult ei ole aga Soomes eestist laenamise küsimus üldse tõsiselt päevakorral olnudki (vt. J. Mägiste, EKirj. 1931, 244—245).

Teistesse sugukeeltesse on suhtumine olnud peagu samane kui soome keelesse. Juba Rosenplänter ütles: „Kõik teised soome keelega sugulased keeled on nii paljud allikad eesti keele jaoks. Kõige esmalt nimetaksin siin ungari keelt“ (Beitr. III, 78). O. Loorits ütleb: „Sugukeele ja murde vahel ei ole põhimõttelist vahet“ (EKG 100). Tegelikult on meil teistest sugukeeltest laenatud ainult paar sõna: liivist sõna *selline*, vepsast vorm *olnuksin* ja tšeremissist *nulg, nulu* 'abies' J. Veski poolt.

Võrdluseks olgu tähendatud, et ka saksa purist E. Engel soovitab laene lähemast sugukeelest — hollandist (Sprich Deutsch! lk. 225). Teiselt poolt on näit rootsi puristid uuemal ajal pidand just laenamist lähemaist sugukeeltest, näit. saksa ja taani keelest, halvemaks kui kaugemaist keeltest, näit. prantsuse keelest (vt. Noreen IF I, 145).

III KUIDAS LAHENDADA ÕIGEKEELSUSE JA KIRJAKEELE KORRALDAMISE PROBLEEM?

A. KAS ÜLDSE ON VAJA TEADLIKKU KEELEKORRALDUST?

Saand ülevaate välis- ja eesti autorite õigekeelsusvaateist ja -põhimõtteist, ootab lugeja Noreeni, Setälä ja Jesperseni vastavate kirjutuste eeskujul vastust küsimusele: missugune neist põhimõtteist või seisukohtadest on õige või, kui ükski neist ei ole õige, millise uue põhimõtte või formeli esitab siis käesoleva töö autor? Enne kui asuda küsimuse juurde, milliste põhimõtete järele korraldada kirjakeelt ja õigekeelsust, peatume küsimusel: kas on üldse vaja teadlikku keelekorraldust? See küsimus võib paista 20. sajandil päris üleliigsena, sest selle jaatav vastus on kujunend nagu aksioomiks. Kuid ometi on see küsimus, mis vajab tõsist ja kõigekülgset süvenemist. Teiselt poolt on paljude, ka uuema aja teadlaste vastus sellele küsimusele eitav või sama hea kui eitav. Eitavale vastusele on jõutud nende teadlaste seas, kes üldse seda küsimust on arvand vastamisvääriliseks, peamiselt kahelt seisukohalt.

Esimesed lähtuvad enamasti formelist: keel on o r g a n i s m. See on seisukoht, mille järele keeles on kõik õige ja mida Noreen nimetab l o o d u s t e a d u s l i k u k s. Veel 20. sajandil kohtame sellist äärmiselt konsekventset „loodusteaduslikku" vaadet, nagu seda on keeleteaduse ägeda kritiseerija F. M a u t h n e r'i väide: „iga keelepruuk on õige, pole olemas ebaõiget keelepruuki" (BKS 155). Seda seisukohta ei tule segada rahva- (resp. kirja-) keele enamusp-ga, mille järele õige on see vorm, mida tarvitab enamus ja millist p-t Jespersen nimetab demokraatlikuks. Nende kahe seisukoha — loodusteadusliku

ja enamusp. — segamine esineb näit. Noreenil (vt. ülemal lk. 2) ja sellele on tähelepanu juhtind Jespersen (MNI 109). Loodusteaduslikku vaatepunkti on kritiseerind juba Noreen, Setälä ja Jespersen ja sellepärast on siin üleliigne seda korrata. See seisukoht on juba sellepärast ekslik, et keel ei ole organism (vt. näit. Schuchardt HSB 322 ja Behaghel, LtGRPh 1893, 84).

Teiselt poolt on teadliku keelekorralduse ja õigekeelsuse eitamisele jõutud lähtudes valemist: keel on kunstiteos. Selle vaate konsekventsemaks esindajaks on itaalia filosoof uushegelianist Benedetto Croce, kes oma keelelised vaated on avaldand teoses „Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale" (1902) [1]). C. järele ei ole lingvistika üldse eriteadus, vaid kuulub esteetika kui väljendusteaduse alla. C. järele ei ole olemas väljenduste eri liike, järelikult ka mitte keelt lahus stiilist. C. ütleb: „Kellel on kunagi korda läinud, kui väga ka seda on püütud, vahet teha keele ja stiili vahel" (lk. 136). Normatiivse grammatika võimatuse teaduslik põhjendus on C. teooria järele järgmine. Normatiivne grammatika oleks keelelise väljenduse, s. o. teoreetilise protsessi tehnika. Kuid C. teooria järele oleks teoreetilise protsessi tehnika contradictio in adjecto, s. t. ei ole olemas teoreetilise protsessi tehnikat, järelikult ka mitte normatiivset grammatikat (lk. 141). Samuti ei ole C. järele olemas keeleajalugu, vaid on ainult kirjandusajalugu.

Me ei saa muidugi ümber lükata C. süllogismi eeldusi — 1) ei ole olemas teoreetilise protsessi tehnikat, 2) normatiivne grammatika oleks teoreetilise protsessi tehnika — (selle kriitikat vt. A. Marty GS II, 2. Abt., 158—159), kuigi meie mõistus tõrgub keelt samastamast kirjandusega, rinnastades seda kujutava kunsti ja muusikaga; ennem oleks meile vastuvõetavam Aaviku vaade, et keel on kunsti vahend, mänguriist. Kuid me saame kritiseerida neid abitõendusi, mis C. toob normatiivse grammatika võimatuse teadusliku põhjenduse kõrval. Nimelt faktid kõnelevad kõigepealt selle vastu, et keelt ei saa kunstlikult ja tahtlikult luua. Mitmed autorid on juhtind tähelepanu sellele, et kõik kirjakeeled juba iseenesest on kunstlikud sünnitused (vt. näit. Schuchardt HSB 310 ja siin alamal lk. 190, Kettunen AM 76—77). Samuti on näidatud, et ei ole üldse olulist vahet nn. ‚ebateadliku' ja ‚teadliku' keeleloomingu vahel (vt. Setälä, AFUF IV, 44; vt. ka KO 105).

---

[1]) Käesolevas töös on kasutatud saksakeelset tõlget K. Federn'ilt.

Bally väidab, et inimene ei ole kunagi olnud absoluutselt passiivne keele suhtes; ainult uusgrammatikud eitasid täielikult tahte osa keele arenemisel. Mida enam tsivilisatsioon areneb, seda enam keel alistub mõistuselisele kriitikale ja muutustele. Enne oli tooniandjaks ainult väike intellektuaalne eliit, kas kirjanikud, akadeemiad või õukond. Tänapäeval löövad sekka kõik inimesed, keel demokratiseerub, autoriteedid ei ole enam ainukesed uususe juhtijad. Keeled ei ole enam täiesti „loomulikud" tooted, kuna neil on hulk jooni, millesse teadlik tahe on vajutand oma pitseri (LGLFr 387). Muud ratsionaalsed vormid tänapäeval alluvad ikka rohkem tahte ja mõistuse kontrollile, oleks üllatav, kui keel jääks täiesti välja selle seaduse alt, ütleb B. (LV 203, vt. ka ibid. lk. 210—221; vt. ka L. Hakulinen ülemal lk. 8). Teiseks näitavad nn. kunstlikud keeled seda, et keelt on võimalik tahtlikult luua. Kolmandaks on teadliku keeleloomingu võimalikkust tõendand ungari keeleuuendus (vrd. Schuchardt HSB 194), eriti aga eesti Aaviku keeleuuendus. Need empiirilised faktid igatahes lükkavad ümber Croce deduktsiooni. Kas tahab siin Croce truuks jääda oma spekulatsioonile ja hüüda: „Seda halvem faktidele!" Et peale grammatika on keele õppimiseks vaja lektüüri ja harjutusi — mis C. toob ette normatiivse grammatika võimatuse ühe põhjendusena (lk. 141) —, see ei tõenda sugugi normatiivse grammatika võimatust, vaid ainult võimatust keelt õppida ainult grammatika abil. Samuti ei tõenda siin midagi grammatika reeglite erandite olemasolu (ibid.). C. esindatud seisukohta võiks nimetada esteetiliseks vaatepunktiks. Loodusteaduslik ja esteetiline vaatepunkt langevad ühte ka seepoolest, et mõlemad hindavad ainult kõnekeelt (vt. Croce, lk. 144—145 ja siin ülemal lk. 2).

Et keeleline väljendus on kunstilooming, selle vastu väidab näit. O. Behaghel, et kunstnik ei vaja partnerit, kuna kõneleja peab arvesse võtma partnerit-kuulajat (GDS, lk. XIII).

Eesti autoreist on F. R. Fählmann nimetand keelt kunstiteoseks (VhGEG I, vihk 3, 22; vrd. ka J. Väinaste, Kasvatus 1930, 290). Uuemaist autoreist asub esteetilisel vaatepunktil R. Alekõrs (EKirj. 1937, 607).

Jaatava vastuse käsitletavale küsimusele on annud terve rida autoreid, kelle õigekeelsusvaadetega tutvusime kahes esimeses jaos. Tsiteeritagu siin veel A. Noreeni: „Keeleparandamisest loobuda ja ‚keelt omapead jätta' ei oleks inimese vääriline, seda me ei tohi" (IF I, 157). Tähelepandav on ka see, et kirjakeele ja õigekeelsuse korralduse probleemi teoreetilist ja isegi valjult teaduslikku lahendust

nõuab ka K. Vossler, kes ütleb: „Me oleksime narrid, kui tahaksime veel viivitada ühegi silmapilgu. Kool ja kasvatus on, nagu igal pool, samuti ka keeles hädavajalikud ja just sellepärast õigustatud, ja just sellepärast peab õigekeelsuse mõistel kindel teaduslik alus olema" (Logos I, 88). See on seepoolest huvitav ja õieti ootusvastane, et V. on Croce vaimustatud õpilane (vt. näit. PJ 1—2) ja jagab arvamist, et grammatika on ainult osa stiili- ja kirjandusloost (PJ 10—11). Vossleri ja Croce esteetilise keelefilosoofia kriitikat vt. A. Marty GS II, 2. Abt., 151—172.

Meie vastus küsimusele on jaatav järgmistel kaalutlustel. Kõigepealt juba kirjakeele loomine teatavale rahvale ei ole võimalik ilma teadliku tegevuseta. Kuid kui jätta see moment kõrvale ja võtta arvesse mingi ajalooliselt kujunend kirjakeel, küsimata sellest, kas teda seni on arendatud teadlikult või on ta ise arenend juhuslikult, spontaanselt või ebateadlikult, kas on siis võimalik jätta kirjakeel omapead ja lasta igaüht kirjutada nii, kuidas talle meeldib? Kirjakeele ja ühiskeele otstarbe seisukohalt on selge, et ei või lasta igaüht kirjutada nii, kuidas ta tahab, sest selle tagajärjeks oleks lõpuks seisukord, kus enam ei saada üksteisest aru. See oleks aga ühis- ja kirjakeele otstarbega vastolus. Kuid vaatleme asja ilma teoreetilise konsekventsita, ilma võimaliku äärmuseta. Võib öelda ja see on teatud määral õige, et igaüks püüab ju nii kirjutada, nagu kõneldagi, et tast saadaks aru, sest see on ju keele otstarve. Seda teeb vähemalt suur enamus kirjutajaist. Ja võib öelda: kui keegi kirjutab nii, et tast ei saada aru, siis ta ise kannatab selle all ja see on ta oma isiklik kahju. Keel kui ühiskondlik vahend ei ole sellega veel midagi kaotand. Aga kirjutada nii, et meist saadakse aru, võib väga mitut moodi ja peab eriti rõhutama: väga ja väga paljude erinevustega. Näiteks eesti keeles võib kirjutada, ilma et arusaadavus selle all vähematki kannataks, *ratassepp — rattasepp — ratassep, kaanal — kanal — kanaal;* aga veel kaugemale võib minna ortograafias: me saame aru kirjast, mis on täis kõige jämedamaid vigu, kus on näit. vahetatud *d — t, p — pp* jne. Edasi võib kirjutada *kuskil — kusagil — kuski, kirjutatud — kirjutud — kirjutet — kirjut, kõige uuem — uusim — uuim, kirjanikkudel — kirjanikel — kirjanikkel — kirjanikuil* jne. jne. Me võime kirjutada veel kõiksugu seni esitamata uuendustega kõiki morfoloogilisi tunnuseid ja luua seniolematuid sufikseid ja enne kõike uusi sõnu, ilma et veel üldiselt kannataks arusaamine. Ja just see asjaolu — see paistab paradoksina —, et võib väga mitmel viisil kirjutada, sunnib meid tegema otsust, et ei kirjutataks i g a l v i i s i l. Sest kuhu

jõutaks nii? Arusaadavast vormist on ainult samm edasi arusaamata vormini ja see piir ei ole kaugeltki kindel. Ja igaüks ei ole kaugeltki võimeline määrama seda piiri. Ja me ei või öelda selle kohta: see on ta oma kahju, vaid meie kohus on hoolitseda selle eest, et igaühel oleks enese väljenduseks otstarbekohane vahend, mida nimetame keeleks. Ja siin ongi asja teine külg. Meil ei tule mitte üksi teistele kirjutada ja kõnelda, vaid meil tuleb ka õpetada kirjutama ja kõnelema neid, kes seda veel ei oska. Ja missugust keelt, ortograafiat, morfoloogiat, sõnavara õpetada koolis ja mujal? Kas kõiki erinevaid ja võimalikke? See oleks liig. Juba see õpetuse moment nõuab valikut, teadlikku tegevust. Kuid meil ei tule mitte üksi õpetada kirjutama, vaid ka kõnelema kirjakeelt, sest keegi ei kõnele sündides kirjakeelt, ka mitte sel murdealal sündinu, millel kirjakeel põhjeneb; viimast, võrdlemisi väikest vahet võidakse ignoreerida põhimõttelikult, kuid suuremal osal rahvail on kõigil murdeid, mille kõnelejail kirjakeel tuleb ära õppida kui võõras keel. Milliseid keelendeid õpetaksime lõunaeestlasele eestis esitatud ja kirjutatud kirevast kirjakeelest? Et kirjakeel on keel, mis tuleb ära õppida, sellele on juhtind tähelepanu ühenduses õigekeelsusprobleemiga näit. H. Hirt (GDS 244).

Järelikult juba keelest arusaamise ja keele õpetamise seisukohalt on vaja keele teadlikku korraldust. Kuid healt keelelt me ei nõua ainult seda, et tast saadakse aru (vrd. Jespersen MNI 124), see on liiga vähe, vaid me nõuame palju enam ja see on juba palju keerulisem probleem, ja seda enam me vajame keele teadlikku korraldust. Keele teadliku korralduse probleemi ei tule segada keele normimise (resp. fikseerimise) ja paralleelvormide probleemiga, mis on täiesti omaette peatükk. Keele teadliku korralduse jaatus ei tähenda veel seda, et ei ole lubatud üldse paralleelvorme või et tuleb panna maksma sundnorm.

B. ÕIGEKEELSUSPROBLEEMI SENISTE TÄHTSAMATE LAHENDUSTE KRIITIKA.

1. A. Noreen.

Esimeses osas tutvusime välisautorite tähtsamate õigekeelsusprobleemi lahendustega ja teises osas eesti autorite vaadetega. Kas keegi neist on taband tõe? Alamal tahame näidata, et ükski antud lahendus ei suuda meid rahuldada, kuigi nad sisaldavad palju tõtt.

Väliskirjanduses on õigekeelsusküsimuse käsitlustest probleemi edasiviivam A. Noreeni oma. N. nimetab oma õigekeelsuspõhimõtet ratsionaalseks, kuid nüüd kutsutakse seda A. Johannsoni järele (vt. ülemal lk. 3) otstarbekohasuse p-ks. Mis on meil öelda otstarbekohasuse p. kohta üldse ja N. kohta eraldi? Me peame põhimõtteliselt õigeks tunnistama N. valemi: „Kõige parem on see, mida olemasolev publik mõistab kõige täpsemini...“ (vt. ülemal lk. 2). Aga me ei saa sellega rahulduda. Asja teeb keeruliseks publik, kelle arvestamist nõutakse. Mitmesugune publik eeldab ka mitmesugust keelepruuki, nagu see nähtub ka N. seletusest. Kuid kuidas koordineerida neid mitmesuguseid keelepruuke, milles erinevad need üksteisest, kui palju võib vastu tulla publikule, kas kõigis keele elementides? On arusaadav, et sõnavara ja stiil tuleb kohaldada teataval määral publikule, aga kas ka ortograafia ja morfoloogia? Mil määral tuleb muuta keelepruuki ühe või teise publiku suhtes? Kas tuleb üldse arvestada igasugust publikut? N. valemi sellele nõrgale kohale on tähelepanu juhtind juba Johannson ja Jespersen. Johannson ütleb, et N. põhimõte „osutuks võimatuks, kui ta tahaks anda ühes põhjalikus teoses õigekeelsusest kõigis üksikasjus väljatöötatud normi põhialuse. Kuna siin tuleks arvestada niihästi kõnelejate kui ka kõnetatavate kõneviise, siis saaksime tohutu hulga õigekeelsusnorme, ja põhimõte kaotaks igasuguse praktilise väärtuse“ (IF I, 240). Jespersen ütleb, et selles vaates on muidugi ka osa tõtt, kuid see ei arvesta fakti, et kõnelejal on raske alati kaaluda oma sõnu vastavalt juhuslikule kuulajaskonnale. Näit. kirjanik ei tea sageli, kelle kätte satub ta raamat, ja tal pole võimalik arvestada lugejaskonda. Kui me peame otsustama, mis on keeles soovitav, siis peame ‚energeetika‘ seisukohalt eelistama olukorda, kus sama vormi ja sama sõna võib tarvitada iga keelt kõneleja (MNI 90—91, vt. ka samas edasi). See on selle valemi üks nõrk külg.

Teine nõrk külg seisab selles, kuidas kooskõlastada kahte erinevat nõudmist: 1) publik peab kõige täpsemini ja kiiremini aru saama; 2) kõneleja peab kõige kergemini esile tooma. Aga mis teha siis, kui need kaks nõuet ei lange ühte, kui need käivad otse teineteisele vastu, ja seda juhtub paraku tihti; kõige lihtsam näide: kõige lühem keelend ei ole alati kõige selgem, kõige kiiremini mõistetav keelend (vrd. *kohis ~ kohtades*). Selle kahe nõude vastolust on ka N. teadlik, öeldes: „mis iseendast (abstraktselt vaadelduna) on õige, on sageli in casu (konkreetsel juhul) ebaõige, s. t., mis kõneleja seisukohalt on kõige parem, mis väljendab tema mõtteid kõige mõjuvamalt, on mõni-

kord kõnetatu seisukohalt kõige halvem" (IF I, 152). Sellele on juhtind tähelepanu ka Jespersen (MNI 92).

Parem on Flodströmi formulatsioon: „Kõige parem on keelevorm, mis ühendab nõutava selgusega võimalikult suure lihtsuse" (vt. lk. 5). Siin on selge, et eesõigustatud seisukorras on kuulaja pool: esimeses järjekorras on vajalik selgus ja teises järjekorras, niipalju kui sellega on võimalik siduda, lihtsus kõneleja poolel. Selle formulatsiooniga ühineb ka N. ja see on olnudki N. formeli sisu, nagu nähtub hiljem (IF I, 152—153) alapõhimõtteist ja näiteist.

Aga on veel väga küsitav, kas peab alati eesõigustama kuulajat. Jespersen ütleb: „Kui N. ütleb, mis ei ole arusaadav, on ebakorrektne, mõtleb ta ainult kuulajat ja paneb kõik süü kõnelejale; kuid kui kuulajaskond on erakordselt stupiidne ega mõista seda, mida harilik inimene haaraks kergesti, kas keel on siis sellepärast ebakorrektne?" (MNI 91—92, vt. ka samas edasi). J. arvates kõnelejal ja kuulajal peavad olema võrdsed õigused. J. toob näite: „Oletame, et kuulaja väga ebamääraselt haarab kõneleja mõtte, kui kõneleja väljendub nii, nagu see talle on kõige kergem ja tema ringkonnas tavaline; siis selleks, et tema praegune kuulajaskond teda mõistaks täiel määral, ta peaks sundima end jõudu pingutama ülimal määral. Kas oleks küllalt mõistlik temalt seda nõuda?" (MNI 92—93, vt. ka samas edasi).

Jääb veel järele Noreeni ja Flodströmi formeli kolmas nõrk külg. See on selle sisuline lahtisus. Omaks võttes selle formeli, seisame uue probleemi ees: mis on nõutav selgus, mis läheb vaja igal antud juhtumil, et keelend teatavas funktsioonis oleks selge? Siin ei lähe arvamised sugugi alati ühte. Sama lahtine on lihtsuse nõue: missugune keelend on lihtsam, see on alles probleem. Ühe sõnaga nn. otstarbekohasuse p. saatuslikuks puuduseks on selle formaalsus. See on paljas formel, mis sisuliselt ei ütle veel midagi; ta on praktikas sel kujul kasutamatu. See ei ole veel probleemi lahendus, kui tunnistame, et kõige parem on see keelend, mis kõige paremini täidab oma otstarvet, s. t. mis on kõige otstarbekohasem. See on alles probleemi seadmine. Probleem aga on: mis on otstarbekohane? Behaghel ütleb: „kas otstarbekohane või mitte, see on keeles väga keeruline küsimus" (DS 83). See on põhjus, miks me ei saa rahulduda sellega, et tunnistame õigekeelsuse p-ks otstarbekohasuse p. Otstarbekohasuse p. lähtisusele ja ebamäärasusele on juhtind tähelepanu juba ka A. Penttilä (Vir. 1930, 225).

Palja sõnalise formelina on muidugi see p. vastuvõetav, kuid see peaks nüüd juba olema aksioom, mille üle enam ei vaielda, et me ka keele alal valime selle vahendi, mis oma otstarvet parimini täidab, aga mitte selle, mida vanasti tarvitati või mida ainult traditsiooni põhjal seni tarvitati või mis ainult ilusam on. Selles mõttes oli N-l õigus oma p-t nimetada r a t s i o n a a l s e k s. Et aga otstarbekohasus ise alles probleem on, seda näitavad meiegi kogemused ja lahkuminevad vaated selle kohta, mis on otstarbekohane (vt. näit. S a a r e s t e ja V e s k i, EKirj. 1933, 447). Otstarbekohasuse p. rõhutamise kasu on olnud see, et on vähenend, kuigi mitte oodataval määral, nn. keeleajaloolise p., s. o. keeleõpilise ja vanemusp. mõju. Otstarbekohasuse p. negatiivne mõju seisab selles, et selle nimel on võimalikuks saand kõiksugu n ä i l i s e l t otstarbekohaste uuenduste esitamine, mille otstarbekohasus on väga küsitav või mis on päris ebaotstarbekohased. Me võiksime siitpeale senist otstarbekohasuse p-t nimetada n ä i l i s e o t s t a r b e k o h a s u s e p-ks.

Kuid N. ei piirdu ainult selle üldise formeliga, vaid näitab edasi konkreetsete näidete varal, mis ta mõtleb otstarbekohasuse, selguse ja lihtsuse all, ning esitab üldpõhimõtteile lisaks 8 alapõhimõtet. Viimased (vt. ülemal lk. 2—3) on kõik põhimõtteliselt tingimusteta või reservatsioonidega vastuvõetavad, kuid need ei sisalda kaugeltki tervet õigekeelsuse ja kirjakeele korralduse probleemi. N. lihtsalt ei ole näind probleemi selle täies ulatuses, mis on osalt seletatav sellega, et rootsi kirjakeeles ei ole see probleem olnud nii keeruline kui näit. praegu eesti keeles, ja teiseks sellega, et N. oli esimene, kes selle probleemi juurde asus n. ö. ratsionaalsest seisukohast, ilma eelarvamusteta. N. teeneks jääb teoreetiliselt surmahoobi andmine kõigile ebaratsionaalseile p-ile, probleemi õigesse suunda juhtimine ja mitmete tähtsate alap-te rõhutamine. Eriti kriipsutatagu alla ka seda, et N. on õieti näind, nagu see ilmneb niihästi üldformelis kui ka alapõhimõtteis, õigekeelsusprobleemi kahte vastaspoolust — s. o. ühelt poolt kõnelejat ja teiselt poolt kuulajat ning on neid mõlemaid arvestand. Kahjuks on aga peale Noreeni korduvalt unustatud kõneleja ja väga sageli arvestatakse ühekülgselt ainult kuulajat. N. nõrgemaks kohaks on see, et ta ei ole täies ulatuses näind nende kahe vastaspoole kooskõlastamise raskust.

Kuid oma kirjutuse lõppotsustes valmistab N. üllatuse, mis tahab nagu tühistada eelnevad ratsionaalsed vaatlused. N. vahetab otstarbekohasuse p. tegelikult l i t e r a a r s e p. vastu, s. t. õigekeelsuse üle otsustamine ja keele korraldamine tuleb jätta paremate kirjanike hoo-

leks. N. on sellele tulemusele jõudnud lähtudes esteetilisest vaatepunktist, ta ütleb: „Keel on palju enam, samuti nagu riided, korter ja tööriistad, oluliselt kunstiprodukt...“ (IF I, 156).

Literaarse p. vastu toob Jespersen järgmised väited: 1) Kõige vähema tähtsusega on see, et kirjanikud ei anna meile juhist õigeks hääldamiseks, mis kuulub ka õigekeelsuse probleemi alla. 2) Kõige tähtsamaks puuduseks peab J. seda, et see p. paneb otsustamise väljapoole puhtlingvistilist valdkonda. Selle leidmiseks, mis autorit me peame jälgima, peame ette võtma kirjandusliku hindamise, mis võib olla väga ebakindel ja erinev; rääkimata sellest, et mineviku klassikute keel on vananend (MNI 101—102). 3) Ka üldtunnustatud paremate kirjanike keel on erinev, sellepärast jätab literaarne p. meid paljudel juhtudel hätta (MNI 102—103). 4) On olemas autoreid, kelle mõtted tagavad neile kõrge kirjandusliku väärtuse, kuid kelle keeles ja stiilis on selliseid iseärasusi, et keegi ei seaks neid keele eeskujuks (vrd. ka L. Hakulinen ülemal lk. 7). J. lisab: „Kuid kui suleme need välja ja ütleme, et inimesed peaksid võtma eeskujuks mitte neid autoreid, kes on iseendast kõige paremad, vaid neid, kes kirjutavad oma emakeelt kõige paremini ja kel on kõige parem stiil, siis on selge, et sellest silmapilgust on loobutud õigekeelsuse literaarsest põhimõttest, kuna vastupidi keel on muutund mõõdupuuks, millega hinnatakse kirjanikke. Peame parimaks keeleks seda, mis leidub parimail kirjanikel, ja loeme parimateks kirjanikkudeks neid, kes kirjutavad parimini keelt“ (MNI 103). Niisugust vaadet avaldab näit. V. Ertl, (vt. ülemal lk. 10). Nii tuleb nähtavasti aru saada ka N. seisukohast. N. ütleb oma vaate kohta: „See väide sisaldab ainult näiliselt ringjärelduse. Sest ma olen ülemal püüdnud üksikasjaliselt näidata, milliste asjaolude silmaspidamisel kirjanik saab keele meistriks. Tema aga ei ole, nagu teisedki kunstnikud, sageli teadlik reeglitest, mida ta (tähendab sel juhul instinktiivselt) järgib, et läbilöövalt mõjuda“ (IF I, 155). Sellega on siis kõik otstarbekohasuse alap-d õieti kirjanike jaoks või õigemini meister keele alal on see kirjanik, kes neid kriteeriume tähele paneb. Kõigil teistel tuleb siis selleks, et teada, milline kirjanik keele alal on suur, vaadata, milline kirjanik järgib neid nõudeid, ja siis, et teada saada, millist keelt ise tarvitada, tuleb jälgida nende kirjanike keelt(!).

Nende J. ülaltoodud väidete vastu ei saa vaielda ja literaarne p. peaks olema seega lõplikult kõlbmatuks tunnistatud. Meie ei saa kuidagi leppida seisukorraga, et lingvistiliste küsimuste otsustus ja lahendus antakse mittelingvistide kätte. J. Aavik väidab õieti:

„On asju, mida kirjanik, kes keele küsimustega ei ole tegemist teinud, ise ei või teada“ (EKirj. 1913, 426). Huvitav on märkida ka seda, et just kirjanike endi seast on deklareeritud, et kirjanike huvides on see, et neil oleks keel valmis, et nad ise ei pruugiks oma energiat raisata keele fikseerimiseks, vaid et nad oleksid vabad loominguks. Seda mõtet on väljendand J. Semper (Keelekultuur I, 6; vrd. ka Aavik KK 1914, 34). H. Visnapuu ütleb J. Aavikule: „Igatahes on Teie ning teiste keeleteadlaste kohus kirjanikkude keeleinstinkti õigele teele juhatada, nendele nende vigu kätte näidata“ (Agu 1923, 341).

2. E. N. Setälä.

Setälä arvates otstarbekohasuse p. viib eksiteele ega ole õigustatud sellepärast, et otstarbekohasuse taotlus ei ole ainus tegur keele arenemises. Sellele võib vastata: kuigi see nii on, et keele loomulikus arenemises mängivad osa ka teised tegurid, ei keela see meid keele teadlikul korraldamisel, see on keele arenemise suuna teadlikul suunamisel või loomuliku suuna korrigeerimisel taotlemast ainult otstarbekohasust või esmajoones otstarbekohasust. S. toob näite: kui soome keeles öeldaks *minä en ole lukenut tämän kirjan* (e. *ma ei ole lugend selle raamatu),* siis vaevalt keegi tunnistaks selle õigeks. Kuid otstarbekohasuse p. seisukohalt see olevat koguni õigem kui *tätä kirjaa* (e. *seda raamatut*), sest, ütleb S.: „kahtlemata oleks keelele kasuks, kui võiks öelda näit.: *En ole lukenut tämän kirjan, mutta kyllä tätä kirjaa*“ (e. *ei ole lugend selle raamatu, küll aga seda raamatut*) (KO 113). Kuid siin ilmnebki see näiline otstarbekohasus, milleks on muudetud Noreeni sugugi mitte nii mõeldud tõelise otstarbekohasuse p. Ei ole sugugi „kahtlemata“ keelele kasuks, kui võiks öelda: *ei ole lugend selle raamatu, küll aga seda raamatut.* Vaid hoopis vastupidi — see on väga kaheldav, kas see oleks keelele kasuks, kui me lisaks jaatava kõne keerulistele objektireeglitele peaksime ka eitavas kõnes valima kahe objektikäände vahel; keele lihtsuse huvides on küll keelele kasuks ainult ühe objektikäände võimalus eitavas kõnes. Teiseks ei ole sugugi otstarbekohane asjatult muuta traditsiooni ja uusust, mille läbi me ei võida mitte midagi (vrd. Noreen ülemal lk. 5, punkt 8), sest sedasama mõtet, mis on lauses *ei ole lugend selle raamatu, küll aga seda raamatut,* võime öelda teisiti sama otstarbekohaselt, aga ilma uusust muutmata, näit.: *olen seda raamatut lugend küll, aga mitte läbi.* Samuti on veel küsitav, kas on keelele eduks keelepruugi muutmine *isä poikanensa* vormi kasuks (vrd. Mikkola, VA

1928, 215), nagu on S. teine näide. S. on võtnud otstarbekohasust liiga kitsalt, nagu sellele viitab ka J e s p e r s e n (MNI 89), ja osalt vääralt tõlgitsend, nagu on märkind ka P e n t t i l ä (Vir. 1930, 226).

Ka A. J o h a n n s o n on võtnud otstarbekohasuse p-t liiga kitsalt, kui ta arvab, et otstarbekohasuse p-t võib rakendada ainult juhtudel, kus on tegemist kõige täpsema ja kiirema arusaamisega ja kõige kergema väljendamisega. Peagu kõigis teistes küsimustes, kus neid kategooriaid ei saa rakendada, ei saavat seda kasutada; nii näit. ei saavat selle printsiibi järele jõuda otsusele, kas peab ütlema *dinte* või *tinte*, *hilfe* või *hülfe*, *sträuche* või *sträucher*, *dorne*, *dörner* või *dornen*, *trotz des Regens* või *dem Regen*, *mir* või *mich dünkt* jne., sest neid paralleelvorme olevat ühteviisi kerge hääldada ja mõista (IF I, 244). Kuid ka kõiki neid küsimusi, mida J. mainib, saab lahendada seisukohalt: kumb vormidest on otstarbekohasem, s. t. kumma soodustamine on keelele eduks?

Paraku on meiegi keele alal otstarbekohasust taotletud just kõiksugu uuenduste teel, mis on määratud kõiksugu võimalike vääriti mõistmiste vältimiseks, mida aga tegelikult võib-olla kunagi ei esine. On veel väga ja väga küsitav, kas on otstarbekohane 999-l juhtumil tarvitada traditsioonivastast (või pikemat) keelendit selleks, et muidu ü h e l juhtumil 1000-st võiks tekkida arusaamatus. Või tarvitades Johannsoni näidet (IF I, lk. 240 alamärkus), mida ka Setälä tsiteerib, kas on otstarbekohane, et sakslased muudavad oma traditsionaalse rektsiooni *von mir* vormi *von mich* kasuks sellepärast, et kord üks kirjakeelt mitteoskaja sõjamees pidas sõna *mir* pärisnimeks *Mir* (OK 112—113). See on see publiku arvestamine, mis, nagu eelpool märgitud, on tõsi küll Noreeni valemi nõrk koht.

Edasi kolmandaks, kui S. ütleb näit. vormi kohta *isä poikanensa:* „kuid me peame siiski selle tunnistama vääraks sel põhjusel, et seda e i t a r v i t a t a“ (KO 113), siis on veel väga küsitav, kas on *poikanensa* või mõni teine seni mittepruugitav keelend väär s e l l e p ä r a s t, et seda ei tarvitata. Kui kõik keelendid, mida veel ei tarvitata, oleksid valed, siis ei saaks ju üldse ühtki uudiskeelendit ilmuda, ilma et need oleksid keelevead, seega keel ei saaks üldse ilma vigadeta areneda või areneks siis ainult tänu neile, kes „vigaseid“ keelendeid tarvitavad. See on ju täpselt sama, mis maksab rahvakeele enamusp. kohta, millele juhib tähelepanu juba Noreen (IF I, 109—110) ja mille S. ise heaks kiidab (OK 111). Noreen juhib ka tähelepanu sellele, mis vahe on keelepruugi ja tema p. vahel. N. on veendund, et mingi keelend ei ole mitte sellepärast hea, et teda tarvitatakse, vaid ta on tarvi-

tusele võetud sellepärast, et ta on osutund heaks, sest tahtmata võetakse enamal juhtudel ikka sobiv väljendus. Sellega pole eitatud, et sageli tarvitatakse ka halbu keelendeid (IF I, 152; vt. ka Jespersen MNI 89). Ja, võib juurde lisada, vahel võib ka keelepruuki muuta, kui muutmine leitakse olevat otstarbekohane. Aga teinekord tuleb just otstarbekohasuse nimel loobuda keelepruugi muutmisest keelendi kasuks, mis mõnes suhtes näib olevat otstarbekohane või mille kasu on nii väike, et see ei tasu seda kaotust, mida nõuab traditsiooni ümberõppimine. S. ütleb: „Otstarbekohasuse seisukohalt vaadates võib öelda ainult, kas teatav keelend on või oleks oma otstarbelt kõlvuline või ebakõlvuline, aga mitte, kas ta on õige või väär" (OK 114). Aga selles seisabki ju otstarbekohasuse p. ratsionaalsus, et me tunnistame otstarbekohase keelendi ka õigeks senise ebaratsionaalse vaatepunkti asemel, mis leidis, et mõni keelend on küll otstarbekohane, aga ta on „väär", seepärast et ta on noorem, ei ole hääliikseaduslik või et teda ei tarvitata üldiselt.

S. oma seisukoht jääb lõpuks ebamääraseks. Kõigepealt keelevea piiritlemisest võiks välja lugeda, nagu asuks S. täiesti keelepruugi vaatepunktil, mis on ainup-na vastuvõtmatu, nagu juba N. on näidand. Järgnev S. punkt „Tarvitusel olevate keelendite paremuse..." (vt. ülemal lk. 4) laseb järeldada, et S. esindab täiesti (näilise) otstarbekohasuse p-t, mille ta ise oli kõlbmatuks tunnistand. Viimane punkt „kõige parem keel..." (vt. lk. 4) võiks ju olla vastuvõetav, kuid see on nii lahtine, et ta on praktiliselt kasutu. Kuidas seda kompromissi saavutada, mis teha? — kõik see on selguseta. Hiljem ütleb S. küll: „kui tuleb valida eri pruukide vahel või kui midagi uut esitatakse ja tarvitusele võetakse, siis peaks eri vormide otstarbekohasus otsustama, missugune vorm tuleks omaks võtta, missugune mitte" (OK 142—143). Mis tähendab ‚peaks'? Asi oleks selge, kui öeldaks peab; mis sest, et seni ei ole selle järele käidud, nagu väidab S.; kas peab see siis ka edaspidi nii olema? Vrd. ka S. lauset: „otstarbekohasus seatakse selleks lõppeesmärgiks, mille sihis keele parandus ja arenemine peaks sündima" (lk. 143).

Näib, et S. mõistus sunnib teda tunnustama otstarbekohasuse p-t, kuid et tegelik kirjakeele pruuk ei ole seni selle järele käind ja et S-s on veel tugev ka suuremale osale uuema aja keeleteadlastele omane pruugipärasuse p., siis kahtleb S. otstarbekohasuse p-t otseselt tunnustada, kuigi ta määrab selle keele arendamise ‚lõppeesmärgiks'. Kuid S. õigekeelsusseisukoha keerdkäigud pruugipärasuse ja otstarbekohasuse p. vahel laveerides ei lõpe veel sellega. Lõpuks asu-

takse ühes Noreeniga literaarsele p-le (vt. ülemal lk. 8). See on aga meile täiesti vastuvõtmatu, nagu juba ülemal on näidatud.

Kokkuvõttes S. kirjutus ei ole edasi viind õigekeelsusprobleemi lahendust. S. on ainult korrigeerind mõnes suhtes endiste õigekeelsusp-te kirjeldust (vt. keeleajaloolist p-t ülemal lk. 3—4). Eesti õigekeelsuses on S. kirjutus siiski suurt osa mängind, kuna selle mõjul hakati meilgi enam rõhutama (näilise) otstarbekohasuse p-t, mille esindajaks S-t peetakse, kuigi viimane ise teoreetiliselt seda eitab. Samuti on Soomes kõige tunnustatum otstarbekohasuse p. Penttilä ütleb, et mõnikord peetakse otstarbekohasust ainukeseks õigekeelsuspõhimõtteks, mis näitab selle p. tähtsuse tugevat liialdamist (Vir. 1930, 225).

3. O. Jespersen.

Jespersen, tunnustades üldiselt otstarbekohasuse ja energeetika püüdeid keeles (vt. MNI 88—89), leiab siiski, et Noreeni valem on liiga individualistlik ja atomistlik, killustab lingvistilise ühiskonna liiaks üksikuteks indiviididdeks ja arvestab liiga vähe tervikut (MNI 93). Selle vastu seab siis J. oma valemi: „see, mida nõuab see keeleühiskond, millesse kuulutakse ...“ (vt. ülemal lk. 6).

Ei saa ühineda sellega, et kõik, mis on vastolus ühiskonna nõudega, on ebaõige. Samuti ei pruugi see, mida nõuab ühiskond, olla alati õige. Just need näited, mis J. toob teistelt aladelt, s. o. kõiksugu käitumise kombed ja etiketi nõuded, mida ühiskond nii väga nõuab ja millest üleastumist peetakse ebakorrektseks, on sageli väga ebapraktilised ja ebaotstarbekohased, nii et nad vajavad muutmist — midagi ‚õigemat‘ enda asemele. Sama lugu võib olla ka keele alal. Ja ümberpöördult, kui vahel tehakse ettepanek mõne uue, otstarbekohasema kombe (näit. tervitamises) maksmapanekuks, siis ei pruugi seda sugugi nõuda ühiskond, vaid viimane võib hoopis selle vastu olla. Sellegipoolest võib aga see uus komme olla väga korrektne. Samuti võib olla ka keele alal [1]). Samuti ei saa ühineda J-ga, et see oleks samm edasi ja konkreetsem, kui uususe asemel ütleme ühiskond; ennem on uusus konkreetsem ja ühiskonna nõue abstraktsem (vt. ka E. Ahlmann, Vir. 1928, 161).

---

1) Muide on küsitav, kas on üldse õige keele võrdlemine seltskondlike kommetega, kuigi seda võrdlust uuemal ajal tarvitatakse (vt. näit. O. Behaghel, LtGRPh 1893, 84).

Muidugi J. lähem seletus sellest, mis ta mõtleb selle valemi all, kõneleb vastupidist sellele, mida võib välja lugeda valemist; nimelt, et ühiskonna nõue ei ole ülem võim, vaid et üksikisik võib mõjutada teiste normi (vt. ülemal lk. 6). See seisukoht on muidugi täiesti vastuvõetav, kuid raske on seda välja lugeda J. valemist, mis tuleb lugeda seepärast ebaõnnestunuks. Üksikisiku algatusõiguse rõhutamine ühiskonna uususe vastu sellisel kujul lingvisti poolt on see, mis J. õigekeelsusprobleemi arutluses on uut ja mis märgib sammu edasi. J. ütleb, et sageli kõneldakse keelepruugi türanniast (‚usus tyrannus'), ja ühiskond on kindlasti oma nõudmistes keele alal, nagu muudelgi aladel, sageli türanniline. Kuid see ei tähenda veel, et sotsiaalne nõue esindab seda, mis objektiivselt vaadates on kõige kõrgem või eetiliselt seisukohalt kõige väärtuslikum. Keele alal, nagu mujalgi, meis tekib sageli põhjustatult kiusatus tõsta mässu „neetud enamuse" vastu (MNI 126). J. toob näite. Kui ta koolis käis, siis nõuti taani keeles kirjas vanu verbi pluur. vorme, näit. *vi have,* kuna igaüks kõneles *vi har.* J. ütleb: kas me ei peaks olema tänulikud neile, kes julgesid murda vana pruugi ja tõid kirjakeelde uued pluurali vormid, mis mõne aastakümnega juurdusid nii kindlasti kirjakeelde, et vanu vorme on nüüd näha väga harva (MNI 127, vt. ka edasi kuni lk. 132). Mis J. edasi ütleb hea keele stiili, keele ilu, energeetika ja keele ideaali kohta (lk. 132—139), need on kõik tervitatavad ja vastuvõetavad mõtted, kuid need ei anna mingit juhist õigekeelsusprobleemi praktiliseks lahenduseks.

Kokkuvõttes J. kirjutus sisaldab küll huvitavaid ja õigeid ja osalt uudseid mõtteid keelest ja selle ideaalist, aga ei anna meile mingit p-t ega meetodit, kuidas tegelikult korraldada kirjakeelt ja õigekeelsust (vrd. ka P e n t t i l ä, Vir. 1930, 220).

4. J. Aavik.

Nagu on selgund, ei saa me rahulduda ühegi senise tähtsama õigekeelsusprobleemi lahendusega. Teistel õigekeelsusvaateil ja -põhimõtteil ei ole enam tarvidust peatuda, kuna tähtsamad neist on küllalt veenvalt kritiseeritud juba Noreeni, Setälä ja Jesperseni poolt. Jääks veel järele kaaluda eesti autorite vaateid, kuid neist on meie probleemi põhimõttelisest küljest põhjalikumalt käsitlend ainult J. A a v i k. Teoses „Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted" esitab A. kolm õigekeelsusp-t (vt. ülemal lk. 61 jj.). Kuid oletades, et need kolm p-t oleksidki kõik ainumaksvate õigekeelsuse ja kirjakeele

korralduse p-ina vastuvõetavad, siis jääb ikkagi lahtiseks, kuidas neid üksteisega kooskõlastada, mille kohta A. ei anna mingit kindlat vastust (vt. ülemal lk. 65—66). Lõpuks tühistab A. terve teoreetilise lahenduse lõppotsus, et kõik olenevat ainult maitsest. Palju viljakam ja probleemi edasiviivam on A. teos „Keeleuuenduse äärmised võimalused". Kõrvale jättes A. poolt avaldatud rea uusi seisukohti üksikküsimustes, millest muist on vastuvõetavad ja muist mitte, on selles teoses tähtis eeskätt lähteprintsiip. Selle aluseks on vaade, et keel on inimtoimingu abinõu, riist, m a s i n. Sellest järgnev põhimõte on: meie võime keelt korraldada, parandada ja muuta nii, kuidas me ise soovime ja otstarbekohaseks peame, ka n. ö. kunstlikult. Selle põhimõtte tunnustamine selle konsekventsel kujul, mille järele ‚keeleuuenduse kurv' on tõesti tõmmatud lõpmatuseni, on uus ja pööret loov samm edasi õigekeelsusteoorias ja sellelt seisukohalt on A. teosel teenuslik ja meie probleemi edasiviiv tähtsus. Siin on teoorias lõplikult täiesti purustatud kõik eelmistest sajanditest pärit eelarvamused ja pieteedid. See on tõesti revolutsioon kirjakeele ja õigekeelsuse korralduse teoorias.

Keele võrdlus tehnika- ja tööstussaadustega esineb ka O. B e h a g h e l i l, kuid B. teeb sellest hoopis teised järeldused. B. ütleb, et ka tehnikas ja tööstuses on vana ja uus alalises võitluses; ka siin on uuel hea tahe aidata kaasa inimelu eesmärkide täielikumaks saavutamiseks, aga kui palju neist katseist osutub otstarbetuks! B. kirjutab: „Ettevaatlik inimene ootab ära, kas äsjaleiutatud gaasipõleti osutub kõlblikuks, kas tarvitusele tulev seltskondlik komme leiab tunnustust või tekitab kestvalt pahandust. Nii on lugu ka keelega. Kes ei taha eksperimenteerida, kes tahab saada ruttu ja kindlasti mõistetud, ilma šokeerimata, see jäägu kõlvuliseks osutund hea pruugi juurde" (LtGRPh 1893, 84). Nii toimib tõsi küll tavaline lihtsurelik, „ettevaatlik inimene", kuid kui kõik oleksid nii ettevaatlikud ja ootaksid ainult, mis teised teevad, kui keegi ei julgeks ise tarvitada uut masinat või keelendit, siis ei pääseks ju kunagi ükski tehniline ega keeleline uudisprodukt tarvitusele ja igasugune kultuuriline edu oleks võimatu (vrd. N o r e e n, IF I, 110). Selline põhimõte oleks absurdne. B. järele ühed eksperimenteerivad ja teised vaatavad pealt ja ootavad, kuna A. nõuab kavakindlat, läbimõeldud ja otstarbekohast masina parandamist.

Aga tunnistades õigeks A. põhimõtte, ei ole veel probleem lahendatud. Kuidas ja kui palju masinat — keelt parandada, täiendada ja muuta? Kui kaugele võib tegelikult minna keelemasina paranda-

mises? Selle küsimuse jätab A. teoreetiliselt vastamata. A. ütleb, et teoreetiliselt on seda piiri üldse võimatu määrata (KÄV 14). Aga ainult praktika määrata jätta, s. t. iga küsimuse puhul enda maitse järele, kord ühe, kord teise p. nimel talitada, ilma kindla teoreetilise aluseta — seda ei või lubada. A. keeleuuendusteooria kohta maksab sama mis otstarbekohasuse p. kohta: see on alles probleemi seadmine, mitte lahendus. Veel enam, A. konsekventselt täieliku vabaduse ja äärmuseni viidud keelekorralduse teooria teeb asja alles päris komplitseerituks. Et A. teooria ka praktikas kergesti on läbi löönd (kunstlikult loodud sõnad ja morfoloogilised uuendused), siis paneb see eriti mõtlema. Nüüd, kus teoreetiliselt ja praktiliselt on kõik võimalik, peame eriti hoiduma, et me valesti ei tee. Kuidas ja mis suunas keelt arendada? — see on probleem, mis on alles lahendamata. Aaviku võetud morfoloogiline suund on aga suur küsimärk. Seepärast, kui me ei taha anarhiat, eksiteid ega keele tagurpidi juhtimist, siis vajame eriti läbimõeldud keelekorralduse teooriat.

C. UUED MEETODID PROBLEEMI LAHENDUSEKS.

Kui ükski senine õigekeelsusprintsiip, ülesseatud valem ega teooria ei ole vastuvõetav probleemi lahendus — missugune on siis see õige? Vastus on: niisugust universaalset õiget kõiki õigekeelsuse ja keelekorralduse küsimusi lahendavat valemit ei ole olemas, või kui seda ongi võimalik leida, siis on see praktiliselt kasutu (vrd. A. P e n t t i l ä, Vir. 1930, 224). Miks? Seepärast, et kirjakeele ja õigekeelsuse korralduse probleem on nii laiaulatuslik ja komplitseeritud, et tervet selle ala lahendust ei saa mahutada ühte valemisse.

Kui nüüd üldse ei ole võimalik leida mingit valemit, mis haaraks terve keelekorralduse probleemi, siis võib kerkida küsimus: kas vajame üldse mingit probleemi teoreetilist lahendust, kas ei jätku ainult sellest, kui oskame üksikuisse õigekeelsusp-isse kriitiliselt suhtuda? Kas on üldse võimalik selle probleemi rahuldav teoreetiline lahendus? Kas ei sunni meid viimasele küsimusele eitavalt vastama senised kogemused? Selles arvamises võiks meid kinnitada ühe teise küsimuse jaatav vastamine. Nimelt võime seada küsimuse nii: kuigi meid senine asja teoreetiline käsitlus ei rahulda, kas me ei või siiski rahul olla keele tegeliku arendamisega; kas ei ole me siin saavutand küllalt suuri tulemusi, kuigi meil ei ole õiget teooriat? See küsimus on õigustatud, sest keelt võib teadlikult korraldada ka ilma kindla

teooriata, vähemalt on seda küllalt ja küllalt tehtud. Vaatame pisut ka seda külge, enne kui langetame lõpliku otsuse. Käesoleva töö autor ei ole kompetentne hindama teiste keelte senist keelekorraldust täies ulatuses, kuid võib siiski märkida, et ikka ja jälle ilmub näit. saksa ja soome kirjanduses hääli, mis ei ole rahul senise õigekeelsuse ja kirjakeele tegeliku korraldusega.

Kuid me ei pruugi teisi keeli arvestada, vaid jätkub sellest, kui vaatleme eesti keele tegelikku korraldust. Et siin palju ja positiivset on ära tehtud, seda ei saa salata ka see, kes võtab asja selle kõige halvemast küljest. Siinkohal me ei taha arvustuse alla võtta meie õigekeelsuse ja keelekorralduse üksikküsimusi, vaid siin juhime tähelepanu ainult mõnele põhimõttelist laadi asjaolule.

Kõigepealt ei ole meie keelearendajad enesele veel küllalt selgeks teind, m i s on keeles otstarbekohane. Näib, et meie keelekorraldajad ei ole selle küsimuse üle veel küllalt sügavalt järele mõelnud, vaid käiakse nende p-te järele, mis kord omaks on võetud. Meil käiakse liiga palju näilise otstarbekohase p. järele. Kuid veel enam, eelmisega on seotud, või on õieti üks ja sama, küsimus keele ideaalist. Meie keelekorralduse suurem ja saatuslikum viga on see, et ei ole enesele selgeks tehtud, missugune on keele ideaal ja mis on keele edu; näib, nagu ei oleks seda probleemi mõnelt poolt üldse nähtudki. Meil ei teata näit., kas peame looma käändeid juurde või neid vähendama, kas eelistada analüüsi või sünteesi. Meie keelekorraldajad ei küsi sellest, kuhupoole keele loomulik arenemine on suunatud. Meil ei ole üldse seatud küsimustki, kas keele loomulik arenemine viib edu või languse poole. Aga kuidas saab ilma nendes küsimustes selgusele jõudmata t e a d l i k u l t arendada keelt? Ainuke keelearendaja, kes mõningaid mõtteid nende küsimuste kohta on avaldand, J. A a v i k, esitab aga siin vaateid, mida uuem lingvistika ei tunnusta, vaid mis näivad iganend. Siin peitubki meie keelekorraldajate üks puudusi: ei olda kontaktis uuema üldlingvistika ja keelefilosoofiaga (vrd. J e s p e r s e n, Sprache, lk. 8). Asi on veel halvem, meie keelekorralduses ja grammatika praktikas valitseb veel tugevasti teoreetiliselt küll ammu eitatud nn. k e e l e a j a l o o l i n e p.[1]), s. o. keeleõpiline ja vanemusp. (vrd. J. M ä g i s t e, Keelekultuur I, 15—17). Sageli võõraste siltide all, nagu omapärasus ja järjekindlus, kuid sageli ka ilma igasuguse teoreetilise põhjenduseta päris endast-

1) Uuemaist kirjutustest selle kohta on E. M u u k, „Häälikuseaduslikkus ja analoogilisus meie õigekeelsusnähtuste hindamismõõdupuuna", EK 1925.

mõistetavate aksioomidena viljeldakse meil keelendeid, mis oleksid pidand ammu olema kolikambris. Üldse käivad meil kõige moodsamad ja radikaalsemad vaated käsikäes kõige iganenumatega. Nagu nähtub, ei saa me rahulduda ka senise keelekorralduse praktikaga, vaid otse vastupidi: see veenab meid veel enam kindla teoreetilise aluse vajalikkuses. Sellepärast jõuame otsusele, et *vajame* õigekeelsuse ja kirjakeele korralduse probleemi teoreetilist lahendust.

Milles see seisaks? Siin tuleb pöörata uus lehekülg niihästi teoorias kui ka praktikas. Ei tule mitte üksi ühineda *Penttilä* arvamisega, et ei ole võimalik leida üldist õigekeelsusvalemit, vaid veel enam: seda probleemi ei ole üldse võimalik lahendada seniste meetoditega. Püüda kirjakeele arenduse terve teooria anda mõnekümnel leheküljel on samasugune võimatus, nagu anda terve kasvatusteadus ühes artiklis, mahutada terve agronoomiline teooria ühte brošüüri või katsuda suruda terve filosoofiasüsteem mõnele leheküljele. Ühe sõnaga keelekorralduse probleemi on seni nii meil kui mujal võetud liiga kergelt. Sellest on veel vähe, et keelt on arendatud teadlikult. Keelekorraldus tuleb rajada iseseisvale teadusele. Õigekeelsuse ja kirjakeele korraldus peab kujundama omaette iseseisva *teaduse* selle sõna täielises mõttes. See on ainuke ratsionaalne võimalus, kui me üldse tahame keelt teadlikult korraldada. Kui me tõesti tahame keelt mõistusepäraselt korraldada, siis tuleb olla konsekventne ja anda see suur ja eriline probleem eriteaduse lahendada. See peab olema vääriline teadus teiste teaduste kõrval oma eri ülesande, aine ja meetoditega. Senise „teadliku keelekorralduse" asemele peavad astuma *teaduslikud meetodid*, mis vastavad ainult sellele teadusele.

Võib-olla tullakse ütlema, et siin tahetakse ju pöörata tagasi vana õndsa K. A. *Hermanni* p-te ja tema „teaduse" juurde, ühe sõnaga, et siis jälle keeleteadus ja selle seadused määraksid õigekeelsuse, et see oleks ju seesama keeleõpiline p., mida me äsja ise oleme ignoreerind. Ei, õigekeelsust ei tule rajada mitte nn. ajaloolisele keeleteadusele selles mõttes, et õigeks loetakse need keelendid, mis vastavad teatavatele keeleseadustele. Õigekeelsuse ja kirjakeele korraldus peab olema omaette spetsiaalteadus praeguse lingvistika kõrval oma p-te, oma meetodite ja oma arusaamistega. See ei eita muidugi seda, et see keelekorraldusteadus ei kasutaks lingvistika ja keeleajaloo andmeid.

Võidakse veel väita, et osa suuri lingviste, nagu *Noreen*, aga eriti *Jespersen* on tunnistand õigekeelsuse lingvistika valda kuuluvaks ja täiesti teaduslikuks probleemiks. Kuid meie seisukoha

erinevus seisab selles, et seni on õigekeelsusküsimust needki vähesed lingvistid, kes sellega üldse on tegelnud, käsitlend ainult muuseas, n. ö. mööda minnes teiste neile tähtsamate lingvistiliste küsimuste kõrval; õigekeelsusele on võrreldes kõigi teiste lingvistika küsimustega pühendatud niivõrd vähe tähelepanu, et see on nagu väike pisiküsimus, mille lahendamiseks piisab mõnest lehekülgest, nagu oleks jutt ainult ühe lihtsa sõna etümoloogiast (võrreldagu näit. Noreenil ja Jespersenil õigekeelsusküsimusele pühendatud lehekülgede arvu nende kogu toodanguga [1])). Meie seisukoht aga on see, et keelekorralduse probleem ei ole mitte üks lingvistika pisiküsimusi, vaid peaks olema terve suur teadus omaette täielise ja väärilise kaaslasena praeguse lingvistika kõrval. See on ometi põhimõtteline vahe. Alles siis, kui keelekorraldus on tunnustatud teaduseks, loobutakse õigekeelsusküsimuste läbimasindamisest mõnetunnistel koosolekutel, siis alles ehk loobuvad õigekeelsusküsimuste lahendamisest üldse need, kelle kompetentsi need asjad ei kuulu, siis alles ehk loobutakse õigekeelsuse „teadlikust" korraldamisest ajalehtede joone all ja sabades [2]).

Ainult vähesed keelemehed J e s p e r s e n i g a eesotsas on tunnistand õigekeelsusprobleemi keeleteaduse alla kuuluvaks, aga suur enamus ei pea seda üldse teaduseks. Ka meil on maksnud seni üldiselt see vaade, et keeleteadus on hoopis iseasi, kuna õigekeelsus on nn. „tegelik keeleküsimus", millel ei ole teadusega midagi tegemist.

J. A a v i k, kes kõige järjekindlamalt nõuab keele teadlikku kavakindlat ja metoodilist parandamist ja just asjatundjate-keelemeeste poolt (vt. näit. KÄV 11), ei pea siiski õigekeelsust keeleteaduse alaks. A. ütleb: „Iseasi on puhas keeleteadus, iseasi jälle keele tegelik korraldamine, õigekeelsus, keeleuuendus; iseasi keeleteadlane, iseasi õigekeelsuslane ja keeleuuendaja" (RK 4). Nimelt A. järele keeleteadlase ja õigekeelsuslase vahe „vastab botaaniku (taimeteadlase) ja kunstkärneri omale" (ibid. lk. 5). A. ütleb: „Mõlemi päris eesmärk pole siis tõsiasjade uurimine, vaid tõsiasjade määramine, muutmine, loomine. Muidugi mõlemad peavad oma aine kohast teadust tarvilisel määral tundma — kärner botaanikat, õigekeelsuslane ja uuendaja veel rohkem keeleteadust — selleks, et seda paremini oma tegelikku yles-

1) Jesperseni lingvistilise kirjanduse bibliograafiat vt. teoses „A Grammatical Miscellany offered to Otto Jespersen" (sisaldab 382 numbrit aastani 1930).

2) H. K o p p e l nõudis juba a. 1914, et „Uute keeleproovidega esineda tahtjad astugu välja eriteaduslistes kirjatöödes, mitte aga rahvale määratud töödes" (EKSA VII, 20).

annet täita... Ytelda mingi uue ettepandud keelevormi kohta, et see on teaduslik või et see pole teaduslik, ja sellepärast hukka mõista, on niisama naiivne ja pentsik kui yhe uue lille või õuna sordi kohta etteheitvalt tähendada, et see lill või see õun pole „teaduslik". Sest siin pole tegemist teadusega, mille ylesanne ja aine on tõe otsimine, vaid yhe asja tegemisega või loomisega, mis on kunst või oskus. Yleyldse samuti kui kunstkärneri, nii ka keelekorraldaja või -uuendaja tegevus on enam kunst kui teadus ja seda tuleb selt seisukohalt hinnata" (lk. 6).

Selle A. seisukohaga ei saa päriselt ühineda. Võrdlus botaanikuga sobib täiesti praeguse keeleteadlase kohta. Õigekeelsuslase võrdlus kunstkärneriga oleks ju ka õige, kui viimase all mõista ikkagi teadlast, kes tunneb oma ala teaduslikust küljest, nagu see näib ka A. arvamine olevat. See, mis A. ütleb keelendi teaduslikkuse kohta, on muidugi õige siis, kui me selle all mõistame seda teadust mis K. A. Hermann. Kuid me võime õigekeelsusteaduse ja keelefilosoofia seisukohalt öelda, et mingi keelend on või ei ole teaduslikult soovitav või eelistatav või otstarbekohane. Eks ole seegi tõe otsimine, kui me tahame teaduslike meetoditega ja teaduse põhjal jõuda otsusele, millist vormi tuleb eelistada, milline vorm on kasuks keele arenemisele ja milline keelend on otstarbekohasem. Eks ole ka masinate loomine nüüd teaduse aineks. Niisama nagu lapse kasvatusele ei vaadata enam nagu kunstile, vaid kui teatava teaduse, nimelt pedagoogika objektile, nii ka keelekorraldus ei ole esmajoones kunst, vaid just teaduse probleem. Kui siin võrdlusi tarvitada, siis võiks keelekorraldajat ja õigekeelsuslast võrrelda ennem kasvatusteadlase ja agronoomiga. Keelekorraldus ja õigekeelsusprobleemi lahendus ei tohi mitte olla käsitöö, oskus ega kunst, vaid teadus. A. ütleb: „Teadus ei ole keeleuuendajale ja õigekeelsuslasele seega mitte ise-otstarbeks, vaid abinõuks" (ÕPK 48). See maksab küll praeguse keeleteaduse kohta, see on küll õigekeelsusteadlasele ainult vahendiks, kuid ta enda õigekeelsusteadus on talle „ise-otstarbeks".

Ühes varasemas kirjutuses A. räägib küll, et keele arendamine peab sündima spetsialistide-keeleteadlaste poolt ‚teaduslikumalt'; samas ei võrdle A. keelearenduse spetsialisti mitte kunstkärneriga, vaid inseneri ja tehnikuga (KK 1915, 41—42).

Keelekorraldaja võrdlus aednikuga esineb juba J. Hurdal, kes kirjutab: „Kirjamehed on kunstkärnerite sarnatsed. Nõnda kui need taimede loomu selgest tundma ja meelega tallitama peavad, kui terveid ja ilosaid kasusid ja magusat vilja kasvatada tahavad, nõnda

samati peab ka kirjameestel keele loom selgeste silmade ees seisma ja juhiks sõno sünnitates olema" (EPLl 1871, 160). Väliskirjanduses vt. näit. E. Geissler, Erziehung zur Hochsprache I (lk. 17).

K. Leetbergi arvates „See teadus, mis õpetada tahab, missugune keel olema piab, lööb ise omale vastu silmi, sest kui see tõsi oleks, et ta tõesti nõnda ehk nõnda olema piab, siis oleks ta juba nõnda ja ei võiks pidamisest ülepea juttugi enam olla" (EKirj. 1908, 133). Asi seisab aga selles, et keel on väga mitmesugune ja teadusel tuleb otsustada, missugune mitmest olemasolevast ja võibolla ka võimalikust keelendist on parem, s. t. otstarbekohasem ning lähem keele ideaalile.

Et keelekorraldus peab olema teadus, mitte kunst, see ei tähenda muidugi, et keelekorraldaja teadlane ei vajaks erilist annet või mõne küsimuse lahendamisel isegi kunstimeelt, nagu näit. sõnade loomisel. Selles suhtes võiks keelekorralduse kohta sama öelda, mis Fr. Schürr ütleb uue lingvistika kohta: „Tänapäeva keeleteaduse käsitus nõuab oma jüngritelt ülimal määral isiklikku intuitsiooni ja kujundamisvõimet, ta nõuab, et uurija oleks ühtlasi kunstnik. Enam kui kunagi varem hinnatakse loovat isiksust" (SZ 93). Kuid eelkõige peab keelekorraldaja olema nagu iga teadlane kaine ja objektiivne. Fanatism ja subjektiivsus ei kõlba teadusse. See on teistsugune seisukoht kui A. Orase oma, kes kirjutab: „Keeleuuendaja sellevastu peab olema teataval määral fanaatik. Uut keelt ei ole võimalik luua ilma stiilitundeta, individuaalse maitseta. Sellesse maitsesse, neisse ideaalidesse peab olema usku teoõhina kannustamiseks. Objektiivsusest peab paratamatult mõnes suhtes loobuma" (L 1930, 1106—1107).

Keelekorraldusteaduse vajadus peaks olema sama selge nagu teiste nn. rakendusteaduste, nagu pedagoogika, agronoomia, arstiteaduse, tehniliste teaduste jne. olemasolu, kõnelemata kõigist vähemaist „tegelikest" teadustest. Muudel aladel ei tehta midagi ilma teaduse abita, ainult keelt tahetakse korraldada ilma teaduseta, nagu mõnd tühist igapäevast „tegelikku" toimingut. On ometi ratsionaalne, et probleemi, kuidas kasvatada last, käsitleb kasvatusteadus ja probleemi, kuidas „kasvatada", korraldada ja arendada keerulist kultuurkirjakeelt, käsitleb vastav eriteadus.

Võidakse öelda, et see on tühise asja suureks tegemine. Kas maksab keelekorraldust teha nii tähtsaks ja üldse nii keeruliseks, et selleks tuleks luua eriline teadus? Kas ei ole see lõpuks ükskõik, kuidas me kirjutame (nagu seda osalt õigusega on tähendatud orto-

graafia kohta)? Mis sest, et on tehtud vigu, et mõnda keelendit põhjendame mõne iganend printsiibiga, et tarvitatakse üksteisele vastukäivaid printsiipe, et ratsionaalsem ja otstarbekohasem oleks mõnigikord teisiti, mis sellest kõigest, on ju see kõik ebaoluline ja tähtsuseta; meil on ju palju tähtsamaid alasid, millele energiat kulutada. Kuid sama võiks väita ka mõne teise ala kohta, mida praegu teaduslikult käsitletakse, kuid seda võiks veel enam öelda n. ö. puhtteoreetiliste teaduste kohta, mil üldse pole mingit praktilist kasu, kohe lingvistika ja filosoofiaga eesotsas. Mis kellelegi on tähtis, see on sageli seotud sellega, mis teda huvitab. Kellel pole mingit huvi keele vastu, selle arvates on muidugi lingvistika „tühi töö ja vaimu närimine", samuti: kel pole huvi kirjakeele arenemise vastu, selle arvates pole keelekorraldus nii tähtis, et selleks luua eriteadus. Kes aga on huvitatud kirja- ja ka kõnekeele edust, see peab tunnistama vajalikuks uued meetodid, sest kui me oma keele juhime valesuunda või arenemises tagasi ja paneme sunni teel maksma normid, mis on keelele kahjuks, siis me ei tea, milliseks kujuneb meie tulevane kirjakeel, aga ka kõnekeel, sest kirjakeele mõju viimasele suureneb ikka enam ja enam ja me ei tea, kuidas nende suhe võib olla tulevikus, mil on hoopis teistsugused olud kui praegu (vrd. Jespersen MNI 73 jj.). Keelel on aga rahva kultuurilises ja poliitilises võitluses täita suur ülesanne ja seepärast ei saa keegi ükskõikseks jääda oma keele tuleviku suhtes. Jespersen ütleb: „on siiski tähtis küsimus igale generatsioonile, kas ta peab kõnelema nii või teisiti, kas see või teine vorm on õige jne., ja oleks kahju, kui need, kes on kõige kompetentsemad selliseid küsimusi otsustama, jätaksid otsustamise vähem kompetentsete hooleks" (MNI 99).

Et õigekeelsuse, s. o. keeleliste küsimuste üle peab otsustama ainult asjatundja, vähemalt keeleteadlane, see peaks olema sama selge nagu see, et kasvatuse küsimuste üle otsustab pedagoog või põllutöö üle agronoom (vrd. ka Penttilä ülemal lk. 7). Albert Debrunner ütleb: „Põhimõte, et tähtsad otsused aladel, mis eeldavad eriteadmisi, tehakse ainult läbi rääkides asjatundjatega, on tänapäeval üldiselt täielikult tunnustatud, ja peaks arvama, et see on maksev ka keelelistes küsimustes. Kahjuks ei ole see aga tegelikult sugugi nii... Panganduse, kalakasvatuse või traadita telegraafi küsimustes kõneleb harva kaasa see, kes ei tunne neid alasid. Keele kohta on maksev, mis juba Goethe olevat öelnud: „Igaüks, sellepärast et ta kõneleb, arvab võivat ka keelest kõnelda! Nagu oleks keegi asjatundja hingamisküsimustes, südametegevuses ja ainetevahe-

tuses, sest et tal on kopsud, süda ja seedimisaparaat" (NJbfP XXV, 208). Aeg on teha lõpp sellele põhimõttele, et keeleküsimusi peavad lahendama võhikud ja diletandid. Samuti tuleb lingvistidel kirjanikelt tagasi võtta see volitus, mille neile eksikombel on annud Noreen, Setälä ja teised.

Kuna Debrunner peab normi kriteeriumiks keelepruuki, siis on D. nõudmised lingvistikale õigekeelsuse suhtes väga piiratud. D. soovib ainult, et keeleteadus pööraks rohkem tähelepanu normile, kusjuures keeleteaduse osa peaks oluliselt piirduma ikkagi ainult keelepruugi seletamisega (ibid. lk. 221—222). D. on juhtind tähelepanu ka filosoof E. Sprangeri mõtteile, kelle arvates vaimuteaduste ülesanne ei tohi piirduda ainult seletamisega, millisel seisukohal asub ka näit. enamik lingviste, vaid vaimuteadused peavad tegelema ka väärtusküsimuste ja normidega (lk. 222). Enne on, näit. Max Weberi poolt, avaldatud vaadet, et teadus ei tohi teha väärtusotsustusi (E. Spranger, Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule, lk. 39—40), kuna Spranger ütleb: „Vaimuteadus ei ole mitte ainult mõistmise kunst, ta on ka väärtusteadus" (ibid. lk. 47).

Rohkem tähelepanu ja senisest erinevat suhtumist õigekeelsuse ja keelearenduse küsimustesse teaduse poolt nõuab ka H. Hirt (GDS 252).

Eesti autoreist nõudis Wiedemann juba a. 1861, et igaüks, kes keele asjus sõna kaasa räägib, peab omama sügavaid ja kaugeleulatavaid teadmisi keelest ja peab tõesti olema tungind keele vaimusse (Gutachten, lk. 7).

Kuid veel aastal 1865 arvasid Pärnumaa kihelkonna koolmeistrid eesti õigekirjutuse kohtumõistjaiks ja tundjaiks pastoreid, köstreid ja koolmeistreid. Uue kirjaviisi puhul kirjutasid mainitud koolmeistrid PP-s: „... meie wanna kirjutusse wiis on jubba mitto aastat siin maal wallitsenud ja asset wõtnud, seepärrast on temmal ka essimenne õigus, kedda õnnis „Ahrens", ja auus „õpetatud Eesti selts" etc. etc. kui kabakast ei wõi wälja lükkata egga awalikkult laita. — Sepärrast tunnistago ja näitko selge ja täielikko töeks tegemistega se õppetud Eesti selts nisugguste innimeste ees, kedda meie woime Eesti kele öieti kirjotamisse polest kohtomõistjaks ja tundjaks arwata, need on: ehk õppetajad, köstrid ja koolmeistrid — et nende uus kirjotusse wiis õigem on, kui se wanna..." (PP 1865, 121). Milline nende autoriteetide otsus ja keeletundmine võis olla, seda näitab samade koolmeistrite koosolek, kus uue kirjaviisi kohta otsustati, et „se

muud ei olle, kui üks wastooksa teggeminne ja meie Eesti rahwast jallaga tallaminne" (ibid.).

Tähelepandav on, et juba 19. sajandi lõpul leiti „Lindas" (1899), et keelekorraldus on teaduslik töö (vt. ülemal lk. 52).

Seevastu H. Põld arvab, et selleks, et keelega teaduslikult tegemist teha, ei ole „sugugi vaja keeleteadlasteks heita" (Post. 1903, nr. 26).

V. Reiman arvas, et keelekorraldustööle „peame kõiki kaastööle kutsuma. Paar keeleteadlast üksi ei jõua midagi ära teha" (EKSA II, 78).

Keeleteadlase õigust keelekorralduses on kaitsend J. Semper, kes ütleb: „Kes aga võiks õigemid vorme luua, kui mitte keeleteadlane, kes keset reeglite keeru seisab? Mitte igal kirjanikul ei ole eeskujuline keeleinstinkt" (VS 1915, 177).

Seevastu Fr. Tuglas on pettund keeleteadlastest keele arendamisel: „Teadlastelt pole abi tulnud. Nad on lisand segadust, ilma et neist palju positiivist järele oleks jäänd" (KP 165). Seepärast arvab T., et nüüd tarvis teha „katset esteetide, luuletajate, fantasööridega! Sarnane katse vastaks aja hinge" (ibid.). Keeleuuendaja töö nõuab T. arvates „ülevaatlikumat vaimu ja luuletajalikumat intuitsiooni kui seda pedantlikul erikul võib ollagi. See nõuab õnnestumiseks just seda ajakirjaniku rahvapärasust ja dilettantismi hääs mõttes, mida edustab Aavik" (ibid.).

J. Mägiste arvab: „Keeleteadus on üks neidsinaseid õnnetuid vaimuteadusi, millele on osaks oma tõdede rakendusvõimetus. Ajaloolisena teadusena, nagu teda tavalisimalt mõistetakse, tal on vähe lootust end maksma panna tegelikkuses, tema tõed on taunit jääma tõdedeks tõe enda pärast" (Keelekultuur I, 13). See oleks õige sel juhul, kui keeleteadus oleks tõesti ajalooline teadus, kuid see on keeleteaduse ülesande liiga kitsalt võtmine (vt. alamal lk. 171 jj.). Edasi väidab M.: „Ja siiski on keeleteadus oma iseloomu kõnesolevast põhiomadusest (vaimuteadusele omasest rakendusvõimetusest) mööda hiilida katsudes otsind endale rakendusala, ja nende kohatute rakenduspüüete ohvriks on langend õigekeelsus" (ibid.). M. jagab Setälä ja teiste arvamist, et keeleteadlase ülesanne on ainult keele mõistmine (ibid. lk. 14).

R. Nurkse arvates on „keele olemuses eneses põhjendatud, et ta on mitte ainult teatava arvu spetsialistide, vaid kogu keelterääkiva rahva asi, ja sellepärast ei tohi kedagi selle objektiivse vaimu vormi arendamisest aprioorse diskvalifitseerimisega tagasi tõrjuda" (L

1938, 43). N. tahab spetsialistile jätta keelekorralduses ainult „suurema initsiatiivi", kuid „Enne „seadusejõusse astumist" peab nende keeleline looming ikkagi saama vabatahtlikult heakskiitva sanktsiooni kogu keeletarvitajaskonna poolt, peab läbi tegema teatava „plebistsiidi", millest siis selgub, kas ja mil määral see üldsusele vastuvõetav on või mitte" (ibid.). Edasi võib i g a ü k s iga keeleküsimust, muudatust ja uuendust arvustada ja „sõna võtta tema ümberlükkamiseks ja oma vastuargumentide esitamiseks. Nii toimub võitlus teatava keelevormi pärast avalikult, igamehe silma all, ja igaüks võib sellesse tarbe korral sekka lüüa" (ibid.). N. möönab, et sellise asjakäigu juures on võimalikud ka väärsammud —„osav propagandist võib küllalt suure osa keeletarvitajaskonnast ühes või teises küsimuses eksiteele viia ka mitteküllaldase ehk ainult näiliselt veenva argumentatsiooniga", kuid N. ei omista sellele suuremat tähendust, kuna teda rahuldab asjaolu, et igaüks vastutab enda eest ise: „On ta nii kergemeelne olnud, et on lasknud end mõne „valeprohveti" poolt eksiteele peibutada, siis tuleb tal pahandamata leppida ka kõigi mõeldavate tagajärgedega — eeskätt võimalusega, et ta ühes oma eeskujuga mõistlikumate keeletarvitajate laituse alla satub" (ibid.).

Me ei saa selle N. seisukohaga nõustuda, sest see tähendaks põhimõtteliselt diletantismi lokkamisele täieliku õigustuse andmist. On mõttetu, et keelekorraldajad peaksid iga oma töö tulemuse andma rahvale arvustamiseks. See oleks sama hea, kui arstiteadus annaks iga oma ravimisviisi või arstimi rahvale arvustamiseks. Propagandiste ja „valeprohveteid" on N. alahinnand, need on alati agaramad kui tõsised töömehed. Või kas siis teadlastel-keelearendajatel ei ole paremat teha kui oma energiat raisata „valeprohvetite" argumentide ümberlükkamiseks ja igaühe „arvustusele" vastamiseks? Keelekorraldusteaduse küsimuste arvustamine ja käsitlemine peab põhimõtteliselt jääma ikkagi ainult teaduslikesse ajakirjadesse ega mitte olema avalikuks vaidlusobjektiks ajalehtedes igaühele.

D. LINGVISTIKA JA UUS TEADUS.

1. Natuke ajalugu.

Siin mõeldud uut keelekorraldusteadust ei ole sugugi vaja täiesti lahutada senisest lingvistikast, vaid praegune lingvistika ja loodav uus keelekorraldusteadus moodustaksid kaks eri distsipliini ühisest teadusest, millele jääks nimetus k e e l e t e a d u s e. l i n g v i s-

tika. On ju neil kahel, s. o. praegusel lingvistikal ja uuel teadusel, mõlemal ühine objekt keel, vrd. näit. G. Gabelentz'i definitsiooni lingvistikast: „Keeleteadus on teadus keelest" (Spr. 1).

Enne kui asume lingvistika süsteemi vaatlusele, heidame pilgu minevikku ja vaatame, kuidas on seni lingvistika ja keeleteadlased suhtund õigekeelsusküsimusse. Kõigepealt on huvitav, et esimene Euroopa keeleteadus, mille rajasid kreeklased ja mida nimetati grammatikaks, oli just õigekeelsusteadus; see oli normatiivne keeleteadus, mille eesmärgiks oli piiritleda, mis on keeles ‚õige' ja mis ‚väär'. Normatiivne oli ka eeskätt keskaja ja renessansi grammatika, mida defineeriti siis kui „ars bene dicendi et bene scribendi" [1]). 18. sajandil tegeldi keelefilosoofiliste küsimustega, enne kõike keele algupära probleemiga. Meile on huvitav, et 18. sajandi lõpul Berliini akadeemia kuulutas välja auhinna tööle, mille ülesanne oli „välja töötada täiusliku keele ideaal: kõige kuulsamaid vanemaid ja uuemaid Euroopa keeli selle ideaaliga võrrelda ja näidata, milline neist keeltest on sellele kõige lähem" [2]). Keele ideaali küsimus on otseselt seotud õigekeelsusprobleemiga ja see näitab, et tol ajal seisid sellised küsimused veel teaduse tulipunktis.

Kuid juba 19. sajandi algul pöörati keeleteaduses teine lehekülg. Uus keeleteadus, mille rajasid Bopp, Grimm ja Rask, hakkab tegelema hoopis teistsuguste asjadega, kuna keelefilosoofilisi, eriti aga õigekeelsusküsimusi ei peeta üldse enam teaduse väärilisteks. Näiteks eelmainitud Berliini akadeemia probleemi ja selle lahenduse kohta öeldi, et ei tea, kumb see suurem hullus oli, kas probleemi seadmine või selle vastus [3]). Normatiivne grammatika langeb siitpeale keeleteadlaste pilke alla. Jakob Grimm ütles: „Iga sakslane, kes oma keelt ausalt ja õigelt teab, s. t. õppimatult, tohib end nimetada, ühe prantslase tabava ütluse järele, omaenda elavaks grammatikaks ja võib julgesti käega lüüa kõigile keelemeistrite reeglitele" (DG I, lk. XI). Kui siis vahel juhuslikult õigekeelsusküsimuste kohta sõna võetakse, siis sünnib see ‚keeleajalooliselt' või ‚loodusteaduslikult' vaatepunktilt. 19. sajandi kolmandal veerandil peeti lingvistikat mõnede teadlaste poolt isegi loodusteaduseks (Schleicher, Max Müller). 19. sajandi viimasel veerandil domineeriv nn. uusgrammatiline kool peab keeleteaduseks ainult keeleajalugu, kuna õigekeelsusküsimuste vastu ei tunta mingit huvi.

---

1) Vt. Jespersen, Sprache, lk. 6—7.
2) ibid.
3) ibid.

Samasugune õigekeelsusküsimuste ignoreerimine valitseb ka 20. sajandil enamuse lingvistide juures. Näit. uuema aja tähtsamaid lingviste F. Saussure eraldab normatiivse grammatika „selgelt keeleteadusest" (LG 24—25).

Tavaline on lingvistide juures vaade nagu järgnev O. Behaghéli oma: „Teadus tegeleb ainult tõe otsimisega, ta küsib, mis on, mis on olnud, miks see nii on või oli, äärmisel juhul ka, mis olema saab; mis aga olema peab, see iseendast ei puutu temasse" (VDS 154, vrd. ka Setälä KO 123). E. Geissler ütleb: „Keeleteadusel pole üldse midagi soovida, veel vähem ette kirjutada, ta peab tunnetama ja tunnustama" (Erziehung zur Hochsprache I, 14—15).

Normatiivse grammatika viljelemine, kirjakeele korraldamine ja õigekeelsusjuhiste andmine on enamasti jäetud diletantide hooleks, kes siis „koolmeisterdavad' iganend p-te järele [1]): Isegi kirjakeele uurimisele on rohkem hakatud tähelepanu pöörama alles kõige uuemal ajal, kuna keeleajaloolaste tähelepanu on olnud suunatud peamiselt keeleajaloole ja murdeile. Osa lingviste peab isegi keeleteaduse objektiks ainult kõnelemist (vt. näit. F. N. Finck, Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft, lk. 9). Siiski uuemal ajal leiame ikka enam vaadet, et ei ole sisulist vahet murde ja kirjakeele vahel, vaid et vahe on ainult graduaalne (vt. näit. K. Vossler PJ 59 ja A. Schmitt GRM XIX, 435). Viimasel ajal pühendavad lingvistid ikka enam tähelepanu ühis- ja kirjakeeltele, nagu see ilmnes näit. neljandal rahvusvahelisel keeleteadlaste kongressil Kopenhaagenis a. 1936 (vt. L 1936, 948—949).

Ainult üksikud suured lingvistid on tõsiselt käsitlend õigekeelsusprobleemi. Huvitaval kombel on selle probleemi käsitlejaiks olnud just põhjamaalased. Rootsi, Taani ja Soome on siin esindatud oma suurimate lingvistidega — Noreen, Jespersen, Setälä. Eriti Jespersen on juhtind tähelepanu moodsa lingvistika ühekülgsusele, mis ilmneb filosoofiliste ja praktiliste keeleküsimuste eitamises. J. ütleb, et vaateavarus ei ole moodsa keeleteaduse tugev külg. J. arvates see tuleb peamiselt sellest, et keeleuurijad on jätnud hooletusse kõik probleemid, mis on seoses keele hindamisega, nagu küsimused: kas on keeles toimuvad muutused kasuks või kahjuks? kas on võimalik luua rahvusvahelist abikeelt? J. kindel veendumus on, et selliseid küsimusi saab teaduslikult käsitleda ja peab tõsiselt lahen-

1) „Keelemeisterdamise" kohta saksa keeles vt. näit. Fischer DSH 72—73 ja E. Engel, Deutsche Stilkunst, ptk. „Sprachschulmeisterei", lk. 45—53.

dama (Sprache, lk. 80). Rõõmustaval viisil võib viimasel ajal märkida uuesti huvi tõusmist nende küsimuste vastu, samuti hääli selle poolt, et lingvistika peab rohkem tähelepanu pöörama õigekeelsusprobleemile.

Nagu näeme, algas keeleteadus õigekeelsusega ja oli selle teenistuses suurema osa oma ajast. 19. sajandil tuli järsk pööre, ja nüüd 20. sajandil on jõutud jälle selle juurde, et keeleteadus peab lahendama õigekeelsusprobleemi. Seega on tehtud ring.

Hea kokkuvõtlik ajalooline ülevaade keeleteaduse arenemisest on Jesperseni teoses „Language, its Nature, Development and Origin"[1]), kus on puudutatud just neid keelefilosoofilisi probleeme, mis huvitavad keelearendajat ja mida tavalistes keeleteaduse ajaloolistes ülevaadetes pannakse vähe tähele. Keeleteaduse ja õigekeelsuse vahekorrast annab pildi A. Debrunner kirjutuses „Sprachwissenschaft und Sprachrichtigkeit" (NJbfP XXV).

2. Lingvistika süsteem ja ülesanne.

Suurem osa 19. sajandi viimase ja 20. sajandi esimese veerandi autoreid peab lingvistikat ajalooliseks teaduseks (vt. näit. G. Gabelentz Spr. 14). Selle vaate järjekindlamail esindajail keeleteadus võrdub keeleajaloole.

H. Paul eitab igasuguse muu keele vaatlemise viisi võimalust peale ajaloolise: P. arvates keele vaatlus, mida peetakse mitteajalooliseks, kuid siiski teaduslikuks, ei ole muud kui ebatäiuslik ajalooline vaatlus, ebatäiuslik osalt vaatleja, osalt materjali süü läbi. Niipea kui taotletakse enam kui paljast üksikasjade konstateerimist, niipea kui püütakse nähtusi seletada, olevat tegemist ajalooga (P 20). Lingvistika ülimaks sihiks peab Paul üldlingvistikat (prinzipienwissenschaft): „mis tegeleb ajalooliselt areneva objekti üldiste elutingimustega, mis uurib kõigis muutustes ühetasaselt esinevate faktorite loomust ja mõju" (P 1).

V. Porzezinski defineerib keeleteaduse ülesannet kui inimkeele ajalugu (Einleitung in die Sprachwissenschaft, lk. 2).

F. Mauthner arvab, et lingvistika ei või rohkem olla kui keeleajalugu, „sest et kõik ta teadmised oleksid tühjaks ammendatud praeguse seisukorra seletamisega" (BKS 2; vt. ka samas õigekeelsuse kohta lk. 140 jj.).

---

1) Saksakeelne tõlge ‚Die Sprache, ihre Natur, Entwicklung und Entstehung' R. Hittmair'ilt ja K. Waibel'ilt.

Ka K. Vossler peab lingvistikat ajalooliseks distsipliiniks, nimelt kunstiajalooks (PJ 1—2, vt. ka lk. 96). Lingvistika ülesanne on V. järele: „kindlaks teha vaimu kui kõigi keelevormide ainsat põhjust" (PJ 63).

Fr. Schürr, kes taotleb sünteesi keele ja ajavaimu vahel, ütleb, et uus keeleteadus ei ole kaugeltki mitte antihistooriline, vaid ta on ajalooline palju kõrgemas ja laiemas mõttes kui naturalistlik keeleteadus; ta siht on mitmesuguste keeleperioodide „ajalooline vaatlemine" (SZ 80).

Teised, näit. Setälä (KO 5) ja Jespersen (PG 30) eraldavad deskriptiivse ja ajaloolise lingvistika. Kuid S. meelest ei ole mõlemad lingvistika harud üheväärsed, vaid „ajaloolis-geneetilist uurimist tuleb pidada keeleuurimise kõrgemaks astmeks, mille lõppsihtide teenistuses on deskriptiivne uurimine" (KO 9).

F. de Saussure eraldab üksteisest teravalt kaks keeleteadust, nimetades üht staatiliseks e. sünkrooniliseks ja teist evolutiivseks e. diakrooniliseks keeleteaduseks, kusjuures S. peab vastupidi Setäläle tähtsamaks sünkroonilist lingvistikat (CLG 128). S. heidab moodsale lingvistikale õigusega ette, et see on end ainult diakrooniale pühendand (ibid. lk. 118). Keeleteaduse ülesanne on S. järele: a) anda kõigi keelte ja keelkondade kirjeldus ning ajalugu ja võimalikes piirides rekonstrueerida iga keelkonna algkeel; b) kindlaks teha jõud, mis on tegevad igal ajal ja igal pool kõigis keeltes, ja tuletada üldisi seadusi, millega võib seletada kõiki keeleajaloo nähteid (ibid. lk. 20).

Viimasel ajal on keele sünkrooniline vaatlemine leidnud ikka enam ja enam tunnustust, kuigi mõned ikkagi veel selle võimalust lahus keeleajaloost eitavad (vt. näit. M. v. Wartburg, BSLP 1931, lk. XI—XII).

Saussure'i jaotust sünkrooniliseks ja diakrooniliseks lingvistikaks jälgivad Charles Bally (vt. näit. LGLFr 9) ja Louis Hjelmslev (Princ. 46 jj.). Bally järele peab lingvist uurima ka seda, kas teatav keel ja samuti teatav keelend täidab rahuldavalt oma otstarvet ja kui palju psüühilist jõudu nad tarvitavad (LGLF 387). B. leiab näit. prantsuse keele kohta, et see täidaks paremini oma kommunikatsiooni otstarvet, kui ta oleks natuke rohkem ‚ratsionaliseeritud': prantsuse keeles peab alatasa arvestama ootamatusi ja lõkse, mis varitsevad leksikonis, morfoloogias, süntaksis ja ortograafias; ajal, kus kõik demokratiseerub, püsib prantsuse keel sellena, mis ta oli klassilisel ajastul: eliidi ja aristokraatia sõidukina. Kuid

B. loodab, et tulevikus, kus tahe ja refleksioon mängivad suuremat osa keele arenemisel, mõistetakse ohverdada keeles seda, mis on mõttele ainult takistuseks (LGLFr 391—392). Sünkroonilise vaatepunkti tähtsust keeleuurimises rõhutab eriti nn. ‚Praha kool' (vt. näit. B. Trnka, TCLP I, 33—38 ja P. Arumaa, Fonoloogia ja ‚Praha kool', EK 1932, 68—76).

Sünkroonilise keelekäsitluse praktiline teostaja on Ferdinand Brunot, kes ütleb: „Ajalooline grammatika ei ole see, mis võib anda raami nüüdiskeele täpsele ja reaalsele esitusele" (La pensée et la langue, lk. XIII). Sünkroonilise ja diakroonilise keelevaatluse eristamist on kaitsend ka M. J. Vendryes (vt. BSLP 1931, lk. XVII). Uuemaist deskriptiivse lingvistika teooriaist on veel Th. Kalepky raamat „Neuaufbau der Grammatik" (1928).

Noreenil esineb grammatika ülesannete all ka õigekeelsus. N. järele on „elava keele grammatika ideaal selle keele teaduslik esitus kõnes ja kirjas, arvestades riigikeelt ja murdeid, ta praegust laadi ja ajaloolist arenemist (teatava määrani ka ta suhet sugulaskeeltega), häälikuid, vorme ja tähendust, haarates ka ortograafia, ortoloogia ja stilistika ning vajalikke andmeid abiteadustest, eriti keelefilosoofiast ja foneetikast" (Einführung, lk. 41).

Jättes kõrvale Jesperseni, kes lingvistikas peagu ainukesena esindab praktilisemat ja ratsionaalsemat vaatepunkti (vt. lk. 169), on meile keset iganend ja ühekülgseid lingvistilisi vaateid eriti üllatav Helveetsia keeleteadlase ja filosoofi Anton Marty ainulaadne keelefilosoofia. Nimelt A. Marty teoses „Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie" leiame juba 1908. aastal lingvistika süsteemis eridistsipliinina teaduse, mille ülesandeks on keele korralduse ja paranduse printsiipide käsitlemine. Seega ei ole käesolevas avaldatud idee mitte uudne. Kahjuks on aga Marty idee jäänd viljatuks, kuna see oli nähtavasti tulnud veel liiga vara.

M. keelefilosoofia süsteem on järgmine. Teoreetiline keelefilosoofia jaguneb kahte ossa: deskriptiivseks ja geneetiliseks (lk. 21). Teoreetilise keelefilosoofia kõrval on olemas praktiline keelefilosoofia. M. ütleb: keel on organ, mis on teatud otstarvete teenistuses. Sellele vastavalt ta võib olla enam või vähem otstarbekohaselt ehitatud „ja kui selle üle saab midagi üldist öelda, ühelt poolt, mis selle täiuslikkusesse kuulub, ja teiselt poolt, kuidas seda saavutada, kus seda olemas ei ole, siis on õigustatud nende teleoloogiliste ja tehniliste vaatluste ja tunnetuste ühendamine üheks teadusharuks",

mida tuleks arvata praktiliste distsipliinide hulka, kuhu kuuluvad loogika, eetika, esteetika, arsti- ja ehitusteadus jne. (lk. 21—22). M. nimetab seda distsipliini glossonoomiaks ehk glossotehnikaks. Selles praktilises keelefilosoofias e. glossonoomias eraldab M. kõigepealt esteetilise ja loogilise ehk intellektuaalse osa. Esimest põhjendab M. järgmiselt: keel on teatavasti kunstivahend, s. t. organ, mis ilusate kujutluste läbi loob esteetilist lõbutunnet, ja keeleesteetika ülesanne on uurida, mis teeb keelevahendid kõlvuliseks ilu teenistuseks, ja anda üldisi näpunäiteid selleks, kuidas neid selles suhtes võiks teha mõjuvamaks ja ideaalsemaks (lk. 23). Kuid täiesti õieti arvestab M. ka keele teist otstarvet, sest keelel on tähtis ülesanne täita ka tõe ja tunnetuste vahendajana ja ka see teaduslik otstarve seab keelele erilisi nõudeid, mis on mitmeti teistsugused kui esteetilised nõuded (lk. 23—25). Loogiline haru seab endale küsimuse, kuidas peab olema keel loodud, et võimalikult täiuslikumalt teenida teadust ja tunnetust (lk. 25). Praktilise keelefilosoofia loogilise haru lõppeesmärgiks on M. arvates põhimõtteliste juhiste andmine mitte ainult selleks, kuidas parandada olemasolevaid keeli teaduse teenistuses, vaid ka uue rahvuskeeltest sõltumatu teaduslikeks otstarveteks kohandatud ideaalkeele loomine (lk. 27).

Kuid M. näeb keele otstarbe probleemi veel laiemas perspektiivis, nimelt ka eetiku ja filosoofilise poliitiku vaatepunktilt: „Siin on inimlike väljendusvahendite omaduste vaatlemine nõudmiste suhtes, mis talle esitavad meie tunnete ja soovide püüd saada täiuslikuks, kõlbluse ja õigluse taotlemine, otstarbekohane legislatsioon kui ka mured humaansuse ja rahva hüvangu eest" (lk. 28). Ka keele nende sihtide taotlemise printsiipide väljatöötamiseks kuulub praktilises keelefilosoofias eri haru. Peale nende keele ideaalsete sihtide (esteetiline, intellektuaalne ja eetiline) taotleb praktiline keelefilosoofia veel eesmärke, mida M. nimetab alamaiks e. üldpraktilisteks ja mille alla kuuluvad keele need jooned, mille tõttu ta on mitte ainult täpselt mõistetav, vaid ka võimalikult mugav ja kerge väljendusvahend; need on „omadused, mis muidu ühesugustes tingimustes olevaist keeltest annab ühele väljavaateid vallutada laiemaid mõjupiirkondi, eventuaalselt midagi maailmakeele-taoliseks saada" (lk. 29). M. väidab, et kõik keeled ei ole mitte ühesuguselt otstarbekohased keeruliste mõttekäikude väljendamiseks, ja on samal arvamisel kui Aavik, et iga, ka kõige kõrgemal seisva rahvakeele grammatikas ja süntaksis on ebatäpsusi, kahemõttelisusi, ebajärje-

kindlusi, lünki ja ebaotstarbekohaseid elemente, mis on seletatav sellega, et rahvakeeled ei ole loodud läbimõeldud plaani järele, vaid on saand alguse primitiivsest hingeelust ja on alles pikkamööda arenend ühes rahva hingeeluga (GS II, 2. Abt., 62—63). M. ütleb: „Sest see on ju siiski pragmatismis õige, et küll mitte kõik tükiviisi tarvitatav eo ipso ei ole ka õige, aga üldiselt on teadmine (ja mitte teadmatus ega eksitus) võim ja seega otstarbekohane ja ainuke täiesti usaldatav praktika juht" (ibid. lk. 144).

Kõige tähtsam on aga M. idee, et olevate keelte parandamiseks ja uue rahvusvahelise keele konstrueerimiseks on vajalik luua eriline distsipliin (vt. ka M. traktaati „Über Begriff und Methode der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie" GS II, 2. Abt.).

Erilise distsipliini koordineeritult teoreetilisele keelevaatlusele moodustab normatiivne keelekäsitlus ka Ernst Otto lingvistika süsteemis teoses „Zur Grundlegung der Sprachwissenschaft" (1919). O. eraldab kogemusteadustest normteadused, mille näiteina O. mainib eetikat, esteetikat, pedagoogikat ja tehnikat. O. ütleb, et see jaotus on tähtis ka keeleteaduses, kus grammatika kui kogemusteaduse kõrval ei tohi tähele panemata jätta vastavat normteadust, mida O. nimetab stilistikaks (lk. 2). Viimane vaatleb keelt normatiivsest vaatepunktist, kusjuures stilistika objektiks on lihtsalt keel („die Sprache schlechthin") või mõni kindel keel (lk. 23). O. juhib veel tähelepanu sellele, et keeleuurimine on teoreetiline teadus, kuna stilistika on rakendusteadus (lk. 24).

Uue vaatega keeleteaduse kohta on esinend Leo Weisgerber teoses „Muttersprache und Geistesbildung" (1929), mis on leidnud sooja vastuvõttu. W-le näib keelevaatluse suurimaks puuduseks olevat see, et „keeleajaloo, keelepsühholoogia jne. kõrval puudub päris keeleteadus, mis püüab käsitada keelt kõigi ta ilmumiskujude, saavutuste ja suhetega, mis seega mitmesuguste külgede vaatlemise ühendaks üheks kogupildiks keelest" (lk. 6). Nende keele mitmesuguste külgede all mõtleb W. ka keele õpetamist koolis. Kas selline teadus, mis haaraks kõik alad, kus on tegemist keelega, ka pedagoogilise ala, on tarvilik ja otstarbekohane, see on küsimus. Kuid igatahes näitab see seda, et vana keeleajalugu ja -psühholoogia enam ei rahulda, vaid et otsitakse lingvistikale sidet tegeliku eluga.

Üldse on lingvistikas viimaseil aastakümneil tekkind murrang, otsimine millegi uue järele, mis võtaks kõigist senistest vooludest selle, mis neis on positiivset; kuna senistest vooludest ei rahulda täiel

määral ükski, ei ajalooline, psühholoogiline, sotsioloogiline ega esteetiline kool. Kuid seni ei ole ka mingit uut suunda leitud. Eduard Hermann kirjutab a. 1931: „Ükski teine teadus pole järelsõjaajal nii segi paisatud kui keeleteadus. Ta elab läbi kõige halvemat kriisi. Mis eile maksis veel kui ümberlükkamatu aksioom, naerdakse täna välja, ja mida eile vaevalt tähele pandi, vaadeldakse täna suurima huviga. Kõik näib olevat vahetatud" (ZfDk 1931, 145).

3. Uus teadus lingvistika süsteemis.

Milline oleks lingvistika süsteem, kus uus keelekorraldusteadus esineks eridistsipliinina? Tunnustades lingvistika jaotust: 1) sünkrooniline e. deskriptiivne ja 2) diakrooniline e. ajalooline keeleteadus, tekib küsimus: kuhu kuuluks keelekorraldusteadus? Seda on loogiliselt täiesti võimalik paigutada kahele eelmisele koordineerituna kolmandaks keeleteaduse haruks. Nimelt võib lähtuda järgmisest alusest. Iga asja võib vaadelda vastavalt kolmele ajale kolmelt seisukohalt: 1) nii, nagu ta praegu on; 2) nagu ta minevikus on olnud ja 3) nagu ta (tulevikus) peab olema — s. t. nagu me teda näha tahame vastavalt ideaalile. Sellisest alusest lähtub näit. P. Põld oma „Üldises kasvatusõpetuses" pedagoogika süsteemi arendamisel. Vastavalt sellele seisukohale, millelt kasvatusele vaadatakse, eristab Põld kolm pedagoogikat: 1) kirjeldav, 2) ajalooline ja 3) normatiivne pedagoogika (Üldine kasvatusõpetus, lk. 7). Samuti saaksime vastavalt sellele vaatepunktile, millest me keelt vaatleme, kolm lingvistika haru:

1) deskriptiivne e. kirjeldav (e. iseloomustav),
2) ajalooline,
3) normatiivne lingvistika.

Deskriptiivse lingvistika ülesanne oleks keele sünkrooniline iseloomustus. Ajaloolise lingvistika ülesanne oleks selgitada keele ajalugu. Normatiivse lingvistika ülesanne oleks anda norme keele korralduseks, arendamiseks ja parandamiseks vastavalt keele ideaalile. Selline süsteem oleks loogiline ja põhjendatud. Siiski ei tahaks leppida sellega, et normatiivne lingvistika on koordineeritud kahe distsipliiniga, s. o. deskriptiivse ja ajaloolise lingvistikaga, vaid tahaks, et normatiivne lingvistika oleks seatud vastandiks kahele eelmisele kui tervikule. Normatiivne lingvistika ja terve ülejäänd lingvistika, s. o. deskriptiivne ja ajalooline, peaksid moodustama lingvistika kaks koordineeritud eri haru. Seda sellepärast, et deskriptiivne ja ajalooline lingvistika on siiski üksteisega väga seotud ja neil on omavahel

rohkem ühist kui neil kummalgi kolmanda lingvistika haruga — normatiivse lingvistikaga.

Kuidas nimetada neid kahte lingvistika haru? Me võime vaadata asjale nii, et niihästi sünkrooniline kui ka diakrooniline keelevaatlus on ju õieti mõlemad kirjeldavad, iseloomustavad, seletavad; olgu siis, et me vaatleme horisontaalses suunas A — B või vertikaalses suunas $\begin{matrix} C \\ | \\ D \end{matrix}$, nagu sellele on tähelepanu juhtind ka L. Hjelmslev (Princ. 57). Seda keeleteaduse haru võiksime seega nimetada kirjeldavaks e. iseloomustavaks e. deskriptiivseks lingvistikaks. Hoopis midagi muud on keele korraldamine, arendamine ja parandamine. Ka see tegevus mõjub ju teatud mõttes kahes suunas: 1) olemasolevate keelendite korraldamine (sünkroonia) ja 2) keele arenemise teadlik suunamine (diakroonia). Seda keeleteaduse haru võiksime nimetada normatiivseks lingvistikaks.

Seega jaguneks siis lingvistika kahte harru: 1) deskriptiivne ja 2) normatiivne lingvistika. Siiski ei taha need nimetused rahuldada. Esiteks sõnal *deskriptiivne* on senises keelepruugis siiski natuke kitsam tähendus; võib olla, et saaks selle lingvistika haru jaoks mõne teise sünonüümse sõna. Teiselt poolt on sõnal *normatiivne* ebameeldiv kõrvalmaik, omades sageli praeguste lingvistide silmis peioratiivse tähenduse — mis muidugi ei pruugi mõõduandev olla —, sest normimise all mõistetakse kirjakeele fikseerimist, sageli sundnormimist. Kuid siin mõeldav keelekorraldusteadus haarab palju laiema ala, kuna nn. normimine moodustab selles ainult ühe alaprobleemi. Sellepärast tundub *normatiivne lingvistika* olevat kitsas selle all mõeldud teaduse nimeks, kuigi see oleks põhjendatud, kui normi all mõista printsiipe, mille järele keelt korraldada.

Sobivamad nimetused oleksid teoreetiline ja praktiline lingvistika (vrd. Marty keelefilosoofia teoreetilist ja praktilist osa). Kuigi ka viimane lingvistika on peamiselt teooria, võiks seda siiski nimetada praktiliseks teaduseks, kuna ta taotleb praktilisi eesmärke (vrd. ka teisi praktilisi teadusi, nagu loogika, eetika, esteetika, pedagoogika, arstiteadus, agronoomia jne.). Huvitaval kombel on juba eesti kirjanduses tarvitatud mõistet tegelik keeleteadus. Nimelt Saareste kirjutab: „Kuid meie tegelik keeleteadus peaks siis ka enam tähelepanu pöörama selle ühiskeele tundmisele“ (EKirj. 1933, 449) [1]) Enne seda on veel Aavik tarvi-

[1]) Hiljem on S. tarvitand ka sõna „praktiline keeleteadlane“ (EKirj. 1937, 36).

tand õigekeelsuse tähenduses väljendit praktiline grammatikateadus. Teoses „Rahvamurded ja kirjakeel" (a. 1920) kirjutab A.: „Seesuguste enam või vähem väikeste vankuvuste ja kahtlaste seikadega ja samuti nendega, kus keel ebasoovitavaks peetud kalduvust avaldab kord fikseerunud pruugist kõrvale kalduda, teotsebki õigekeelsus ja praktiline grammatikateadus, mida iga haritud kultuurkeele kallal kultiveeritakse" (lk. 26).

Vähem vastuvõetav oleks praktilise lingvistika asemel rakenduslingvistika (vrd. rakenduspsühholoogia ja E. Otto mõtteid ülemal lk. 174). Huvitaval kombel on seegi nimetus juba esinend eesti lingvistilises kirjanduses. EK-s 1934 kirjutab J. Mägiste: Kõige mitmekesisemate läänemere-sm. keelte uurimisprobleemide kõrval on prof. Kettunen täninigi juba laialt liikunud ka n. ö. rakendusliku keeleteaduse, nimelt õigekeelsuse ja tegeliku keeleõpetuse alal" (lk. 149). Ungari keeles on seda nimetust tarvitand J. Balassa, kes oma teoses „A magyar nyelv életrajza" ütleb, et õigekeelsusküsimustega tegelemine kuulub rakendusliku keeleteaduse alla (lk. 150).

Ka nimetus *praktiline lingvistika* ei ole päris ilma puudusteta, kuna see võib jätta niisuguse mulje, nagu oleks see mingi lingvistika madalam haru, kuna teoreetiline lingvistika oleks midagi kõrgemat, sest mõned humanitaarteadlased näevad praktilises asjas ikka midagi madalamat (vrd. A. Marty GS II, 2. Abt., lk. 138 alamärkust). Kuid on tõenäoline, et kui siin mõeldud uus teadus lingvistika distsipliinina tunnustust leiab, et siis ta omandab ‚teoreetiliste' lingvistide seas nimetuse *praktiline lingvistika* e. *tegelik keeleteadus.* Keelekorraldusteaduse nimetusena võiks tulla veel küsimusse teleoloogiline lingvistika, kuna see käsitleb keele otstarvet (vrd. Marty, Untersuchungen, lk. 22). Marty tarvitab veel sõna nomoteetiline (s. o. hindav), mis ka võiks tulla küsimusse uue lingvistika haru nimetusena. Veel võiks tulla küsimusse uue teaduse nimetusena formatiivne e. kujundav lingvistika ja organiseeriv lingvistika.

Peale eeltoodud nimetuste, millest on kõige vastuvõetavamad normatiivne, praktiline ja teleoloogiline lingvistika, võiks tulla küsimusse veel täiesti erinimetus, nagu näit. Marty tarvitatud glossotehnika. Nimetus ortoloogia ei ole vastuvõetav, kuna see liialt tuletab meelde senise ortoloogia meetodeid ega taha sobida probleemi uuele sügavamale lahendusele, peale selle see assotsiatseerub halvamaigulise *ortodoksiga.* Teiseks on see nime-

tus liiga kitsas, kuna ta ei taha hästi haarata tervet kirjakeele korralduse probleemi. Sama maksab sõna kohta õigekeelsusteadus, kuna see jätab mulje, nagu tegutseks see teadus ainult ‚õige' ja ‚väär' küsimusega, mis on ainult üks peatükk sellest. Parem oleks nimetus keelekorraldusteadus, kuid ka see tundub natuke kitsas, kuna korraldamise mõiste alla ei taha hästi mahtuda keele arendamine ja näit. uute sõnade loomine. Kõigi viimaste nimetuste puudus on see, et sel puhul lingvistika jääks ikka ainult praeguse teoreetilise lingvistika nimeks, mille tagajärjel: 1) tekiks mulje, nagu praktiline lingvistika ei olegi keeleteadus, mis ei ole soovitav; ja 2) siis tuleks leida uus kolmas nimetus teaduse jaoks, mis haaraks niihästi teoreetilise kui ka praktilise lingvistika. Alamal tarvitame nimetusi teoreetiline ja praktiline lingvistika, seepärast et: 1) viimast on eestikeelse vastena *tegelik keeleteadus* juba kirjanduses tarvitatud ja 2) praktilisele keeleteadusele sobib vasteks teoreetiline lingvistika, kuna aga näit. sõnadel *teleoloogiline* ja *nomoteetiline* ei ole praegu sobivat vastet, samuti ei saa sõna *normatiivne* vastena tarvitada *deskriptiivne* teoreetilise lingvistika tähenduses, kuna sel on praeguses pruugis kitsam tähendus (ajaloolise lingvistika vastena).

Mis oleks siis lingvistika ülesanne? Teoreetilise lingvistika ülesanne on anda iseloomustus keelest, ta arenemisest, olemusest ja seadustest. Praktilise lingvistika ülesanne on olevaid keeli korraldada, arendada ning kui tarvis, parandada ja kui vaja, luua uusi keeli, nagu rahvusvaheline abikeel ja uus kirjakeel rahvale, kel see veel puudub. Võib kerkida küsimus, kumma lingvistika haru alla kuulub keele ideaali ja selle alusel keelte hindamise probleem. See on kõige lähemalt seotud praktilise lingvistikaga, kuid põhimõtteliselt kuulub see probleem siiski teoreetilisse lingvistikasse, kuna see on ikkagi keele seletamine ja iseloomustamine, mitte aga keele korraldamine ja arendamine, kuigi seni teoreetiliste lingvistide enamus ei ole selle probleemi vastu huvi tunnud ja võib olla tulevikuski huvitab see peamiselt praktilisi lingviste. Marty arvates kuuluvad need probleemid koguni keeleajaloosse (Untersuchungen, lk. 29).

E. PRAKTILISE LINGVISTIKA KAVAST.

1. Põhi- ja abiteadused.

Millised on praktilise lingvistika suhted teiste teadustega? On selge, et p. l. põhjeneb teoreetilisel lingvistikal ja kasutab viimase kõiki aladistsipliine, sest, nagu Jespersen ütleb,

normatiivne keelevaatlus on seotud suurte hädaohtudega, mida võib vältida ainult keelte ajaloolise arenemise ja keelepsühholoogia põhjalik tundmine (Sprache, lk. 7). Teoreetilise lingvistika distsipliinidest kõige tähtsam praktilise lingvistika seisukohalt on üldlingvistika. Selle probleemidest huvitab p. l-t kõige rohkem keele evolutsiooni ehk arenemise küsimus. See probleem on p. l-le kõige olulisem, otsustavam ja ühtlasi õrnem. Enne kõike peab praktilisel lingvistil selge olema, kas keel loomulikult areneb edu või languse poole või üldse ilma kindla tendentsita. Oleneb ju sellest, millist keelendit eelistada, mille levimist soodustada, kas vanemat või uuemat. Keele arenemise probleemiga on otseses ühenduses keele ideaali ja keelte väärtuse võrdluse ning hindamise probleem. Näit. küsimused: milline keel on otstarbekohasem, kas vormivaene või -rikas, kas analüütiline või sünteetiline? Need on küsimused, mille lahendusest on kõige otsesemalt huvitatud p. l. morfoloogia. Kuidas saab keelt arendada ja juhtida paremuse poole, kui me veel ei tea, mis on keelele kasuks, mis kahjuks?

Kahjuks on aga neid probleeme teoreetilises lingvistikas veel vähe käsitletud. Vastuseid neile küsimustele leidub lingvistika ajaloos, kuid uuemal ajal, 19. saj. viimasel veerandil ja 20. saj. algul lingvistika ei tegutsend nende küsimustega, välja arvatud mõni erand, nagu Jespersen. Alles kõige uuemal ajal on jälle märgata huvi selliste probleemide vastu. 19. sajandi esimese poole lingvistid arvasid enamasti, et keeled on languse teel. Näit. Fr. Schlegel pidas nn. flekteerivaid keeli arenemise kõrgemaks astmeks (Ueber die Sprache und Weisheit der Indier, lk. 55—56). A. Schleicher'i arvates lähevad ajaloolisel ajal kõik keeled ainult allapoole (Compendium, lk. 4). Franz Bopp oli arvamisel, et indo-euroopa keeled on üle eland oma täiuslikkuse ajajärgu ja on nüüd languse teel (Conjugationssystem, lk. 56). Jakob Grimm oli samuti üldiselt arvamisel, et keelte täiuslikkuse ajajärk oli minevikus (AKS 250), kuid G. hakkab juba märkama, et vanade keelte vormirikkus on uutes keeltes asendatud teiste vahenditega, mis on lihtsamad, kuid sama väärtuslikud, osalt isegi paremad, nii et G. peab isegi tunnustama, et keel paistab ainult näiliselt langusel olevat, kuid tervikuna võetult on keel progresseeriv ja oma sisemise jõu poolest kasvav (ibid. lk. 261).

Uuemal ajal leiame arvamisi, et keel areneb üldiselt edu suunas. Näit. H. Paul'i järele keel areneb edu, nimelt suurema otstarbekohasuse suunas, nii et keeles maksab sama Darwini arenemisseadus mis looduseski (P 32). Sama arvab ka O. Behaghel (VDS 35).

Kõige põhjalikumalt on uuemal ajal keele arenemise probleemi käsitlend O. Jespersen, kelle arvates „Keele arenemine näitab edenevat tendentsi lahutamata ebakorrapäraste kokkukuhjamiste asemel püüda lühikeste osade poole, mida saab siduda vabalt ja reeglipäraselt“ (Sprache, lk. 419). Parimaks peab J. keelt, „mis kõige kaugemale läheb kunstis väheste vahenditega palju saavutada, või teiste sõnadega, mis võib väljendada kõige suurema arvu tähendusi kõige lihtsama seadeldusega“ (lk. 433).

Seevastu näit. H. Schuchardt arvab, et keele arenemises ei saa kõnelda darvinistlikust võitlusest ega tendentsist paremuse poole (HSB 312), samuti ei saa keeli järjestada üldse paremuse järele, küll aga võib öelda, et teatud seisukohalt üks keel on täiuslikum kui teine (HSB 389).

J. Vendryes'i järele keele elementide muutumine ei jõua kunagi täiuslikkuseni. Keelte morfoloogia erinevust, s. t. kas keel on näit. flekteeriv või isoleeriv, peab V. juhuslikuks, mitte oluliseks tunnuseks, mida ei või võtta keelte hindamise aluseks (Le langage, lk. 410). Keelte evolutsioon ei ole V. arvates muud kui ühiskondade arenemise kajastus. Absoluutset progressi keeltes ei ole olemas, samuti nagu seda ei ole moraali ja poliitika alal. Keele edu seisab selles, et keel vastab kõige paremini kõneldavate ainete nõuetele (ibid. lk. 420).

Bally arvates lingvistika praegused meetodid ei võimalda tõendada seda, et keeled arenevad üldiselt edu suunas, vaid võib nentida ainult seda, et keel alatasa mõnes suhtes sammub edasi, mõnes teises suhtes tagasi, ja on väga raske kindlaks teha, kas teatud keel antud momendil on aktiivne või passiivne; veel enam: on mulje, et keelelised muutused, samuti nagu sotsiaalsed ja poliitilised teisenemised ja nagu meie füüsiline ning moraalne arenemine, suurelt osalt ei ole kättesaadavad meie otsesele vaatlusele ja kontrollile, vaid kuuluvad alateadvuse ning intuitsiooni valdkonda (LV 87—88).

Eesti autoreist oli M. Veske arvamisel, et nii soome-ugri kui ka indo-euroopa keeled on häälikulise languse teel, kuigi nad seeläbi muutuvad vaimsemaks (VhGEG VIII, 2. vihk, 23).

Seevastu A. Rull ütles: „keel on edenev nähtus. Missugused sõnakujud kadunud, see on juba puudulik leitud olema, mis asemele tuli, on parem“ (EKP 1908, 65).

H. Põld ei ole keele loomulikust arenemisest igas asjas heas arvamises, vaid arvab, et näit. ains. ill-i puhul tuleb selle vastu „sõda

pidada", leides, et rahvakeele arenemine on „meie keeles ühele kaunikõlalisele arenemisele risti vastu astunud" (vt. ülemal lk. 85).

K. Leetberg on arvamisel, et keel on muutund otstarbekohasemaks ja paremaks näit. sellega, et i-mitmuse asemele on astund d-mitmus (ÄK 19—20) ja et keelest on kadund i-superlatiiv (ÄK 32).

Aaviku arvates tuleb keele vaba arenemist, kui tarvis, takistada. A. ütleb näit. vanemate vormide kaitseks: „Kuid mis tarvis neid lasta surra, kui nad keelele suurt kasu võivad saata, tema kõla paranda? See oleks ülekohus. Argument, et nad on vananenud, et keele arenemiskäik seda nõuab, et kunstlikult selle „arenemise" vastu ei võivat ega maksvat tööta, ei ole siin mitte täitsa ümberlükkamata õige. Need võib uuesti ära õppida, kui seda tahetaks" (EKirj. 1912, 475). Terve rea vanemate väljasurnud vormide elustamine, nagu lühemad mitm. part-d, i-mitmus, i-minevik jne., näitab, et A. asub seisukohal, et keele loomulik arenemine ei toimu edu suunas. A. põhjendab ka oma vaadet, näit. mitm. part. puhul. Ta arvab, et lühikese mitm. part. kadumine on tekkind keeleunustamisest, nimelt sõnades, mida vähe tarvitatakse, näit. „Maja on niisugune asi, mida talupoja igapäevases elus mitte nii sagedasti ei tulnud mitmuses tarvitada". A. arvab aga, et see on täiesti juhuslik asjaolu „ega peegeldu ses mingi rahva omapärasus, ja kui vahest, siis ainult üks ebakiiduväärt omadus, nimelt halb mälu: esialgsemad lühemad vormid unustati" (MP 16). Et A. suhtub halvasti keele loomulikku arenemisse, seda näitab ka see, et ta sõna *arenemine* paneb jutumärkidesse (MP 25, vt. ka samas lk. 38—39).

A. vaadet keele arenemisele näitab kõige selgemini ka see, et ta peab soome keelt paremaks eesti keelest just seepärast, et esimene on püsind vanemal kujul, samuti A. sümpatiseerimine uuskreeka keeleuuendusele, mis taotleb vanemal arenemisastmel oleva keele restaureerimist. A. ütleb otsekohe: „Keeleuuendusega saab soome keel eesti keelele selleks, milleks on uuskreeklasile muinaskreeka ja rumeenlasile ladina keel, mingi puhtuse ja täiuse ideaal, millega võrreldes oma enda (uuskreeka, rumeenia, eesti) keel on kui kõrvalekaldumus, langus, degeneratsioon, ja mille poole, mille lähemalle seepärast tuleb pyyda" (SEHK 11—12). Seega täpselt sama vaade, mis 19. saj. esimese poole lingvistidel — nüüdiskeeled on langus. Seevastu näit. soome teadlane J. J. Mikkola, asudes keele edu ja otstarbekohasuse küsimuses moodsamal seisukohal, leiab õieti, et eesti keel on soome keelest otstarbekohasuse suhtes ette jõudnud. Eesti keele edu tunnustest M. märgib possessiivsufiksite puudumist, objektisuhete liht-

samust ja pöördsõnadele liitund prefikseid nagu *välja-anne, ette-heide*. Viimase omaduse poolest on eesti juba indo-euroopa keelte tasapinnal, väidab M. (VA 1928, 208).

Ideaalne keel on A a v i k u arvates see, kus on võimalikult palju kõiksugu võimalikke vorme (vt. ülemal lk. 61). A. on samuti vaimustatud ladina keelest nagu 19. sajandi esimese poole lingvistid (vt. Jespersen, Sprache, lk. 206).

J. V. V e s k i, tunnustades keele loomulikku arenemist, leiab samuti nagu J. J. M i k k o l a, et eesti keel on mõnes tükis otstarbekohasemalt arenend kui soome keel (EKirj. 1914, 183).

Peale nende kahe kõige põletavama probleemi, keele arenemine ja ideaal, huvitavad praktilist lingvistikat veel teised teoreetilise üldlingvistika probleemid. Näit. küsimus rahva vaimse arenemise ja kultuuri suhtest keelega, millega on opereerind ka ortoloogid. Kas on näit. madala kultuuriga rahva keel ka morfoloogiliselt madalal arenemisastmel, nagu seda sageli aprioorselt väidetakse? B a l l y eitab seda, et keeleline edu jälgib kultuuri kurvi (LV 90).

Eesti autoreist R o s e n p l ä n t e r avaldas arvamist, et niikaua kui rahvad on harimata, niikaua on ka nende keel puudulik ja kange (Beitr. III, 53). R. tegi sellest isegi järelduse, et keele harimiseks peab tegelema mitte niivõrd keele endaga, vaid palju rohkem vastava rahva haridusega (ibid.).

A a v i k on arvamisel, et keele morfoloogia on sõltuvuses rahva elamistingimustega: i-mitmuse ja i-mineviku kadumist seletab A. eestlaste raske olukorraga orjaajal (vt. ülemal lk. 59; vt. ka KÄV 5—6).

K e t t u n e n arvab, et „rahva keel üleüldse kõige puhtamal, aga ühtlasi ka kõige rikkalikumal, piltlikumal ja ilusamal kujul nimelt sääl elutseb, kus aineliselt alles algelistes oludes, kus nn. kultuurist kõige kaugemal elatakse“ (AM 10).

Peale nende probleemide lahenduse kasutab p. l. ka muidugi kõiki teisi teoreetilise üldlingvistika teadmisi. Praktilisel lingvistil peab olema õige kujutlus keele olemusest, selle seadustest ja arenemisest, ja sünteesi neist küsimustest annab üldlingvistika. Meie asjaarmastajate ortoloogide eksimused on tulnud suurelt osalt sellest, et ei oldud kursis üldlingvistikaga.

Peale üldlingvistika on p. l. põhiteaduseks muidugi niihästi sünkrooniline kui ka diakrooniline lingvistika. Elavate rahvamurrete tundmise tähtsust ei saa iialgi küllalt rõhutada õigekeelsusküsimustes.

Samuti on tähtis kaasaegse kirjakeele tundmine (vrd. Behaghel VDS 295—296). Keeleajaloos huvitab praktilist lingvisti rohkem uuem keelearenemine ja keele arenemise üldsuund, kuna õige kaugete arenemisastmete detailid ja rekonstruktsioonid, milles isegi teoreetiliste lingvistide arvates on liiga kaugele mindud, ei oma p. l-le suuremat tähtsust. Keeleajaloos peab p. l. seisukohalt rõhutama eriti ühe ala uurimise tähtsust, mis teoreetilises lingvistikas paiguti veel söödis on, s. o. kirjakeele ajalugu, mis peab jälgima kõigi uute keelendite ja sõnade tekkimise ja loomise aega ning põhjusi.

Teoreetiline lingvistika on p. l. põhiteadus. Abiteadustena kasutab p. l. esmajoones samu teadusi mis teoreetiline lingvistika, neist on p. l-le tähtsamad psühholoogia ja loogika. Peale nende tuleb p. l-l abiks võtta veel (eksperimentaal)pedagoogikat (vt. pedagoogiline p. lk. 200 jj.) ja esteetikat (vt. ilu p. lk. 221 jj.).

2. Praktilise lingvistika süsteem.

Praktilise lingvistika keelekorraldus peab põhjenema kindlatel printsiipidel. Enne praktiliste õigekeelsuse ja keelekorralduse küsimuste juurde asumist peab olema selge, mida me tahame, mis suunas me peame keelt arendama, mis on otstarbekohane, milliste põhimõtete järele peame keelt korraldama ja keelendeid fikseerima; kus on siin piirid, mis me võime teha ja mis mitte. Need on probleemid, millele seni katsuti vastust anda ühe või paari nn. õigekeelsusprintsiibi formuleerimisega ühe artikli piirides. Tulevase praktilise lingvistika süsteemis peavad need kardinaalsed probleemid moodustama terve aladistsipliini ja seda võiksime nimetada praktilise lingvistika printsiibiõpetuseks. See vastaks teoreetilise keeleteaduse üldlingvistikale e. keelefilosoofiale (vrd. H. Pauli printsiibiõpetust P 1). See distsipliin peaks andma uued printsiibid ja meetodid seniste asemele õigekeelsuse ja kirjakeele korraldamiseks ja arendamiseks.

See distsipliin oleks sama, mis Marty on mõelnud oma praktilis-nomoteetilise keelefilosoofia all (vt. ülemal lk. 172 jj.). Marty arvates peaks sellega, tähendab üldiste printsiipide ülesseadmisega piirdumagi praktiline keeleteadus, kuna nende p-te tegelik teostus, keele osaline parandamine ja kunstliku keele loomine „ei ole mingi teadmine ega tunnetamine, vaid üks ποιειν“ (Untersuchungen, lk. 30). Kuid p. l. ei või keele tegelikku korraldamist ja arendamist jätta välja oma kavast. Esiteks jääks siis keele tegelik korraldus ikkagi

asjaarmastajate ja võhikute hooleks ja p. l. jääks ilma rakenduseta. Teisest küljest kaotaks p. l. ise reaalse pinna jalge alt, kui ta ise ei tegele praktiliste keeleküsimustega; ta muutuks viljatuks ja tõsiasju mittearvestavaks filosofeerimiseks. Ei, praktiline lingvistika peab ise tegelema konkreetsete õigekeelsuse ja keelearenduse küsimustega, tema poolt peavad edaspidi tulema keeleparandusettepanekud. Niisama nagu agronoomia, arsti- ja kasvatusteadus ei tegele ainult üldiste printsiipidega, vaid konkreetsete ja reaalsete detailprobleemidega, nagu viljasortide tegelik parandamine, üksikute haiguste arstimine ja didaktika detailprobleemid, nii peab ka p. l. tegelema ortograafia, morfoloogia ja sõnavara detailküsimustega. Muidugi iseasi on siingi teadus ja tegelik elu. Samuti nagu tegelikus elus sageli ei juhi riigimajandust majandusteadlased, ei kasvata ega õpeta alati pedagoogid, põllutööd ei juhi agronoomid ega peeta tegelikus elus kinni arstiteaduse ja hügieeni nõudeist, nii ei olene ka praktilisest lingvistikast kui teadusest, kas teda lastakse edaspidi tegelikult korraldada kirjakeelt või jääb siin mõjuvõim diletantide või teoreetiliste lingvistide kätte — see oleneb kõik paljudest asjaoludest, riigivõimust ja sellest, milliseid isikuid, raamatuid või asutusi keeletarvitajad peavad autoriteediks või keda või mida neid sunnitakse selleks pidama.

Igatahes peab p. l. pr-õp. olema kursis kõigi tegelike keelekorralduse detailidega ja tegeliku keelepruugiga. Kuigi ühelt poolt pr-õp. peab olema aluseks tegelikule keelekorraldusele, andma sellele printsiipe ja meetodeid, peab teiselt poolt pr-õp. end ise kogu aeg korrigeerima tegeliku keelekorralduse ja keelepruugi järele, sest pr.-õp. teadmised ei tohi põhjeneda ainult filosoofilistel spekulatsioonidel ja deduktsioonil, vaid just ka tegelikust keelekorraldusest ja keelepruugist empiirilis-induktiivsel teel korjatud kogemustel (vrd. P a u l P 3).

Praktilises lingvistikas ei tohi enam olla sellist olukorda, et teoreetiliselt õigeks peetud printsiibid ei taha sobida tegelikus keelekorralduses. Viimasel juhul on ainult kaks võimalust: kas on printsiip vale või on praktiline keelekorraldus (resp. pruuk) vääral teel. Samuti peab igal juhtumil püüdma jõuda selgusele, miks mõni keelend läheb läbi ja teine mitte. Eriti peab hoiduma valejärelduste tegemisest. Ei saa mõne uuendusliku keelendi läbiminemise või mitteläbiminemise järele veel otsustada selle keelendi väärtuse ja otstarbekohasuse üle. Näiteks Aaviku keeleuuendusettepanekuid ei saa mitte hinnata nii, et need, mis on läbi läind, on otstarbekohased, ja need, mis tarvitusele ei ole tulnud, on ebaotstarbekohased. Tõeliselt võib ka vastupidi olla, et mõned otstarbekohased uuendused ei ole läbi läind, aga osa eba-

otstarbekohaseid on tulnud tarvitusele. Siin peab jälgima tõelisi põhjusi. Praktiline lingvist peab selgitama, kas oleneb keelendi mitteläbiminek keelendist endast ja keele loomust või mõnest välisest põhjusest. Kui mõni teoreetiliselt heaks peetud keelend ei lähe läbi, siis ei tule mitte kohe terve teooria maha matta, vaid tuleb jälgida nähte põhjusi. Keelendi läbikukkumine võib sõltuda välistest oludest või väärast teooriast, viimasel juhtumil tuleb teooria võtta revideerimisele. V. Reiman ütles: „Põhjusmõtted võivad väga selged olla, kuid elusse viies tekivad raskused" (EKSP 1908, 17). Sellest peab p. l. üle saama: sellisel juhul kas tuleb need raskused metoodiliselt selgitada ja neist üle saada või tuleb põhimõtted, mis paistavad olevat selged, võtta revideerimisele, ehk nad ei ole siiski veel selged ja õiged.

Raskemaid probleeme, mida pr-õp. peab lahendama, on küsimus, kui kaugele võib minna keele teadlikus ja eriti n. ö. ‚kunstlikus' muutmises? Eesti keele alal on J. Aavik teoreetiliselt ‚keeleuuenduse kurvi tõmmand lõpmatuseni' ja tegelikult on meil läbi läind vägagi ‚kunstlikke' uuendusi, nagu i-superlatiiv, *olnuks*, *tegemaks*, i-mitmus äärmisel kujul. Kuid seda küsimust ei saa otsustada kergel käel ega ka senise praktika põhjal. Kuigi võib öelda, et teoreetiliselt on meil kõik lubatud ja ka praktiliselt, nagu nähtub eesti ja osalt ka ungari keeleuuendusest, võivad läbi minna kõige kunstlikumad uuendused, on iseasi küsimus: kui kaugele on otstarbekohane minna? P. l. ei saa omaks võtta Aaviku deviisi: „Uuendagem pööraselt! Ärgem kartkem sel teel minna liig kaugele! Nii väga kui katsuksimegi, ei saa me muud kui ainult liig vähe keelt uuendada. Et liig palju läbi ei lähe, selle eest juba hoolitseb meie tõupärane tuimus, loidus ja peenema maitse äraolek meie inimeste enamiku juures. Liialduste eest seega oleme kaitstud" (KÄV 151).

Teised keelekorraldajad ja -uuendajad ei ole Aavikust kaugemale läind. Niikaugele minna, et hulgas sõnades ühe hääliku asemele võtta teine häälik, arvas võivat minna J. Hurt *o* elustamisega järgsilpides (vt. ülemal lk. 39), mida muide Aavik peab kõige raskemaks uuenduseks. *o* elustamist on pidand võimalikuks ka K. Preisberg, kusjuures P. arvab, et see võib sündida seeläbi, et *o*-le „kohuseid otsitakse ja peale pannakse" (EKirj. 1916, 98).

A. Rull julges omal ajal EKS-s soovitada, et mitmuses oleks nimetava eeskujul igal pool *-d*, välja arvatud *s*-i järel, seega *haigede*, *raamatude* [1]).

1) EKLA, EKS-i segakogu, mapp 9, vihk 6.

H. Põld pidas võimalikuks mitm. ill. *keeli, inimessi, kogudussi* (EKirj. 1915, 393).

Tähelepandav on ka H. Prants'u ettepanek võtta tarvitusele eL *es ole* pro *ei olnud* (EKirj. 1915, 257).

Kaunis kaugeleminevad on ka J. V. Veski uuendused nagu *nähtamatu* ja järjekindel *-is* pro *-us*.

V. Ernits arvas a. 1916 Aaviku uuendustest: „need on ju ainult väikesed parandused, õiendused ja täiendused ses suures liikumissüsteemis, mida me nimetame Eesti keeleks" (KK 1916, 129). Seevastu Jõgever arvas A. uuenduste kohta: „kui neid järjekindlalt maksma panna, Eesti keelele sügavasse luusse ja lihasse lõikaksivad ja temale väljanägemise annaksivad, mis meile õige võõrastav oleks" (EKirj. 1913, 239).

Kettunen on pooldand tervet rida võrdlemisi kunstlikke ja kaugeleminevaid uuendusi, muuseas ka i-minevikku (AM 46—47).

Maades, kus kirjakeeles ei ole olnud selliseid murranguid nagu Ungaris ja Eestis, on kirjakeele traditsioon tugevam ja seepärast ka lingvistid pessimistlikumad uuenduste suhtes, kuna sellised vaated nagu Schuchardt'i oma (vt. ülemal lk. 144 ja 145) on erandlikud. Saksas kirjutab näit. S. Feist: „Kuid üldiselt tohime öelda, et kirjakeel on nii kindlasti korraldatud ja kooli kaudu edasiandmise tõttu niivõrd kaitstud suuremate muutuste eest, et isegi tõelised parandused ja kergendused, mis tulevad selleks kutsutud teadusmeeste või väljapaistvate kirjanike poolt, ainult vaevu leiavad vastuvõttu. Kui palju taibukaid töötab vastu humanismiaegsele harjumusele, asetada pöördsõna kõrvallauses alati lõppu! Kui sageli ei ole püütud anda lahutatavale partiklile liitpöördsõnades selline asend, et see mitte ei oleks lahutatud tervete ridade läbi oma verbist! Ja kui väikesed on tulemused sellel alal!" (DS 251).

F. Saussure, kes peab keelt sotsiaalseks institutsiooniks ja märkide süsteemiks, kõneleb keele muutumatusest: „Mitte ainult, et ükski indiviid, ükskõik kes see ka oleks, ei ole võimeline, kui ta tahaks, muutma tehtud valikut, vaid ka mass ise ei saa tarvitada oma ülevõimu mitte ühe sõna suhtes; ta on seotud keelega, nagu see on" (CLG 104). Ungari ja eesti keeleuuenduse praktika tühistavad selle väite. S. ei ole neid fakte tunnud, kui ta ütleb spetsialistide keelemuutmise katsete kohta: „kogemused näitavad, et seda laadi vahelesegamistel ei ole olnud mingit edu" (ibid. lk. 107). Kuidas, ungari keeleuuendajate poolt massiliselt ja eriti Aaviku poolt kunstlikult kombineeritud sõnad on saand keele raudvaraks, sellest ei tea S. mi-

dagi, sest ta tunneb ainult kahte uute sõnade sündimise faktorit, analoogiat ja aglutinatsiooni, väites: „Mitte mingisugune teine vormide tekkimise viis ei tule tõsiselt arvesse ja sellised mõne isiku poolt ilma analoogia vahenduseta sepitsetud sõnad (näit. *gaas*), isegi rahvaetümoloogia juhtumid, omavad ainult minimaalset või üldse mitte mingit tähendust" (ibid. lk. 243).

Eesti keeleuuenduse fakte ei tunne ka H. Paul, kes kirjutab: „Uususe muutmise tõeline põhjus ei ole midagi muud kui harilik keeletegevus. Selle juures on iga sihilik uususe mõjutamine võimatu" (P 32).

Ka eesti autorid suhtusid alguses Aaviku keeleuuenduste läbiminekusse pessimistlikult. Näit. Jõgever arvas mitm. part. *seltse, kuid* pro *seltsa, kuusid* kohta, kui Aavik nende uuendustega tuli: „Kõige pahem lugu niisuguste oma loodud sõnakujudega on aga see, et kui oleva kirjakeele juure tahetakse jääda, nemad siia kudagi ei juurdu" (EKirj. 1915, 22). Nagu kogemused on näidand, on sellistes küsimustes väga raske olla prohvet, kuid senised kogemused ja uued meetodid peavad tulevikus andma selleski asjas kindlama põhja praktilistele lingvistidele. Veel 1927 kirjutas Leetberg i-superlatiivi kohta: „Kõige paremal korral võiksid tarvitusele tulla *i*-superlatiivid ainult kahesilbistest *e*-komparatiividest... Teiste vastuvõtmist ei ole mitte mõteldagi, sest see võiks sündida ainult peale seda, kui keele praegused rõhu ja kvantiteedi seadused ümber on löödud... Ei maksa lootuseta võitlust pidada halva asja eest" (ÄK 34). Tegelikult on aga nüüd i-superlatiivid kirjakeeles siiski laiemalt tarvitusel, kui L. teadis arvata.

Printsiibiõpetuse alla kuulub ka põhimõtteline küsimus, kas on teatavail juhtumeil otstarbekohane tarvitusele võtta keelendeid, mis tulevikus ise keele loomuliku arenemise saadustena rahvakeeles tuleksid tarvitusele, ja kas on võimalik ja otstarbekohane keelendite arenemist suunata teatavate p-de põhjal ja tarbekorral teisiti, kui see kujuneks keele loomulikus arengus (vrd. -n mõtteid KKT 1922, 186—187).

P. 1. pr-õp. ülesandeks jääb ka uuesti formuleerida keelevea mõiste ja lahendada probleem, kuidas ühendada keelevea mõistet keele arendamise ja uuendamisega.

Raskemaid probleeme, mille pr-õp. peab lahendama, on ka küsimus: kas saab keelt eraldada stiilist ja kui saab, siis, kus on keele ja stiili piir? Paistab ilmne olevat, et keelt ja stiili saab lahus vaadelda, sest nagu Aavik on juhtind tähelepanu, „Võib kirjutada

hääd stiili jämedate keelevigadega ja halba stiili grammatiliselt veata keelega" (KK 1915, 97). Kuid siiski on avaldatud arvamist, et keelt ei saa stiilist lahutada. Selle seisukoha tüübilisem esindaja on Croce (vt. ülemal lk. 144). Huvitav on, et Croce õpilane Karl Vossler, kes peab samuti lingvistikat stiili- ja kirjanduslooks (vt. lk. 146), eraldab siiski teisal grammatika ja lingvistika teravalt stilistikast. Nii ütleb V., et anakoluut, pleonasm ja ellips ei kuulu keeleteadusesse ega grammatikasse, vaid et need on stiili figuurid (Logos VIII, 268—275; vt. ka J. Marouzeau mõtteid Kopenhaageni lingvistide kongressil Saareste refereerituna L 1936, 1056—1057).

Stiili ja keele ristumiskoht on süntaks. Sõnajärg ja lauselühendused on juba nii stiili kui ka keele elemendid. Sellepärast ulatavad kõik praktilised õigekeelsuskäsiraamatud ikka stiili valda. Ka õigekeelsuspõhimõtteid käsitlevad autorid on oma traktaatides läind puht-õigekeelsusest üle stiili alale (näit. Noreen ja Jespersen). Keele selgus, tabavus ja ilu on ikka ka stiili elemendid. Siin peab p. l. pr-õp. andma kindla vastuse, kui see üldse on võimalik, mis siin kuulub praktilise lingvistika (süntaksi) alla ja mis tuleb jätta stilistikale ja esteetikale.

Vähemaist küsimustest peab printsiibiõpetus piiritlema mõisted nagu õigekeelsus ja keeleuuendus. Aavik on siin esimesed definitsioonid annud brošüüris ‚Mis on keeleuuendus?' (1916): „keeleuuendus on keele ehituses olulisi muutusi toimepanev tegevus või liikumine" (lk. 5). Oluline muutus on A. arvates „niisugune, mis mitte ainult mõne üksiku sõna kohta ei käi, vaid kogu tüüpi ja liiki käsitab" (lk. 5—7).

Lõpuks kuulub ühe kõige raskema probleemina printsiibiõpetuse alla ka keele normimise ja fikseerimise probleem (selle kohta vt. eriptk. lk. 229).

Eelmainitud ja teisi üldisi põhimõttelist laadi probleeme käsitleb p. l. printsiibiõpetus.

Peale üldiste põhimõtteliste probleemide kuuluksid printsiibiõpetuse alla p. l. aladistsipliinide põhimõttelised küsimused, nii et me võime rääkida näit. praktilise morfoloogia printsiipidest ja uute sõnade loomise ning sõnavara korraldamise printsiipidest. Teiselt poolt jaguneksid printsiibid üldisteks, mis käivad kõigi kirjakeelte kohta, ja erilisteks, mis käivad ainult ühe teatava kirjakeele kohta. Siin võivad kõnesse tulla veel keelkondi puudutavad printsiibid, näit. võivad soome-ugri keelte arendamise printsiibid teistsugused olla kui indo-euroopa keeltel.

Praktiline lingvistika ise, s. t. kirjakeele korraldamise, arendamise ja uuendamise konkreetsete üksikküsimuste lahendus võiks jaguneda vastavalt teoreetilisele lingvistikale kõigepealt kahte ossa: grammatika ja leksikoloogia (Jesperseni tähenduses, vt. PG 31—32). Leksikoloogiaga on aga tihedalt seotud ühelt poolt uute sõnade tuletamine (resp. loomine), mis teoreetilises lingvistikas kuulub grammatika, nimelt tuletusõpetuse alla, ja teiselt poolt sõnade tähenduse fikseerimine, millele ajaloolises lingvistikas vastaks semasioloogia e. semantika. Kuna viimane distsipliin on enamvähem ajalooline (tähenduse arenemise jälgimine), siis praktilises lingvistikas arvatavasti sellele vastavat distsipliini ei ole tarvis, kuna kõik sõnade tähendusega seotud küsimused jääksid leksikoloogia alla. Kuidas lahendada leksikoloogia ja tuletusõpetuse vahekorda, see jääb p. 1 enda määrata. Grammatika jaguneks omakorda alaosadeks vastavalt teoreetilisele grammatikale, mille traditsiooniline jaotus on: 1) fonoloogia, 2) morfoloogia, 3) tuletusõpetus, 4) süntaks. Kas praktiline lingvistika jääb selle traditsioonilise grammatika süsteemi juurde või võtab omaks mõne uuema, võib-olla ratsionaalsema süsteemi (vrd. Noreen, Einführung; Jespersen PG ja L. Hjelmslev Princ.), see jääb muidugi p. 1 enda otsustada. Peale selle kuulub praktilise grammatika alla veel ortograafia.

Kuid praktilise lingvistika alla peaks kuuluma peale olevate kirjakeelte korraldamise ja arendamise ka esiteks uute kirjakeelte loomine rahvaile, kel see puudub, ja teiseks rahvusvahelise abikeele loomine. Viimast liiki keeli nimetab O. Jespersen senise termini ‚kunstlikud keeled' asemel konstrueeritud keelteks, toonitades, et nn. ‚kunstlikud keeled' võivad täiesti loomulikud olla (IS 1) (loomulikke keeli nimetab J. rahvuslikeks keelteks); seepärast võiksime distsipliini, mis tegeleb rahvusvahelise abikeele loomisega, nimetada konstrueerivaks lingvistikaks, mis moodustaks praktilise lingvistika aladistsipliini. Seni on tarvitatud selle teaduse nimetusena interlingvistikat. Oleks loomulikum, et konstrueeriv lingvistika kuuluks p. 1 alla, kui et ta oleks koordineeritud viimasega ja teoreetilise lingvistikaga, kuna konstrueerival ja praktilisel lingvistikal on palju ühiseid printsiipe. Ka Marty on asetand ideaalkeele loomise printsiipide väljatöötamise oma praktilise keelefilosoofia alla kui selle kõrgema eesmärgi (vt. ülemal lk. 173 ja Untersuchungen, lk. 27, 30—31). Nimekamaist lingvistidest uuemal ajal

on peale O. Jespersen i, kes ise on loond ühe uue keele — ‚novial' (vt. IS), kaitsend rahvusvahelise abikeele loomise võimalikkust veel H. Schuchardt, kes oma vaate kunstliku keele võimalusest on rajand ungari keeleuuenduse tulemustele (HSB 194). S. ütleb, et „kunstlikud keeled on enam või vähem ka loomulikud, loomulikud keeled on enam või vähem ka kunstlikud" (HSB 311, vt. ka samas lk. 306—320; vt. ka E. Hermann, ZfDk 1931, 153 ja A. Debrunner NJbfP XXV, 2. Abt., 207).

3. Praktilise lingvistika meetoditest.

Et teaduslikus töös saavutada tulemusi, selleks on vaja meetodeid. Praktilise lingvistika kui teaduse üheks esimeseks ülesandeks on välja töötada oma meetodid. Need meetodid peavad olema niihästi deduktiivsed kui ka induktiivsed: ühelt poolt tuleb lähtuda üldistest tõdedest ja põhimõtteist ning neid rakendada üksikküsimustesse ja teiselt poolt tuleb jälgida üksiknähteid, et nende põhjal jõuda üldistele printsiipidele. Õige meetodi puudumine on olnud senise keelekorralduse üheks nõrgemaks kohaks vananend põhimõtete kõrval. Diletantlike õigekeelsuse reeglistajate üks viga on olnud näit. juhiste sanktsioneerimine puuduliku induktsiooni põhjal (vrd. Jespersen, Sprache, lk. 7 ja MNI 97—98 ja O. Behaghel VDS 169). Sellistest eksitustest peab vaba olema p. 1.

Veel halvem on see, et liiga sageli on õigekeelsuse praktikas olnud peakriteeriumiks subjektiivne meeldivus, mida on katsutud siis toetada kord ühe, kord teise p-ga, mis just parajasti on sobind. Selliselt ei talita p. 1. kui teadus kindlate meetoditega (vrd. ka Jespersen, Sprache, lk. 7). J. Aavik ütleb: „Ainult selle subjektiivsuse kohta tahaksime seda tähendada, et siin tuleb vastu astuda kahele täitsa vastakale liialdatud vaatele. Üks on nõue, et keeleasjus ülepää subjektiivsust olla ei tohi; kõik olgu sääl niisama objektiivne, kindel, kõigile ühesuguselt maksev ja ümberlükkamatu, sest ainult siis olla keeleuuendus teaduslik. Seesugune nõue aga on liig ja võimatu. Seda ei täida kõik teadusedki (pääle füüsilis-matemaatiliste); tuntud tõsiasi on, kui erisuguselt kaks arsti-, ajaloo- või majandusteadlast võivad sama asja esitada ja seletada" (Mok 14—15). Osalt on ju siin A-l õigus, et igas teaduses erinevad teadlaste vaated, kuid me peame siin rõhutama, et väga paljudes või õigemini suuremas osas küsimustes on kõigil teadlastel samad vaated; niisama peab olema ka praktilises lingvistikas.

Teiselt poolt peab tunnustama, et meil on õigekeelsusküsimusi ka väga tõsiselt võetud, on aega kulutatud ning materjali kogutud, ja mõnelgi juhul võib õigusega kõnelda meetodist. Kõigepealt peab siin esile tõstma H. Hurda, kelle tööd ‚Eesti sõnadest -line lõpuga' ja ‚Über die estnischen Partikeln *ehk* und *või*' näitavad teadlikku meetodit ühes rohke materjaliga võrdlemisi väikeste õigekeelsusküsimuste lahendamiseks. Umbes samalaadset meetodit on hiljem tarvitand ka J. Aavik oma *-line*, *-lik* ja *-uma*-refleksiivide käsitluses.

Metoodiliselt on töötand õigekeelsuse alal ka J. V. Veski, kelle töövili leidub ÕS-s.

ÕS-u I trüki koostamisel on tarvitatud peamiselt kollektiivset meetodit. „Õigekirjutuse-sõnaraamatu" koostamise meetodi kohta loeme selle eessõnas: „Õigekirjutuse-sõnaraamatu" on Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna koosolekutel väljatöötatud kava järele J. Tammemägi esialgu kokku seadnud. Keeletoimkond on pärast selle töö viie aasta (1911—1916) kestusel 153 istanguga (igal korral tundi kolm töötades) sõna-sõnalt läbi harutanud, täiendanud —iseäranis võõrakeeliste sõnade poolest ja kõik sõna vormid lõpulikult kindlaks määranud" (lk. III). Seega on siin tarvitatud komisjoni- ja koosolekumeetodit. ÕS-u II trüki ja VÕS-u koostamisel ei ole sellist moodust, kus kõik sõnad läbi harutatakse, enam tarvitatud, vaid need teosed on peamiselt ühe autori, esimene J. V. Veski ja teine E. Muugi töö viljad. Kollektiivselt on EKS-i keeletoimkonnas harutatud ainult üksikuid tähtsamaid küsimusi ja on määratud ainult põhimõtted (vrd. EK 1937, 127). Igatahes on EKS-i keeletoimkond viimaseil aastakümneil olnud meie kõige tähtsamaks keelekomisjoniks, kes vormiliselt on vastutav meie kirjakeele normi eest. Komisjonimeetodit on meil tarvitatud peamiselt sõnastikkude koostamisel, eriti teaduslike oskussõnade väljatöötamisel. Kollektiivset meetodit õigekeelsusküsimuste lahendamisel on pooldand ka L. Kettunen, kes oma teoses „Lauseliikmed eesti keeles" kirjutab: „Veel suuremaks puuduseks on see, et töö ei ole küllalt kollektiivse arutlemise vili, nagu iga õigekeelsuse nõudmiste kirjatöö vähemalt Eestis peaks esialgu olema; kogemus näitab ju alati, et üks mõistab hukka seda, mida teine kodumurde põhjal või subjektiivsel harjumusel just õigeks peab" (lk. LV).

Komisjonist laiemal ulatusel on meil kollektiivne meetod esinend keelekoosolekute ja -kongresside näol. Õigekeelsus-

küsimuste lahendamist selliste meetoditega harrastati eriti 20. sajandi esimestel aastakümnetel. Kongressi idee on tekkind normimispüüdest, seepärast on nende keelekongresside probleemiks: milline võistlevaist keelendeist on õige, et seda siis fikseerida kirjakeele normiks?

Tuntumaid keelekongresse on nn. Tapa kongress a. 1908, kus katsuti saavutada ühtlast normi seniste paralleelvormide asemele. Sinna kongressile ei tuldud mitte valmis seisukohtadega, vaid just seal alles seati üles õigekeelsuspõhimõtted ja hakati üksikküsimusi käsitlema ja lahendama. Kongressi kirjeldusest loeme: „Oli vaja nimelt ära määrata, mis põhjusmõtete järele koosolek peab käima, kui ta praegu tarvitusel olevatest mitmekesistest häälte ja sõnade ülestähendamise viisidest nimelt teatava viisi valib ja mitte mõnda muud" (EKirj. 1908, 317). Kui kergesti see küsimus lahendati, seda näitab järgnev tsitaat samast: „Ühetunnilise mõtete vahetamise järel jõuti asja kohta peaaegu ühehäälelisele otsusele."

Kuidas sellistel koosolekutel õigekeelsuse üksikküsimusi kavatseti lahendada ja lahendati, näitab järgnev väljavõte Tartu koosolekust a. 1911: „Koosolek, paaritunnise lõuna vaheajaga, kestis kella 10 homm. 10-ni õht.

Päevakorda olid järgmised küsimused üles võetud, millest siisgi kõiki läbi võtta ei jõutud:

I Õigekirjutuse alalt:

a) Võõrakeeliste pärisnimede kirjutamine: b) Võõrakeeliste sõnade kirjutamine: c) au- ja õu kaksik-täishääliku kirjutamine seesugustes sõnades kui nõu, au jne.: d) Suurte algtähtede tarvitus: e) Sõnade kokkukirjutamine: f) Vahemärgid.

II Õigekeelsuse alalt.

1. Sõnaõpetusest: a) Omapäraste perekonna nimede käänamine: b) Paljuse omastav: c) Sisseütlev kääne: b) Tehtaviku oleviku vormid: e) Asesõnade kohtolulise ilmaütleva käände tarvitus.

2. Lauseõpetusest: a) Sihituse tarvitus.

Lõpulikule harutusele jõudsid seda korda tulla: võõrakeeliste pärisnimede ja võõrkeeliste sõnade kirjutamine, au ja õu kaksiktäishäälik, omapäraste perekonna nimede kirjutamine, tehtaviku oleviku vormide küsimus, ajasõna kohtolulise ilmaütleva käände tarvitus, kuna teisi punktisid ainult pääliskaudsemalt ja mitte otsustavalt saadi puudutada" (EKSP 1911, 33—34).

Tapa ja Tartu keelekongressid olid siiski enamvähem eriteadlaste — keelemeeste kitsad nõupidamised. Kuid õigekeelsusprobleemide lahendust on tahetud anda palju suuremate masside kätte. EKmS-i protokollist a. 1875 loeme: „President pandis Seltsile Dr. Rosenthali soovimise ette. Dr. Rosenthal arvab seda väga tarviliku olevat, et tuleval suil laulupüha järel Tartus õigekirjutuse pärast üks kongress saaks peetud, kus kokku tulevad:

1. Kes Eesti keelt on uurinud ja tema iseloomu ja säädusid tunnevad.

2. Kes Eesti keeles jo midagi kirjutanud on ehk edaspidi kirjutada tahavad.

3. Õpetajad ja kihelkonna koolmeistrid.

4. Muud mehed, kes oma kihelkonna keelemurret täiesti tunnevad.

5. Kirjameeste Seltsi liikmed.

Selle kongressi töö olla ühendust ja ühtmeelt õigekirjutuse põllu pääle saata, mis sääl seniajani koguni puududa" (EKmSA 1875, 102).

EKS-i protokollist a. 1908 loeme: „Pehka soovitab, et iga kihelkonna kooliõpetajad selle üle läbi räägiksivad, ja kindlaks teeksivad, mis nemad küsitavate asjade kohta arvavad. Need otsused võiks pärast kokku võtta, ja ülemaalisel koosolekul häälteenamusega otsus teha. Juhataja küsimuse pääle, kuidas neid otsusid teha saab, vastab Pehka: Iga kihelkonna päält tuleks üks saadik valida" (EKSP 1908, 18). Tähelepandav on, et selle ettepanekuga ühines ka keeleteadlane Jõgever (ibid. lk. 20).

Võib arvata, et keelekongresside ja -komisjonide järele saab tulevikus vähem vajadust olema, kuna teaduslik töö võib sündida peamiselt ikkagi ainult individuaalselt. Komisjoni võiks tarvis minna ainult normi andmisel ja oskussõnade väljatöötamisel.

Kui tõsiselt ja metoodiliselt üksikute poolt ka õigekeelsuse ja keelearenduse küsimuste kallal on töötatud, tahame tulevikus siin näha ikkagi veel kindlamat meetodit, nagu see peab olema teaduslikus töös.

F. MISSUGUSEID ÕIGEKEELSUSPRINTSIIPE ARVESTAB PRAKTILINE LINGVISTIKA?

Õigekeelsusprintsiipide ülesseadmine ja süsteemi viimine ning meetodi andmine, kuidas nende abil lahendada konkreetseid õigekeelsusprobleeme, jääb, nagu ülal nägime, p. 1. printsiibiõpetuse ülesandeks. Alamal tahame ainult puudutada senises teoorias ja praktikas rakendatud printsiipe ja näidata, mis osa nad umbes võiksid mängida uues õigekeelsusteaduses — praktilises lingvistikas. Seepärast ei tule järgnevaile märkustele vaadata kui põhjalikule ja lõplikule õigekeelsusprintsiipide hindamisele. Puudutame peamiselt ainult seni esinend printsiipe, kuna on võimalik ja tõenäoline, et p. 1. arvestab veel teisi, uusi, seni rakendamata p-e.

1. Selguse põhimõte.

Otstarbekohasuse p. oma senisel kujul ei mängi mingit osa praktilises lingvistikas, sest nagu ülemal on näidatud (lk. 149), ei ütle see iseenesest midagi, vaid kogu õigekeelsuse probleem seisabki õieti selles: mis on otstarbekohane? Üldpõhimõttena muidugi p. 1. arvestab otstarbekohasuse p-t selles mõttes, et tuleb tarvitada seda keelendit, mis on kõige otstarbekohasem teataval ajajärgul, ja tuleb võtta tarvitusele uus keelend, kui see osutub otstarbekohaseks keele arenemisele. Kuid mis on otstarbekohane, sellele püüavad vastata senise otstarbekohasusp. alapõhimõtted, mida me siin vaatleme eri põhimõtetena.

Kuna keele ülesanne on teistele midagi teatada, siis on otstarbekohane ainult see keelend, mis on selge. Seepärast peavad kõik ortoloogid selgust keele esimeseks nõudeks [1]) ja seda tuleb tõsiselt arvestada ka p. 1-l.

Kui endastmõistetav selguse p. ka on, ei tohi sellega liialdada ega näha selgusele hädaohtu seal, kus seda ei ole, kus see on ainult teoretiseeritud. Noreenil esineb tähelepandav põhimõte, mida tuleb hinnata: „Halvad on väljendid, mis kannatavad pedantliku ja tarbetu selguse all, s. t. mis oma vormiga märgivad tähendusvahet, mida kas ei ole vaja ära tähendada, sest et see on käesolevaks

---

[1]) Vt. näit. Noreen ülemal lk. 2—3, Jespersen MNI 132, Setälä KO 91, O. Behaghel GDS XIV, K. Schneider, Was ist Gutes Deutsch?, lk. 261, H. Schuchardt HBS 326, E. Otto, Gundlegung, lk. 23—24. Eesti autorite vaateid selguse ja teiste p-te kohta vt. üldiselt II osas.

otstarbeks juba teisiti väljendatud, või ka mida ei tohi märkida, sest et seda enam nii ei mõisteta" (IF I, 130). Selguse p. nimel korrektsete ja pruugitavate keelendite vigaseks tembeldamist esineb sageli diletantlikes õigekeelsusjuhtides ja sellisele selguse p. väärale rakendusele on tähelepanu juhtinud lingvistid. Näit. on peetud saksa keeles vigaseks lauset „Der tod des trefflichen mannes, dem wir so viel zu verdanken haben" („Tubli mehe surm, kellele me nii palju tänu võlgneme"), sest *dem (kellele)* võivat käia ainult sõna *tod (surm)* kohta. W. Fischer ütleb, et kui me selguse mõistest nii kitsarinnaliselt aru saame, siis ei ole maailmas ühtegi kirjanikku, kes oleks selgesti kirjutand (DSH 74).

Erilise probleemi selguse p. all moodustavad homonüümid, mis näivad olevat vastolus keele otstarbe ja selguse p-ga. Seepärast leiavad homonüümid erilist hukkamõistmist ortoloogide poolt, mõnede poolt pehmemalt, teiste poolt valjemalt. Praktiline lingvistika peab homonüümsuse probleemi uuesti süvenema ja põhjaliku uurimuse varal selgusele jõudma, millised homonüümid on keelele kahjulikud ja millised mitte. Leksikaalsetest homonüümidest tähtsam ja raskem on morfoloogia probleem homonüümsetest ehk ühtelangevatest muutevormidest, nagu paljudes keeltes esinev subjekti ja objekti käände kokkulangemine (näit. eesti keeles *pesa*-tüübis), mille suhtes autorite arvamised lähevad diametraalselt lahku (vt. näit. Jespersen, Sprache, lk. 329). See on praktilise morfoloogia tähtsamaid eriprobleeme. Nii viimase probleemi kui ka leksikaalsete homonüümide küsimuse lähem käsitlus jäävad käesoleva töö raamistikust välja.

P. 1. printsiibiõpetus peab selgitama, milline koht tuleb anda selguse p-le teiste õigekeelsusp-te seas ja kuidas seda kooskõlastada teiste nõuetega, nagu näit. lihtsus ja ökonoomia.

Selguse p. alla kuulub ka ilmekuse nõue. Nimelt nõutakse keelendilt, näit. sõnalt või teatava funktsiooniga morfeemi tunnuselt, et ta oleks küllalt ilmekas ja iseloomulik vastava funktsiooni märkimiseks. Näit. A. Saareste leiab, et *algul* on ilmekam kui *alul* ja et sõnal *kõlblas* pro *kõlbeline* puudub viimase ‚väljendusvõime ja evokatiivsus' (EKirj. 1933, 449). H. Visnapuu leidis, et nõrgaastmelise i-mitmuse asemel mitmuse „reljeefsema markeerimise pärast on igatahes parem tugev paine" (Agu I, 341). Ilmekus on probleem, mida tuleb veel uurida: kas on üks lõpp ilmekam kui teine ja millest see sõltub; kui palju seda tuleb arvestada õigekeelsuses ja kui suur tähtsus sellele anda teiste p-te seas?

2. Ökonoomia ja lühemuse põhimõte.

Otstarbekohasuse tähtsamaid alapõhimõtteid on kõnelemise--kirjutamise energia ökonoomia ja lühemuse põhimõte. Nagu teistes inimlikes toiminguis ja tehnikas on põhimõtteks võimalikult vähema energiaga saavutada vajalikku resultaati, nii ka keeles (vrd. Jespersen PL 18 ja Bally LGLFr 354). Et keelte arenemine lühemuse suunas üldiselt tähistab edu, seda on näidand O. Jespersen (Sprache, lk. 316). Seepärast tuleb õigekeelsuses tunnustada põhimõtet: muude tingimuste võrdsed olles tuleb eelistada lühemat keelendit. See põhimõte ei ole lingvistide-ortoloogide silmis mitte ühesuguses hinnas.

Noreen ütleb: „Keeles, nagu paljudel teistel aladel, maksab seadus: mis ei ole kasuks, see on kahjuks" (IF I, 129). N. peab siiski lühemust teise järgu tähtsusega p-ks, väites, et pikemad väljendid võimaldavad peagu alati märkida tähendusvarjundeid, mis erinevad lühemate keelendite omast (ibid. lk. 129—130). Ka H. Schuchardt (HSB 302) ja O. Behaghel (VDS 39) hindavad lühemust keeles.

Kahtlemata on energia säästmine ja lühemus keeles iseenesest voorus, mida ei tule sugugi alahinnata, nagu seda mõnede poolt on tehtud. Kui suur tähtsus ja mis koht lühemuse p-le anda teiste p-te seas, sellele peab andma vastuse alles p. l. printsiibiõpetus (vrd. ka Jespersen, Sprache, lk. 317).

Hääldamise energia ökonoomia alla kuulub peale lühemuse ka see hääldamise kergus, mis oleneb häälikute koosseisust. Mõned konsonantühendid on rasked hääldada ja seepärast tuleb eelistada keelendeid, mis häälikute kombinatsioonilt on kergemad hääldada (vt. Noreen ülemal lk. 3 punkt 4). Ka selle hääldamise kerguse p-ga on seni õigekeelsuses opereeritud ja seda peab arvestama ka praktiline lingvistika.

3. Lihtsuse põhimõte.

Lihtsust keele voorusena ja õigekeelsuspõhimõttena ei ole seni küllalt rõhutatud. Luce pidas eesti keele lihtsust selle väärtuseks: „Ta sisemine ehitus on nii lihtne, väheste ja kindlate reeglitega seotud; ta verbid pöörduvad väheste eranditega ühe vormi järele, milline teine keel võiks sellega kiidelda?" (Beitr. IV, 73).

Saareste arvates „Vaimu- ja tundeilma sügavused ja tuhandepalgelisus on aga alati tervitanud elavate keelte elulist keeru-

kust" (EKirj. 1933, 448). Siiski S. hindab lihtsust, mis on keele loomuliku arengu tulemus (vt. ülemal lk. 106).

Nagu keelte ajalugu näitab, arenevad kõik keeled üldiselt lihtsuse suunas (vt. Jespersen ülemal lk. 180 ja Bally LV 210) ja kahtlemata on lihtsus tähtsamaid põhimõtteid keelekorralduses, mida tuleb senisest hoopis suuremal määral arvestada. Bally väidab, et mida suurem on keelt kõnelejate ja kirjutajate arv, seda enam keel lihtsustub, grammatika muutub reeglipärasemaks ja sõnastik abstraktsemaks; inglased ja hispaanlased on kõige rohkem koloniseeritud rahvad ja nende keeltel on ka kõige lihtsam ja kõige reeglipärasem vormistik (LGLFr 386).

Morfoloogias kuulub lihtsuse alla kõigepealt muutevormide piiratus. J. toob näite, kuidas inglise keele sõna *had* sisaldab ühes lühikeses keelendis kõik, mis gooti keel väljendas sõnadega: *habaida, habaides, habaidedu, habaideduts, habaidedum, habaidedup, habaidedun, habaidedjan, habaidedeis, habaidedi, habaidedeiwa, habaidedeits, habaidedeima, habaidedeip, habaidedeina.* Seega hoiab inglise keel tuntavalt kokku vaimset energiat kõigile inglise keelt kõnelejaile — mitte ainult lastele, kellel on vähem vorme õppida, vaid ka täiskasvanuile, kellel on valida ja lahus hoida vähem arv vorme (Sprache, lk. 317, vrd. ka inglise *cut* kohta ibid. lk. 319 ja Bally LV 205).

Keerulisus on iseenesest pahe ega ole ühelegi keelele vooruseks; kui mõnikord mõnes asjas keerulisemad keeled paistavad olevat paremad, siis sõltub see teistest asjaoludest. Kahtlemata ei ole lihtsa morfoloogiaga inglise keel väljendusvõimelt halvem eesti keelest, vaid ennem ümberpöördult. Kuid ettevaatlik tuleb olla teoretiseeritud ja kunstliku lihtsuse taotlusega. Õieti on rõhutatud lihtsuse nõuet keeles „Maalehes" 1930 nr. 11 (Barbar, Meie suur Paabeli segadus). Seal kirjutatakse: „Elu ise aga näitab kõige selgemini, mis suunas peab minema keeleuuendus. Tänapäeva elutempo nõuab kiiret, lihtsat, lühidat väljendust. Kui keel tahab elada, peab ta meie nõuetele vastama: ta peab olema lühikene ja lihtne oma väljenduses, eriti aga lihtne ja kerge oma grammatikaga. Näitena võiks tuua ingliskeelt oma võrdlemisi lihtsa, kuid siiski väga paenduva grammatikaga...

Meie keelemeeste ja keeleuuendajate „kõvemaks" küljeks on seni olnud, et neile ei meeldi lihtsus, või esperantolikkus vormides, nagu nad seda ise nimetavad. Nad leiavad, et keel on seda ilusam, mida rohkem vorme tal on. Et sarnane keel on eluvõõras, seda nad ei taipa.

Selle asemel, et meie keelt „kaunistada" igasuguste uute grammatiliste vormidega, teeksid meie keelemehed tänuväärt töö, kui nad

asuksid neid vorme vähendama ja kaotama, nagu teeb seda elav kõnekeel, sest tänapäeva elu nõuab keelelt lihtsust, lihtsust ja lihtsust!"

Nagu Bally väidab, on eesmärk, mida taotlevad moodsad keeled, just see lihtsus, mis on osalt saavutatud kunstlikes keeltes (LV 210).

Teiseks kuulub morfoloogias lihtsuse põhimõtte alla reeglipärasuse nõue. Noreen rõhutab, et reeglipärasus, süsteem ja orgaanilisus on iseendast keele alal „suurepärane paremus" (IF I, 124).

Jespersen näitab, et reeglipärasuse kasvamine keeles tähendab tuntavat kasu nendele, kes keelt õpivad või kõnelevad (Sprache, lk. 318). J. näitab, et keele morfoloogia keerulisus ei tee raskust mitte üksi keelt õppivale lapsele, vaid isegi täiskasvanult, kes on kõnelnud oma emakeelt lapsest saadik, nõuab jõupingutust igapäevase keele tarvitamine. J. ütleb, et harilikus olukorras ta ei ole teadlik mingist jõupingutusest kõnelemise juures, kuid selle teadvuse puudumine ei ole tõendus, et jõupingutust pole olemas. Vastupidist tõendab asjaolu, et võimatu on kõnelda korrektselt, kui kannatatakse liigse vaimse töö all; siis patustatakse grammatika vastu, eksitakse kõnekäändudes ja hääldamises — ei valitseta keelt nagu harilikkudes tingimustes (PL 23; vt. ka Sprache, lk. 310—311).

A. Johannson tunnustab vaadet, et ebareeglipärased vormid kahjustavad kõnelemise ja mõistmise kergust, ainult väga tingimisi, kuna emakeele kõnelemine on muutund mehaaniliseks (IF I, 246).

Blümel ütleb: „Kui me tänapäeval pöörame *ich risz, wir rissen* ja mitte enam *ich reisz, wir rissen,* siis on see kindlasti edu" (GRM XI, 146; vt. ka L. Sütterlin WWS 153).

V. Mathesius ütleb, et vanad kultuurkeeled näitavad, et väikesed formaalsed erandid ja ebatäpsused sobivad päris hästi keele eeskujuliku rakendatavusega. Seepärast ei ole vaja otsida lõpmatuseni uusi vorme ega üldistada kõiki sõnu ühe muutetüübi alla (SČ 21—22).

Keelte arenemine näitab, et üldiselt keeled muutuvad reeglipärasemaks, kuigi ebakorrapäraseid vorme tekib ka juurde (vrd. Jespersen PL 125 ja 349 ning Sprache, lk. 415 ja Bally LV 209—210). Bally väidab, et reeglipärasus ja lihtsus automatiseerivad keelelist tegevust, jättes suure osa sellest alateadvuse hooleks (LGLFr 384); keele kui kommunikatsiooni vahendi huvides on õieti samasugune ratsionaliseerimine ja standardiseerimine, nagu see sünnib töös-

tuses. B. märgib prantsuse keele pahena 350 ebakorrapärast verbi (ibid. lk. 391—392).

Keel on seda lihtsam, mida ühtlasem, s. t. mida ‚reeglipärasem' on ta muudete moodustamine, mida vähem on erandeid. Iga erandi kadumine keelest on üldiselt keelele kasuks. Palju lihtsam on, kui teatava funktsiooniga muutel on üks tunnus või teatavad kindlad tunnused. Kuid erandite kunstlikus vähendamises tuleb olla ettevaatlik, peab silmas pidama, et tuleb arvestada ka teisi õigekeelsus-p-id, millest siin eriti tuleb küsimusse pedagoogiline p., aga ka rahvaning ühiskeelsuse ja traditsiooni p. (vrd. ka S a a r e s t e EKirj. 1933, 449). Kuidas siin kõige otstarbekohasem on toimida ja kas on vahel otstarbekohane keelt juhtida lihtsuse suunas ka traditsiooni arvel, seda peab selgitama p. l. printsiibiõpetus. Lihtsuse ja reeglipärasuse taotlus on sageli vastolus ka ilu p-ga, viimase seisukohalt on keeles hinnatavad vaheldus, nüansirikkus ja individuaalsed väljendid, mitte „standardiseerimine" (vt. alamal lk. 212). Kas ja kus lihtsuse p-t võib vahel ohverdada ka ilu p-le, selle küsimuse peab lahendama p. l.

Lihtsuse ja reeglipärasuse p-ga on seotud ka j ä r j e k i n d l u s e ja ü h t l u s e nõue. Tihti heidetakse õigekeelsuslastele ja keelearendajaile ning -tarvitajaile ette, et ei olda järjekindlad.

Soome õigekeelsuskäsiraamatu „Hyvää Suomea" autor A. S a r a t i e arvab: „Lihtsameelne rahvas, kes on keele loond, ei oska alati olla järjekindel. Kuid keelt arendades kõrgemale astmele tuleb nõuda nii palju järjekindlust kui iganes võimalik" (lk. 25). A. P e n t t i l ä arvab, et ei või „nõuda, et järjekindlus tuleks läbi viia igal pool, kus aga selleks võimalust oleks" (Vir. 1930, 225).

Eesti keeles katsuti omal ajal järjekindluse p-t rakendada kurikuulsas *pea~pää* küsimuses. Nimelt *ää* pooldajate peaargument oli see, et kui pikk vokaal kirjakeeles on üldiselt diftongistumata, siis ei tohi diftongi olla ka sõnades *hea, pea.* Selline järjekindluse nõue muidugi ei pea paika. Et kõik pikad vokaalid peaksid jääma diftongistumata, sel ei ole iseenesest mingit väärtust, kui kõnekeeles on teisiti. Ja lingvistilise hariduseta põhjaeestlasele ei paista see ebajärjekindlusena, kui ta ütleb *saabas, säär,* aga *pea,* sest ta ei tea, et sõnas *pea* on vanasti olnud pikk vokaal. Järjekindluse p-t ei saa *pea~pää* küsimuses rakendada muidu, kui ei minda üle teisele p-le, s. o. k e e l e õ p i l i s e l e (resp. vanemus-) p-le (vrd. Saareste, EKirj. 1936, 437). Uuemal ajal on järjekindluse p-ga *pea~pää* küsimuses argumenteerind J. V ä i n a s t e, kes soovitab isegi *säädus* ja *täädus,* arvates, et „Ka nende sõnade juures poleks vaja karta järjekindlust,

ohverdades see mõnele levinenud murdekujule, millel õigekeelsuse seisukohast pole rohkem eluõigust kui kujudel *reakima, veart, seared* jne." (Kasvatus 1930, 291).

K. Leetberg vastas omal ajal selliseile järjekindluse p-ga argumenteerijaile: „Kui meie keel aga nüüd on niisugune, et ta ise vahet teeb, ühes sõnas endise *ää*-hääle *ea*-ks muudab, teises mitte, mis tükis me siis konsekvent tahame olla?" (EKirj. 1908, 12).

Järjekindluse p. „huupi tagaajamist" ja „meelevaldset süstematiseerimist" *(tütarte* pro *tütarde)* ei poolda ka V. Ridala (KK 1916, 118), kes tahab rahvakeelsuse põhjal laiendada part. *d*-lõppu.

Järjekindlus iseenesest on muidugi üldiselt voorus ja seda ka keele alal, kuid siin tuleb hoiduda sellest, et seda p-t ei rakendataks ebaõigel kohal. Meie senistele keelearendajatele võib vahel ette heita niihästi seda, et nad pole olnud küllalt järjekindlad, kui ka seda, et nad on vahel järjekindlust taotlend seal, kus see ei ole oma kohal. Ka selles küsimuses peab p. l. printsiibiõpetus seadma üles õiged ja uued põhimõtted ning meetodid.

4. Pedagoogiline põhimõte.

Lihtsuse p. rõhutajad lähtuvad õieti pedagoogilisest p-st: lihtsam keel on kergem ära õppida. Näit. Noreen eelistab reeglipäraseid vorme seepärast, et keel muutub selle läbi kergemaks ja paremaks. „Meil on ka keelelistes küsimustes mõndagi lastelt õppida", ütleb N. (IF I, 126—127; vt. ka Setälä KO 144 ja Jespersen ülemal lk. 197 ja 198).

Pedagoogilist p-t tuleb edaspidi rohkem arvestada, kui seda seni on tehtud. Omaette väärtusena pedagoogiline p. on üldiselt siiski seni leidnud võrdlemisi vähe hindamist. Mõned autorid on otse põhimõtteliselt ignoreerind pedagoogilist p-t.

Näit. eesti autoreist J. Jõgever väidab *jõuu~jõu* küsimuses polemiseerides: „Esimene põhjus meelespidamise raskuse kohta ei ole vastuvaidlemise väärt. Õigekirjutuses reeglid ei seata mitte nende jaoks üles, kes oma meelespidamise vaeva võimalikult kergeks tahavad teha, need ei õpi ega tarvita midagi reeglit, vaid kirjutavad, kuidas meele tuleb" (EKirj. 1908, 322).

J. Aaviku põhimõtteks on: mitte karta õppimist ega selle vaeva, kui meie siht on keelt paremaks teha. *o* elustamise ettepaneku puhul kirjutab A.: „600 sõna! See pole ju midagi. Ei midagi sel-

lele, kel huvi ja tahtmist on. Õpitakse ju terved võõrad keeled kätte, kus mito kymmendtuhat hoopis tundmata sõna. Häbi peaks olema tunnistada, et mälo nii nõrk, ei jaksa seda mõnd sada sõnagi meeles pidada, kus peab o olema!" (O kysimus, lk. 10—11) (vt. siiski ka ülemal lk. 78).

Ka A. Oras ei tunnusta pedagoogilist p-t, väites: „Täieline eksitus on hakata keele reegleid lihtsustama koolilaste pärast. Esiteks ei omandeta keelt koolis, vaid sääl ainult korraldetakse ja täiendetakse seda, mis juba enne omandet. Otstarbekohasus ei seisa sobivuses eksamitegijaile, vaid selles tuleb arvesse komplitseeritumaid kaalumusi. Keel ulatub üle kooli, selle parim saavutis on kirjanduslik stiil ja viimase halvamine kooli huvides on infantiilne meetod. Suits, Tuglas, Semper, Kivikas ei kirjuta koolidele, vaid koolid peavad kasvatama arusaamisele nende laadist. Kui keeluuendus soovitab -tet jne., siis teadmises, et sellega küll tuleb juurde uus reegel, kuid et keel ise võidab energialt ja ilmekuselt. Viimaseid omadusi tulebki taotella hoolimata muust. Hirm ja hädaldus, et keel tehakse hulkadele kättesaamatuks, on mõttetu, senikaua kui sel moel soovitetav keel ise on parem" (ÜI 1929, 100—101).

A. Saareste tunnustab pedagoogilist p-t ja leiab, et seda teenib just nn. psühholoogilise otstarbekohasuse p. oma ühiskeelsete keelenditega, aga mitte teoretiseeritud ja kunstlikult süsteemi surutud ja lihtsuse ning järjekindluse p. nimel kunstlikult loodud keelendid (vt. ülemal lk. 108—109). S. ütleb: „Mida enam meie kirjakeel ja grammatikad teoreetilise tarbekuse põhimõttest vabaneksid, seda kindlamaks meie kirjakeel kujuneks (ilma et uksi suleks arenemiseks ja täienemiseks) ja seda vähem vajaksime jõukulutust normide omandamisel. Ja koolides emakeeleõpetajail kahaneks kõige igavam ja tüütavam osa tööst ning hulk õpetusaega vabaneks sisuliste väärtuste (stiiliarendamine, sõnavara rikastamine, mõistete lisandamine ja mõtlemise tihenemine keele kaudu) õpetamiseks ja tõelise hariduse andmiseks" (EKirj. 1933, 449).

Pedagoogilist p-t tuleb arvestada järgmistel põhjustel. Esiteks keel seisab kogu rahva teenistuses ja ta ülesanne ei ole mitte ainult ega esmajoones teenida ilukirjandust ja kirjanikke. Seepärast tuleb keele arendamisel arvestada kõiki kõnelevaid ja kirjutavaid isikuid ja mitte ainult kunstnikke-kirjanikke. Bally ütleb: keel ei ole mõistuse ega kunsti teenistuses, ta ei taotle loogilist ega kirjanduslikku ideaali; ta primordiaalne ülesanne ei ole konstrueerida süllogisme ega perioode ja aleksandriine; keel on lihtsalt elu teenistuses, ta üles-

anne on bioloogiline ja sotsiaalne" (LV 18). See on tähtis mõte. Meilgi on laialdane arvamine, et keele ülesanne on esmajoones teenida ilukirjandust ja stiili. See on väär vaade. Keel peab teenima kogu rahvast, kogu sotsiaalset elu.

Teiseks kirjakeel on keel, mis tuleb igaühel õppida. Sellele on juhtind tähelepanu mitmed autorid (vt. näit. Setälä KO 144). Et emakeelt tuleb vaevaga ja teadlikult õppida, sellele on juhtind tähelepanu näit. A. Schmitt (GRM 1931, 442) ja O. Jespersen. Viimane näitab, kuidas väike laps näeb vaeva emakeele ebareeglipärase grammatika omandamisega (Sprache, lk. 107) ja kuidas isegi täiskasvanuile teeb raskusi oma emakeele õieti kõnelemine (ibid. lk. 310; vt. ka ülemal lk. 197 ja 198).

Et kirjakeelt tuleb igaühel õppida, seepärast on ainuke ratsionaalne põhimõte, et tuleb arvestada ka õppimist ja selleks kulutatavat energiat. Siin peab maksma põhimõte: keel peab olema õpitav võimalikult väiksema vaevaga. Seega tuleb arvestada ka õppijaid, ka lapsi ja kooli. See ei ole infantiilne meetod, nagu arvab Oras, vaid ainuke ratsionaalne meetod. Ei rahva kultuuri ega majanduse seisukohalt pole õige, kui me ei arvesta seda aja ja majanduslikku kulu, mis läheb praegu emakeele grammatika omandamiseks koolis. Iga nädalatund, mis siin kõigis koolides saaks selles asjas kokku hoida, oleks suureks väärtuseks: seda saaks kasutada teiste väärtuste loomiseks ja omandamiseks, nagu sellele õieti on juhtind tähelepanu Saareste. K. A. Hermann ütleb: „Meie elu on tõesti liig lühike, et meie hulga aega temast keeruliste keeleõpetuse konksude õppida ära kulutaksime" (Post. 1900 nr. 171).

Bally juhib tähelepanu sellele, et ühiskonna nõuded keele suhtes ei ole praegu enam samad mis vanasti. Suured keeled võistlevad omavahel maailma vallutamise pärast. Keele levitamisel mängib suurt osa keele keerulisus; rahvas, kes tahab oma keelt levitada, peab mõtlema neile raskustele, mis seisavad ees muulastel keele õppimisel. Seepärast on soovitav keele lihtsustamine, mis vanasti sündis automaatselt, kuid mis tulevikus sünnib võib-olla teadlikult (LGLFr 386—387). Võidakse väita, et selle külje arvestamine on tähtis ainult suurrahvastel, kes püüavad oma keelele vallutada maailma, kuna eesti rahval ei ole selliseid eesmärke ka tulevikuski. Kuid ka meil eestlastel on tähtis, et näit. muulased, kes meie rahva keskel elavad, õpiksid meie keelt. Ja üheks põhjuseks — kuigi teiste, võib-olla olulisemate, põhjuste kõrval —, miks muulased nii visalt õpivad eesti keelt, on kahtlemata selle keerulisus. Meie peame põhimõtteliselt pedagoo-

gilist p-t keeles arvestama ka muulaste suhtes. Teine asi on küsimus, kas tegelikult muulaste huvisid eraldi kuigi palju arvestada saab, kuna esikohal peavad ikka olema emakeelt kõnelejate huvid, mis sageli on vastolus muulaste omadega. Viimasel juhul tuleb muidugi eesõigus anda keelendile, mis on vastuvõetavam selle keele päriskõnelejale, mitte sellele keelendile, mis on kasulikum muulasele. Näit. muulastel oleks kergem õppida keelt, kus on vähem muutetüüpe ja võimalikult vähem erandeid. Kui aga hakkaksime olevat keelepruuki muutma kunstlikult lihtsamaks, siis võidaksid selle läbi küll muulased, kuid emakeelt lapsest saadik kõnelejaile muutuks keel raskemaks, sest nad peaksid ümber õppima traditsioonilised kõnekeelsed vormid, mida nad spontaanselt tarvitavad, ja peaksid eraldi juurde õppima uued keelendid.

Muidugi ei saa pedagoogiline p., nagu iga teine õigekeelsusp., olla ainukriteeriumiks keele arendamisel, kuid mõnede üksikküsimuste otsustamisel võib ta olla küllaltki suure tähtsusega. Milline peab olema pedagoogilise p. suhe teiste p-tega ja kui suur tähtsus talle anda teiste p-te kõrval, selle probleemi peab lahendama p. l. pr-õp.

Saareste on ka õieti juhtind tähelepanu sellele, et pedagoogilise p. huvisid ei teeni sugugi alati lihtsus, reeglipärasus ja järjekindlus, nimelt siis, kui need voorused on kunstlikult saadud ja teoretiseeritud. Saareste — ka Aavik (Keelelised vastuväited, lk. 17) ja Mägiste (vt. ülemal lk. 117) — on juhtind tähelepanu sellele, et ka kirjakeele õppimine sünnib oluliselt teadvusetult pikema praktika alusel, mitte aga grammatika reeglite põhjal (vt. ka EK 1933, 70). Näit. võiks arvata, et pedagoogiliselt seisukohalt õpilastel on kergem, kui õpetame *treima — treidud*, sest see oleks reeglipäraselt *käima* (*-ma ees* diftong) -tüübi järele ja õpilastel ei pruugiks õppida erandit *treima*. Kuid tegelikult selle läbi võidaks ainult süsteem, mitte aga pedagoogika ja õpilane, sest vormi *treitud* puhul ei tule seda üldse õppida, sest et õpilane on seda ikka nii kuulnud ja kirjutab ka ilma pööramist õppimata keeleinstinkti põhjal õieti *treitud*. Kuid keelendi *treidud* peaks ta täiesti uuena oma mällu suruma. Ja kui tal siis teatava aja pärast kirjandis tuleb tarvitada *tud*-partitsiipi sõnast *treima*, siis kirjutab ta spontaanselt ikkagi *treitud*, kuna alles õpetaja korrigeerimiste tagajärjel ta omandaks vormi *treidud*, nii et ta võib seda tarvitada. Sama maksab ka keelendite *kellegile ~ kellelegi, algul ~ alul, lihtis ~ lihtne, laskis ~ lasi* kohta (vt. ka Saareste, EKirj. 1836, 508). Seepärast ei ole ka õigus E. Muugil, kui ta tingimusteta ütleb: „Otstarbekohasuse seisu-

kohalt peame sõnade muutmisel võima kõik nimi- kui ka asjasõnad sobitada võimalikult vähestesse deklinatsiooni- ning konjugatsioonitüüpidesse, sest kui meil on palju nendest tüüpidest kõrvalekalduvaid käänamis- ja pööramisviise, siis muutub meie keele tegelik tarvitus liiga keerukaks" (EK 1924, 30). Sel põhimõttel eelistab M. *laskis* pro *lasi*. Kuid see on õige ainult muulaste kohta, kes eesti keelt õpivad grammatika järele, ja neid murdeid kõnelejate kohta, kus räägitakse *laskis*. Teiste eestlaste keele tegelik tarvitus ei lähe sugugi keerukamaks, kui me harjund kombel kõneleme ja kirjutame spontaanselt *lasi*, vaid just siis, kui me teoretiseeritud süsteemi põhjal peame eraldi ära õppima vormi *laskis*. Viimane vorm ei lihtsusta siis mitte tegelikku keele tarvitust, vaid grammatikat. Seepärast ei ole mitte alati õige, kui me süsteemi, järjekindlust, reeglipärasust ja lihtsust taotleme pedagoogilise p. nimel. Kui me pedagoogilist p-t taotleme, siis peame enne kindlaks tegema, mis on kergem omandada, kas erandlik või süsteemipärane vorm; ja kui tegemist on ühelt poolt traditsioonilise ja ühiskeelse keelendiga ja teiselt poolt teoretiseeritud ja ‚kunstliku' uuendusega, siis on pedagoogiline p. enamasti alati esimese kasuks. Kuid siin peab veel kindlasti tähele panema seda, et õigekeelsuse lõplik tõde ja õigus ei pruugi ka sel juhul siiski veel olla pedagoogilisema keelendi poolt. Seda seepärast, et pedagoogiline p. ei ole ainuke ega kõige tähtsam õigekeelsuse kriteerium. On veel probleem, kas ei tule vahel siiski pedagoogilist p-t ohverdada lihtsuse, süsteemi- ja reeglipärasuse p-le, kui me sellega keelt juhime edu poole. Kas ja kui palju siin võib arvestada keele üldist edu ja tulevikku ja kas võib pedagoogilist p-t, kõnekeelt ja traditsiooni ohverdada keele edule, tulevikule ja keele ideaalile — see on alles raskemaid probleeme, mille peab lahendama tulevane teadus.

Siinkohal tuleb aga põhimõtteliselt tunnustada ka pedagoogilist printsiipi ja sellelt seisukohalt peab p. l. oma abiteaduseks kasutama ka pedagoogikat, milline teadus annab vastuse küsimusele, mis on kergem õppida ja mis raskem. Sellelt seisukohalt on ka praktilisele lingvistile kasuks, kui ta on töötand tegeliku keele- ja grammatikaõpetajana, sest praktika näitab kõige selgemini, mis on parem pedagoogiliselt seisukohalt, kuna võhikute teoreetilised arutlused võivad viia hoopis ekslikele järeldustele. Suuremat ja otsustavamat osa mängib pedagoogiline p. o r t o g r a a f i a s, kuna keele graafiline külg ei ole ju omaette väärtus, vaid siin on tähtsus just selles, kuidas kõige kergema vaevaga märkida vajalikku kirjas. Ka siin tuleb pedagoogilist p-t senisest suuremal määral arvestada ja tarbekorral võtta ette uuen-

dusi. Siingi ei anna mingit tagajärge põhjendamata väited ja arutlused näit. sellest, millist tähte on kergem kirjutada. Siin peab p. 1. kasutama ka eksperimentaalpedagoogika abi. Tulevikus peab näit. olema võimatu niisugune asi, et üks keelemees ütleb, et parem on kirjutada *y*-i, ja teine ütleb, et *ü*-d. Eksperimentaalpedagoogika meetodite rakendamine annaks siin mõnede lihtsate katsetega kohe kindla objektiivse vastuse.

5. Rahvakeelsuse põhimõte.

Rahvakeelsuse p. jääb p. 1-s siiski tähtsamaks põhimõtteks selles mõttes, et õigekeelsuslasel ja keelearendajal tuleb tõsiselt arvestada olevat kõne- e. rahvakeelt. Üheks raskemaks probleemiks jääbki selle küsimuse lahendamine, kui palju võib rahvakeelest kõrvale kalduda, s. o. teiste p-te nimel keelt n. ö. kunstlikult uuendada.

Peab märkima, et ka rahvakeelsuse p-t ei ole seni eesti keele alal alati küllalt arvestatud, vaid see on põhjendamata ohverdatud kas ajast mahajäänd keeleõpilisele (resp. häälikseaduslikkuse) p-le *(pale — palge)* või vaieldavaile ja teoretiseeritud otstarbekohasuse keelendeile *(alul~algul)* või lihtsalt sissejuurdund aksioomidele, mis on kaotand põhja niihästi rahvakeeles kui ka lingvistikas (näit. liialdatud kongruentsi nõue eesti grammatikas).

Rahvakeelsus iseenesest on lahtine valem, nimelt seepärast, et rahvas kõneleb mitut moodi, seepärast tuleb peatuda rahvakeelsuse alapõhimõtteil, millega seni on opereeritud.

Tavaliselt mõeldakse rahvakeelsuse p. all rahvakeele enamusp-i, mida tuleb kahtlemata põhimõtteliselt tunnustada. Kui teatavast keelendist esineb paralleelvorme ja need on kõigi muude p-te ja omaduste poolest võrdsed, siis tuleb tingimata eelistada seda keelendit, mida kõneleb suurem osa rahvast (vrd. Noreen, IF I, 133). Ja seda näitab statistika, mille rakendamist õigekeelsuses Kettunen omal ajal põhjendamata püüdis naeruvääristada (AM 85). Sellelt seisukohalt ei saa põhimõtteliselt midagi selle vastu olla, kui Saareste omal ajal statistika põhjal tahtis *võeras, rõem* kirjutada, sest kui suur enamus rahvast kõneleb *võeras, rõem*, siis ei ole mingit põhjust neid sõnu kirjutada *võõras, rõõm*, kui viimaste kasuks ei kõnele mõni muu oluline põhimõte; selliseks põhimõtteks ei ole igatahes mitte keeleajalooline järjekindlus, millega Kettunen argumenteeris (vt. ülemal lk. 125). Ja kui rõhuv enamus eesti rahvast kõneleb *püida*, siis ei ole meil mingit põhjust kooliõpilasi sundida hääldama *püüda*,

kui viimase kasuks ei kõnele mingi muu ratsionaalne p. Ei ole põhjust sundida 90% rahvast ümber õppima oma keelepruuki ilma mõjuva põhjuseta ainult sellepärast, et ⅓ eesti rahvast, s. o. lõuna-eesti murret kõnelejad, peab terve kirjakeele ära õppima. Igatahes muude tingimuste ühesugused olles tuleb eelistada seda keelendit, mida kõneleb enamus. Kui suur tähtsus aga sel p-l üldse on ja milline ta suhe on teiste p-tega, seda peab selgitama alles p. l.

Rahvakeele enamusp-ga on seotud rahvakeele tendentsi p. Selle järele tuleb eelistada seda keelendit, mis on rahvakeeles levimas. Seni on see p. hoopis vähe leidnud tähelepanemist (nagu ka keele evolutsiooni probleem). Eesti keele alal hinnati seda rohkem 20. sajandi algul, kuna hiljem on seda ainult Saareste toonitand. S. Simonyi ütleb õieti, et eriti lühinägelikud ja kitsarinnalised on lingvistid sageli keelendite suhtes, mis alles kõige uuemal ajal on arenend (US 185). H. Hirt'i järele tuleb paralleelvormide puhul „täpse uurimise kaudu kindlaks teha, kuhu suundub keele loomulik arenemine, ja selle järele anda näpunäiteid" (GDS 250).

Kui osutub õigeks vaade, et keel areneb üldiselt edu suunas ja kui levival keelendil ei ole ühtegi keele ideaalile ja otstarbekohasusele vasturääkivat omadust, siis on selge, et tuleb eelistada seda keelendit, mis keeles levib. Kuidas toimida sel puhul, kui levivat tendentsi ilmutav keelend on veel rahvakeeles vähemuses, kas ka sel korral on mõeldav selle tarvituselevõtt traditsioonile ja kirjakeele uususele vastava keelendi asemele, see on tõsiseid probleeme, millele peab andma lahenduse p. l. pr-õp. Põhimõtteliselt peab ka seda pidama võimalikuks. Üldse tuleb rohkem tähelepanu osutada rahvakeele tendentsile ja neile keelendeile, mis levivad murdeis ja ühiskeeles.

Üldiselt on uuema aja lingvistide ja ortoloogide suhtumine murdeisse kirjakeele seisukohalt olnud väga hea ja murretele on vaadatud ikka kui kirjakeele rikastamise ja värskendamise allikaile. Ainult 18. sajandi lõpul Prantsusmaal võis juhtuda niisugune asi, et Gregoire esitas konvendile murrete hävitamise kava [1]). Kuid ka kõige uuemal ajal ei ole murdeil prantsuse lingvistide silmis seda respekti, mis saksa teadlaste juures; Albert Dauzat räägib „natuke karmist politsei operatsioonist, mis on lõplikult korra jalule seadnud moodsa prantsuse keele grammatiliste tööriistade rahutus ja tujukas pataljonis" (La geographie linguistique, lk. 102). A. Debrunner'i

---

1) Meyer-Lübke, lk. 19.

arvates see kontrast saksa ja prantsuse lingvistide suhtumises murretesse sõltub esiteks keele ja selle tähtsuse erisugusest hindamisest kultuurilises ja poliitilises elus ja teiseks prantslaste tsentralismist (NJbfP XXV, 2. Abt., lk. 206). Kuid see on seletatav ka sellega, et prantsuse murded ei ole nii elujõulised kui Saksas (vt. B a l l y LV 82).

Eesti autoreist juba R o s e n p l ä n t e r nimetas murdeid kanaliteks, mis üldkeelele viivad elu, rikkust, täiust ja jõudu (Beitr. III, 56—57).

W i e d e m a n n ütleb, et kirjakeele külge jääb ikka midagi kunstlikku, külma ja elutut, ja kuigi tõsist ja teaduslikku on temas kergem ja kohasem käsitleda kui üheski rahvamurdes, osutub siiski naiivse ning hubase jaoks ja piltide jaoks rahvaelust elav rahvakeel sageli sobivamaks (EGr. 78—79).

Rahvakeele enamusp. kõrval on üks vanemaid p-id g e o g r a a f i l i n e p., mille järele üks murre on eelistatavam teisest. Eestis kerkis ühe murde paremuse küsimus aktuaalsemalt päevakorrale 19. sajandi esimesel poolel „Beiträge'des", kus algatati eesti kindla ühise kirjakeele loomise küsimus, kuna tol ajal valitses veel kaks kirjakeelt. R o s e n p l ä n t e r leidis, et ainult üks murre peab saama kirjakeeleks ja nimelt „kõige rikkam, kõige huvitavam, kõige levinum" (Beitr. III, 57). Selline on R. arvates põhja-eesti murre (vrd. Beitr. XVI, lk. IV—V).

Kuid juba 19. sajandi esimesest poolest alates ühes sellega, kui ikka kindlamini hakkab maad võtma veendumus, et eesti kirjakeeleks peab saama põhja-eesti murre, juhitakse tähelepanu ka sellele, et kirjakeel peab kasutama ka teiste murrete, nimelt ka lõuna-eesti murde väärtusi. On tõstetud isegi põhja-eesti ja lõuna-eesti murde üheks kirjakeeleks ühendamise küsimus. Beitr. IV-s soovitab anonüümne autor põhja- ja lõuna-eesti murde ühendamist kirjutuses „Ueber die wechselseitige Annäherung der beiden ehstnischen Hauptdialekte" (lk. 56—70). Kirjutuse autor on arvamisel, et ühe kihelkonna keel sisaldab ebajärjekindlusi ja vigu. Autor ütleb, et ilusa keele võib saada ainult mõlema murde ühendamisest: „Siis alles seltsib jõud armsusega. Tugevam on tallinna, mahedam ja õrnem tartu murre" (lk. 62).

Beitr. VII-s toob keegi H. V. pealkirja all „Auch etwas über die Vereinigung der beiden estnischen Dialekte" ette rea lõuna-eesti murde paremusi, leides, et see on pehmem, õrnem, kergem ja voolavam kui põhja-eesti murre (lk. 17—18) ja et põhja-eesti murdel on oma vead. Autor küsib: „Mispärast peaks tartlane endale laskma

peale sundida tallinna eestlase vigu ja selle eest ohverdama ilmseid paremusi? Ka võidaks eesti keel selle läbi vähe; palju suuremat kasu saaks sellest, kui kummastki murdest kõrvaldataks silmapaistvad vead ja selle asemel võetaks vastu teise murde paremused" (lk. 24, mõlema murde ühendamise kavast vt. samas lk. 25—29).

Ka Fr. Heller on selle vastu, et põhja-eesti murre „üksinda eesti keel tahab olla". H. leiab, et põhja-eesti murde grammatilised vormid on piiratumad ja aheldavad keele vaimu võrreldes lõuna-eesti murde mitmekesiste vormidega (Beitr. XV, 140—141). Siiski H. arvates ei võiks „nõuda, et põhja-eesti kirjakeel peaks midagi ohverdama oma tõelistest ja üldistest omapärasustest", kuid kui tallinna murre saab väikeste muudatuste läbi kirjas teisi murdeid endale lähendada ja üheks eesti rahvuskeeleks ühendada, siis võib põhja-eesti kirjakeel sellega kohaneda (ibid. lk. 115—116).

Wiedemann arvas, et põhja- ja lõuna-eesti murde ühendamise ettepanek üheks kirjakeeleks on fantastiline ja teostamatu (EGr. 77).

Jung leidis, et „Tartu murdel on isesugune vaim ja hing. Võtame näiteks vaimuliku kirjanduse. Seal valitseb isesugune kodune ligiolev tundmus". J. soovitas kirjutada *pää* tartu murde mõju maksmapanemiseks ja kirjakeele mitmekesistamiseks (EKSP 1908, 70).

Uuemal ajal on lõuna-eesti murre veedelnud Lõuna-Eestist pärit kirjanikke. H. Visnapuu arvab, et „Lõuna murrakute mõju tuleks uuesti kirjakeeles maksma panna" (KK 1915, 96). F. Tuglas kirjutab: „Kui olen väsind praeguse kirjakeele kuivusest ja kõledusest, siis katsun esil olevat teksti Tartu murdes kujutella, — ja kohe omandavad verevaesed laused uue ilu ning värskuse. Näib, nagu ei tõlgiks ma mitte yksi sõnu, vaid ka mõtted muutuvad nõtkemaiks, peenemaiks, ylevamaiks. Keele kontuurega muutuvad ka idee kontuurid. Siin avanevad uued foneetilised sygavused ning stiililised maitsed.

Võrrelgem ainult lauset: „Õndsad on need surnud, kes Issandas surevad" lausega „Õndsa omma ne koolnu, ke Issandan koolva." Yhelpool kylm ja kuiv esside sihin nagu tuule kahin koltund lehis, teisel pool otsekui vaskiste kellade kumin.

Ja sarnaseil korril kysin eneselt: Kui ka Tartu murre ei või enam meie ilukirjanduse keeleks saada, kas ei võiks ta siis vähemalt olla meie munga-ladinaks, meie kiriku-slaavi keeleks?" (Ilo 1920 nr. 4, lk. 39).

Teiselt poolt on 20. sajandil soovi avaldatud, et kirjakeeles tuleks hoiduda lõuna-eestiliste väljendite eest, nagu *las tal olla, aita emal seda teha, käskis tal vett tuua,* sest ei olevat mingit põhjust murde süntaksit kirjakeelde tuua, sest see olevat „ainult meie keele ebakultura tunnistus" (EKSP 1911, 32). Tartu murde keelendite vastu on sõna võtnud näit. F. Ederberg (EKirj. 1913, 466—472). Uuemal ajal on veel J. Väinaste rõhutand, et kirjakeel peab jääma keskpõhja-eesti kõnekeele alusele (Agu 1923, 1237).

Kuidas suhtuda kirjakeele täiendamisse ja arendamisse üksikute murrete kaudu? Kas on kõik murded ühevääruslikud või mitte? Viimasele küsimusele tuleb muidugi vastata eitavalt, sest nagu kõik keeled ei ole ühevääruslikud, nagu seda on näidand eriti Jespersen (Sprache, lk. 304—305), nii ei ole seda ka ühe keele eri murded. Nüüd, kus meil on juba kirjakeel olemas, ei saa enam kõne alla tulla küsimus, milline murre võtta kirjakeeleks, kuid nüüd on küsimus selles, kas võib kirjakeelt edasi arendada ainult selle murde elementide abil, millel baseerub kirjakeel, või võib keele edasiarendamisel kasutada ka kõigi teiste murrete keelendeid, mitte ainult leksikaalseid, vaid ka morfoloogilisi? Vastus on põhimõtteliselt kahtlemata jaatav: me võime kasutada kõigi murrete keelendeid, mis me leiame olevat otstarbekohased kirjakeele arendamiseks. Kas tuleb siin mõnd murret eelistada? Ei saa muidugi väita, et me peame kirjakeelt arendama ainult selle murde abil, mis on keele ideaalile kõige lähemal, vaid me võime laenata keelendeid kõigist murdeist, ja just sealt, kust teataval juhul kõige paremini sobib. Siiski tuleks juhtida tähelepanu sellele, et kirjakeele arendamise seisukohalt keele ideaali suunas tuleks eriliselt jälgida just neid murdeid, mis on kõige kaugemale arenend või mis on kõige lähemal keele ideaalile. Siin rõhutatagu ka murrete morfoloogiliste kui ka süntaktiliste ülevaadete tähtsust, mis on p. l. seisukohalt sama tähtsad kui murdesõnastikud. Murrete morfoloogiast on näha, mis suunas keel areneb spontaanselt, kuhu on elava keele tendents, ja siit saab ka kirjakeel suuna, kuna kirjakeele morfoloogia oma fikseerituse tagajärjel ei saa spontaanselt areneda.

Rahvakeelsuse p. alla kuuluvaks tuleb lugeda ka ühiskeelsuse p-t, mis on alles uus ega ole ei väärilist teoreetilist tunnustust ega praktilist rakendamist leidnud. Suurtel rahvastel on selle rakendamine olnud vähem mõeldav, kuna neil puudub enamvähem ühtlane ühiskeel (vrd. Behaghel VDS 23—24).

Eestis väljendas G. Suits juba 1910. aastal arvamist, et peale murrete on tarvis tähele panna ka linna eesti haritlaste keelt (EKSA

III, 34). Kuid täie teadvusega tõstis ühiskeelsuse õigekeelsusp-te hulka alles A. Saareste a. 1920 (vt. ülemal lk. 106), asendades ühiskeelsuse p-ga senise rahvakeelsuse p. Samal aastal tunnustab ka Jõgever haritlaste kõnekeele uuenduste vastuvõtmise kriteeriumiks (lk. 138). Ühiskeelsuse p. on õieti endastmõistetavus, mida aga seni ei ole tähele pandud, kuid mis tulevikus peab leidma täieliku rakenduse. Sest kui me õigekeelsuses võime juhtnööriks võtta murdeid ja kirjakeelt, miks siis mitte ühiskeelt? Õieti peaks ühiskeele pruuk mainitud kolmest olema kõige loomulikum õigekeelsuse alus. Ei ole mingit mõistlikku põhjust kirjutada kuidagi teisiti, kui on ühiskeele uusus, kui selle vastu ei kõnele mõni muu arvestatav õigekeelsuspõhimõte. Selle p. alusel tuleb ehk mõndagi keelendit veel korrigeerida, nagu seda juba osalt on hakatudki tegema. Ühiskeele p. rakendus õigekeelsuses eeldab aga selle ühiskeele tundmist; seepärast on õigustatud Saareste soov, et tegelik keeleteadus peaks enam tähelepanu pöörama ühiskeele tundmisele (EKirj. 1933, 449). Ühiskeelt, mille all tuleb mõista peamiselt haritlaste ning linlaste kõnekeelt, tuleb samuti süstemaatiliselt uurima hakata, nagu seda seni on tehtud murretega.

6. Kirjakeele uususe põhimõte.

Kirjakeele uususe p. jääb muidugi ikkagi üheks peapõhimõtteks õigekeelsuse ja kirjakeele arendamisel. Uusus ja traditsioon ei ole küll iseenesest omaette väärtused, kuid iga taganemine uususest ja traditsioonist nõuab energiat. Seda energiakulu tuleb tõsiselt arvestada (vrd. ka E. Muuk ülemal lk. 115 ja Kettunen lk. 122) ja siin jääb maksma põhimõte, et uususest tuleb taganeda ainult siis, kui see on tõesti põhjendatud. Kuid teiselt poolt on tarvis rõhutada ka seda, et uususest võib ja tulebki loobuda, kui see on otstarbekohane. Keeleline konservatism, lihtsa inertsi mõjul olevast kinnihoidmine, mõne keelendi pooldamine ainult seepärast, et see on traditsiooniline, on põhimõtteliselt taunitav. Millal ja kui suurel määral võib ja tuleb maksvast uususest loobuda, see on tõsisemaid probleeme ka uues p. 1-s.

Juhtumeil, kus kirjakeele pruuk on mitmesugune, on pooldatud kirjakeele enamusp-i, mille järele tuleb eelistada seda keelendit, mis on kirjakeeles üldisem. Ka seda p-t tuleb tunnustada: nagu mujal, nii ka siin tuleb eesõigus anda enamusele, aga ainult muude tingimuste ühesugused olles. Kui aga vähemuses oleva keelendi

kasuks on mõni teine kaaluvam põhimõte, siis tuleb tarvitusele võtta ka kirjakeeles vähemuses olev keelend, ka siis, kui seda tarvitab väga väike ringkond või kui see esineb ainult üksikisiku ettepanekuna. Vastasel korral ei saaks ju üldse keel areneda, kui me alati õigeks peame enamuse keelendit, ja printsiip, mille põhjal keel areneb ainult „vigadega", ei ole õige (vrd. ülemal lk. 187).

Tarbekorral tuleb arvestada ka kirjakeele tendentsi p-t. Kirjakeele enamusp. kõrval on veel enam pooldajaid literaarsel p-l, mille järele keelt peavad arendama paremad kirjanikud. Literaarne p. iseseisva p-na ei saa küsimusse tulla tulevases keelearenduses (kriitika selle kohta on antud juba ülemal lk. 151). Paremate kirjanike keelt tuleb arvestada ka praktilisel lingvistil materjalina (vrd. Jespersen MNI 104) nagu muidki allikaid, nagu üldse kirjakeelt, murdeid ja ühiskeelt. Samuti võib kirjanike instinkt vahel leiutada uusi keelendeid, mida praktiline lingvist võib hiljem keelde vastu võtta, nii et teataval määral võivad ka kirjanikud keele loomistööst osa võtta (vrd. Kettunen, EKSA III, 38). Kuid põhimõtteliselt ja ainult kirjanike teha keelt jätta ei saa.

Siinkohal on tarvis veel kord rõhutada kirjakeele uurimise tähtsust suuremal määral, kui seda seni on tehtud. Kirjakeele korralduse eeltingimuseks on mineviku ja oleviku kirjakeele põhjalik tundmine (vrd. B. Havránek ülemal lk. 11).

7. Ilu põhimõte.

Ilu p. on teoreetilist tunnustust leidnud väga vähe, kuid sellele vaatamata on see p-id, millega kõige rohkem opereeritakse õigekeelsuses, ka nende autorite poolt, kes seda põhimõtteliselt ei tunnusta. Sageli kõneldakse üksikute keelte, sõnade ja häälikute ilust ning kõlast ja väidetakse, et üks sõna või häälik on ilusam kui teine.

Soome keeleuuendaja V. Kilpinen'i üks kolmest keelekorralduse p-st oli ilu p. (sulo-sujuvaisuus). Setälä peab keele ilu õigekeelsuses arvestatavaks asjaoluks, kuid ei tea, kuidas seda külge tähele panna, et „ilu" põhimõtte arvestamine ei viiks täieliku omavolini (KO 212; vt. ka ibid. lk. 217).

Ungari keeleuuenduses mängis ilu peaosa, eriti Kazinczy juures (AFUF IV, 34—35).

Saksa autoreist O. Behaghel tunnustab, et õigekeelsuses tuleb arvestada uususe kõrval ka ilu p-t (LtGRPh 1893, 85). Kuid B. ei mõtle keele ilu all mitte kõlalist ilu, mida ta peab subjektiivseks mait-

seasjaks (vt. DS 87 ja VDS 315). Ka H. Schuchardt tunnustab keelearenduses ilu p-t (HSB 302). Detailselt käsitleb saksa keele ilu näit. O. Weise teoses „Ästhetik der deutschen Sprache". E. Otto järele on keele ilu tähtsamaks teguriks keele arenemises ja normatiivses keelekäsitluses selguse ja hääldamise kerguse kõrval (Grundlegung, lk. 180).

Noreenil esineb keelte klassifitseerimise ühe tähtsama alusena keele „Meeleoluväärtus (stimmungswert), s. t. võime esile kutsuda mitmesuguseid esteetilisi muljeid" (Einführung, lk. 41).

Ka Jesperseni hea keele mõiste alla kuulub ilu (MNI 133). J. eristab (samuti nagu Aavik) keele sisemise ja välimise ilu. Esimese alla kuulub häälikute kõla, J. seob selle häälikühendite hääldamise kerguse ja raskusega (MNI 134—135). J. juhib tähelepanu ka sellele, et rütmi ilu põhjeneb sellel, et kergem on hääldada vaheldumisi tugevaid ja nõrku silpe kui pikki seeriaid ainult tugevaid või ainult nõrku (vrd. Aavik ülemal lk. 63). Keele välimine ilu sõltub sõnade valikust ja nendesse peidetud sugestiivsest võimest panna liikuma tundeid (MNI 136).

Marty praktilises keelefilosoofias on keeleesteetika jaoks eriosa (vt. ülemal lk. 173). M. juhib tähelepanu ka sellele, et keelele seatavad kunstilised nõuded võivad olla täiesti vastolus sellega, mida nõuab paljas täpne mõtete edasiandmine. Näit. sünonüümid, mis viimasest seisukohast on ebaotstarbekohased, võivad luuletajale olla hädavajalikud (GS II, 2. Abt., lk. 65, alamärkus 3). Kuid M. rõhutab, et otstarbekohasusele tuleb anda siiski esimene koht keelele seatavais nõudeis (ibid. lk. 66).

Otstarbekohasuse ja ilu nõuete vastolule on juhtind tähelepanu ka Bally (kes tarvitab nimetusi *kommunikatsioon* ja *ekspressioon*). Näit. ebareeglipärasused, mis on otstarbekohasuse seisukohalt puuduseks, on väga tervitatavad ilu seisukohalt vahelduse mõttes (LGLFr 385—386; vt. ka LV 148 ja 211).

Alamal toome eesti autoreilt näiteid keele iluga argumenteerimisest ja suhtumisest ilu p-sse, mis ei leidu II osas.

Eesti keele ilu oli teemaks juba ‚Beiträge'des'. Rosenplänter leidis, et põhja-eesti murre on seepärast kõlavam ja puhtam, et ta jätab välja konsonandid seal, kuhu lõunaeestlane neid sisse põimib, näit. *juua* pro *juvva* (Beitr. III, 61; vt. ka Beitr. IV, 62).

Eesti keele kõlavusest on eriti vaimustatud Luce, kes ülistab eesti keele täiskõla, modulatsiooni, loomulikku paatost ja sonoorsust;

viimase poolest olevat eesti keel kõigist teistest keeltest ees. L. ütleb, et ta on lugend Saksamaal seltskonnas pikkamisi ette „Meie Isa" palve eesti keeles ja „igakord olid kõik kuulajad vaimustatud keele armsusest, asetasid ta palju kõrgemale hispaania ja itaalia keelest ja palusid harilikult kordamist, et kõrv saaks seda nautida" (Beitr. IV, 74—75). Siit on nähtavasti alguse saand hiljem ärkamisajal sageli korratud vaade, et eesti keel on kõla poolest võrreldav itaalia keelega. Samas Beitr-s kiidab eesti keele kõla veel *a*+*b* märgi taha peitund autor (lk. 105).

Ka O. W. Masing kiitis eesti keele ilusaks (Beitr. XII, 37).

Juba Fr. Heller pidas järgsilbis *o*-d ilusamaks *u*-st ja soovitas seda seepärast kirjakeelde (Beitr. XIII, 143), nagu hiljem Hurt ja Aavik[1]).

Anonüümne eesti keele sõber nimetab brošüüris „Bemerkungen über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie" sama o-d „õilsamaks ja viisakamaks (anständiger)" (lk. 9).

J. Tõnisson arvab, .et *ae* on „õrnem ja ilusam", *ai* „külm ja kalk" (EKSA II, 40). Selle vastu vaidleb M. Kampmann, leides, et „Eesti keeles on palju ilusa kõlaga sõnu, milles ai ette tuleb" (ibid.).

J. Kõpp EKS-i koosoleku juhatajana lõpetab läbirääkimised K. Menning'u kõne üle „Eesti näitemängu keelest" väitega, et läbirääkimistest on selgund, „et meil keele ilu kallal tööd tuleb teha, et see töö raske, aga lootuseta ei ole" (EKSA III, 35).

Aastal 1912 algab J. Aavik rünnakut eesti keele ilule ja hävitab illusioonid eesti keele kõlavusest ja ilust ning selle võistlusvõimest itaalia keelega. Kui seni oli mõnelt poolt peetud eesti keelt maailma ilusamaks keeleks, siis nüüd A. ütleb: „Mis iseäranis kõlasse puutub, ei tunne ma keelt kuivemat ja konarikumat kui meie oma" (EKirj. 1914, 197). A. tõstab ka ilu p. õigekeelsuses esmakordselt teoreetiliselt tähtsale kohale, äratades ühtlasi poleemika selle ümber.

Enamlased arvasid, et eesti *h*-häälik ei anna ilu, „vaid sünnitab kui kõlatu ja piluäälik asjata sohinat, mis järgnevate täishäälikute kõlavust nõrgestab" (Töörahva Kultuur 1919, 121).

Ka õigusteaduse oskussõnade komisjon on „rõhku pannud keele esteetilise külje peale sõnakujude väljenduses" (Õigus 1921, 41).

A. Oras peab *meelde* ilusamaks kui meele (ÜL 1929, 101).

---

1) Heller oli küll arvamisel, et tõeline häälik selles asendis ei ole *o* ega *u*.

Saareste ütleb: „Keele ilu, keelearendamisel esteetilise printsiibi taotlemine muidugi on siht, mis kõiki peaks ühendama." Kuid S. arvates ilu pole „keeleküsimus, vaid kuulub stiili valdkonda" (EKirj. 1936, 472). S. väidab, et on olemas mitmesugust ilu, näit. tõsisemat, mehisemat ja kergemat, naiselikumat. Keel peab olema võimeline väljendama igasugust ilu. Kuid S. ütleb: „See võime aga ei olene keele enese ilust. Et viiuldaja mängiks ilusalt, pole vaja, et viiul ise oleks ilus, vaid peab hoolt kandma viiuli ehituse otstarbekusest, kunstnikule tuleb õpetada riista käsitsemise oskust, peame tõstma tema maitset" (ibid. lk. 472—473). Keele struktuuri korraldamisel tuleks aga S. arvates subjektiivsest ilupõhimõttest üldse loobuda (ibid.). *pää* ja *hää* kohta leiab S., et nende „kõlaline iludus annab aga paljugi vaielda, *ä*-häälik, eriti pikk, pole kaugeltki eufooniline ja diftongid oma kõlakurviga peaksid kahtlemata olema „ilusamad" pikkadest vokaalidest" (EKirj. 1936, 515).

Arvamine, et eesti keel on oma kõlalt teisel kohal, on 20. sajandilgi veel levind (vt. näit. H. Sogenbits, Eesti Rohuteadlane 1919, 168).

Ilu p-t ei tunnusta J. Jõgever, arvates, et „Objektiivilist mõõdupuud, millega iludust võiks mõõta, ei ole tänini ülepea veel leitud" (EKirj. 1913, 287). J. ütleb: „Keel ei ole mitte iseenese pärast olemas, vaid ta peab mõtteid suutma välja ütelda, ja mida täpipealsemalt ja kindlakujulisemalt ta seda suudab teha, seda parem ja seda ilusam on keel. Muud ilu ei ole keelel ega või olla" (EKirj. 1914, 179). Subjektiivseks peavad keele ilu ka E. Peterson (EKSA VI, 66), H. Prants (EKirj. 1915, 257) ja P. Ariste (EKirj. 1936, 207).

Põhjalikult ja detailselt on kritiseerind Aaviku ilu p-t R. Alekõrs pikemas kirjutuses (EKirj. 1937). A. ei ühine Aaviku maitsega, et *kive* on ilusam kui *kiva*, väites, et „sõnad nagu *poissa, kiva, romaana, telegramma* jne. tuletaksid ilmselt meelde kõlavaid itaaliakeelseid sõnu" (ibid. lk. 556). Järgsilbi *o* kohta arvab A., et „*O* on vahest küll sonoorsem kui *u*, kuid tal on ühtlasi ka pisut toorem kõla" ja „et *u*-häälikul on võimalik tooni rohkem varieerida ja hingestada" (ibid.). A. nõustub Aavikuga, et essiivis „tugev aste annab sõnadele enam pinget ja erksust" (ibid. lk. 557). Vastupidi Aavikule A. eelistab esteetilisest seisukohast d-mitmust i-mitmusele, kuna esimese kasuks kõnelevat peale selle ilmekuse veel sonoorsete vokaalide rohkus (ibid.). Kuid samas leiab A. siiski, et „võib-olla i-mitmus omaette võetuna" on siiski esteetiline edu. A-le tunduvad mitmed Aaviku poolt kunstlikult loodud sõnad, nagu *meebe, müübe, tõõbe*,

ybe, tebe, meevis, äive" umbsed, nagu oleksid nad hääldatavad kinnihuuli" (lk. 558). Seevastu paljusid teisi Aaviku ettepanekuid peab A. esteetiliseks eduks, näit. *-lle* pro *-le* (ibid.). Aaviku ettepanekuis leiduvaist esteetiliste vastolude rohkusest järeldab A., et „ei ole võimalik mingi ühtlane joon, mingi pidev esteetiliste otsustuste ja kriteeriumide alus, mis esiteks oleks maksev A-le enesele ja, teiseks, mis võiks pretendeerida üldkehtivusele" (ibid.). Mis häälikute ja keelendite esteetilisel hindamisel kellelegi meeldib, „see on kindlaks määramatu kui individuaalne ja subjektiivne, otsustavale subjektile eneselegi analüüsimatu. Ainult juhuslikult võivad maitsed ühtida teatud asjas ja selles ühtimises veel enam juhuslikult ühte langeda tolle külje väärtustamises, mis neile selle eseme või hääliku meeldivaks ja eelistatavaks tegi" (ibid. lk. 562). Aaviku proportsiooninõude puhul küsib A.: „Kes tagab, et ainuõige proportsioon on: kõike ühepalju?!" (ibid.). A. arvab, et keeles ei peaks olema tähtis mingi hääliku või keelendi ilu omaette, vaid „nende sobivus keele üldstiili ja -struktuuriga", mis andvat „midagi konkreetsemat" (EKirj. 1937, 605). Nii leiab A., et järgsilbi *o* teeks meie keele ilme liiga *o*-liseks ja rikuks selle omapära, i-mitmus rikuks stiiliühtlust ja võõrapärane rõhk keele üldstiili (ibid.).

Lähtudes K. Vossleri esteetilisest keelefilosoofiast, mille järele iga „keeleline tõde on ühtlasi ka kunstiline tõde", arvab A., et keele ilu on paratamatult seotud otstarbekohasusega: „ilusaks tuleb pidada keeles seda, mida just parajasti tarvis läheb. Kõik ülearune on ebaesteetiline" (ibid. lk. 608). Lõpuks jõuab A. välja selleni, et otsustajaks keele ilu üle jääb rahvas. „Mis puutub aga keele peenimate varjundite loomisse, ühis- ja kirjakeele kindlaks kujundamisse jne., siis võime selle usaldada sõnataidurite hooleks" (ibid.). Seega asub A. literaarsel vaatepunktil, mis on pärit Vosslerilt ja mida pooldab ka Mägiste, keda ka A. tsiteerib (lk. 609). Nii seob A. ilu mõiste keeles stiiliühtluse ja otstarbekohasusega, mille eest hoolitseb kogu rahva keeleline looming, kuid mida viimistleb „sõnataidur-kirjanik" (ibid. lk. 610).

Kuidas suhtuda ilu p-sse õigekeelsuses ja keelearendusel? Ilu p-t tuleb arvestada teiste õigekeelsusp-te seas. Missugune koht ja kui suur tähtsus anda ilu p-le, sellele annab vastuse tulevane p. l., kuid võib öelda, et ilu p. ei kuulu tähtsamate ega otsustavate p-te alla, kuna keelel on tähtsamaid ja esmajärgulisemaid ülesandeid kui pakkuda otseselt esteetilist naudingut. Tavaline väide, mis tuuakse ette ilu p. vastu, on tuntud tees: de gustibus non disputandum est — maitse üle

ei vaielda, s. t. ilu on subjektiivne asi (välisautoreist vt. näit. H. Hirt GDS 245, kes ise samas siiski möönab, et keeles tuleb arvestada ka kõlalist külge). Me teame, et me kõik igapäev opereerime ilu mõistega ja esteetiliste väärtustega ja et on olemas kindlaid juhtumeid, kus võib öelda, et üks asi on ilusam kui teine. Aavik väidab täiesti õieti: „Olgugi et esteetika küsimustes iseäranis raske on teoreetiliselt niisuguseid norme üles seada, mille peremptoorsed argumendid, nagu matemaatikas, kõiki sunniksid neid õigeks tunnistama, näib siiski praktiliselt mingisugune keskmine iluinstinkt valitsevat, millest kõrvalekaldumist võib erandiks ja anomaaliaks pidada" (EKirj. 1913, 423). A. Noreen ütleb: „Kuigi võib õige olla, et ‚de gustibus non disputandum est' ja et siin pole kedagi kerge veenda, siis on ometi sama kindel, et ‚maitset' võib õilistada, millest järeldub, et ilu jaoks võib leida objektiivse mõõdupuu, kuigi seda on raske avastada" (IF I, 142, vrd. siiski ka ibid. lk. 124).

Et ka keeles igal sammul on tegemist ilu küsimusega, seda näitab see, et peagu kõik õigekeelsuse alal sõnavõtvad autorid opereerivad ilu mõistega, ka need, kes ilu p-t teoreetiliselt ei tunnusta. Ja mõnegi keelendi puhul võib iga lihtinimenegi öelda, et see ei ole ilus. Aaviku viga ei seisa mitte selles, et tema arvates ka ilu mõiste on teataval määral objektiivne ja et ka ilu p-t tuleb keeles rakendada, vaid esiteks selles, et ta annab ilu p-le liiga tähtsa koha (vrd. O kysimus, lk. 9), s. t. peagu ainumäärava koha keelearenduses, ja teiseks selles, et ta peale tema poolt õieti toonitatud esteetika seaduste (nagu kakofoonia vältimine jne.) siiski kaldub iluküsimustes liiga subjektiivsetesse arvamistesse, nii et ta on muutnud teesi ‚maitse üle ei vaielda' ümber teesiks: ‚minu maitse üle ei saa vaielda'.

Sellele ilu p. hegemooniale keelearenduses on A. jõudnud väära dedutseerimise teel. A. lähtub küll õigest eeldusest, väites: „keel pole mitte yksi lihtsaks mõtete väljendamise abinõuks, vaid ta on ka kunstiinstrumendiks..." (vt. ülemal lk. 62). Kuid järelduste tegemisel A. unustab sõnad *üksi* ja *ka* ning lähtub eeldusest, nagu oleks keel olemas ainult kunstiinstrumendina. Edasi järeldab A., et tuleb teha kõik, et keel — kunstiinstrument — täidaks paremini oma otstarvet, s. t. oleks paremaks instrumendiks poeesiale. Selles loogikas on aga see viga, et keel ei ole kaugeltki ainult poeesia instrumendiks, vaid esmajoones ta on kõigi kõnelevate-kirjutavate inimeste teenistuses ja keele otstarve ei ole sugugi esteetiline, vaid esmajoones praktiline — mõtete edasiandmine ja enese väljendamine. Poeesia teenimine on ainult üks keele ülesandeid ja poeedid ainult võrdlemisi väike

murdosa keele tarvitajaist. A. järeldus oleks olnud õige, kui ta oleks leidnud, et kuna keel on k a kunstiinstrumendiks, siis peab tähele panema k a ta esteetilist külge.

A. mõttekäigus on veel teine viga. Keel ei ole mitte alati kõige paremaks instrumendiks ka kirjandusele mitte siis, kui keel on ilus (vrd. S a a r e s t e ülemal), sest ka kirjanduslikus teoses ei ole kaugeltki mitte kõige olulisem see, et ses esinev keel oleks kõlav (rohkem maksab see lüürika kohta), ka mitte stiil ei ole kõige tähtsam, kuigi see teosele on kasuks, kui ta keel on kõlavam ja stiil ilusam, vaid et keelel on teoses ka teised, või esmajoones just teised ülesanded, nimelt mõtete, ideede, tundmuste ja sündmuste edasiandmine. Ja siin tuleb keelelt nõuda teisi omadusi, mitte ilu, vaid näit. selgust ja lihtsust (vrd. J e s p e r s e n, Sprache, lk. 351, B e h a g h e l VDS 39 ja R. A l e k õ r s, EKirj. 1937, 610). Kirjanik F. T u g l a s on keele otstarvet õieti mõistnud, kui ta ütleb: „Meie räägime ja kirjutame lõpulikult ikkagi ainult selleks, et midagi selgelt öelda. Mõte on tähtsam kui kõik muu. Ainult lugupidamine mõtte vastu sunnib meid ka lausekujus ja sõnavormides otsima selgemaid, lühemaid, täpsemaid ning kõlavamaid võimalusi" (L 1923, 236).

Ilu küsimuse detaile käsitledes teeb A. veel ühe vea. A. ütleb küll üldjoontes õieti: „Seega ei võiks keele ilo küsimusis olla suuri põhjusmõttelisi lahkominekoid esteetiliselt haritud ja arenenud inimeste juures" (Siuru I, 140). Edasi ütleb A.: „Lahkominekod võivad esineda enam üksikois asjos, detailiküsimusis, ja needki tulevad sageli sellest, et kõik isikod ei ole ühesuguselt teadlikod ilo ja inetuse o l o l i s i s t põhjusist asjaomasis seigos. Nimelt mingit keelelist nähtust inetomaks mõistes, ei iga kord osata küllalt lahos hoida kaht võimalikko põhjust: tõsist, tõelist, üelüldisis, kõigile maksvais esteetika põhinõudeis põhjenevat ebameeldivust ja — harjumattust: parem, ilosam, keele kõlavust ja esteetikat enam edendav vorm, sõna, lauseehitus võib tunduda sennisest inetomana lihtsalt sellepärast, et ta on uus, võõras, tundmato, et temaga veel harjund ei olda, kuna teine, objektiivselt küll inetomam, kauase harjumuse ja tutvuse tõtto kohasem ja mõnosam näib olevat" (ibid.). Ka see võib vahel õige olla, kuid A. viga seisab selles, et ta seda harjumusel põhjenevat ilupsühholoogiat ei taha sugugi arvestada.

Edasi konkreetseisse detailidesse minnes puutume sageli kokku A. subjektiivsete arvamistega iluküsimustes, mis on põhjendamata,

kas või samas artiklis toodud näide: „Sest eks ole kokkoliidet sõnade seas nominatiivselt liitunud kahtlemata jaunimad, sest et neis mõlemad komponendid nagu tihedamini ühte sulavad üheks individuaalseks üksuseks, ent tähtsamaid keele sisemise ilo nõudeid on ka see, et igale kindlasti piiratud ja teadlikole mõistele võimalikolt vastaks iseseisev võimalikolt individuaalse-jumeline sõnaline sümbol" (lk. 144—145). Viimane väide ei ole aga sugugi nii aksiomaatiline, nagu arvab A., vaid see vajab alles tõestust. A. subjektiivsus on sageli ühendatud fanatismiga, mis ei arvesta üldse vastasarvamise võimalustki. Ilu küsimus nõuab aga samuti nagu teisedki põhimõtted objektiivset ja põhjendatud käsitlemist. On olemas juhtumeid, kus mõne keelendi inetus või halb kõla on enamvähem ilmne, näit. vormid *kirjutatakse, parandatakse,* kuigi ei saa nii drastiliselt öelda kui A., kellele *kirjutatud, parandatud* on „koledus" (KN II, 10). Muidugi ei saa sellest veel teha järeldust, et on otstarbekohane võtta tarvitusele *-tet.*

Seevastu on terve rida juhtumeid, kus A. maitse objektiivne õigus on hoopis küsitav, näit. *nd*-lõpu kõlaline paremus võrreldes *nud*-lõpuga, kuigi A. ütleb selle objektiivselt kindla olevat, soovitades võrrelda *ta lubanud oma hobuse* ja *ta luband oma hobuse.* Subjektiivne on ka A. arvamine eesti keele rõhust, mis on alati esimesel silbil ja mis A. arvates on „midagi jõhkrat ja ebaeleganti". Kuna sõnad, mis keskel või viimsel silbil on rõhutatud, on A. arvates „elegandimad ja harmoonilisemad" (EKirj. 1912, 453). A. subjektiivseist väiteist mainitagu veel arvamist nagu: *-iste* on kõlaliselt ilusam kui *-sete* (EKirj. 1912, 474); „Ta võttis *mind* onu mõisa kaasa" on suursugusem kui „Ta võttis *mu* onu mõisa kaasa" (EÕÕ 124). Kuidas tulevikus ilu p-ga ei tohi argumenteerida, seda illustreerib järgmine A. väide: „esteetilisest seisokohast ei lase ma yleyldse mitte o-le vasto vaielda, vaid ytlen otsekohe, et igayks, kes o esteetilist paremust ei tunnusta, on pääliskaudne, on arenemata maitsega, on naiivne" (O kysimus, lk. 8; vrd. K e t t u n e n i arvamist AM 19—20). Kui subjektiivne A. on, näitab ka see, et ta selliste võimatult kakofooniliste vormide nagu *seletamatumamad* ja *väljakannatamatumamaks* kohta ütleb, et need talle „sugugi nii kohutavad ei näi, vahest sellepärast, et nendega Soome keeles nii olen harjunud, kus need nii monsterlikud ei tundugi" (KN III, 32). R. A l e k õ r s on juhtind tähelepanu reale vastuoksustele Aaviku maitseotsustustes (EKirj. 1937, 556—558).

Selliseid liialt subjektiivseid ja kategoorilisi maitseotsustusi esineb teistelgi keeleküsimusi käsitlejail. Näit. K. L e e t b e r g peab

sõna *riietama* „hirmsaks" (UPKP 51), sõna *ehkki* „kõlalt väga inetuks" (ÄK 49) ja sõna *suhe* „tõlbiks ja veidraks" (MVJAÕ 100). Selliste põhjendamata subjektiivsete meeldimustega ei opereeri muidugi p. l.

Lõpuks näide sellest, kui kaugele võib minna, kui ilu p. tehakse ainumääravaks keele arenduses, on omast kohast huvitav artikkel „Keelte ilust" kellegi *-n* sulest „Päevalehe" lisas „Kirjandus-Kunst-Teadus" a. 1921. Selles soovitatakse eesti keele kõlavamaks muutmiseks vähendada *s, t,* ja *d*-sid ja rohkendada *l, m, n, r,* ja *o*-d (lk. 64). Edasi antakse ilu p-le täielik ainumaksvus keelearenduses ja soovitatakse kõiki keeleküsimusi lahendada ainult ilu huvides. Seal öeldakse: „Meie arvuline tähestik (täishäälikute jaoks) on: a — 13,5%, e — 12,4%, i — 9,4%, u — 4,9%, o — 2,7%, õ — 0,9%, ü — 0,8%; ä — 0,7% ja ö — 0,4%, või lihtsalt: a, e, i, u, õ, ü, ä, ö, kus häälikute arv väheneb pahemalt poolt paremale poole. Tähendab, kui on vaieldavaid täishäälikuid sõnas (ja neid meie keeles on, näit.: kas arsta või arste, päevi või päivi, kenaste või kenasti, jne. jne.), tuleb valida neist see täishäälik, kumb arvulises tähestikus seisab paremal pool (kui arvuliselt vähemuses olev)" (lk. 124). Aaviku keeruline mitm. part. reegel tahetakse asendada lihtsa reegliga: „vaieldavaist täishäälikutest valitagu see, kumb arvulises tähestikus (a, e, i, u, o) parempoolsem" (lk. 125). Kuid kirjutuse autor läheb veel kaugemale ilu p. nimel ja tahab nimelt põhimõtteliselt tunnustada kahte kirjakeelt. Üks oleks põhja-eesti keel pikkade lõppudega ja teine „Lõuna-Eesti keel, kuhu koonduksid kõik meie keele lühikesed lõpud ning ta täishäälikute ja diftongide rikkused, siin oleksid sõnad äärmiselt lühikesed, hästi painduvad, mänglevad, elavad" (lk. 172). Kuid *-n* ei taha lubada mitte üksi kahte keelt, vaid tahab, et võidakse tarvitada ka nende kahe keele segu, muist vorme eP, muist eL keelest: „meie keelte arv on siis kui liiv mere ääres... Meil on siis nii palju keelesid kui meeleolusid — kombineerides keeli vastavalt P.- ja L.-Eesti keelest. Viimased kaks — P.- ja L.-E. keel — oleksid ainult kanduvad keeled ja omal puhtal kujul harva tarvitatavad; oleksid n. ü. keele varaaidad, kust tarvitaja vajaduse kohaselt ammutaks. Niisuguseid võimalusi pole kasutanud ükski teine keel; kas peame sellep. neist ära ütlema ka endi keeles?"

Ilu p. rakendamine vajab veel põhjalikku kaalumist. Ka materjali kogumine ja statistika eesti keele häälikute vahekorra, kõlavuse ja ilu kohta on tarvilik.

8. Omapärasuse põhimõte.

J. Aavik on seadnud üles põhimõtte: „muude tingimuste yhesugused olles tuleb eesõigus anda niisuguseile keelendeile, milles keele rahvuslik omapärasus kõige paremini teostub“ (ÕKP 36). Kas tuleb seda p-t tunnustada? Rahvusliku omapära nõue võib taotleda kas puhtesteetilisi eesmärke (individuaalsuse ja omapärasuse nõue) või rahvuspoliitilisi sihte (ümberrahvustuse hädaohu kartus). Ümberrahvustamist keeleliste laenude näol seal, kus on olemas rahvustunne ja teadlik oma rahvuskeele arendamine, küll karta ei ole sel määral, et selles mõttes oleks vaja püstitada erilist omapärasuse p-t. Mis puutub esteetilisse omapärasusse, siis see võib tulla küsimusse ilu p. ala-p-na või ka iseseisva p-na õigekeelsuses. Teoreetiliselt võib ehk jääda maksma A. ülaltoodud tees, kuid paistab, et sel tegelikult on vähe väärtust, sest vaevalt on mõeldav selline juhtum, et kaks võistlevat keelendit on kõigi tingimuste poolest ühesugused ja ainult omapärasuse p. poolest erinevad; alati on keelendite puhul tegemist paljude teiste p-tega ja need teised on kõik olulisemad p-d, nii et omapärasuse p. ei tule tõenäoliselt tegelikult rakendusse. Mis puutub purismi ja laensõnade küsimusse, siis on purism teoreetiliselt ammu mitmete autorite, Eestis eriti Aaviku poolt, veenvalt hukka mõistetud. Keelendi otstarbekohasuse seisukohalt on täiesti ükskõik, kust sõna on pärit, kas murdest, võõrkeelest või kunstlikult loodud. Tähtis on vaid see, kuidas ta oma otstarvet keeles täidab. See maksab niihästi sõnade kui ka lausekonstruktsioonide kohta. Ükski keelend ei ole taunitav seepärast, et ta on võõrsilt pärit (vrd. näit. Schuchardt HSB 327, 330 ja 334).

Kuid siin tuleb siiski arvestada ka keele psühholoogilist külge ja ka teatud mõttes massipsühholoogiat, mida näit. Aavik ei arvesta. Kui mõningate välislaenude vastu on olemas antipaatia, näit. kas või mõnede ‚köögisõnade‘ vastu, siis tuleb tõsiselt kaaluda, kas ei ole mitte otstarbekohane arvestada seda kõnelejate psühholoogiat ja loobuda nende sõnade õigeksmõistmisest, kuigi nende vastu ei saa teoreetiliselt tuua ühtegi muud põhjust (vrd. A. Oras, ÜI 1929, 101). Kuid see ei kuulu mitte omapärasuse p. alla. Lingvist ei heida neid sõnu kõrvale mitte seepärast, et need on võõrsõnad, vaid et need tekitavad oppositsiooni keeletarvitajais.

Samuti ei ole põhjust mõõdukasse purismi suhtuda liiga teravalt ja hukkamõistvalt. Kui mõnede puristide algatused on keelétarvitajate laiades hulkades leidnud soodsat vastuvõttu ja selle tagajärjel

mõni võõr- või laensõna asendatakse eestilisema sõnaga, siis ei ole põhjust selle vastu sõdida. Seepärast oli õige, kui meie keelemehed andsid massidele järele, aktsepteerides sõna *tänav* tähenduses 'uulits', mille vastu nad enne olid olnud.

Küsimus, kuidas, millal ja missuguseid võõrsõnu võtta keelde vastu ja mis kujul, ei kuulu enam omapärasuse p. alla otseselt ja need on jällegi omaette probleemid, mida peab lahendama p. l.

Võib olla, et süntaksis on omapärasuse nõue enam õigustatud, eriti küsimustes, mis ulatavad juba stiili alale, kuid süntaksiski on tähtsam: mis on otstarbekohasem? ega mitte: mis on omapärasem (vrd. V. E r t l'i mõtteid ülemal lk. 22)? Kui palju süntaksis saab opereerida omapärasuse p-ga, seda peab selgitama p. l.

A a v i k u omapärasuse p. järeldused morfoloogias tuleb aga kahtlemata tagasi lükata. A. näeb omapärasust ka nn. häälikseaduslikkude vormide ja nende hulgas ka astmevahelduslike vormide eelistamises hilisemate astmevahelduseta analoogia teel tekkind keelendeile, sest A. ütleb, et „hääliksääduslikkuses esineb enamasti mingi keelele iseloomuline ja huvitav omapärasus (näit. astmevaheldus)" (ÕKP 43). Nn. häälikseaduslikkuse küsimust ei ole üldse õige paigutada omapärasuse p. alla, sest paljud nn. häälikseaduslikud keele arenemisnähted on omased paljudele keeltele, on üldfoneetilised. Häälikseaduslikkusest kui eri põhimõttest on kõne veel alamal.

Astmevahelduslikke vorme eelistas juba J. H u r t, soovitades isegi *sava, nava* pro *saba, naba*. H. ütleb: „Muteerimata vormid on küll väga levind, aga siiski tuleb eelistada muteerituid . . ., sest et nad enam vastavad eesti keele vaimule või grammatika reeglipärasele süsteemile" (Gutachten, lk. 25). Mis puutub astmevahelduslike tüüpide eelistamisse omapärasuse nimel, siis võib küll möönda, et astmevahelduses on teatavaid eesti keele (resp. läänemere-soome keelte) omapärasusi (vrd. E. M u u k, EK 1925, 12). Kuid keele otstarbekohasuse ja nimelt lihtsuse p. seisukohalt on eelistatavamad astmevahelduseta keelendid, kuna need on lihtsamad omandada ja sama sõna muuted ei erine üksteisest tüve poolest. Seda tõendab ka keelte arenemine, sest kõigis keeltes on üldine tendents sinnapoole, et vähenevad igasugused nn. ‚ebakorrapärased' muutmistüübid (vrd. ülemal lk. 198). Sama näeme ka eesti keeles, kus reas endistes astmevahelduslikes tüüpides on üldistund üks astmeist ja sõna on nüüd astmevahelduseta. See on keele arenemine edu suunas ega ole mitte, nagu Aavik arvab, taunitav keeleunustamine; astmevahelduse ‚unustamine' on keelele ainult

kasuks (vrd. Muuk, EK 1925, 14—15). Eelistada astmevaheldus-likke vorme seepärast, et need on omapärased, oleks sama ebaratsionaalne, kui tehnikas pööraksime tagasi vanade omapäraste etnograafiliste tööriistade ja meetodite juurde, kui hakkaksime omapärasuse nimel jälle kandma pastlaid, kündma „seaninaga" ja elama suitsutaredes. J. J. Mikkola nimetab soome keele alal vanu ebaotstarbekohaseid keelendeid, mida oleks aeg asendada uutega, mammutiluudeks. M. ütleb: „Kindlasti mõni välismaa turist oleks vaimustuses, kui me siin käiksime, viisud jalas, murumüts (patalakki) peas ja kannel kaenlas, aga..." (VA 1928, 215). Eesti keeleski on küllalt neid mammutiluid, mida säilitatakse ja elustatakse omapäraste aaretena. Keeleski oleks aeg püüda otstarbekohasemate vahendite poole, nagu see sünnib muudel kultuurialadel.

Seepärast oli Aaviku poolt suur eksisamm, kui ta omapärasuse nimel sanktsioneeris eesti kirjakeelde neist keelendeist, kus astmevaheldus oli löönd kõikuma ja mis rahvasuus olid muutund juba astmevahelduseta sõnadeks, astmevaheldusliku vormid, mis kahjuks kõik grammatikud nüüd nagu endastmõistetavalt on aktsepteerind. See oli keele poolt tehtud edusammu tühistamine. Selliste sõnade hulka kuulub näit. *pale,* mis rahva- ning ühiskeeles on muutund astmevaheldusetuks, on läind *murre*-tüübist üle lihtsamasse *kõne*-tüüpi. Ratsionaalne oleks olnud muidugi haritlast lasta käänata *pale,* gen. *pale,* part. *palet,* ill. *palesse* jne., kuid sellised vormid loetakse nüüd jämedaiks keelevigadeks, kui oleksid neid kõnelejad päris harimatud. Ja koolides on sõna *pale — palge* õpilastele raskemaid pähkleid. Selle sõna käänamine vastavalt maksvale grammatikale on aga niivõrd kõneja ühiskeelest erinev, et võimatu on sellest kõiki käändeid moodustada õieti, ilma et iga käände puhul enne ei moodustata vastavat käänet tüüpsõnast. Kas see on loomulik, kas see on ratsionaalne? Sellistest eelarvamustest ja keelearenduse eksisammudest peab meid vabastama p. l.

Astmevaheldusele ei tule vaadata kui eesti keele omapärasele voorusele, vaid kui möödund aja jäänusele, mis on keele otstarbekohasusele, nimelt lihtsusele kahjuks ja mis tulevikus niikuinii on määratud kaduma. Soome keele alal kirjutab astmevahelduse kohta J. J. Mikkola: „kogu see laialine ja keeruline kord *poika:pojan, kaksi: kahden* jne. ei too keelele mingit kasu, ainult koormab teda tüütava parasiidina. Võib olla, et sellest mõnesaja aasta pärast pääsetakse, kui see paratamatu pahena ei jää igaveseks meie keelde" (VA 1928, 217). Saksa keele alal kirjutab Herman Hirt: „me veame endaga ühes

palju, millest me juba ammugi oleksime pidand loobuma... Me ei pea mitte kartma ära tõugata seda, mis on säilind ainult kasutu jäänusena. Niisuguste jäänuste hulka kuuluvad näit. painutuse säilmed" (GDS 250). Eesti keele alal kirjutas P. Hellat juba a. 1907: „On sõnu olemas kus enam kindlasti öelda ei või, mis õigem on, kas endine muutmine ehk praegune lihtsus. Meie tarvitame näituseks tihti „sugule", „sugust" jne., s. o. jätame sõnatüve muutuse kõrvale. Seda loomulikku keele edenemist ei peaks ka mitte takistada katsuma" (Õigus 1907, nr. 79).

Sama ebaõige on muidugi üldse kõigi muude vanemate keelevormide eelistamine omapärasuse p. nimel. See oleks arengu tagasipööramine.

9. Muud senised õigekeelsuspõhimõtted.

Muudest senises ortoloogilises kirjanduses esinend p-ist ei tule enam peagu midagi tõsiselt kõne alla ega saa neid tõenäoliselt arvestada p. l. Selline iganend p. on kõigepealt keeleõpiline p., mille alla kuulub ka häälikseaduslikkuse p. Kuigi see p. on teoreetiliselt ammu kõrvale heidetud, mängib see ikkagi veel väga suurt osa meie praeguses keelekorralduses ning grammatikas ja see on suurel määral muidu nii radikaalse J. Aaviku teene, kes seadis jälle kilbile „paremad, vanemad ja häälikseaduslikumad vormid".

Võib-olla tõstetakse küsimus, kas ei võiks jääda maksvaks tees: muude tingimuste ühesugused olles tuleb eesõigus anda häälikseaduslikumale keelendile. Kuid ka see ei ole millegagi põhjendatud. Esiteks on vaevalt üldse mõeldav, et kaks keelendit on täiesti võrdsed muude tingimuste poolest, ainult üks neist on häälikseaduslikum ja teine analoogiline, vaid kui juba on tekkind analoogiline vorm, siis on ikka olemas põhjusi, miks see on tekkind, ja siin võib a priori öelda, et need enamasti kõnelevad analoogilise vormi kasuks, mis on enamasti lihtsam ja otstarbekohasem (vrd. Andresen SD 4). Tähelepandav on ka see, et ratsionaalsete vaadete esindajad õigekeelsuses, nagu Noreen ja Jespersen, sümpatiseerivad ikka analoogilistele keelenditele, kuna need on üldisemalt lihtsamad, reeglipärasemad ja otstarbekohasemad (vrd. Johannson, IF I, 244). Nii et kui üldse saab seada alternatiivi, kas häälikseaduslik või analoogiline keelend, siis tuleks ennem vastata viimase kasuks. Kuid see ei ole endast põhimõte, vaid keelendite paremuse otsustavad ikkagi teised p-d.

Sama mis keeleõpilise ja häälikseaduslikkuse p. kohta, maksab ka nende sugulase vanemuse p. kohta, mis kuulub samuti möödund sajandisse. Igatahes peaks nüüd olema lõplikult maetud kõik need iganend p-d, aga sellest teoreetilisest hukkamõistmisest tuleks tõmmata ka praktilised konsekventsid meie grammatikas ja tühistada kõik omal ajal keeleajaloo, häälikseaduslikkuse, vanemuse ja omapärasuse nimel tehtud sanktsioonid, mis ei ole kooskõlas rahvakeelega ja keele eduga.

Sama eitav otsus, kuigi natuke pehmemal kujul, on maksev ka muidugi kirjandusajaloolise p. kohta.

Autoriteedi p. ei tule muidugi arvesse õigekeelsusp-na. Autoriteedi mõju ei saa ju keegi kunagi ära hoida ja inimestel peavadki olema autoriteedid, keda nad arvestavad küsimustes, milles nad ise ei ole kompetentsed, kuid autoriteediks peab alati olema asjatundja-eriteadlane ja tulevikus, kui p. l. on leidnud tunnustust teadusena, peaksid õigekeelsuse autoriteetideks olema muidugi praktilised lingvistid, aga mitte teoreetilise lingvistika esindajad.

Võõrkeelsuse p-t ei saa samuti tunnustada. Võõrkeelsuse p. tipuks on soov ühendada eesti ja soome keel üheks kirjakeeleks, milline idee oli August Ahlqvist'il (vt. E. Saarimaa, Vir. 1910, 131) ja millesse Elias Lönnrot suhtus eitavalt, väites, et eesti ja soome keel on juba liiga kaugele üksteisest lahku läind (samas lk. 132). Kuigi sel ühisel keelel oleks paremusi mõlema rahva lähenemise ja üksteise kultuurivarade omandamise mõttes, mispärast seda ideed ei saa just hukka mõista, oleks selle tunnustamine ka põhimõtteliselt väga raske, sest ei saa kujutleda, kuidas võiks arenemises siiski niivõrd lahkuläind keeled liita üheks heaks keeleks; see võiks sündida ainult sel teel, et üks keel ohverdatakse teisele. Praktiliselt on see idee muidugi täiesti utoopiline (vrd. J. Mägiste teoses „Vironkirja", lk. 32—33). Ei saa õigeks pidada ka seda p-t, et mõlemaid keeli püütakse niipalju kui võimalik lähendada ja keelendeid sanktsioneerida nii, et need oleksid sarnased või lähedased teise keele vastavaile vormidele. A. Genetz soovitas a. 1881 Soome Kirjanduse Seltsis (vt. Suomi II, 260—267) eesti ja soome keele lähendamiseks näit.: 1) soome keeles *ü* pro *y*, 2) eesti keeles kirjutada *luen, via* pro *loen, vea*, 3) soomes *d* asemel kirjutada [‘], 4) eestis kirjutada *kk* pro *k* ja *k* pro *g*, 5) eestis kirjutada *põhj, marj* pro *põhi, mari*, 6) soomes kirjutada *valkè* (pikk *e*) pro *valkea* = e. *valge*, 7) tarvitada mõlemas keeles sünonüümidest peasõnana ühte ja sama sõna; 8) kui mõne mõiste jaoks on ühes keeles algupärane sõna, teises laensõna, siis ka

teises keeles võtta tarvitusele algupärane sõna. Seejuures oli G. lähtund juhtmõttest, et „selle läbi ei sünniks mingit vägivalda kummalegi keelele ... vaid et vastupidi muutusest oleks keelele otsene võit, kõnelemata loodetud ühtlusest" (lk. 260). Eesti ja soome keele lähendamist on soovitand ka J. J. Mikkola (vt. Saarimaa, Vir. 1910, 133).

Õigekeelsuses on küllalt teisi tähtsamaid p-id, mille järele keelt tuleb arendada lähemale ideaalile, kui see, et ta oleks sarnane mõnele teisele keelele [1]).

10. Õigekeelsus ja loogika.

Sageli on keelearenduses ja õigekeelsuses nõutud ka loogilise p. arvestamist. See p. on eriti armastatud diletantlike õigekeelsuskohtunike juures (eriti arvukais saksa õigekeelsuskäsiraamatuis), kes taunivad hulga keelepruugile vastavaid täiesti mõistlikke keelendeid ebaloogiliseks ja seetõttu vigaseks (vrd. Behaghel VDS 319—320) [2]).

17. ja 18. sajandi grammatikud ja ka hilisemad kaldusid sageli keeles loogiliseks pidama seda, mis vastas ladina grammatikale (vt. Jespersen, Sprache, lk. 8 ja MNI 114—115). Ülemal nägime ka, et Kettunen nimetab grammatilis-loogiliseks p-ks vaadet, mis on õieti keeleõpiline järjekindluse p. (vt. lk. 179).

Ka eesti autorid opereerivad sageli loogilise p-ga. Lisaks II osas esitatud autorite vaadetele toome siin veel mõned näited.

Post-s a. 1892 (nr. 35) arvas keegi Eestlane P. K.: „Kui nende sõnade tähendust terasemalt tähele panna, siis leiame, et „kirikuõpetaja" niisugust meest tähendab, kes kirikut õpetab, ja „kooliõpetaja", kes kooli õpetab".

G. E. Luiga pidas loogika seisukohalt vigaseks kõiki lauseid eesti keeles, kus esineb nn. kahekordne eitus, arvates, et kahekordne eitus tähendab alati jaatamist. Juba siis juhiti tähelepanu sellele, et

---

1) Vrd. ka V. Kiparsky mõtteid suguluses olevate kirjakeelte kunstlikust ligendamisest Saareste refereerituna L 1936, 949.

2) Kuriooslikke näiteid sellest, milliseid väljendeid saksa keele „koolmeisterdajad" on pidand vigadeks loogika pärast, toob E. Engel raamatus „Deutsche Stilkunst" (lk. 49 jj.). Nii on Goethele ette heidetud, et ta on öelnud ‚den besten Becher Weins' (parim peeker veini), sest mitte peeker, vaid vein olevat parim — „mida Goethe muidugi ei teadnud", lisab Engel; elektrische *kronleuchter* olevat viga, sest mitte kroonlühter, vaid lambid olevat *elektrisch.*

see vastab täiesti rahvakeele pruugile (EKSP 1911, 90—91). (Kahekordse eituse kohta ühenduses loogikaga vt. Jespersen MNI 118—119 ja PG 331—334).

Õigusteaduse oskussõnade komisjoni arvates on loogika suhtes „meie keele loojad enne ja praegu nii palju patustanud" (Õigus 1921, 41). Samal põhjusel taunib komisjon näit. sõnad *liikuv varandus* ja *osaühisus*; komisjonile on „iseenesest mõistetav, et säärased keelevärdjad tulevad kõrvaldada, ehk nad küll juba eluõiguse on saavutanud" (ibid.). Samasugune tüübiline näide sellest, kuidas loogikat ei tule rakendada keelearenduses, on ettepanek kõrvaldada keelest sõna *sulepea* seepärast, et „-pää sobiks pigem sule otsas olevale nupukesele" (K 1925 nr. 1, lk. 16).

Tüübiline näide meie ortoloogide loogilise p. väärast rakendusest on lause nagu *sinna minnes oli tee hea* vigaseks taunimine, sest see tähendavat, et mineja oli tee (!) (vt. näit. ülemal lk. 85). Lause kohta „Nähes neid pisaraid, said elavaks kõik endised tundmused" ütleb M. Jakobson: „Me küsime: kes nägi neid pisaraid? Vastus: endised tundmused!" (EK 1924, 57). Loogilise p. väärale rakendusele eesti õigekeelsusküsimustes on tähelepanu juhtind ka Saareste, kes sellist p-t nimetab logitsismiks (vt. näit. EKirj. 1936, 509, 553 ja 1937, 38, 42).

Lingvistide arvamine on harilikult, et keelel ja õigekeelsusel ei ole loogikaga midagi tegemist (vt. näit. L. Sütterlin WWS 126 ja Behaghel VDS 319), sest loogiliselt ja sisuliselt vigane lause võib olla keeleliselt täiesti õige ja vastupidi (vrd. Vossler, Logos I, 83) ja igas keeles võime igal sammul leida väljendeid, mida võiks arvustada loogika seisukohalt (vrd. Simonyi US 185 ja Saareste, EK 1922, 108, EK 1924, 29 ja EKirj. 1937, 39 ja 100).

Mõned autorid toonitavad siiski, et keel ja loogika on teineteisega seotud. A. Marty, kes on kirjutand ühe paremaid traktaate grammatika ja loogika vahekorrast („Über das Verhältnis von Grammatik und Logik"), väidab, et grammatika ja loogika on siiski seotud seeläbi, et grammatiliste kategooriate ülesanne on olla mõtete väljenduseks ja märkideks. Ja selle hindamine, kui otstarbekohaselt grammatilised kategooriad seda ülesannet täidavad, on grammatiku tähtsamaid ja kõrgemaid uurimisalasid. Seepärast peab grammatik tutvuma ka loogikaga (GS II, 2. Abt., 66—67). Loogika täielik ignoreerimine grammatika poolt on M. arvates tulnud vigadest, mis on tehtud keele ja loogika suhte väära tõlgitsemise põhjal (ibid. lk. 66).

A. Debrunneri arvates mõtlemine ja kõnelemine ning loogika ja grammatika on teineteisega tihedas seoses (NJbfP XXV, 2. Abt., 219). Kuid D. arvates ei tohi mitte uudiskeelendeid, mis näivad olevat vastolus loogikaga ja grammatika reeglitega, lugeda kõnelemise ja mõtlemise vigadeks (vrd. Marty, GS II, 2. Abt., 62—63). D. arvates keelepruuk on keeleühiskonna endise ja praeguse mõtlemise sadestus (niederschlag), „seepärast tuleb vankuva keelepruugi puhul eelistada loomulikult seda väljendusviisi, mis paremini vastab grammatilistele reeglitele, nagu need ilmnevad ülejäänd kindlast keelepruugist" (ibid. lk. 221).

L. Hjelmslevi arvates „grammatika vajab küll loogikat, kuid avaramat ja tolerantsemat loogikat, niisugust, mida Jespersen nimetab „a broder-minded logic" (PG 344)" (Princ. 23).

Jesperseni vaade keele ja loogika suhtele erineb teiste lingvistide omast. Harilikult peetakse lauseid *kaks korda kaks on viis* ja *minu ümmargune laud on neljanurgeline* keeleliselt laitmatuks (vt. näit. A. F. Pott, IZfAS I, 14 ja Th. Benfey, Geschichte der Sprachwissenschaft, lk. 10). Kuid J. ütleb, et seejuures jäetakse tähele panemata fakt, et õigekeelsus puudutab niihästi leksikaalset kui ka grammatilist külge. Need kaks ülalmainitud lauset on õiged grammatiliselt, kuid mitte leksikaalselt, sest neid ei saa viia kooskõlla sõnadega *kaks, viis, ümmargune*. Seepärast on nad tegelikult keeleliselt vigased (MNI 116). J. näitab edasi, kuidas väljendid, mida mõnelt poolt peetakse ebaloogiliseks, ligemal vaatlusel osutuvad täiesti veatuks, sest et nad ei põhjusta valesti mõistmist ega ole seepärast vastolus keele üldise funktsiooniga (MNI 117—118). J. lõppotsus on, et tuleb vastu astuda loogilise p. pealiskaudsele tarvitamisele õigekeelsuses, kuid midagi ei või olla loogilise p. mõistliku tarvitamise vastu (MNI 120).

See J. seisukoht on kahtlemata õige, kuid on küsimus, kas tuleb siiski eraldi esile tõsta ka loogilist p-t õigekeelsuses. Selle rõhutamine võiks viia selle p. väärale tõlgendusele, nagu seda seni sageli on tehtud ja nagu seda Jespersen ise on näidand. Kui aga loogilist p-t võtta sellelt kriitiliselt seisukohalt, nagu seda mõistab J., siis see on üleliigne. See on endastmõistetav, et kõik, mis me ütleme ja kirjutame, peab vastama sisule, mida me tahame väljendada, peab olema n. ö. loogiline: loogilisuse nõue on endastmõistetav. Samuti on endastmõistetav, et p. l. kui teadus arvestab nagu iga teinegi teadus mõtlemise seadustega, s. o. loogikaga. Iseküsimus on muidugi see, kas on laused *kaks korda kaks on viis, minu ümmar-*

gune laud on neljanurgeline ja *must on valge* keeleliselt õiged või väärad. Ma arvan, et need on õiged. Neis esineb ainult sisuline e. materiaalne viga. Sisu tuleb ikka lahus hoida keelest. Kuna sel küsimusel puudub praktiline tähendus, siis me ei peatu sel pikemalt.

11. Edu põhimõte.

Seniseile õigekeelsusp-ile tuleb p. l-s lisaks veel üks tähtis p. See tuleb lihtsamal juhul rakendusse siis, kui on tegemist võistlevate keelenditega. Sel puhul võiksime formuleerida järgmise p.: võistlevaist keelendeist tuleb eelistada seda, mis keele süsteemi viib lähemale keele ideaalile või on üheks lüliks keele arenemisel edu (resp. ideaali) suunas.

Umbes sarnane p. esineb ka A. Johannsonil, kelle järele see p. tuleb rakendusele siis, kui kirjanike keelepruuk jätab hätta, kuna muidu J. asub literaarsel vaatepunktil. J. ütleb: „Kus aga eeskujud isekeskis on vastolus või meid ka täiesti hätta jätavad, seal tuleb meil valida seda, mis keele edaspidiseks kujunemiseks on kõige kasulikum. Oma emakeele ajaloo põhjalik tundja võib meile kaunis suure tõenäolisusega näidata tee, mille keel oma lähemal arenemisastmel valib" (IF I, 240).

See p. langeks ühte rahvakeele tendentsi p-ga, kui keel loomulikult areneks kõigis üksikasjus edu suunas (vt. Hirt'i vaadet ülemal lk. 206). Kuid keeled ei arene alati spontaanselt kõigis asjus edu suunas. Jespersen on kõige konsekventsem selle vaate esindaja, et keeled üldiselt arenevad edu suunas, kuid ka J. väidab, et alati keeled kõigis üksikasjus ei arene edu suunas, vaid me võime nentida ainult arenemise üldist tendentsi edu poole (Sprache, lk. 311). Bally väidab koguni, et me ei saa tõendada isegi keele arenemise üldist tendentsi edu poole, vaid alatasa toimuvaist keelelistest muutustest osa viib keelt edasi edu poole, kuid teine osa märgib tagasiminekut (vt. ülemal lk. 180). Seepärast juhtumeis, kus keele loomulik arenemine ei vii keelt edasi paremuse poole, vaid kus me võime konstateerida tendentsi tagurpidiminekuks edu mõttes, tulekski praktilisel lingvistikal takistada sellise keelendi levimist, mis on ilmne tagasiminek, ja püüda keelt juhtida edu suunas sel teel, et võistlevaist paralleelvormidest soodustatakse seda keelendit, mis on keelele kasuks, s. t. mis keele viib lähemale ideaalile.

Selle p. taotlemine võib olla vastolus näiva otstarbekohasuse p-ga ja isegi näivalt keele eduga, nii võib selle p. järele vahel eelistada pikemaid vorme, kuigi keel areneb lühemuse poole, ja homonüümseid keelendeid, kuigi üldiselt on voorus selgus. Tähtis on rõhutada, et keelendi otstarbekohasust ja ideaalile lähenemist tuleb vaadata terve süsteemi piirides ja keele üldise edu perspektiivis, mitte aga üksikjuhtumi näiva otstarbekohasuse, nät. lühemuse, vahetegemise võimaluse jne. seisukohalt. Seda p-t ei ole seni peagu üldse mitte arvestatud.

Teisi uusi põhimõtteid ei taha siin üles seada, kuna kõigi p-te lõplik väljatöötamine peab jääma tulevase p. l. pr-õp. peaülesandeks. P-te igakülgsele käsitlusele asudes ja p. l. metoodika väljatöötamisel peab ka selguma, kuipalju üldse on võimalik opereerida selliste kindlatesse valemitesse surutud p-tega.

G. KIRJAKEELE NORMIMISEST.

1. Kirjakeele mitmekesisus.

Keele korraldamise ja arendamise alla kuulub ka probleem: kas on tarvis keelt normida, s. t. keel kõigis tema elementides üksikasjalikult kindlaks määrata? Kõigepealt seisab küsimus selles, kas tunnistada õigeks olukord, et keeles tarvitatakse paralleelvorme, või tuleb iga keelendi paralleelvormidest üks sanktsioneerida normiks, teised vigadeks. Kas on see küsimus tegelikult olulise tähtsusega, s. t. kas esineb kirjakeeles nimetamisväärselt paralleelvorme?

Meil on kaunis üldine vaade, et eesti keeles on väga palju paralleelvorme, kuna teistes keeltes neid ei olevat. Kuid see ei ole õige, ka teistes keeltes ja isegi suurtes kultuurkeeltes esineb küllalt igasuguseid paralleelvorme, näit. soome, saksa ja prantsuse keeles (vrd. Saareste, AESA V, 28). Kuid vähe sellest, et kaevatakse paralleelvormide rohkuse üle, meil on peagu kogu kirjakeele kestvusel kurdetud selle üle, et meie kirjakeeles valitseb võimatu mitmekesisus, segadus ja anarhia; samuti kurdetakse selle üle, et me kirjanduse keel on väga vigane, kuna teistes keeltes valitsevat kindel kord kõigis pisiasjus.

Beitr. X-s kirjutati eesti keele ortograafia kohta: „Jääb see nii mitmesuguseks, nagu me seda sageli veel eestikeelseis raamatuis leiame, siis viiakse eesti lugeja selle läbi veel enam segadusse, kui

ta seda juba sageli on keelevigade ja ebaeestipärase ettekande tõttu" (lk. 105).

Ahrens kirjutas: „tänapäeval on peaaegu igal uuel ilmuval teosel oma ortograafia, fleksioon ja süntaks, nii et on ülim aeg üldist segadust korraldada kindlate seadustega" (Gramm. I, 8).

Dr. Rosenthal ütles a. 1875, „et naljalt kahte raamatut leida ei olla, kus kirjutamise viis täieste ja igapidi ühte minna" (EKmSA 1875, 102).

Hurt kirjutas: „meie kirjakeel on ikka kindluseta, kirju, vankuv ja kõikuv. Nagu igal linnul oma laul, nii on pea igal Eesti kirjamehel oma iseäralik kirjakeel ja kirjutamise kombed" [1]).

J. Kurrik kirjutas a. 1886: „kas oleme kirjaviisi asjus ühendusele lähinenud? Või kas ei ole meie mitte koost ära eksimas ikka kaugemale ja kaugemale, nagu emata mesilaste pere? Kas ei ole ka selles tükis Eesti elul ja olul lugu käes, nagu inimesel, kellel surmatõbi küljes on? (Sak. 1886 nr. 7).

Aastal 1930 kirjutatakse „Maalehes" (nr. 11): „Igasuguste uuenduste ja uuenduste ettepanekute tõttu on tekkinud niisugune olukord, et... iga ajaleht, ajakiri ja raamat tarvitab ise keelt".

Aavik kirjutab aastal 1936: „Eesti keel, nagu ta praeguse ajani on tegelikult esinenud ja üha veel esineb, on vigadega keel! See on karakteristikum, mis praegust eesti keelt kõige rohkem ja kõige paremini iseloomustab. Vigu on ajalehis ja ajakirjus, vigu on raamatuis, koguni kooliraamatuis, kust õpilased neid loevad ja omandavad. Vigu teevad kirjanikud, vigu kuuleb kõnetoolilt, kantslist, näitelavalt, vigu näeb kinoekraanil. Vigadest eriti kubiseb kõnekeel... Vigu teevad niihästi lihtinimesed kui ka haritlased. Vigu teeme kõik..." (EÕÕ, lk. V) — „tehakse vigu sõnade muutmises, tuletuslikus kujus, käänete tarvitamises, sõnade tähenduses, tarvitatakse üht sõna valesti teise asemel ja vääras tähenduses" (L 1936, 763).

See on eesti keele kohta. Saksa keele kohta kirjutas O. Behaghel a. 1918: „Ja siiski kestab keelepattude ja keelerumaluste aeg kangekaelselt edasi, vankumine, ebakindlus: pean ma nii või teisiti kirjutama ja kõnelema? Isegi kaevikuist tulevad meile küsimused: mis on sel või teisel juhul õige keelepruuk? Kõige kõrgemalt haritud ringkondadeni, kõige pidulikumate juhtudeni ulatab see meie keele mitterahuldav valitsemine" (VDS 300—301, vt. ka DS 80).

1) EKLA, EKS-i arh., Dr. J. Hurda kogu, mapp 34, vihk 8, lk. 1.

K. Schneider kirjutab a. 1930: „Keegi, kes tänapäeva saksa keeleelu vaatleb otsekoheselt, ei või kahelda selles, et meie keel on täielikus segaduse ja laostumise seisukorras ... seda näitab meile küllaldaselt iga pilk mitte ainult ajalehtedesse ja ajakirjadesse, vaid ka raamatuisse, ametlikesse avaldustesse ja iga muu meie keeleelu vaatlemine. Meie rahva keeletunne on vapustatud sel määral kui ei kunagi varemalt ... Ja need ei ole mingil kombel ainult ega isegi mitte ülekaalus nn. „harimatud", vaid vastupidi just „haritud", kuni „juhtivaiks" peetavate kirjanike, õpetlaste ja kõrgemate ametivõimude ringkondadeni" (Was ist gutes Deutsch? lk. VII).

Tšehhi keele kohta kirjutab V. Mathesius a. 1932, et alaliste keeleuuenduste tagajärjel on tšehhi kirjakeele pind aetud lainetama ja keeletunne kõigub. Ebakindlus on seda suurem, et äsja tehtud parandused lühikese aja pärast lükatakse ümber uute paranduste poolt. Tänu kõigile keeleuuendustele leiduvat tänapäev ainult üksikuid, kes mõistavad õieti kirjutada (SČ 23).

Ungari keeles kaebab näit. A. Tiszamarti a. 1936 vigase keele üle ajakirjanduses, raadios ja filmis (Magyarosan 1936, 113—114).

2. Paralleelvormidest.

Kuidas suhtuda üldiselt paralleelvormidesse? Siin esineb kaks vastandvaadet. Ühed peavad paralleelvormide olemasolu teatavates piirides normaalseks nähteks ega näe sellest keelele kahju. Teiste arvates on paralleelvormide olemasolu negatiivne nähe ja nad tahaksid, et tulevikus kaoksid paralleelvormid täiesti.

Põhja- ja lõunamurde ühenduse soovija Beitr. VII-s (vt. ülemal lk. 207) arvas, et „Sõnu, mis üksteisest vähe erinevad ja mida mõlemas murdes kergesti mõistetaks, võiks promiscue tarvitada, nagu *hea, pea* ja *hä, pä; saggede* ja *saggedaste, koggone* ja *koggoniste* ... See oleks kasuks eriti luuletajale, kel siis oleks vabadus tarvitada üht või teist sõna, nagu see sobib tema värsimõõdule või riimile" (lk. 28).

Wiedemann ütleb: „Kui väga keelele võib olla kasuks sama tähendusega eri vormide rikkus, sellest annavad hiilgava näite kõige vanemad kreeka luuletajad; jäetagu seepärast siis igale keelele niipalju, kui tal neid veel on; juba loomulikul teel kaotab igaüks neist aja jooksul küllalt, ilma et teoreetilised käärid tarvitseks oma tööd teha" (Gutachten, lk. 14). Paralleelvormide tarvitus sõltub W. arvates kõnelejast ja kõla ning rütmi nõudeist (vt. näit. ibid. lk. 14, 15, 16, 19, 24).

Hurt peab võimalikuks paralleelvorme, kuigi ta kahest võimalikust ja õigest vormist eelistab üht (vt. näit. Gutachten, lk. 11, 17, 23).

Ka Grenzstein kaitses paralleelvorme (vt. Kauni keele kaitsemiseks, lk. 23 ja ülemal lk. 64).

H. Põld kirjutab: „Ma ei taha mitte sellest kõneleda, et ka sääl peaks ühisele otsusele jõutama, kus keel ise mitmekesisust lubab... Et ühele enam meeldib „hää, pää, rõõm, mõõk" jne. kirjutada, teisele aga „hea, pea, rõem, mõek" jne., selles ja sarnastes asjus kindlaid eeskirju anda oleks otstarbeta; aega mööda tõrjub siin iseenesest üks vorm teise eemale, ja kumb neist võitjaks jääb, on üks kõik, sest mõlemad vormid on õiged" (Post. 1903 nr. 26). P. lubab ka niihästi *-id* kui *-ivad* (EKÕ I, 85).

Paralleelvorme on kaitsend ka P. Hellat (Õigus, 1907, 79).

Tartu keelekonverentsil a. 1911 otsustati lubada niihästi *au, nõu* kui ka *auu, nõuu,* kuigi üldiselt eelistati esimest viisi (EKSP 1911, 34). ‚Eesti kirjakeele reeglites' sanktsioneeritakse õigeks niihästi *luuakse* kui ka *loodakse.*

J. Tõnisson soovitas jätta vabaduse kirjutada *-sti* või *-ste* (EKSA II, 39).

Jõgever on põhimõtteliselt kaksikvormide vastu, mis olevat keelel nagu kammitsad jalas (EKirj. 1915, 23 ja 26), kuid ta lubab üksikjuhtumeil paralleelvorme vabalt võistelda, „kuni teine võidab", näit. soovitab lubada niihästi *-sti* kui ka *-ste* (ibid. lk. 26 ja EKSA II, 39; vt. ka EKirj. 1906, 156 ja 158).

Keeleuuenduslike vormide pooldajad ja ÕS-u uuenduste ignoreerimise vastu protesteerijad a. 1922 leidsid, et kirjakeeles tuleb paralleelselt traditsiooniliste keelendite kõrval lubada ka kõiki uuenduslikke vorme, et tegelik tarvitus ise määraks, kumb võistlev vorm võidab (Post. 1922 nr. 309).

J. V. Veski, kes ÕS-s on sanktsioneerind hulga paralleelvorme, väidab a. 1922: „Kõigi rahvaste keeltes, kus avaldub püüd oma üldkeelt ning õigekirja korraldada, on keeles paralleelvormide kõrvaleheitmine üks iseloomustavaist kirjakeele üldtunnustatud tarbesammudest. Seda nõuab üldkeele ühtlustamise püüd, et seeläbi ära hoida segavalt mõjuva mitme grammatiliselt ning ortograafiliselt erineva keele koostarvitamist" (ibid.).

Kuid a. 1936 kirjutab V.: „Üldkeelt, liiatigi kui on tegemist elusa keelega, ei tule mitte liiga kitsale liistule tõmmata, s. t. talle ei saa ette kirjutada finessilist kõrvalekaldumatust,... vaid

tal peab olema tarviline lõtvumispiirkond, eeskätt rööpvormide lubatavuse mõttes, nagu neid esineb kõigis loomulikes keeltes; paralleelvormidest võib ju kasvada ms. ka uusi keelearendamisvõimalusi" (EK 1936, 165). Siin mõtleb V. vorme nagu *maksetud~makstud, öelda~ütelda, ajaloosse~ajalukku.*

O. Loorits ütleb: „Kultuuriline kirjakeel peab olema fikseerit niivõrd täpselt, et keegi ei kobaks ta tarvitamisel, ja varem või hiljem peavad kaduma paralleelkujud ka meil yhe kuju lõpliku maksvustamisega. Kuid seda täpsust ei saavuteta igatahes mitte oleva kergekäelise eitamise ega salgamisega" (EKG lk. IX). Kuid samas tunnistab L.: „Objektiivne olla tahtes peab tunnustama, et lõppude lõpuks isegi paralleelvormide rohkus väikerahva kirjakeelele pole iseendast veel mingi hukkav hädaoht, ... pigemini võib kasutada seda kas või keelestiililiseks rikastusaineks" (EKG 171). L-le tundub „sääsekurnamisena meie „keelemeeste" leppimatu poleemika, kas kirjutada *kumardama* või *kummardama, ymargune* või *ymmargune, talitaja ~ tallitaja, seni ~ senni, hunik ~ hunnik, äritan ~ ärritan* jne." (ibid.).

Saareste arvates võib hariliku kirjakeele normides lubada paralleelvorme siis, „kui eri teisendid on kuidagi seoses mingisuguste sisuliste väärtusvahedega, olgu need siis puhtmõistuslikku või tundelist, stiililist, esteetilist laadi. Kui need aga puuduvad või pole küllaldaselt ilmsed, on keskmise ja paremagi tarvitaja seisukohast soovitavam, kui valitavaid variante oleks vähem" (EK 1937, 91, näiteid vt. samas). — „esteetiliste kavatsustega keeletarvitusele" tuleb jätta „võimalikult suuri vabadusi" (EKirj. 1936, 550). Näit. S. väidab: „Ja mis võiks kellegil selle vastu olla, kui *praokil, terveni 3 päeva, pisitasa* jne. kõrval mõni (näit. lõunaeestlane) tarvitaks *poekil, poikvil, tervelt, tasapisi* jne? Mis mõtet on kirjakeeles keelata individuaalset või murdelist? Niisugused kammitsad, nagu tasalülitused üldse, on edule ju takistuseks, need riisuksid kirjakeelelt paljugi, mis talle annab elu ja sooja" (EKirj. 1936, 514, vt. ka lk. 549—550). Tarbetuks peab S. näit. paralleelvorme *vähk* g. *vähi~vähi* g. *vähja, kahi~kahju, kihnlane~kihnulane.* S. väidab: „Normimine, mehine otsustamine ühe või teise keelekuju kasuks pole neil puhkudel kuidagi põhimõttelise tähtsusega. Iga sõnastikukasutaja oleks siin heal meelel nõus ükskõik missugusele otsusele alistuma" (EK 1936, 92; vt. ka *juurde ~juure* EKirj. 1936, 551).

E. Muuk arvab, „et paralleelvormid on keeles ikkagi teataval määral luksuseks ... Paralleelvormist on kasu siis, kui ta pakub tunduvaid uusi stiililisi võimalusi. Näit. on see maksev paralleelvormide

kohta, millest igaüks on mingi uue grammatilise tunnusega (meil näit. *de-* ja *i*-mitmuse või *kõige-* ja *i*-superlatiivi kõrvutiesinemine...). Kuid kus seda uustunnuslikkuse plussi ei ole, on paralleelvormidest pigemini kahju kui kasu, eriti kui neid rööbaskujusid on rohkesti (näit. mis kasu oleks sellest, kui meil alati võiksid kõrvuti esineda niihästi *kirjutetakse* kui *kirjutatakse* või *pea* ja *pää)*" (EK 1927, 114). M. lubab paralleelvorme *pahaloomuline~pahaloomune, omavoliline~omavoline, üleüldse~üldse,* leides, et „lühema või pikema vormi tarvitus oleneb ka kõnerütmist ja lauserõhust" (EK 1925, 140).

A. Oras pooldab paralleelvorme stiilivarjundite ja rütmi nimel (ÜI 1929, 101).

Paralleelvorme lubab ka J. Mägiste (vt. EK 1936, 140 jj.).

J. Väinaste, pooldades keele normimist ainult ‚keelevõhikule'— harilikule surelikule, eitab viimaste jaoks paralleelvormide sanktsioneerimist. V. ütleb, et harilik surelik ei lepi sellega kunagi, et kaks sõnakuju on mõlemad õiged, vaid pärib ikka, kumb on siis „õigem" (Kasvatus 1930, 291).

Saksa autoreist O. Behaghel, kes peab õigekeelsuse kriteeriumiks keelepruuki (vt. lk. 9), ütleb, et võitluses vana ja uue vahel on silmapilke, kus eri pruugid on võrdselt esindatud, siis ei jää muud üle kui vankuvat olukorda tunnustada. „Meie peame kord loobuma asetamast keelele nõudeid, mida ta ei suuda täita; me peame ka keelele lubama liikumisvabadust, mida me ei keela ühelegi teisele loomulikule organismile, ühelegi teisele inimliku hingeelu nähtele. Ja on isegi mõeldav, et hädast tehakse voorus. Valiku võimalus võib olla kasulik väljenduse mitmekesisusele, tähendab kõne ilule" (DS 94—95).

R. Blümel'i arvates ei ole ühtegi mõistlikku põhjust olla paralleelvormide vastu, vaid peaks vastupidi stiili huvides rõõmustama, et neid saksa keeles on nii palju (GRM XI, 146).

Seevastu Bally peab saksa keele paralleelvormide rohkust keele kammitsaiks, kuna nende tarvitus eeldab valikut, mis nõuab kasutut jõukulutust; oma sotsiaalse funktsiooni täitmiseks keel vajab distsipliini, iseseisvusest on tal sama vähe kasu kui luksusest ja ülearusest (LV 83).

Milline seisukoht on õige? Kas tunnustada põhimõtteliselt paralleelvormide olemasolu keelele kasuks? See võiks sündida järgmistel põhjustel. Kõigepealt võib paralleelvormide esinemist pooldada ilu p., nimelt stiili nimel: valiku võimalus laseb autoril arvestada niihästi vahelduse kui ka rütmi nõudeid ja muid varjundeid; see on

eriti kasuks seotud kõnes. Teiseks võib paralleelvormide esinemist pooldada lihtsalt mõnususe ja energia kokkuhoiu seisukohalt: s. t. kõneleja-kirjutaja võib igakord, kui tal mõnd keelendit teatavas funktsioonis on vaja, võtta otsekohe selle, mis tal kõige enne teadvusse kerkib, ilma et tal pruugiks järele mõelda selle üle, kas see on õige või mitte. Teinekord võib tal sama keelendi puhul kerkida teadvusse jälle teine paralleelvorm enne ja seekord ta tarvitab seda, sest ka see on õige. See oleks teatud määral ka pedagoogiline p., sest ei tarvitseks alati eraldi õppida, milline kahest tarvitatavast vormist on õige ja milline väär. Neist kahest seisukohast võib kaitsta paralleelvormide esinemist igas olukorras. Küsimus seisab selles, kas on need nii kaaluvad, et need p-d üksi otsustavad paralleelvormide õigustuse.

Seda ei saa öelda ilu p. kohta, nagu seda on juba ülemal näidatud; kui me ilu ja stiili huvid teeme peaotsustajaks õigekeelsusküsimuses, siis see on artistiline p. ja see ei ole kuidagi õigustatud keele otstarbe seisukohalt (vt. lk. 201—202). Seepärast ei saa ilu p-ga õigustada paralleelvormide olemasolu. Stiilivahelduse ja rütmi seisukohalt oleks muidugi parem, et igast keelendist oleks paralleelvorme, kuid keele lihtsuse ja edu huvides ei saa sellele teele asuda. Ja kus oleks see mõõdukas piir, kus lubada paralleelvorme ja kus mitte? Kuid ka pedagoogilist p-t, nagu ühtegi teist p-t, ei saa tunnustada ainumaksvaks õigekeelsusküsimuses. Kui me asuksime sellele seisukohale, siis peaksime konsekventsuseni minnes pooldama absoluutset vabadust ja täielikku anarhiat keeles, sest siis ei pruugiks ühelgi õpilasel ega täiskasvanul õppida, mis on õige ja mis mitte, vaid siis oleks kõik õige. Kuid selle p. lõpuni arendamine viiks sinna, et kaotaks ka selguse p., sest piir, kus lõpeb mõistetav keel ja algab mittemõistetav, ei ole kindel. Nii ei saa ka sellelt seisukohalt õigustada paralleelvormide olemasolu.

Millised p-d kõnelevad paralleelvormide vastu? Need on kaks suure tähtsusega p-t: lihtsuse ja edu p. Lihtsuse p. seisukohalt on loomulikult ideaalne olukord see, kus iga funktsiooni jaoks on ainult üks kindel vahend. Samuti kõneleb selle poolt keele edu p., kui osutub õigeks J e s p e r s e n i vaade, mille järele keeled üldiselt arenevad sinnapoole, et igale funktsioonile vastaks üks vahend (vt. Sprache, lk. 433). Need on väga kaaluvad kriteeriumid ja seepärast tuleb paralleelvormide olemasolu põhimõtteliselt tunnustada keele paheks ja ideaaliks tunnustada olukord, kus paralleelvormid puuduvad. Sellest ei järgne aga veel, et paralleelvormide olemasolu igal juhul oleks kahjulik keelele ja et alati tuleks neist ainult üks vastu

võtta kirjakeelde. Vastupidi: siin tuleb asuda seisukohale, et paralleelvormide olemasolu ajutise nähtena on õigustatud ja sageli tarvilikki. Paralleelvormide olemasolu ei ole küll ideaalne seisukord keeles, kuid siiski normaalne nähe. Ja praegu on igatahes teatud mõttes utoopia loota, et paralleelvormid absoluutselt kaoksid (vt. ka Jespersen, Sprache, lk. 7). Sellele otsusele jõuame, kui arvestame keele arenemise võimalust, nagu sellele on juhtind tähelepanu W. Fischer. Keele arenemine on võimalik ainult sel moel, et uus astub esiteks vana kõrvale ja siis surub viimase pikkamööda välja; sel ajal, kus vana ja uus keelend kõrvuti asuvad, ongi paralleelvormid (DSH 89).

Muidugi on teoreetiliselt mõeldav ka selline, võib-olla ideaalne, olukord, et kui kellegi poolt on ettepanek tehtud võtta tarvitusele uus keelend ja see on tunnistatud otstarbekohaseks, et siis pannakse uus otsekohe vana asemele. Ka meil on seda praktiseeritud, näit. *algul* asemel sanktsioneeriti *alul*, ilma et mõlemad korraga lubatud oleksid olnud. Kuid see on praktiliselt mõeldav ainult pisiasjades, ortograafias ja vähemais häälikulisse külge puutuvais küsimustes. Suuremates, peamiselt morfoloogilistes küsimustes, mis haaravad hulka sõnu, ei ole see mõeldav. Näit. ei oleks olnud mõeldav, et d-mitmus oleks korraga asendatud i-mitmusega või tud-partitsiip tet-, d-partitsiibiga. Sellised muutused, järsku murdes traditsiooni, kutsuksid esile kahjulikku protesti ja opositsiooni. Seepärast ka tulevikus, kuigi arvata, et uus keelend on ideaalselt p. l. poolt kaalutud ja teoreetiliselt tunnistatud otstarbekohaseks vana vahetamine uuega, ei ole tegelikult siiski otstarbekohane seda otsekohe maksma panna. Vaid otstarbekohasemaks osutub kahtlemata see moodus, et uudiskeelend võetakse tarvitusele esialgu paralleelvormina vana kõrval. See on ka teoreetiliselt põhjendatud. Kõigepealt alles praktika, keelendi tegelik tarvitamine, näitab, kas keelend on otstarbekohane või mitte kirjakeeles, ja kui uudiskeelend osutub praktikas otstarbekohaseks ja lööb läbi, siis saame uue kriteeriumi juurde keelendi kasuks. Teisest küljest võib ka p. l., kuigi ta töötaks parimate eelduste ja meetoditega, eksida, nagu seda sünnib igas teaduses, ja kui mõni tõeliselt ebaotstarbekohane ja edu takistav vorm surutakse keelele peale, siis on see viimasele kahjuks.

Peale selle on alati mõeldav, et on olemas keelendeid, mis võistlevad keeles ja mille puhul on raske otsustada, kumb on parem. Leetberg ütleb: „Meie kirjaviisi küsimuste hulgas on palju niisugusid, mille peale mitte võimalik ei ole kindlat vastust anda: üks

viis on õige, teine ei ole ka mitte vale: peab ära ootama, kumma tarvitus omaks võtab" (EKirj. 1916, 251). Teisest küljest ei tohi jälle asuda sellele seisukohale, et me ühegi paralleelvormi puhul ei julge otsustada, milline on keelele kasuks, milline kahjuks. See tähendaks, et tuleks lubada kõiki keeles esinevaid paralleelvorme ja alati oodata, millise paralleelvormi keelepruuk jätab keelde ja milline langeb välja. See oleks praktilise lingvistika poolt enda pankrotiks tunnistamine. Ei, suuremas osas juhtumeis peaks võima kindlasti öelda, millise paralleelvormi soodustamine on keelele kasuks.

Peale selle võib olla tegemist ebaoluliste pisiküsimustega, kus võib-olla küll võib öelda, et üks on natuke parem või otstarbekohasem kui teine, kuid kus see ei ole kuigi oluline, nii et keelele ei ole kahju ka sellest, kui tarvitatakse teist vormi; see on eriti sellistel juhtudel, mis puudutavad ainult üksikuid sõnu, kusjuures aga mõlemad vormid on üldiselt tarvitusel või koguni nii, et otstarbekohasem vorm on vähemuses. Sellistel juhtumitel tuleb rakendusse pedagoogiline p. ja siin on tõesti otstarbekohane lubada mõlemaid vorme lihtsalt seepärast, et ei tarvitseks eraldi õppida, et ainult üks neist on õige. Viimasel ajal on meil rõõmustaval kombel selles suunas toimitud. Sest milleks sanktsioneerida näiteks paarist *kusagil* — *kuskil* ainult üks õigeks (nagu ÕS), kuna see on ju tõesti ükstapuha, kumba neist tarvitada (nagu lubabki VÕS). Sellistes pisiasjades paralleelvormide lubamisega võidab kool. Peale selle muidugi ka veel stiil. Selles mõttes tuleb kaaluda küsimust, kas mitte ei tuleks lubada veel rohkem paralleelvorme kui seni. Kui palju, millal ja millisel alal on otstarbekohane sanktsioneerida paralleelvorme, selle küsimuse lahendus jääb p. l. hooleks. Igatahes tuleb loobuda vaatest, et igasugused paralleelvormid on alati keelele kahjuks. Eriti tuleb olla ettevaatlik nende kunstliku vähendamisega. Samuti tuleb loomulikult teiselt poolt ühineda K e t t u n e n i vaatega, et tarbetuist paralleelvormidest tuleb hoiduda (AM 33).

Põhimõtteline küsimus on ka, kas tuleb paralleelvormide puhul jätta keeletarvitajaile täielik vabadus, millal ta üht või teist vormi tarvitab, või fikseerida teatavail juhtumeil näit. nii, et pikemat vormi tuleb tarvitada lauserõhulises asendis ja lühemat lauserõhutus, nagu see praegu on grammatikais sanktsioneeritud näit. *mina* ~ *ma* kohta ja nagu J. V. V e s k i tahaks määrata ka *mõtelda* ~ *mõelda* kohta (Pvl. 1935 nr. 15). Viimase vahetegemise vastu on näit. A a v i k (ibid. nr. 30). Igatahes võib selline reegel maksta ainult osa paralleelvormide kohta.

3. Normimisest.

Koos kaebamistega selle üle, et meil keeles valitseb segadus, tekkisid ka soovid, ettepanekud ja katsed saavutada „ühendust kirjaviisis", panna maksma norm, mille järele käiksid kõik keeletarvitajad.

Murrete liitmise kava esitaja Beitr. VII-s arvas, et kui kõigis asjus on kokkuleppele jõutud, siis tuleb uued keelereeglid ja vastuvõetud sõnad lasta trükkida ja see raamat oleks siis normiks kõigile, kes tahaksid eesti keeles midagi kirjutada; et ükski kirjanik sellest kõrvale ei kalduks, võiks eestikeelse kirjanduse jaoks sisse seada tsensorid, kes vaataksid käsikirjad läbi kinnitatud reeglite järele ja parandaksid vead (lk. 29).

R o s e n p l ä n t e r nimetab neid ettepanekuid väga barbaarseks (Beitr. VII, 111). Iseloomustav R. vaateile ses asjas on järgmine tsitaat: „Kui ma edasi võiksin endale kujutleda komitee liikmeid, kes julgeksid eesti kirjanikele k e e l a t a (nii väljendab H. V.) tarvitada keeles teatud vorme ja sõnu (midagi vähemalt seni täiesti kuulmatut!); kui mul mitte ei oleks täiesti arusaamatu, kuidas üks r a a m a t u k e ... võiks olla normiks kõigile, kes eesti keeles kirjutavad, kuidas võib soovida t s e n s o r e i d e e s t i t e o s t e jaoks..." (ibid. lk. IV). Seega avaldab R. ka selles küsimuses täiesti vabameelseid vaateid.

Ka O. W. M a s i n g ei pooldand eesti kirjakeele fikseerimist, nagu kirjutab R. Hollmann: „Minu küsimusele, kas temalt võiks oodata eesti keele grammatikat, vastas Masing, et see oleks praegu liiga vara; osalt olevat keeleline horisont eelarvamuste läbi liiga tumestatud ja genuiinne sõnavara veel liiga vähestele kättesaadav; osalt olevat eesti keel pika tardumise järele just praegu elavas kujunemisprotsessis, mida ei tohtivat katkestada ega takistada liiga hädaliselt ülesseatud grammatiliste reeglite läbi" (VhGEG II, vihk 1, lk. 15).

K. A. H e r m a n n ütles: „Tahab keegi rahvas tõesti haritud olla, siis peab ta nii kaugele jõudma, et tal kindel kirjakeel on" (EP 1885, nr. 34).

H. P õ l d kirjutab: „Et igapäevases kõnes täpipäält kõige keeleseaduste järele käidaks, oleks ehk ülearune nõudmine, küll aga peaksime meie katsuma kirjakeele tarvitamises kindlamale ja ühisemale alusele saada, kui see, mille pääl me praegu seisame. See tõstaks meie keele selgust, kergendaks üleüldist arusaamist. Meie peaksime

katsuma nii palju kui võimalik ühistele vormidele jõuda, sest ühine vorm on ühise mõtte selgitaja" (Post. 1903 nr. 26).

Leetberg asub radikaalsel seisukohal, väites: „Meie peame ettekirjutuse jätma ja igaleühele vabaks andma, kuidas ta kirjutada tahab. Keeletundja inimene läheb teisest lahku, kuid lahkuminek ei ole harilikult mitte suur... Lahkuminekuid tuleb seletada, seletuste läbi kaob lahkuminek ära. Meie ei pea siin mitte väikestes asjades kannatamatad olema" (EKSP 1908, 18). — „Kui meil kindlat kirjakeelt ei ole, siis tunnistame, et kindlat ei ole... Üks kirjakeel meil siiski on. Mis seal kindlat sees on, piame sest kinni, ja mis mitte kindel ei ole, sellest tunnistame, et see ei ole kindel. Aga jätame selle edeva viisi maha, et meie ise omast tarkusest keelele eeskirjasid teeme, kuda tema olema piab." — „Et meil kindlat kirjakeelt ei ole, see ei ole häbi. Sest keel on nagu Tallinn, tema ei saa elades valmis, ehk kui ta saab valmis, siis on ta surnud. Selle järele piaksime just selle ette vaatama, et targad mehed meie keelt mitte valmis ei tee, s. o. teda mitte oma grammatikate külge elusalt risti ei löö" (EPTEl 1904, 81—82).

H. Einer soovis ühist keelenormi maksma panna EKS-i toimetusel ilmuvate raamatute kohta. V. Reiman leidis selle nõude liiga käreda olevat. R. tahtis ühist normi kirjanduse jaoks, välja arvatud keeleteaduslikud tööd (EKSP 1908, 18, 19 ja 69).

B. Linde peab keele normimist vajalikuks teguriks keele arendamises (KK 1915, 91).

Juba 1908. aastal soovitas Busch EKS-s välja anda õigekirjutus-sõnaraamatut (EKSP 1908, lk. 71), milline idee hiljem EKS-i keeletoimkonna poolt teostatigi. Esimene trükk ilmus aastal 1918, teise trüki I köide a. 1925, III köide a. 1937. Kirjakeele normimise vajaduse rõhutajaks on olnud eriti ÕS-u tegelik autor J. V. Veski (vt. AESA V, 9). Ametliku sanktsiooni sai ÕS sellega, et ta tunnistati kohustavaks keelenormiks koolidele ja riiklikele asutustele ja et tema (hiljem VÕS-u) järele lasevad oma raamatuid korrigeerida kõik suuremad kirjastused.

Aaviku arvates on fikseerimine keelearenduse lõppeesmärk ja ideaal, kuid A. ütleb, et „praeguse eesti ametliku õigekeelsuse ja selle võimumeeste põhimõtteline viga on see, et tahetakse keel juba nüüd kohe ametlikult kindlaks määrata" (L 1927, 254). A. arvates keelele „peab veel aega ja võimalust andma otsimiseks, katsetamiseks ja uute lisaväärtuste omandamiseks... ametlik sunniviisiline

keele fikseerimine on praegusel ajal otse kahjulik, kuritegelik eesti keele arenemisele ja seega üldse eesti kultuurile." A. väidab: „Kui see ametlik seisukoht ja surve oleks saand tagajärjekalt avalduda juba varemini, juba aasta kümne eest, siis oleks hulk häid uuendusi, mida praegune ametlik õigekeelsuski on omaks võtnud, nagu -e (pro -a: õnnelikke), -ism (pro -ismus), i-mitmused ja i-superlatiiv ja suur hulk tarvilisi uusi sõnu jäänd ilusasti tulemata" (ibid. lk. 255; vt. ka Keelekultuur I, 9—12). KÄV-s kirjutab A.: „Mida rutemini meie keel fikseerub, seda halvem, seda vähem väärtuslik ja täielik ta saab. Mida rohkem aga antakse talle aega käärimiseks ja kujunemiseks, seda ilusamaks ja peenemaks ta viimaks kristalliseerub. Keeleuuenduse kurv vaja võimalikult pikaks tõmmata. Vähemalt kakskymmendviis aastat tuleb meil veel leppida kindlakskujunemattusega ja teatava anarhhiaga keeles, s. o. sallida, et tehakse katseid, ette pannakse ja proovitakse uuendusi, kirjutetakse kahe-, koguni kolmesugust kirjakeelt" (lk. 161—162). Hiljem on A. avaldand arvamist, et „Ainult sellased keelendid ja reeglid tuleb määrata sundusliikuks, milles Veski keel ja keeleuuenduskeel on kokku leppind ning yksmeelsed" (1000 uut tyvisõna, lk. 31). Aastal 1936 kirjutab A. valitseva olukorra kohta (vt. ülemal lk. 80): „nii kaua kui meil valitseb säärane puudulik keeleoskus ja niipalju vigu tehakse, ei või keele lõplikust fikseerimisest veel juttugi olla. Järelikult niikaua võib ka teha muutus- ja uuendusettepanekuid ja koguni tarvitada keeleuuendusi" (L 1936, 765).

E. Muuk ütleb: „Kirjakeele kindlusetus, kujunematus on ilmsesti takistavaks teguriks vaimlise arengu teel. Meil ei ole aega oodata oma kultuurilise edenemisega sama kaua, kui seda on võinud teha suuremad kultuurrahvad" (EK 1926, 68). Seepärast tuleb M. arvates rutata kirjakeele arendamisega ja „maksma panna kõigile kättesaadav ning ühine kirjakeele juhend" (EK 1927, 109).

K. Treffner arvab, et „praktiline keeletarvitaja ootab õigekeelsuse alal kindlat juhtnööri; eriti on säärane juhend vajalik kooli alal" (EK 1927, 152) [1]).

J. Silvet arvab, et „Korrektoritel peab olema kindel norm, mille järele mehaaniliselt tuleb käia, ja veel enam kirjanikel, et olla

---

1) Õpetajate ringkonnast on nõudnud keele normimist veel näit. H. Turp, Kasvatus 1920, 521 ja E. Hansen, Õpetajate Leht 1936 nr. 20.

vaba loomingu jaoks" (EK 1932, 63). J. Semper ütleb: „kirjaniku seisukohalt on tarvis, et keel võimalikult kiiresti fikseeritakse" (ibid.). Seepärast pooldades ühtlasi keele normimist ja keeleuuendust, nõuab S., et keeleuuendusliikumine fikseerigu „omapoolsed ainuõiged keelevormid, mille tarvitamist nõutagu niisama autoriteetselt kõigilt kirjanikelt, kirjastajailt, ametasutusilt, nagu seda teeb Õigekeelsuse Sõnaraamat!" (Keelekultuur I, 7).

Saareste kaitseb viimasel ajal vabaduse põhimõtet keelepruugis „keeleliste normide umbse ja nägematult poolt pealesundimise" vastu. S. asub seisukohal, et keelelist ideaali on otstarbekohane ühiskonnas maksma panna ainult kõlbeliste vahenditega, pakutavate normide sisemiste, keeleelus tegelikult selguvate väärtustega, nende soovitamisel asjalikkude põhjendustega ja ettepanijate autoriteediga" (EKirj. 1936, 476). Seejuures S. ei eita normi kui seesugust, väites: „Keeleelu sotsiaalsed tegurid, tarve üksteisele võimalikult kiirelt, vähese vaevaga ja täpselt mõistetavaks saada, need juba ise sunnivad üksikisikuid keelekorda üksteise omale võimalikult ligendama ja teatud normisid silmas pidama, mis mõistagi ei sule välja ka teatud kõikuvusi, põikeid ja kas või pisikesi ulatsemisi normide kulul, kui see võimalik — see kõik teeb ju keele endagi meeldivamaks ja keelt tarvitava inimese inimlikumaks. Ja miks peaksidki juhid oma tahet ühiskonnale igas küsimuses peale suruma?" (ibid.; vt. ka EKirj. 1933, 265—266).

E. Schönberg on tõstnud küsimuse, „kas maksab üldse normida ja olemasolevaist variantidest ühte kindlaks määrata või tuleks oodata olukorra kujunemist tegelikus tarvituses" (EK 1937, 126). S. väidab: „omal ajal määrati *poliitika* asemele *politika*, kuid nüüd oleme jälle *poliitika* juurde tagasi jõudnud. Samuti on võimalik, et kui nüüd määrataks ainuõigeks sõnakujuks *sopran*, siis tulevikus *sopraani* pooldajad võivad selle jälle uuesti tagasi tuua."

R. Nurkse (L 1938) leiab, et sundnorm avaldab demoraliseerivat mõju kirjanikule: „Teadmine, et tema keel enne lugeja ette jõudmist niikuinii peab läbi käima õigekeelsuslikust purgatooriumist, muudab pikapeale parematgi kavatsustega autori ükskõikseks ja hooletuks oma teose keelelise külje vastu" (lk. 40). Selle tagajärjeks on šabloonsus. Meie õigekeelsusleksikonide puuduseks on N. arvates see, et neis puudub argumentatsioon. „Keeletarvitaja peab talle pakutava normi vastu võtma puhtalt bona fide, eeldades, et kõik võimalikud argumendid komisjonis kõne all on olnud, lõplikult ning tühjen-

davalt läbi kaalutud ja et selle tulemusena siis ka tõesti ainuõige lahendus on leitud. Nüüd kerkib aga paratamatult küsimus, kas nõutava „hea usu" määr siiski liiga suur ei ole? Sest kes meie ajal ei teaks, kuidas säärane kogu kui komisjon töötab!" (lk. 41). Ilma ümberkasvatava veenmisprotsessita oma enda keeletunde mahasalgamise tulemuseks on, et kõneleja kaotab enesekindluse tunde ja kõne muutub tuimaks ning ametlikuks. N. arvates on eesti keel motiveerimata sundnormi tagajärjel muutund küll väliselt õigemaks, kuid on kaotand sisemise erksuse ja mõjukuse poolest (lk. 42). Demoraliseerivat mõju avaldab ka normi sagedane muutmine. Seepärast soovitab N. õigekeelsusliku surve kaotamist ja „iga üksiku keeletarvitaja isikliku keelelise vastutustunde tõstmise" propageerimist (lk. 43) ning avalikku keeleliste küsimuste arutamist (vt. ülemal lk. 167).

Soomes on viimasel ajal ikka enam märgata tendentsi kindla normi poole ja paralleelvormide vähendamise suunas (vt. A. Penttilä, Vir. 1930, 224 ja K. Nieminen, VA 1937, 7), kuna soomes praegu täiesti puudub kindel norm ja esineb rohkesti paralleelvorme. J. Vasenius ütleb, et on päris piinlik, et soome kirjakeel, mis on arenend nii kaugele ja näidand suuri saavutusi kõigil aladel, „õigekirjutuses osutab nii suurt kõikuvust ja kirevust, et keeletarvitaja alaliselt on teadmatuses, kuidas õieti tuleb kirjutada seda ja seda sõna" (Vir. 1931, 499).

Tšehhi keelele soovitab V. Mathesius kodifitseeritud keelenormi, mis peab siiski olema teataval määral painduv (SČ 26 ja 30).

Saksa autorid suhtuvad enamasti üksikasjus fikseeritud normisse ja kindlatesse reeglitesse eitavalt.

A. Debrunner ei taha, et normatiivne grammatika oleks täielik, sest mida suurem on grammatika, seda vähem on ta mõju praktikale. Kirjutades ja kõneldes ei saa alatasa lehitseda mitmeköitelist käsiraamatut, seepärast tuleb rahulduda sellega, et keeles ei ole kõik normitud, vaid osa tuleb hädasunnil jätta keeletunde hooleks (NJfP XXV, 220).

Keeletunde otsustada (ettekirjutatud normi asemel) tahavad jätta mitmed teisedki saksa autorid need juhtumid, kus keelepruuk on vankuv. W. Fischer ütleb, et niikaua kui keel ei ole selgesti otsustand ühe või teise vormi kasuks, ei tohi ette võtta mingit hindamist, ja „kellelgi pole õigust oma isiklikku maitset teha üldsuse keelepruugi seaduseks" (DSH 56). Selle asemel et oma elu raskeks teha, peaksime rohkem usaldama oma keeletunnet ja võimalikult loomulikult kõnelema ja kirjutama (DSH 94—95).

K. Schneider, ühe uuema saksa õigekeelsuskäsiraamatu autor, ütleb: „võimalus teatud juhtumitel tohtida üle astuda keelelisest reeglist, mis võib olla kasuks keele väljendusvõime rikastumisele ja suuremale painduvusele, ei muuda ometi midagi selles, et siin nagu igal pool vabadus eeldab seadust“ (Was ist gutes Deutsch? lk. IX).

O. Behaghel soovib saksa keele jaoks riiklikku ametit (reichsamt), kuid see ei peaks mitte norme ega reegleid andma, vaid ainult rahva- ja kirjakeelt uurima ja selle tulemused kättesaadavaks tegema neile, kes seda tahavad kasutada. Keegi ei pea kannatama surve all. Kes aga tahab seaduse ja reegli järele elada, sellele pakuvad riikliku keeleameti kogud kindla aluse (VDS 297, vt. ka lk. 298 kava).

F. Mauthner, kelle arvates igasugune keelepruuk on õige (vt. ülemal lk. 143), ütleb: „Peaerinevus seadusraamatu ja õige keele õiguse vahel seisab selles, et keelt ei saa üldse edukalt kodifitseerida (välja arvatud haruldased juhud metsikute rahvaste ja prantslaste juures, kus mõne sõna tarvitamine vahel tõesti on olnud keelatud akadeemia 40 türanni poolt)“ (BDS 154—155).

H. Hirt ütleb, et kirjakeel on paljudele võõras keel, seepärast peab talle antama kindlad reeglid, ja kui me ei jõua ühele meelele, missugused reeglid peavad maksma, siis peab just mingi kõrgem võim otsustava sõna ütlema. Kuid H. lisab siiski, et palju parem oleks, kui kool nendes küsimustes talitaks vabalt oma äranägemise järele, toetudes küllaldastele teadmistele, ja kui ülikoolgi pööraks neile asjadele oma tähelepanu (GDS 244).

Isegi Prantsuse Akadeemia grammatika ei normi keelt kõigis üksikasjus. Grammatika, mille sisu on väga piiratud, eessõnast loeme: „elava keele grammatika ei või olla absoluutselt fikseeritud kõigis oma osades“ (lk. 2).

Mis on meil öelda normimise probleemi kohta? Kõigepealt on tarvis silmas pidada, et keele normimine ei ole mitte võrdne keelekorraldusega ja õigekeelsusküsimuse lahendusega. Normimine on vaid keelekorralduse vähema tähtsusega küsimusi. Praktilise lingvistika peaülesanne on püüda näidata, kuidas on keelt kõige otstarbekohasem korraldada, milliseid keelendeid eelistada, seisukoht võtta võistlevate keelendite kohta ses mõttes, et anda otsus, milline neist on antud keelele otstarbekohasem, tarbekorral luua ka uusi vorme ja sõnu. See on hoopis teine kui keele normi täpne sanktsioneerimine, kusjuures iga keelendi puhul määratakse kindlaks, mis on õige ja mis väär, kus lubada paralleelvorme, kus mitte; see on n. ö. seadus-

andlik töö. Seda vahet ühelt poolt keelekorralduse ja õigekeelsusküsimuste käsitluse ja teiselt poolt puhtnormimise vahel on meilgi tarvis enam rõhutada. Meil tullakse õigekeelsusküsimuste lahenduse juurde harilikult siis, kui on vaja mingit normi anda, näit. ÕS-u jaoks midagi sanktsioneerida. Sellel nähtel on see pahe, et meil käsitletakse õigekeelsusküsimusi sageli liiga pealiskaudselt. Kui on vaja mõningaid norme anda või muuta, siis kutsutakse harilikult kokku komisjon ja sageli hakatakse alles seal lahendama mõnd õigekeelsusprobleemi; mõnetunnilise istumisega lahendatakse vahel mõnikümmend õigekeelsusprobleemi. Kui palju meil on viimasel ajal lahendatud keeles üksikküsimusi, aga kui vähe on meil põhimõttelisi kirjutusi õigekeelsuse üle, kui vähe on kirjutatud ja mõeldud suuremate ja tähtsamate õigekeelsusprobleemide üle, kui vähe samuti on üksikküsimuste põhjalikke käsitlusi!

Kas on tarvis iga keelendi puhul fikseerida, mis on õige, mis viga, kus on lubatud paralleelvormid ja kus ainult üks vorm? Või aitab sellest, kui ütleme ainult seal, kus see on võimalik, mis on parem ja otstarbekohasem antud momendil, kusjuures võib tarvitada ka teisi vorme, mis küll ei ole nii head, kuid ei ole tunnistatud ka mitte vigadeks? Viimasel juhul jääks siis selektsioon tegeliku keelepruugi hooleks, kusjuures aja jooksul kaoksid võistlevatest vormidest ebaotstarbekohased.

Selle küsimuse vastamine on teoreetiliselt väga raske. On kõigepealt asjaolusid, mis teevad selle küsimuse jaatavalt vastamise väga kaheldavaks. Oletame, et normimine on tarvilik. Siis tekib küsimus: kes peab normi andma? Loomulik olukord oleks muidugi, et seda teevad praktilised lingvistid. Kuid kes? Oletame, et seda teeb kõige autoriteetsem ja koguni kõige andekam lingvist. Kuid kas võib arvata, et üksik inimene on ilmeksimatu; nii andekas, kui inimene ka ei ole, ikka võib ta üksikutel juhtudel ja koguni suurtes suundamääravates küsimustes eksida. Kui aga nüüd selle isiku eksituse läbi pannakse maksma ebaotstarbekohane norm, siis on see keelele kahjuks ja võib mõjuda keele edule takistavalt. Sel põhjusel me ei saa õigeks pidada seda, et normi andmine antakse ühe isiku kätte. Kui aga normi töötab välja kollektiiv, ütleme kõigist paremaist p. lingvistidest koosnev komisjon, siis on kõigepealt võimalik olukord, et komisjoni liikmete arvamised ei lange ühte, nagu seda juhtub sageli komisjonides ja ka igal teadusalal, et teadlastel on olemas mitmesuguseid arvamisi üksikprobleemide kohta. Kui arvamised lähevad lahku, siis peab otsustama, kui asja üldse tahetakse otsustada, enamus,

kuid kas me võime tunnistada, et enamusel on alati õigus? Teoreetiliselt ei saa seda kunagi tunnistada ja sageli võib olla õigus vähemuse pool. Kui aga komisjoni enamuse otsusel pannakse maksma ebaotstarbekohased sanktsioonid, siis on see keelele kahjuks. Nii ei saa ka komisjoni moodust täiesti õigeks pidada. Muud võimalust enam ei ole keele normi andmiseks. Kuna kumbki võimalik moodus ei ole vastuvõetav, järelikult sellelt seisukohalt ei saaks keele normimist pooldada. Kuid tuleb siiski arvestada seda, et tegelikult üksikute teadlaste lahkuminekud ei tohiks olla suured. Nagu igas teaduses suuremas osas küsimustes kõik teadlased on ühel arvamisel, kuna ainult väike osa on küsimusi, milles minnakse lahku, nii võib oletada ka p. l-s, kui see on välja kujunend teaduseks. Seepärast võib suurema osa normidest koostada täiesti üksmeelselt, kuna ainult väike osa keelendeid jääks lahtiseks. Viimane asjaolu ei tee aga normi olemasolu veel võimatuks. Nii ei tarvitseks sellelt seisukohalt normi vastu olla. Praeguseski eesti keeles, kus lahkuminekud näit. Aaviku ja ÕS-u vahel on võrdlemisi suured, on siiski suuremas osas küsimustes kõik lingvistid ühel arvamisel selle kohta, mis on õige, mis viga. Kuid kahtlemata on praegu lahkuminekud siiski ebanormaalselt suured ja on loota, et tulevikus, kui töötatakse uute põhimõtete ja teiste meetoditega ja kui unustatakse kõik senised eelarvamused, on ühtlus palju suurem, et siis enam nii suuri kardinaalseid lahkuminekuid ei ole. Praktiliste lingvistide kohta ei tohi tulevikus enam võimalik olla öelda seda, mida omal ajal H. P õ l d õigusega väitis tolleaegseist keelearendajaist: „Meie kõik oleme veel igaüks oma maanurga murraku mõju all kinni ja ei suuda sellepärast täiesti erapooletuid keele nõudmisi üles seada“ (EKirj. 1910, 448).

Kuid oletame teistpidi, et normi ei ole. See tähendaks konsekventsuseni minnes seda, et igaüks võib kirjutada nii, nagu talle meeldib. Seega jõuaksime jälle täieliku keeleanarhiani. Sellelt seisukohalt on vastuvõtmatu olukord, kus puudub norm; järelikult peab sellelt seisukohalt pooldama normi. Kuid anarhia võimalus on ka ainult teoreetiline äärmus. Tegelikult kujuneb ikkagi oma norm ja autoriteedid, mida ja keda arvestab vähemalt suurem osa keeletarvitajaid, ja anarhiat sellest keelele karta ei ole. Seda tõestab ka teiste maade praktika, kus ametlik kanoniseeritud norm puudub (vrd. näit. inglise keele kohta J e s p e r s e n MNI 96). Sellist normi nagu eesti ÕS ei ole suuremal osal rahvastel, nii puudub see näit. ka soomlastel ja sakslastel, kuigi neis mais õigekeelsusküsimusi käsitletakse pidevalt. Juba see näitab, et normi maksmapanek ei ole sugugi ilmtingimata

tarvilik keelearenduses. Tõsi küll, eesti keeles, kus keeleuuenduse ja viimase aja laiaulatusliku keelearenduse tagajärjel on tekkind hulk paralleelseid keelendeid, on asi natuke täbaram. Kuid tulevikus normaalse olukorra juures, kus keelt juhib autoriteetne teadus, praktiline lingvistika, peaks selles suhtes olukord olema parem ja siis on vaevalt karta anarhiat ka eesti keelel.

Eelnevast järeldub, et asi on mõeldav nii üht- kui ka teistpidi: keelt võib arendada niihästi normiga kui ka ilma normita.

Kui oletada ideaalset olukorda, kus p. l. ideaalselt lahendab iga üksikküsimuse keeles, siis tuleks pooldada normi olemasolu, seepärast et norm aitab keelt kiiremini areneda edu suunas. Sellega, et me olevaist paralleelvormidest eelistame üht, fikseerides selle normiks, väheneb võistleva keelendi tarvitus ja sellega määratakse keele arenemissuund, kas kiirustades loomulikku arenemist või andes sellele koguni vastupidise suuna. Kui jätta kõik keele vaba arenemise hooleks, siis sünniks keele arenemine aeglasemalt, vahel läbi kõverkäikude, kuna keele edu huvides on, et ta kõige lühemat teed jõuaks ideaalini. Asudes optimistlikule seisukohale, et p. l. suudab tabada üldjoontes õige suuna keele arendamisel, — nagu see on loomulik, et me usume teadusse, mida peame vajalikuks ja võimalikuks, — võiksime asuda ka jaatavale seisukohale mõõduka normi suhtes.

Tuleb arvestada seda, et normitud ja eriti sunduslikult normitud keel areneb hoopis teistsugustes tingimustes kui keel, kus sundnorm puudub. Mida tugevam on sanktsioon, seda vähem jääb kirjakeelele võimalust vabalt areneda. Mõne uudiskeelendi läbilöövusest praktika põhjal ei saa normitud keeles teha niisuguseid järeldusi kui normimata keeles. Igatahes on normitud keeles keelendi otstarbekohasuse uurimine keelepruugi põhjal palju raskem. Korrektori poolt parandatud kirjandusteosest ei saa teha mingit järeldust selle kohta, milliseid morfoloogilisi keelendeid eelistab kirjanik. Mida rohkem korrigeeritakse kirjandust, seda vähem saab tulevikus rakendada kirjakeele uususe p-t, sest et see näitab ainult korrektori keelt, mis omakorda on koopia keeleseadustikust. Seepärast, kui terve kirjandus käib sundnormi järele, siis kaotame ühe kriteeriumi ja toetuspunkti õigekeelsuse ja keelendite otstarbekohasuse hindamisel. Kui edasi arvestada, et haritlaskonna ja ühiskeele kõne taotleb täpset kirjakeele jäljendust, siis osutub ka ühiskeelsuse p. kasutamine minimaalseks ja ideaalses olukorras nulliks. Seega kaotaksime veel teise kriteeriumi. Siis jääksid järele ainult veel murded. Kui mõelda, et tulevikus jõuame olukorrani, kus murded vähenevad miinimumini (vrd.

Jespersen MNI 73 jj. ja Bally LV 81) ja kus terve rahvas kõneleb kirjakeelel põhjenevat ühiskeelt, kuigi näit. Paul (P 422) ja Behaghel (DS 94) peavad seda võimatuks, siis kaotame ka rahvakeelsuse kriteeriumi ja seega viimase kriteeriumi elavast keelest, ja siis oleksime keelekorralduses ja õigekeelsusküsimustes jäetud n. ö. oma enese mõistuse hooleks. Kas on see jalgealune küllalt tugev? Kui asjade tegelik käik tõesti niisuguse kuju võtab, siis tuleb tõenäoliselt praegused seisukohad võtta revideerimisele ja keelenorm üldse kaotada, et jälle saada näha keele loomulikku arenemist. Kuid igatahes lähemas tulevikus ei ole sellist olukorda karta, sest vähemalt murded elavad veel. Igatahes ei tahaks praegu ka normimise probleemi otsustatuks pidada, vaid selle peab uuesti ja suurema eruditsiooniga käsile võtma p. l. Siin puudutaksime ainult veel mõnd asjaolu, mida tuleb arvestada siis, kui norm pannakse maksma.

Kõigepealt on tarvis arvestada seda, et igasugune norm on ajutine. Ei ole üldse mõeldav, et norm antakse pikemaks ajaks või koguni jäädavaks; see oleks keelearenemise põhimõtteline eitamine. Selles mõttes on täiesti vääral seisukohal Aavik, kes arvab, et tulevikus saame valmis fikseerund eesti keele, nagu see olevat teistes keeltes (vt. Keelekultuur I, 10). Seda ei ole praegu teistes keeltes ega ole seda ka eesti keeles tulevikus. Tulevikus ei ole mõeldavad mitte üksi väikesed märkamatud muutused, nagu arvab Aavik (Sõna, lk. 74), vaid, kui tarvis, ka suuremad ja radikaalsed uuendused. Selles mõttes ei ole õige Aaviku, Anni (Olion 1930, nr. 12, 18—19) ja teiste vaade, et ainult praegu on eesti keeles aeg, kus saab midagi teha keele arenduseks. Tulevikus igal ajal on aeg täpselt sama küps kui praegu. Samuti tuleb loobuda illusioonist, et saame kunagi valmis keele. Selles mõttes ei saa keel kunagi valmis, ja teises mõttes on ta alati valmis, ka praegu, nii et me võime teda tarvitada. Ei ole mõeldav ka see, et me fikseerime keele ühe põlve või endi jaoks ega muretse selle eest, kas see keel tulevikus teistele kõlbab või mitte. Sellise põhimõtte absurdsust on näidand W. Fischer: kui me tänapäev mingi otsuse teeksime, siis viiksime selle läbi kõigepealt koolis, see oleks surve avaldamine uuele põlvele; see kannaks need reeglid jälle üle järgmisele generatsioonile, kusjuures tulemuseks oleks ikkagi keele vägistamine; isegi seda ei saa õigeks pidada, et lihtsalt käesolev seisukord kestvalt fikseeritakse (DSH 92).

Küsimus on: kes peab normi andma? Siin peavad p. l. esindajad tegema kõik, et see õigus antaks neile kui vastavaile eriteadlastele.

Kui ametliku normi fikseerimine ei ole antud praktiliste lingvistide kätte, siis võib p. l. tarbekorral välja anda oma normi sel juhul, kui ametlik norm ei ole talle vastuvõetav. Isegi üksikud p. lingvistid võivad välja anda oma õigekeelsuskäsiraamatud, kui nende vaated tunduvalt erinevad ametlikust normist.

EKmS-s tahtis omal ajal dr. Rosenthal keelekonverentsile kutsuda peale koolmeistrite ja seltsiliikmete kõik need, kes „eesti keeles jo midagi kirjutanud on ehk edaspidi kirjutada tahavad", ja „muud mehed, kes oma kihelkonna keelemurret täiesti tunnevad (vt. lk. 193). Praegu on küll asi märksa parem. Praegu maksva normi vastutavaks autoriks on EKS-i keeletoimkond, kuid seegi ei koosne ega tarvitse tulevikuski koosneda ainult keelemeestest, veel vähem ainult praktilistest lingvistidest. Keeletoimkond valitakse seltsi asemikkude kogu poolt, kus suurem osa liikmeid on mittelingvistid. Ja asemikkude kogu valitakse seltsi juhusliku koosseisuga peakoosoleku poolt, millest võtavad osa väga mitmesuguse haridusega isikud. See olukord ei ole normaalne. Kui üldse normi väljatöötamine anda mõne eraühingu kätte, siis võib selleks olla ainult p. lingvistide organisatsioon. Võib-olla on loomulikum, kui normimisinstants moodustatakse haridusministeeriumi poolt vastavatest eriteadlastest. Tähelepandav on, et 1937. aastal pandi Läti s maksma õigekeelsusseadus, mille järele kõigis koolides ja ametiasutustes peab maksma ühtlane normitud õigekeelsus. Keelenormi fikseerimiseks asutati haridusministeeriumi juurde õigekeelsuskomisjon, mille esimeheks on haridusminister ja liikmeteks üks siseministeeriumi, üks avalike asjade (propaganda) ministeeriumi, üks riigikantselei esindaja, kolm haridusministeeriumi poolt nimetatud keeleteadlast, üks ülikooli, üks õpetajate liidu ja üks ajakirjanike liidu esindaja. Nagu nähtub, on komisjonis tugev ülekaal mittelingvistidel. Komisjoni otsused kinnitab valitsus, mille järele astub jõusse mõni uus sõna või normi muutmine (Pvl. 1937 nr. 164).

Kuidas asja on kõige parem korraldada, see vajab veel kaalumist. Igatahes on loomulik, et normi väljatöötajaks on kollektiiv. On mõeldav ka mingi akadeemiataolise asutuse loomine kas ainult selleks eriotstarbeks looduna või üldise teaduste akadeemia osakonnana. Et prantsuse akadeemia ei ole näidand ennast heas valguses, see ei eita veel akadeemia ideed iseenesest, nagu seda sageli on tehtud, sest Prantsusmaal tehtud vigadest on võimalik hoiduda ja asja võib korraldada ka teisiti, kui seda on tehtud seal. Saksa autorid suhtuvad enamuses eitavalt akadeemia kasulikkusse, toetudes eriti Prantsuse

ebaõnnestund eeskujule. Siiski on Saksamaal juba Leibniz'ist saadik ka vastupidiseid hääli tulnud kuuldavale. Akadeemia pooldajaist Saksamaal mainitagu näit. K. Schneiderit (Was ist gutes Deutsch? lk. IX—X), O. Behaghelit (vt. ülemal lk. 243 ja VDS 284 jj.) ja E. Engelit (Deutsche Stilkunst, lk. 15). Ka Soomes on viimasel ajal tulnud hääli kuuldavale erilise akadeemiataolise autoriteetse normimisinstituudi loomiseks (vt. näit. K. Nieminen, VA 1937, 7). Mis puutub normimisinstantsi töö meetoditesse, siis peavad need muidugi olema teistsugused kui seni praktiseeritud.

Kollektiivne meetod tingib paratamatult õigekeelsusküsimuste lahendamise hääletamise teel ja häälteenamusega otsustamise. Muidugi siin on mõeldav ka selline moodus, et normiks sanktsioneeritakse ainult keelendid, mis on vastu võetud ühel häälel, s. t. mis on üksmeelselt hääks kiidetud normiva instantsi kõigi liikmete poolt; kuna keelendid, mille üle ei jõuta üksmeelsele kokkuleppele, antakse paralleelvormidena või jäetakse lahtiseks. Kui normimiskomisjoni mõni liige jääb mõne keelendi suhtes eri arvamisele, siis on mõeldav ka see, et vastav märkus mahutatakse keelekoodeksisse, eriti olulisemate lahkuminekute puhul. Seda on meil praktiseeritud oskussõnastikkude puhul.

Peaks olema tõenäoline, et kui edaspidi õigekeelsusküsimusi käsitletakse täiesti objektiivselt ja jäetakse maha senised eelarvamused ja veendumused ning lähenetakse asjale uuelt seisukohalt teadusliku vaatlusviisi ja meetoditega, suuremate teadmistega ja selgema sihiga, et siis on keeleküsimustes ka vähem lahkarvamusi. Kuid päris ära nad ei kao: nagu igal teadusalal, nagu ka teoreetilises lingvistikas, nii ka praktilises lingvistikas saab olema eri vaateid, voole ja koole. Ka siin saab aeg-ajalt mõni uus suund esile kerkima, esiteks ühe isiku mõttena, hiljem mitme poolt tunnustatuna, kuni sellest lõpuks moodustub oma kool, mis astub võitlusse seniste tõekspidamistega, kuni lõpuks uus suund pääseb võidule, kui tõde ja õigus on tema pool.

Normi väljatöötamisel ja selle avalikuks tegemisel peab arvestama seda, et norm ei oleks vananend enne, kui ta jõuab selleni, kellele ta on määratud. Meil on juba seda juhtund. Nimelt ÕS-u I osa vananes ammu enne ÕS-u trükkimise lõpule jõudmist. Näit. antakse ÕS-s veel mitm. part. lõpuks ka *-a*, mis on tegelikust pruugist ja grammatikast ammu kadund. Akadeemiate ja asutuste viga on tavaliselt see, et nende aparatuur on väga raskepärane ja et neil on raske ajaga kaasas sammuda. Nende seadused kipuvad ikka tegelikust elust maha jääma (vrd. Behaghel DS 89 ja Andresen SSD 6). Sellest

tuleb edaspidi hoiduda. Normimise aparatuur peab olema paindlik ja ta peab kiiresti reageerima, kui on vaja. Ta töö peab olema põhjalik, kuid seda peab tehtama s i i s, kui seda on vaja. Selles mõttes ei olnud vist ka õige mõte välja anda teost, mis pidi olema ühtlasi niihästi moodsa sõnavara täielikuks leksikoniks kui ka õigekeelsuskäsiraamatuks. Iseasi on sõnastik, mis haarab kogu kirjakeele sõnavara, ja iseasi õigekeelsusjuht. Muidugi tuleb teiselt poolt hoiduda sellest, et normi ei muudeta põhjuseta, vaid ainult siis, kui selleks vajadus on kindlaks tehtud.

Üldse peab norm olema põhjalikult kaalutletud. Vähegi kahtlaste juhtumite puhul tuleb lubada paralleelvorme. Normile ei tohi vaadata kui absoluutsele tõele ja iga sellest üleastumist lugeda raskeks veaks. Selleski suhtes tuleb meil seniseid vaateid revideerida ja loobuda kitsarinnalisest ning pedantsest normi igas peensuses jälgimise nõudest. Tuleb põhimõtteliselt pidada normaalnähteks seda, et kui vahel norm ei ole jõudnud ajaga kaasas käia ja keelde on tungimas uus otstarbekohane keelend, siis tuleb seda sallida enne, kui seda on jõutud seaduspäraselt normiks sanktsioneerida. Kuigi oleks ehk loomulik, et iga uuendus, enne kui ta tuleb tarvitusele, kaalutakse läbi p. l. poolt ja tunnistatakse normiks kas paralleelselt vana kõrval või selle asemel, peab siiski lubatavaks pidama ka vastupidist võimalust, et uus keelend tuleb tarvitusele enne, kui ta on normiks sanktsioneeritud; see on maksev eriti nende uudiskeelendite kohta, mis võivad tulla väljastpoolt p. lingvistide peret. See maksab eriti uute sõnade kohta. Uudissõnu luuakse ja hangitakse ikkagi mitmete, olgugi tulevikus peamiselt eriteadlaste poolt, ei saa neid ometi alati kohe ametlikult sanktsioneerida, veel vähem sõnastikus avaldada, seepärast on siin paratamatu tarvitusele tulek enne sanktsioneerimist.

Kuidas üldse kõige otstarbekohasemalt lahendada normi ja uudiskeelendi suhet ning sellega seoses olevat „vea" küsimust, see on probleem, mis vajab veel lahendust.

Sellega ühenduses on küsimus: kelle jaoks on norm? Kas norm peab maksma kõigi keele tarvitajate-kirjutajate kohta või ainult osa kohta?

F. T u g l a s kirjutab: „Igal silmapilgul elab kõrvu palju aastakümneid ja arenemisjärkusid üksikute isikute näol. Ja sellepärast ei või ka olla ühiselt maksvat keelt. Üksikud on kaugelle ette läind, teised kaugelle maha jäänd. Keele norm — see on keskteé. Norm on ajakirjanduse, kooli ja kohtuprotokolli jaoks.

Kuid see, kes mitte ainult maksva realiteediga ei lepi, vaid kelle fantaasia igal sammul tegutseb, ei või olla laiendamata seda ka keele kohta" (KP 174).

J. Väinaste arvates norm peaks olema sunduslik eeskätt ainult keelevõhikutele, kuna „kunstilooming (siia kuulub ka keeleline looming) ja teaduslik uurimine peavad seisma loomulikult väljaspool sundmäärusi" Kasvatus 1930, 290).

Saareste arvates peaks keelelisel koodeksil tarvitajate silmis olema sisemine autoriteet, „mis teeb hoopis ülearuseks selle normide peale surumise ükskõik kellele. Iga normatiivset grammatikat või sõnastikku tuleb võtta kui seaduskogu, mille autoriteedile ühiskond vabalt alistub oma igapäevasemas keeletarvituses, keelepruugi miinimumi teostamisel, eriti küll koolides, ametiasutistes, kõige laiemaile hulkadele määratud kirjakeeles. Need muidugi ei tohi aga kammitsaks ega survevahendiks muutuda keelekorra maksimumi tarvitusel" (EK 1937, 92).

Kas peavad normi järele sunduslikult käima ka kirjanikud, teoreetilised ja praktilised lingvistid? Kas võib neile lubada ainult teha normi muutmise ettepanekuid või võivad nad ka ise oma normi luua? Kui keegi lingvist on veendund, et otstarbekohasem on tarvitada teistsugust keelendit, kui on norm, ja kui normiv instants lükkab selle ettepaneku tagasi, kas on siis loomulik, et see teadlane tarvitab seda keelendit, mis on norm, kuid mis on vastu tema veendumusele? Muidugi mitte. Õigus võib olla niihästi selle lingvisti kui ka normi pool ja mingit õigust ei ole nõuda, et spetsialisti-asjatundja oma kirjutustes peaks maksma teiste, enamuse või võimuautoriteedi tahe, ega mitte tema oma. Seepärast on küll loomulik, et norm ei ole sunduslik vähemalt mitte praktilistele lingvistidele. Aga seda võib laiendada ka teoreetilistele lingvistidele ja ka kirjanikele, kui need ei taha leppida ametliku normiga, s. o. kui nad vabatahtlikult ei alistu normile. On teatud mõttes õigus, et kes tunneb ennast normist üle olevat, see võib seda enda kohta mittemaksvaks lugeda, kuigi ta õieti selles küsimuses asjatundja ei ole. Pedantne normi pealesurumine neile, kes seda teadlikult ei taha tunnustada, on ebaotstarbekohane. Muidugi ei või normi ignoreerimist lubada igale õpilasele ega ametnikule, seepärast on loomulik, et näit. ametlikes väljaandeis ja koolides nõutakse üldiselt normi jälgimist. Aga ka siin ei tohiks pedantsuseni minna. Arvatavasti tulevikus, kui keel on jõudnud rahulikumasse seisundisse ja kui p. l. kui teadus on omandand autoriteetse seisukoha, muutuvad vähesteks need juhtumid, kus võhikud püüavad luua

oma normi ja anda näpunäiteid, kuidas keeles on õigem ja parem. Samuti nagu praegu ei tule kellelegi võhikule mõttessegi anda nõu arstile, kuidas ravida mõnd haigust, või juhatada inseneri, kuidas ehitada maja. Kui tulevikus selliseid isehakand keeleseppi esineb, siis teevad nad seda omal riisikol ega kõiguta see usku normisse ega p. l-sse. Kokkuvõttes tuleb siingi revideerimisele võtta senised seisukohad ja tõenäoliselt loobuda terve kirjanduse ja eelkõige keeleteadlaste tööde sundnormimisest.

Vajab kaalumist ka küsimus, kas l u u l e k e e l e l e, s. t. seotud kõnele tuleb anda teistsugune norm, nimelt vabam kui üldnorm. Kas ei tule luulekeeles lubatavaks tunnistada näit. lühemaid vorme, mis normaalkeeles oleksid vead? Sellist arvamist on meil avaldatud.

J. K u r r i k u „üleüldiselt pruugitava kirjaviisi komisjon" (vt. lk. 73) soovitas kirjutada *veike*, kuid lisas: „luuletajatel olgu vabadus, ka väike pruukida, sest sellega on riimis: päike läike käike Äike" (Sak. 1886 nr. 14).

K. A. H e r m a n n, kes pooldas lõppu *-sti* pro *-ste*, ütleb luulekeele kohta: „Sääl on muidugi väga hästi võimalik rõõmsaste, kauniste, kenaste jne. kirjutada, kui riim seda nõuab. Salmimise see on luuletamise kunst on üleüldse kirjaviisi poolest palju vabam kui igapäevane kirjakeel" (EP 1885 nr. 38; vt. ka Post. 1892 nr. 44 *pööris, keelis* kohta).

A a v i k u arvates luuletustes on lubatud rida keelendeid, mis proosakeeles veaks või vähemalt ebasoovitavaks loetakse. Kuid A. arvates „meie luuletajad, alates vanimast aegadest tänase päevani, on kaugelt ületanud selle lubatavuse piiri" (EÕÕ 410). A. esitab 24 luulekeeles lubatavat erinevust, näit. *köstert, puie, haudas, tahtvad, kirjutud* (EÕÕ 411; vt. ka Sõna, lk. 76—77).

E. M u u g i arvates luulekeelele tuleb jätta vabadus, kuna seal otstarbekohasuse p. ei tarvitse olla nii mõõduandev; kui luuletaja tarvitab mõnd keelendit nii, et teda ei mõisteta, siis ei ole ta küllalt täiuslik vormivirtuoos ja kannatab ise selle all. Teatava vabaduse andmine ei tähenda, et luules oleks lubatav anarhia või mitme tarvitusviisi segipaiskamine (EK 1926, 67). Nii peab M. üldkirjakeeles ebaotstarbekohaseks nn. koondelist *d*-mitmust *(palkel)*, kuid arvab, et see võiks lubatav olla luulekeeles (EKÕ I, 64); samal seisukohal asub M. i-mineviku (ibid. lk. 101) ja *t, tet*-partitsiibi suhtes (lk. 107).

A. T i i t s m a a arvates „meie keelemehed peaksid seadma kokku lisaks tavalisele õigekeelsuse sõnastikule mingisuguse luulekeele koo-

deksi, kus oleksid ära määratud vormid, mis on lubatavad luulekeeles ja mis mitte" (Post. 1935 nr. 206).

Seevastu J. V. Veski arvates „tuleb meie luuletajategi kohta kehtivaks tunnistada grammatiliste vormide kohustusliku tundmaõppimise nõue, ja küllap siis kaob igasugune tarve luulekeele vigadele õigustust ning kaitset otsida" (EK 1936, 169).

Marty ütleb: „Keegi ei kahtle ju tänapäev selles, et Bodmer'il ja Breitinger'il vastandina Gattsched'ile oli õigus oma väitega, et luulekeel peab loomupäraselt (see tähendab siin otstarbekohasuse seisukohalt) erinema proosa omast" (Untersuchungen, lk. 25 alamärkus). Kas on see päris nii? Kas peab luulekeel näit. morfoloogiliselt erinema proosakeelest? See on vägagi kaheldav. Et poeesias on teine stiil ja teistsugune sõnavalik ja võib-olla isegi vabam süntaks, see on mõistetav, aga et luulekeel peab ka häälikulisest ja morfoloogilisest küljest erinema proosakeelest, see on igatahes põhjendamata. Ei saa põhimõtteliselt õigeks pidada seda, et riimi ja rütmi huvides tarvitatakse luuletustes teistsugust keelt, kui seda harilikult kasutatakse selles keeles. Loomulik on see, et rütm ja riim peavad arvestama ikkagi seda keelt, mis on olemas, aga mitte muutma keelt enda järele. On loomulik, et meile ei imponeeri ärkamisaja lüürika sõnade moonutused, mis on tehtud riimi ja rütmi huvides. Seepärast tõenäoliselt ei saa tunnustada seda seisukohta, et luulekeele jaoks peab maksma teistsugune norm. See ei tähenda mitte seda, et kõik luuletajad peavad pedantselt järgima üldnormi, vaid kui nad tunnevad, et kunsti huvides on vajalik sellest üle astuda, siis võivad nad seda teha. Siis teevad nad seda omal riisikol ja maitsega kunstnikud ei lähe siin kunagi üle piiri, s. t. niivõrd normist kõrvale, et see häiriks lugeja keeletunnet ja segaks luuletuse nautimist. Ka Aavik leiab, et: „Parim keel luuletustes on see, mis õigekeelsuslikult on võimalikult lähedal proosakeelele ja võimalikult vähe kasutab luuletuskeele erinevusi" (EÕÕ 412). Põhimõtteliselt peab ikka olema üks norm ja kui keegi astub sellest üle, siis teeb ta seda omal vastutusel; ja kui see norm on otstarbekohane ja autoriteetne, siis on normist üleastumised harvad või olulise tähtsuseta. Seepärast peab p. l. püüd olema soetada võimalikult ideaalne ja autoriteetne norm; loobuda tuleb normi sunduslikust pealesurumisest igal juhul ja selle pedantsest järgimise nõudest.

Kas on tarvilikud õigekeelsusjuhid-käsiraamatud? (vt. A. Debrunneri arvamist ülemal lk. 242). Muidugi oleks ideaalne olu-

kord see, nagu soovib näit. Behaghel (DS 89—90), et iga keeletarvitaja omandab kirjandust lugedes hea keeletunde, nii et ta võib kirjutada õieti ilma grammatikaid ja keelejuhte lehitsemata (vt. ka Debrunner ülemal lk. 242, H. Hirt GDS 252 ja J. Simonyi US 187). Kuid ka kõige rohkem lugend isikul esineb juhtumeid, kus ta ei tea, kuidas üht või teist asja öelda või kirjutada. Siis tuleb ikkagi abi otsida käsiraamatust. Viimase poole pööratakse just siis, kui keeletunne puudub või vangub, kui tekib kahtlus või valitseb teadmatus. Et käsiraamatus otsimine ei ole mugav, sinna ei ole midagi parata, aga muud teed ka ei ole; parem on ikkagi õige keelendi otsimisega vaeva näha, kui see tarvitamata jätta või umbes midagi kirjutada. Tehniline küsimus on muidugi see, et käsiraamatud peaksid olema võimalikult otstarbekohased, nii et kiiresti oleks võimalik leida, mis on vaja; siin on näit. meil praktiseeritav õigekeelsussõnaraamat selle väikesel kujul praktilisem kui saksa käsiraamatud. Muidugi puudub sõnaraamatus süntaks ja veel muidki osasid täiesti. Kuid peale selle on Behaghel'i nõue ainult platooniline utoopia. Sest kaugeltki mitte kõik inimesed, kel tuleb kõnelda ja kirjutada, ei ole lugend ega saa võimalustki lugeda nii palju kirjandust, et neile kasvaks luusse ja lihasse õige kirjakeelne keeletunne. Kuidas peavad aga need kirjutama kirjakeelt õieti, eriti, kui nende kodumurre sellest tunduvalt erineb. Neil inimestel, ja neid on suurem osa, ei jääd muud üle kui siis, kui nad tahavad kirjutada, otsida abi normist ja käsiraamatuist. Seepärast on keelelised käsiraamatud tingimata tarvilikud. Saksa ja teistes vanades kultuurkeeltes on asi muidugi natuke lihtsam, aga näit. eesti keeles, kus viimase aja hoogsa keelearenduse tagajärjel valitseb kirjanduses väga kõikuv pruuk, kus normi sageli on muudetud, siin on võimatu kõigis asjus omandada keeletunnet, millele võiks olla kindel. Eesti keeles praeguses olukorras ei ole üldse võimalik midagi kirjutada ilma keelejuhita, välja arvatud lingvistid; aga isegi viimased peavad sageli käsiraamatute abi otsima, kui nad tahavad kursis olla ‚ametliku' normi peensustega, milline olukord muidugi ei ole normaalne.

Teisest küljest on meilgi vaja rõhutada seda, et ei tohiks hoopis maha salata oma keeletunnet. Viimase aja ebakõnekeelsed ning teoretiseeritud keelendid ja igapäev lansseeritavad uudiskeelendid, mis asendavad vanu põliseid igapäevaseid väljendeid, on teind inimesed nii araks, et mõned isegi intelligentsed kirjandust lugejad Põhja-Eestist pärit ja kõige korrektsemat ühiskeelt kõnelejad isikud ei usalda enam üldse oma keeletunnet, vaid küsivad sageli kõige tavali-

sema eestikeelse väljendi puhul, mida nad tahaksid tarvitada: „Kas eesti keeles võib nii öelda?“ See seisukord ei ole muidugi normaalne ja siin tuleb uuesti jalule seada usaldus loomuliku keeletunde vastu. Loomulik on, et üldiselt peab kõnelemine — sel on muidugi vähemad nõuded õigekeelsuse suhtes — ja ka kirjutamine toimuma keeletunde põhjal. Ainult erandjuhtumeil tuleb tarvitada keelejuhi abi.

TÖÖS MAINITUD KIRJANDUS.

Bibliographie.

Viimane number koma järel näitab lehekülge.

1. Aavik, Johannes, Arvustavad märkused mag. A. Saareste „Tegelikkude õigekeelsuse määruste" puhul. Tartu 1922.
2. —, Eesti keele uuenduse asjus. EKirj. 1914, 194—196.
3. —, Eesti õigekeelsuse ja keele ilu küsimus. Vastuseletuseks hra Jõgeverile. EKirj. 1913, 422—427.
4. —, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu 1936.
5. —, Halvad sõnad. K I nr. 3/4, 71—72.
6. —, Halvad sõnad. Pvl. 1936 nr. 351.
7. —, Ilusa keele kõlaline inetus. EKirj. 1912, 257—273.
8. —, Kahesilbiliste verbide kolm pääliiki (järg). KK 1916, 119—126.
9. —, Kaksteist teesi. KK 1915, 41—42.
10. —, Kas uuendada või mitte? Tartu 1914.
11. —, Katsed ja näited [I]. Tartu 1915.
12. —, Katsed ja näited II. Tartu 1916.
13. —, Katsed ja näited III. Tartu 1916.
14. —, Katsed ja näited IV. Tartu 1920.
15. —, Keele ametliku sundfikseerimise vastu. Keelekultuur I, 7—12.
16. —, Keele ilo. Siuru I, 136—148.
17. —, Keele kaunima kõlavuse poole. EKirj. 1912, 451—484.
18. —, Keeleline käsiraamat. Tallinn ja Tartu 1932.
19. —, Keeleuuenduse äärmised võimalused. Tartu 1924.
20. —, Keel ja kirjandus. Sõna. Koguteos. Toimetanud Friedebert Tuglas. Tartu 1918, 72—78.
21. —, Keelelised vastuoksused. EKirj. 1923, 88—94.
22. —, Keelelised vastuväited Prof. Dr. L. Kettuse „Arvustavate märkuste" puhul. Tartu 1920.
23. —, Keeleuuenduse praegune seisukord ja väljavaated. L 1927, 253—258.
24. —, Keeleuuendus, keelevead, keelehalbused. L 1936, 692—697, 763—771.
25. —, Kuidas meil keeleuuendusele vastu tullakse. KK 1915, 97—99.
26. —, Kõige suurem germanismus Eesti keeles. EKirj. 1912, 353—369.
27. —, -line ja -lik lõpulised omadussõnad. Tartu 1914.
28. —, Lühemad paljuse osastavad kahesilbilistest tüvedest. KK 1914, 4—13.

29. —, Mis on keeleuuendus? Tartu 1916.
30. —, Mõned soovitavad erinevused ametl. keelest. Olion 1931, 313, 355.
31. —, Nominatiivsed liitumused. Tartu 1915.
32. —, O kysimus. Tartu 1919.
33. —, Rahvamurded ja kirjakeel. Tartu 1920.
34. —, Soome-Eesti lõimlus ja keeleuuendus. Tartu 1926.
35. —, Soome sõnad Eesti kirjakeeles. EKirj. 1912, 5—30.
36. —, 1000 uut tyvisõna. Tallinn 1932.
37. —, *uma*-lõpulised refleksiivid. Tartu 1920.
38. —, Vastuseks hra Jõgeveri kolmele küsimusele. EKirj. 1914, 196—200.
39. —, Veel mõned halvad lühemusjuhtumid eesti keeles. Pvl. 1935 nr. 8.
40. —, Väiksed keelelised märkused. Post. 1918 nr. 52.
41. —, Võõrsõnad ja halb purism. L 1937, 1018—1027.
42. —, Õigekeelsuslis grammatika 1. osa: Mitmuse partitiiv 1. ja 2. vihk, Tartu 1919.
43. —, Õigekeelsuse ja keeleuuenduse põhimõtted. Tartu 1924.
44. a+b, Sprach- und andere Bemerkungen über einige im ersten, zweiten und dritten Hefte dieser Beiträge enthaltenen ehstnischen Aufsätze, Worterklärungen u. s. w. Beitr. IV, 103—112.
45. Ahlmann, Erik, Kieli ja puhe. Vir. 1928, 156—162.
46. Ahrens, Eduard, Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache. Reval 1845.
47. —, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Erster Theil: Formenlehre. Reval 1843.
48. —, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes. Reval 1853.
49. —, Sprarhfehler der Ehstnischen Bibel. Reval 1853.
50. Ainelo, Jaan, Praktilisi küsimusi osastavalise (-i-)mitmuse moodustamisel. EK. 1934, 10—14.
51. Akadeemilise Emakeele Seltsi Aastaraamat III ja V.
52. Akad. Emakeele Seltsi koosolekuteateid. EK 1927, 1930, 1932—1935, 1937.
53. Alekõrs, R., Esteetilisest printsiibist meie keeleuuenduses. EKirj. 1937, 549—562. 604—611.
54. Andresen, Karl Gustaf, Sprachgebrauch und Sprachrichtigkeit im Deutschen. Elfte Auflage herausgegeben von Dr. Franz Söhns. Leipzig 1923.
55. Anni, August, Johannes Aavik kultuurtegelasena. Olion 1930 nr. 12. 18—19.
56. Ansomardi, Eesti praeguse kirjakeele, kirjaviisi ja grammatika arvustus. RLl 1900, 306—310, 370—375, 559—565, 694—697.
57. —, Keelelised ülekohused IV. UA 1902 nr. 115.
58. —, -line-lõpuga sõnad. EKirj. 1909, 373— 378.
59. Ariste, Paul, Eesti praegune ühiskeele hääldus. EKirj. 1936, 201—210.
60. —, Misjonär H. I. Tiismann Eesti kirjakeele uuendajana. EKirj. 1937, 302—309.
61. Arumaa, P., Fonoloogia ja ‚Praha kool'. EK 1932, 68—76.

62. Arvamised üleüldiselt pruugitava kirjaviisi kohta. Sak. 1886 nr. 11.
63. Arvelius, Friedrich, Über die Kultur der estnischen Sprache. Reval 1792.
64. Balassa, József, A magyar nyelv életrajza. Budapest 1937.
65. Bally, Charles, Le langage et la vie. Paris 1926.
66. —, Linguistique générale et linguistique française. Paris 1932.
67. Barbar, Meie suur Paabeli segadus. Maaleht 1930 nr. 11.
68. Behaghel, Otto, Die deutsche Sprache. Fünfte Auflage. Wien-Leipzig 1911.
69. —, Geschichte der deutschen Sprache. Fünfte verbesserte und stark erweiterte Auflage. Berlin und Leipzig 1928.
70. —, LtGRPh XIV 1893, 81—86.
71. —, Von deutscher Sprache. Aufsätze, Vorträge und Plaudereien. Lahr in Baden 1927.
72. Benfey, Theodor, Geschichte der Sprachwissenschaft. München 1869.
73. Blümel, Rudolf, Geschichtliche Betrachtung der Sprache. GRM XI, 139—149.
74. Bodelsen, R. A., Bibliography. A. Grammatical Miscellany offered to Otto Jespersen. Copenhagen-London 1930, 433—457.
75. Bopp, Franz, Über das Conjugationssystem der Sanskritsprache. Frankfurt am Main 1816.
76. Brunot, Ferdinand, La pensée et la langue. Paris 1922.
77. Croce, Benedetto, Aesthetik als Wissenschaft des Ausdrucks und allgemeine Linguistik. Nach der zweiten durchgesehenen Auflage aus dem Italienischen übersetzt von Karl Federn. Leipzig.
78. Dauzat, Albert, La géographie linguistique. Paris 1922.
79. Debrunner, Albert, Sprachwissenschaft und Sprachrichtigkeit. NJbfP XXV 1922. Zweite Abteilung 201—224.
80. Ederberg, F., Keelelised kõrvahoobid. Post. 1922 nr. 38.
81. —, Rikutud Eesti keelest. EKirj. 1913, 466—471.
82. —, Võõrakeelne Eesti keel. EKirj. 1911, 255—258.
83. Eesti keele edenduseks. Olevik 1884 nr. 47.
84. Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tallinn 1918.
85. Eesti Kirjameeste Selt'si aastaraamat 1873, 1875, 1879, 1884—85.
86. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat II, III, VI, VII, IX.
87. Eesti Kirjanduse Seltsi protokollid 1908, 1911, 1912.
88. Eesti kirjaviisi parandusest. Linda 1899, 530—531, 545—548.
89. Eestimaa Rahvahariduse selt'si 1906/7. ja 1908. aasta aruanne.
90. Eestimaa Rahvahariduse Seltsi kirjanduse osakonna juhatus. Üleskutse Eesti keele sõnade korraldamise asjus.
91. Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu" II täiendatud ja parandatud trükk. Tartu 1925.
92. Eestlane P. K., Võõriti pruugitavad sõnad. Post. 1892 nr. 35.

93. [Eisen, M. J.] Mag. A. Nooli, Mõtted üleüldise kirjaviisi kohta. Olevik 1886 nr. 21—22.
94. Engel, Eduard, Deutsche Stilkunst. Fünfzehnte Auflage. Wien-Leipzig 1912.
95. —, Sprich Deutsch! Leipzig. Im dritten Jahr des Weltkrieges ums deutsche Dasein.
96. Ernits, Villem, Heinrich Niggol: Eesti Arstiteadusline Sõnastik. ÜL 1915, 218—226.
97. —, H. Põld: Eesti keeleõpetus I jagu. EKirj. 1916, 106—111.
98. —, Keeleline Kuukiri. ÜL 1914 nr. 7—8, lk. 29—31.
99. —, Keeleuuendusvõitluse hingeelulised põhijooned. KK 1916, 127—130.
100. —, Keemia Sõnastik. ÜL 1915, 80—87.
101. —, Wilhelm Blos: Prantsuse revolutsioon. ÜL 1915, 57—60.
102. Ertl, Václav, Časové úvahy naší mateřštinè. Praha 1929.
103. Fazekas, Jenö, Észt nyelvmüvelő és nyelvújító törekvések. Debrecen 1935.
104. Feist, S., Die deutsche Sprache. 2. vollkommen neubearbeitete und erweiterte Auflage. München 1933.
105. Finck, Franz Nikolaus, Die Aufgabe und Gliederung der Sprachwissenschaft. Halle 1905.
106. Fischer, W., Die deutsche Sprache von Heute. Zweite verbesserte Auflage. Leipzig und Berlin 1919.
107. Fählmann, Fr. R., Bemerkungen über die Wortwurzellehre in der estnischen Sprache. VhGEG II, 1. vihk, 1—14.
108. —, Ueber die Flexion des Wortstammes in der estnischen Sprache. VhGEG I, 2. vihk, 15—26.
109. —, Ueber die Declination der estnischen Nomina. VhGEG I, 3. vihk, 17—61.
110. —, Ueber estnische Orthographie. VhGEG II, 4. vihk, 51—71.
111. Gabelentz, Georg, Die Sprachwissenschaft. Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage. Leipzig 1901.
112. Geiszler, Ewald, Erziehung zur Hochsprache. Erster Teil: Die gute deutsche Aussprache, ihre Entwicklung, ihre Forderungen. Halle 1925.
113. Grammaire de L'académie Française. Paris 1932.
114. Grenzstein, Ado, Eesti sõnaraamat. [1884].
115. —, Kauni keele kaitsemiseks. Tartu 1899.
116. —, Uued sõnad. EP 1881 nr. 18—19.
117. Grimm, Jacob, Deutsche Grammatik. Erster Theil. Göttingen 1819.
118. —, Auswahl aus den kleineren Schriften. Berlin 1871.
119. Gösekenio, Henrico, Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur öhstnischen Sprache. Reval 1660.
120. [1]) Güntert, Hermann, Grundfragen der Sprachwissenschaft. Leipzig 1925.
121. H., Töörahva Kultuur 1919, 119—121.

1) See teos on hiljem raamatust välja jäetud.

122. Hakulinen, Lauri, Kielivirhen suhteellisuudesta. Suomalainen Suomi 1938, 16—21.
123. Haller, Jiří, Diachronie a synchronie. Nové Čechy 1931, 202—206.
124. Hansen, E., Millal saame endile keele? Õpetajate Leht 1936 nr. 20.
125. Havránek, Bohuslav, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. SČ 32—84.
126. Hellat, P. Keelelised harutused. Õigus 1907 nr. 79.
127. Heller, Friedr., Anmerkungen zum XIII Heft dieser Beiträge. Beitr. XV, 74—124.
128. —, Parallel-Anmerkungen zu den ehstn. Predigt-Dispositionen im XIII Heft. Beitr. XV, 130—149.
129. Hermann, Eduard, Der heutige Stand der Sprachwissenschaft. ZfDk 1931, 145—154.
130. Hermann, Karl August, Eesti keele Gramattik. Tartu 1884.
131. —, Eesti keele Grammatik. Koolide ja iseõppimise tarvis. Teine parandatud ja täiendatud trükk. Tartu 1905.
132. —, Eesti keele kaduvad ja uuesti elustatavad sõnad. RLl 1898, 49—51.
133. —, Eesti kirjakeelest. Post. 1886 nr. 23—25.
134. —, Kas peame ää või *ea* kirjutama? EP 1883 nr. 11.
135. —, Kirjakeelest. EP 1885 nr. 34, 37, 38, 40, 41.
136. —, Mõnda Eesti keele sõnade kirjutamisest (järg). RLl 1898, 98—100, 219—222.
137. —, Mõne Eesti sõna kirjutamisest. Post. 1892 nr. 44.
138. —, Teadus ja võidus. Valgus 1906 nr. 36.
139. —, Uuesti elustatavad sõnad. Post. 1893 nr. 251, 255, 257, 261.
140. —, Uutest sõnadest. Post. 1886 nr. 10—16.
141. —, Veel kord sellest, kas -gi ja -ki või üksi -gi. Post. 1900 nr. 170—172.
142. Hirschhausen, J., Ausführliche Anzeige und Beurtheilung der Schrift: Beitrag zur Ehstnischen Orthographie von O. W. Masing. Reval 1827.
143. —, Ueber einige Vorschläge zur Verbesserung der ehstnischen Orthographie. Beitr. XIII, 1—27.
144. Hirt, Herman, Geschichte der deutschen Sprache. Zweite, neubearbeitete Auflage. München 1925.
145. Hjelmslev, Louis, Principes de grammaire générale. København 1928.
146. Hollmann, R., Ueber die neueste estnische Declinationslehre des Pastor Ahrens und Dr. Fählmann. VhGEG II, 1. vihk, 14—22.
147. Hupel, August Wilhelm, Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte. Zweite durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau 1818.
148. Hurt, Jakob, Gutachten über die im Jahre 1899 in Reval und im Jahre 1903 in Dorpat erschienenen estnischen Bibelausgaben. St. Petersburg 1906.
149. —, Eesti sõnadest -line lõpuga. EÜSA VII, 87—133.
150. —, Kas Eesti keelele uusi sõno tarvis. EPLl 1871 nr. 22, 24—26.
151. —, Veel Lisalehe keele pärast. EPLl 1871 nr. 7—9, 11, 13.

152. —, Ueber die estnischen Partikeln *ehk* und *või*. VhGEG X, 37—104.
153. H. V., Auch etwas über die Vereinigung der beiden ehstnischen Dialecte. Beitr. VII, 9—32.
154. Jakobson, C. R., Mis meil häddast tarvis tähhelepanna. EP 1866, 333—335.
155. Jakobson, M., Võõraid kõnekäänusid eesti keeles. EK 1924, 55—63.
156. Jannau, Heinrich, Ueber die Grund- und Ursprache der Ehsten und die Mittel zu einer allgemeinen ehstnischen Schriftsprache zu gelangen. Pernau 1828.
157. Jespersen, Otto, Eine internationale Sprache. Übersetzt von S. Auerbach. Heidelberg 1928.
158. —, Mankind, nation and individual from a linguistic point of view. Oslo 1925.
159. —, The Philosophy of Grammar. London 1935.
160. —, Progress in Language. London 1894.
161. —, Die sprache, ihre natur, entwicklung und entstehung. Vom verfasser durchgesehene übersetzung aus dem englischen von Rudolf Hittmair und Karl Waibel. Heidelberg 1925.
162. J. J. Söbra kiri. PP 1865, 151—152.
163. Johannson, Arwid, Zu Noreens Abhandlung über Sprachrichtigkeit. IF I, 232—255.
164. Jõgever, Jaan, A. Saareste, Tegelikud õigekeelsuse määrused. Post. 1922 nr. 79.
165. —, Eesti õigekirjutuse ühendamise katsed. KKirj. 1908, 313—325.
166. —, Joh. Aavik. Keele kaunima kõlavuse poole. EKirj. 1913, 239—243.
167. —, „Keeleline kuukiri". EKirj. 1915, 16—17.
168. —, Keeleline ülevaade. EKirj. 1906, 153—160.
169. —, Keelelise uuenduse kirjastik nr. 1. EKirj. 1914, 176—180.
170. —, Lauri Kettunen, Arvustavad märkused keeleuuenduse puhul. Post. 1920 nr. 12.
171. —, Mis me tahame. EKirj. 1915, 20—24.
172. —, Mõnda Eesti keele alalt. EKirj. 1914, 201—209.
173. —, Nõnda nimetatud „lühikesed" ja „pikad" paljuse osastavad. EKirj. 1915, 24—31.
174. —, Õigekeelsus ja õigekiri. EKirj. 1913, 289—303.
175. Jürgenstein, A., Keele- ja meeleparanduslised vested. EKirj. 1915, 46—50, 229—230.
176. —, Kokkuvõtted Eesti Kirjanduse Seltsi protokollidest. EKirj. 1908, 70—76.
177. K., Keele puhastuseks. Olevik 1886 nr. 44.
178. Kalepky, Theodor, Neuaufbau der Grammatik. Leipzig 1928.
179. Kálmán, B., Ungari keeleuuenduse põhimõtteid. EKirj. 1935, 310—323.
180. Karlson, F., Õigusteaduse oskussõnad. Õigus 1920, 36—42.
181. —, Õigusteaduse oskussõnad. Õigus 1921, 40—42, 143.
182. Keele asjas. Sak. 1889 nr. 6.
183. Keel ja kirjandus. EP 1881, 143.

184. Kettunen, Lauri, Arvustavad märkused keeleuuendusnõuete puhul. Tallinn [1919].
185. —, Kas mitte *õpilas, üliõpilas* pro *õpilane, üliõpilane?* EKirj. 1920, 317—318.
186. —, Lauseliikmed eesti keeles. Tartu 1924.
187. —, Lõppsõnaks. EKirj. 1921, 398—399.
188. —, Mõni sõna hää, pää — hea, pea küsimusest. NE III, 254—259.
189. —, Uusin oikeakielisyysopas. Vir. 1931, 119—132.
190. —, Viron kirjakielen uudistus. Suomalainen Suomi I (1916), 95—109.
191. Kevade, Arno, Keelelisest küsimusest. Noored Kommunaarid 1921 nr. 516, lk. 8.
192. Kluge, Friedrich, Unser Deutsch. Einführung in die Muttersprache. 2. Auflage. Leipzig 1910.
193. Knüpffer, A., [vt. nr. 44]. Beitr. IV, 114—124.
194. Kool ei jõua keelele järele. VM 1937 nr. 159.
195. Kořšnek, J. M., Die čechoslovakische Sprachwissenschaft in den Jahren 1928—1932. Zeitschrift für slavische Philologie XIII (1936), 384—418.
196. Kreutzwald, Fr. R., Eesti kele parrandamissest. PP 1862, 273—275.
197. Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus II. Tartu 1911.
198. Kroonika. EK 1932, 62—63.
199. Kurrik, J., Kirjaviisi asjus. Olevik 1886 nr. 23.
200. —, Üleüldiselt pruugitav kirjaviis. Sak. 1886 nr. 7 ja 14.
201. Körber, K., Kleine Ehstnische Hand-Grammatik. Dorpat 1867.
202. Laurij, August, Eestlased — Inimsoo ürgisad ja ürgaja keel. Pärnu 1926.
203. Leetberg, K., Eesti deklinatsiooni jäutus. EKirj. 1916, 249—259, 281—291.
204. —, Eesti keelearenemine 1916. a. EKSA IX, 84—88.
205. —, Eesti keele grammatika. Tallinn 1921.
206. —, Eesti lauseõpetus. Rakvere 1925.
207. —, Eesti sõnade järjekorrast. EKirj. 1933, 8—22, 62—76.
208. —, Keeleparandamine. EPTEl 1904, 45—46, 49, 53, 57, 61—62, 69, 73—74, 77—78, 81—82.
209. —, Keele rikastamisest. EKirj. 1913, 433—444.
210. —, Mõned vastuseletused Johannes Aaviku „Õigekeelsuse õpiku" vastu. Rakvere 1937.
211. —, Na-kaasus on halb ja tarbetu. EKirj. 1934, 362—374.
212. —, Pea ja pää. EKirj. 1908, 10—16, 133—135.
213. —, Uue Piibli keelelikud puudused. Rakvere 1936.
214. —, Uued sõnad. Post. 1913 nr. 234.
215. —, Vastus Maksimilian Põdderi „Otsekoheste sõnade" peale. EPTEl 1904, 161—162, 165—166, 169—170, 173—174, 177—178, 181—182, 189—190.
216. —, Äpardanud keeleuuendus. Rakvere 1927.
217. Linik, T., Soovid Eesti kirjutuse viisi kohta. Meelelahutaja 1885, 268—269.

218. Looring, L., Missugune peab olema töörahva keel? Edasi 1929 nr. 7.
219. Loorits, Oskar, Eesti keele grammatika. Tartu 1923.
220. —, Kunstiväärtusliku keele miinimum. L. 1928, 28—36.
221. Luce, D., Uus ABD ja luggemise-Ramat. Perno-Linnas 1811. Vom Herrn Propst Berg. Beitr. I, 1—7.
222. —, Vorschlag zu einer ehstnischen Gesellschaft. Beitr. IV, 71—79.
223. Lätis anti õigekirjutuse seadus. Pvl. 1937 nr. 164.
224. Ma, Keelelised ülekohused III. UA 1902 nr. 114.
225. Marvan, M., Filosofie řeči a jazykovy purismus. Index 1931, 91—95.
226. Marty, Anton, Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie. Erster Band. Halle 1908.
227. —, Über Begriff und Methode der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie. GS II, 2. Abt., 129—172.
228. —, Über das Verhältnis von Grammatik und Logik. GS II, 2. Abt., 57—99.
229. Masing, Otto Wilhelm, Beitrag zur Ehstnischen Orthographie. Dorpat 1824.
230. —, Beleuchtung der, über O. W. Masing's Beitrag zur ehstnischen Orthographie, erschienen Bemerkungen. Pernau 1827.
231. —, Ehstnische Originalblätter für Deutsche. Dorpat 1816.
232 —, Ein Schreiben des Herrn Pastor Masings zu Ecks an den Herausgeber. Beitr. XII, 33—47.
233. Mathesius, Vilém, O požadavku stability ve spisovném jazyce. Sč 14—31.
234. Mauthner, Fritz, Beiträge zu einer Kritik der Sprache. Zweiter Band zur Sprachwissenschaft. Zweite Auflage. Stuttgart und Berlin 1912.
235. Meie kirjandusest. Sak. 1886 nr. 8.
236. Meiusi, M., Sulepää, sulehoidja, sulepidaja jne.? K 1925 nr. 1, lk. 16.
237. Meyer, Eduard, Ueber die jüngst erschienene Schrift des Hrn. Pastors Ahrens zu Kusal. Inland X (1845), 470—474.
238. Meyer-Lübke, W., Historische Grammatik der französischen Sprache. Erster Teil. Laud- und Flexionslehre. 2. und 3. durchgesehene Auf- Heidelberg 1913.
239. Meyer, Wilhelm, Zur Grammatik des heutigen Französisch. Die neueren Sprachen 42. (1934), 562—568.
240. Mikkola, J. J., Suomen kirjakielen kriisi. VA 1928, 207—217.
241. Mjazovszky, A., Ungari keeleharimisliikumisest. EK 1937, 113—118.
242. M. R., Keele kaitseks. Pvl. 1913, 213.
243. Mulertt, Werner, Dr., Deutsche und romanische Sprachreiniger. GRM XVII, 131—147.
244. Muuk, Elmar, Eesti keeleõpetus I. Tartu 1927.
245. —, Eesti kirjakeele praegusest seisukorrast. EK 1926, 55—69.
246. —, Häälikuseaduslikkus ja analoogilisus meie õigekeelsusnähtuste hindamismõõdupuuna. EK 1925, 1—20.
247. —, Keeleuuendus ja kirjakeele fikseerimine. EK 1927, 105—116.
248. —, *Laskis* ja *lasi*. EK 1924, 30.

249. —, *Omavoliline ∽ omavoline.* EK 1925, 140.
250. —, Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu 1933. Kuues, parandatud ja täiendatud trükk, Tartu 1937.
251. Mägiste, Julius, Dr. Fazekas Jenö, Észt nyelmüvelő és nyelvújító törekvések. EK 1936, 24—27.
252. —, Eesti keele grammatika. Oskar Loorits. ÜL 1923, 115—117, 131—134.
253. —, Eestin kielestä. Vironkirja. Toimittanut Helsingin Akateeminen Heimoklubi. Helsinki 1926, 27—33.
254. —, József Balassa, A magyar nyelv életrajza. EK 1937, 184—185.
255. —, Keelelise suurteose puhul. EK 1936, 134—151.
256. —, Soome keele osa eesti kirjakeele arendamisel. EKirj. 1931, 87—118, 221—245. — Tervitus lahe tagant Suomalaisen Kirjallisuuden Seura'le tema sajaaastaseks juubelipäevaks Eesti Kirjanduse Seltsilt. Tartu 1931, 116—171.
257. —, Suomen kielioppi oppikouluille ja seminaareille. Kirjoittanud Lauri Kettunen. EK 1934, 149—150.
258. —, Õigekeelsus, kirjanikud, keelemehed. Keelekultuur I, 12—22.
259. -n, Keelelised märkused. K-K-T 1922, 185—188, 231—232.
260. —, Keelte ilust. K-K-T 1921, 63—64, 124—126, 171—173.
261. Nagy, J. Béla, A nyelvművelés elvei. Magyarosan I, 29—39.
262. Nieminen, Kaarlo, Ajatuksia oikeakielisyydestä. VA 1937, 1—7.
263. Noreen, Adolf, Einführung in die wissenschaftliche Betrachtung der Sprache. Vom Verfasser genehmigte und durchgesehene Übersetzung ausgewählter Teile seines schwedischen Werkes „Vårt Språk" von Hans v. Pollak. Halle 1923.
264. —, Über Sprachrichtigkeit. IF I, 95—157.
265. Nurkse, Rein, Eesti keele sõnade järjekorrast. EKirj. 1929, 321—334, 369—382.
266. —, Õige keelega kimbus. L 1938, 39—46, 202—214.
267. Nurm, Ernst, Vastuseks hr. J. V. Veskile. EK 1929, 110—111.
268. O. J., Eesti keelest. PP 1862, 233—235.
269. Ojansuu, Heikki, Suomen kielen tutkimuksen työmaalta I. Iyväskylä 1916.
270. ONZE TAALTUIN. Maandblad voor de wetenschap der Taal als volksuiting, nationale cultuurschat en instrument voor schoone kunst.
271. Oras, Ants, Johannes Aavik keeleuuendajana. L 1930, 1106—1112.
272. —, Keel kultuuri vahendina. ÜI 1929, 97, 98, 100—101.
273. Otto, Ernst, Zur Grundlegung der Sprachwissenschaft. Bielefeld und Leipzig 1919.
274. Paul, Hermann, Prinzipien der Sprachgeschichte. Fünfte Auflage. Halle 1920.
275. Penttilä, Aarni, Aug. Western, Om sprogriktighet og sprogfeil. Vir. 1934, 85—86.
276. —, Oikeakielisyyden periaatteista. Vir. 1930, 205—228.
277. Peterson, Ernst, Eesti keele kirjaviisist. Linda 1902, 633—634, 648—649, 669—671, 691, 710—711, 729—730, 749—750, 771—772, 791—792.

278. Porzeziński, Viktor, Einleitung in die Sprachwissenschaft. Autorisierte Übersetzung aus dem Russischen von Dr. Erich Boehme. Leipzig und Berlin 1910.
279. Pott, A. F., Einleitung in die allgemeine Sprachwissenschaft. Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft. I Band (1884), 1—68.
280. Prants, H., Kas o või u? EKirj. 1915, 255—257.
281. Preisberg, K., Hääliku o elustamisest. EKirj. 1916, 98—100.
282. Procès-verbaux des Seànces. BSLP 1937.
283. Põdder, Maksimilian, Otsekohesed sõnad. EPTEl 1904, 105—106 109—110, 117—118, 121—122, 129—130.
284. Põld, Harald, Eesti keele uute sõnade sünnitamisest. EKirj. 1910, 273—277, 369—376, 410—418, 440—448.
285. —, Eesti keeleõpetus I jagu. Tallinn 1915.
286. —, Eesti keeleõpetus II jagu. Tallinn 1922.
287. —, Kas „kurati" või „kuradi"? EKirj. 1917, 31—33.
288. —, Keeleline kirjastik nr. 1—8. EKirj. 1915, 307—311.
289. —, Mõnest eksisammust meie uuemas kirjakeeles. Post. 1903 nr. 26—31.
290. —, Sisseütlev kääne. EKirj. 1915, 351—358, 389—396.
291. —, Vastuväiteid V. Ridala seletusele aegsõnalise -n e- kohta. EKirj. 1916, 76—78.
292. Põld, Peeter, Üldine kasvatusõpetus. Redigeerinud Juhan Tork. Tartu 1932.
293. Rajamaa, H., *Härra, proua, preili.* EK 1935, 95—96.
294. Recensionen. Beitr. X, 99—116.
295. Reitav, Karl, Põlevast küsimusest. ÜL 1916—1917, 125—132.
296. Rekkand, J., Lühikene Eestikeele grammatika mõnedega parandustega ja täiendustega. Viljandi [1919].
297. Ridala, Villem, Eessõna [keeleline osa lk. XXXII—XXXVI] teoses: Annunzio, Gabriele d', Süütu. Tartu 1913.
298. —, Eesti keeleõpetus. I jagu: Hääle- ning sõnaõpetus. Kirjutanud H. Põld. EKirj. 1915, 405—423.
299. —, Eesti kirjakeele arenemine. Eesti Kultuura I. Korraldanud V. Reiman. Tartu 1911, 214—304.
300. —, Kas *d* või *t* partitiivi lõppuna? KK 1916, 116—119.
301. —, Mis tüvesena essiivi tarvita? KK 1915, 48—50.
302. Riomar, T., Eesti keel kõnes ja kirjas. Peterburi 1908.
303. Roos, J., Kas tänav või „uulits". VM 1920 nr. 10.
304. Rosenpländter, Joh. Heinr., Anhang von Fragen und Bemerkungen. Beitr. XI, 160—169.
305. —, Jutlus mis Priusse kulutamisse päval 12nemal Martsil 1820. piddanud Otto Willem Masing. Beitr. XIV, 163—199.
306. —, Ueber die Bildung und Bereicherung der ehstnischen Sprache. Beitr. III, 53—89.
307. —, Ueber einige Fehler der Aussprache, welche die Ehsten häufig machen. Beitr. XX, 43—49.

308. —, Ueber die wechselseitige Annäherung der beiden ehstnischen Hauptdialekte, des revalschen und des dörptschen, Beitr. IV, 56—70.
309. —, Vorrede. Beitr. VII, lk. III—VIII.
310. —, Vorrede. Beitr. XVI, lk. III—VII.
311. Rull, A., Kaaslõpp „gi" ja ta kidurad kaimud. EKirj. 1917, 31—33.
312. Saareste, Andrus (Albert), B. G. Forselius'e keelereformide käsitlemine Eestimaa konsistooriumis a. 1687. EK 1929, 80—85.
313. —, Eesti õigekeelsuse päevaküsimustest. EKirj. 1936, 469—476, 507—515, 548—556; 1937, 35—45, 99—109, 145—153, 209—216.
314. —, Johannes Voldemar Veski. EKirj. 1933, 257—266.
315. —, Järelmärkus. EK 1922, 105—113.
316. —, Kaitseks. EK 1923, 81—85.
317. —, Kas *algul* või *alul, õla* või *õlg, paled* või *palged?* EK 1924, 110—113.
318. —, Kas *varsti, varssi* või *varsi.* EK 1924, 109.
319. —, *Kellegile, mingit, kuskil.* EK 1923, 116—117.
320. —, Meie keele korraldamise põhimõtteist ja nende kohaldamisest. EKirj. 1933, 446—454.
321. —, Meie keelelise elu väljavaateist ja sihtjoontest. EK 1933, 65—72.
322. —, Mineviku partitsiibist. EK 1923, 184—187.
323. —, Praeguse keeleteaduse huvialadest ühe kongressi töö kajastuses. L 1936, 946—950, 1056—1061.
324. —, Sooviavaldusi meie õigekeelsuse-sõnaraamatu keelekorra üksikasjus. EK 1937, 86—92.
325. —, Tegeliku eesti foneetika alged. Tallinn 1920.
326. —, Tegelikud õigekeelsuse määrused. Tartu 1922.
327. —, *Väljamaa* ja *välismaa.* EK. 1924, 29—30.
328. —, Õigekirjutuse sõnastik. VM 1919 nr. 41—43, 48.
329. Saarimaa, Emil, Ahlqvistin ja Lönnrotin kirjeenvaihtoa suomen ja viron kirjakielten yhdistämisestä. Vir. 1910, 131—133.
330. Saratie, Allan, Hyvää Suomea. Helsingissä 1927.
331. Saussure, Ferdinand de, Cours de linguistique générale. Publié par Charles Bally et Albert Sechehaye avec la collaboration de Albert Riedlinger. Paris 1922.
332. Schlegel, Friedrich, Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. Heidelberg 1808.
333. Schleicher, August, Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Weimar 1808.
334. Schmitt, A., Volksmundart, Gemeinsprache und Schriftsprache. GRM XIX, 432—448.
335. Schneider, Karl, Was ist Gutes Deutsch? Ein Führer durch Schwierigkeiten und Zweifelsfälle. München 1930.
336. Schürr, Friedrich, Sprachwissenschaft und Zeitgeist. Zweite, ergänzte Auflage. Marburg a. L. 1925.

337. Semper, Johannes, Ainsuse sisseütlev. KK 1915, 64—69.
338. —, Eesti keel 1914. aastal. VS 1915, 175—178.
339. —, Meie kirjanduse teed. Tartu 1927.
340. —, Sõnake keele kinnistamisest. Keelekultuur I, 5—7.
341. Setälä, E. N., Oikeakielisyydestä suomen kielen käytäntöön katsoen. KO 61—147.
342. —, Szily Kálmán, A magyar nyelvújítás szótára. Anzeiger der Finnisch-Ugrischen Forschungen. Band IV, Heft 1—3, 33—47.
343. —, Über die sprachrichtigkeit. FUF IV, 20—79.
344. —, V. Kilpinen suomen kielen uudistajana. KO 188—236.
345. Simonyi, Siegmund, Die ungarische Sprache. Strassburg 1907.
346. Sogenbits, H., Keelelisi märkusi. Eesti Rohuteadlane 1929, 168.
347. Spitzer, Leo, Hugo Schuchardt-Brevier. Halle 1922.
348. Spranger, Eduard, Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule. Leipzig-Berlin 1922.
349. Stahlen, M. Henrico, Aufführung zu der Estnischen Sprach. Revall M. DC. XXXVII.
350. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Viisikymmenvuotinen Juhla. Suomi. Toinen jakso, 15., 139—738.
351. Suviste, Jaan [pealkirjata kirjutus], Virulane 1883 nr. 31.
352. Sütterlin, L., Werden und Wesen der Sprache. Leipzig 1913.
353. Z, Eestikeele Grammatik. Virulane 1884 nr. 18 ja 20.
354. Tamberg, J., Soov keele kozutamizeks. Oma Maa V (1888), 223—226.
355. Tammemägi, J., Murdesõnad kirjakeelde. EKirj. 1906, 273—282.
356. Thérive. André, Querelles de langage. Deuxième série. Paris 1933.
357. Tiismann, I. H., Ahvrikamaa õis ehk ühe Ahvrikamaa Gallaneitsi Pauliine Fathme õndsad elupäevad. Tallinn 1882.
358. —, Kuulumitooja ehk sõnumitooja Bethlehemmast. Tallinn 1886.
359. —, Tiitsmaa, A., Keelelisi päevaprobleeme. Post. 1935 nr. 206.
360. T[i]lk, J., Kirjandusest. Sak. 1887 nr. 52.
361. Tiszamarti (Frey), Antal, A nyelvművelés rendszeresítése. Magyarosan V, 113—120.
362. Toimetuse järelsõna. Keelekultuur I, 67—72.
363. Trnka, B., Méthode de comparaison analytique et grammaire historique. TCLP I, 33—38.
364. —, O jazykové správnosti. Nové Čechy 1931, 164—170.
365. Tuglas, Friedebert, Kirjanduslik päevaraamat 1910—1921. Tallinn 1921.
366. —, Meie noorsoo ajakirjad. L 1923, 233—237.
367. —, Tartu keele nimel. Ilo 1920 nr. 4, 37—40.
368. T[unkelo], E. A., Muutama sana kansainvälisten lainasanan käytöstä soumenkielessä. Vir. 1915, 37—44.
369. Turp, H., Eesti keele õpetamisest ja uuendamisest. Kasvatus 1920, 520—521.
370. Töörahva tähtraamat 1922. Peterburi.

371. Van der Meer, M. J., Historische Grammatik der niederländischen Sprache. I Band: Einleitung und Lautlehre. Heidelberg 1927.
372. Vardi, Sophia, Vastus Joh. Aavikule tänava asjus. VM 1920 nr. 10.
373. Vasenius, Johan, Suomen kirjakielen normalisoiminen. Vir. 1931, 498—502.
374. Vastused ankeedile. KK 1915, 87—96 ja KK 1916, 132—134.
375. Weise, Oskar, Ästhetik der deutschen Sprache. Zweite, verbesserte Auflage. Leipzig-Berlin 1905.
376. Weisgerber, Leo, Muttersprache und Geistesbildung. Göttingen 1929.
377. Vendryes, J., Le langage. Introduction linguistique a l'histoire. Paris 1921.
378. Veske, Mihkel, Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estenland im Sommer 1875. VhGEG VIII, 4. vihk, 1—32.
379. —, Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis . Tartu 1879.
380. —, Ueber die historische Entwickelung der finnischen Sprachen im Vergleich mit der indogermanischen und über die Methode der estnischen Grammatik. VhGEG VIII, 2. vihk, 13—26.
381. Veski, Joh, V., Eesti keele praegune arenemisjärg. EKirj. 1914, 169—176.
382. —, Eesti keele uuendamise asjus. EKirj. 1914, 182—184.
383. —, Eesti kirjakeele edasiarendamise-teedest. Voog I 1913, 99—120.
384. —, Eesti kirjakeele reeglid. Eestimaa Rahvahariduseseltsi Kirjanduseharuseltsi ja Eesti Kirjanduseseltsi asemikkude ühiste keelekoosolekute otsused. Tallinn 1912.
385. —, Eesti Kirjanduse Seltsi Keeletoimkonna viimaste otsuste kohta. EKirj. 1933, 334—339.
386. —, Eesti kirjakeelest ja selle serveerimisest. EK 1936, 134—151.
387. —, Järelmärkused eelseisva kirjutuse kohta. Post. 1923 nr. 309.
388. —, Keelelist nipet-näpet. EKirj. 1933, 382—386.
389. —, Märkmeid eelmise kirjutise puhul. EKirj. 1933, 390—392.
390. —, Märkused eelseisva kirjutuse kohta. EKirj. 1923, 94—95.
391. —, Need kolm vastust. EK 1933, 28—29.
392. —, Paar avalikku küsimust J. Aavikule. Post. 1919 nr. 120.
393. —, Paarist keelelisest pisiküsimusest. Pvl. 1935 nr. 15.
394. —, Wiedemann, Ferd. Joh., Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache. VhGEG VII, 57—80.
395. —, Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Pétersbourg 1875.
396. —, Gutachten des Akademikers Hrn. Staatsraths Wiedemann über die Helsingforser Ausgabe des ehstnischen Neuen Testaments vom Jahre 1857. Reval 1861.
397. Viskel, Eevalt [E. Jalak], Kaugelt vaadates. Pvl. 1937 nr. 118.
398. Visnapuu, Henrik, Minu vaidluskiri Johannes Aavikulle. Agu 1923, 340—345, 367—373, 422—424, 472—479.
399. —, Vossler, Karl, Der Einzelne und die Sprache. Logos VII, 266—302.

400. —, Grammatik und Sprachgeschichte oder das Verhältnis von „richtig" und „wahr" in der Sprachwissenschaft. Logos I, 84—94. — Gesammelte Aufsätze zur Sprachphilosophie. München 1923, 1—19.
401. —, Frankreichs Kultur und Sprache. Zweite neubearbeitete Auflage. Heidelberg 1929.
402. —, Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft. Heidelberg 1904.
403. Võitlus läti keele vigastamise vastu. Pvl. 1937 nr. 148.
404. Väinaste, J., Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu II köite ilmumise puhul. Kasvatus 1930, 289—292.
405. —, Missugune on õige eesti keel? Agu 1923, 1236—1238.
406. Õigekirjutuse-sõnaraamatu teise trüki ilmumise puhul. Post. 1922 nr. 309.
407. Üks Eesti kirjaviisi ühenduse sõber. Üleüldiselt pruugitav kirjaviis. Olevik 1886 nr. 12.
408. Ueber die wechselseitige Annäherung der beiden ehstnischen Hauptdialekte, des revalschen und des dörptschen. Beitr. IV, 56—70.

LÜHENDID.

ABRÉVIATIONS.

Number võrdsusmärgi järel viitab kirjanduse nimestikku.

AABS = 142.
AES = Akadeemiline Emakeele Selts.
AESA = AES-i aastaraamat.
AFUF IV = 342.
AKS = 118.
AM = 184.
AMS = 1.
Beitr. = J. H. Rosenplänter'i ajakiri ‚Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache'.
Beleuchtung = 230.
BKS = 234.
BSLP = Bulletin de la Société de Linguistique de Paris.
CLG = 331.
Compendium = 333.
Conjugationssystem = 75.
Croce = 77.
DG = 117.
(Behaghel) DS = 68.
(Feist) DS = 104.
DSH = 106.
e. = 1) eesti keel, 2) ehk.
EE = Eesti Entsüklopeedia.
EGr. = 395.
Einführung = 263.
EK = ajakiri ‚Eesti Keel'.
EKG = Eesti keele grammatika.
EKHÕ = 379.
EKirj. = ajakiri ‚Eesti Kirjandus'.
EKKK = 302.
EKLA = Eesti Kultuurilooline Arhiiv.
EKmS = Eesti Kirjameeste Selts.
EKmSA = EKmS-i aastaraamat.
EKS = Eesti Kirjanduse Selts.
EKSA = EKS-i aastaraamat.
EKSP = EKS-i protokollid.
EKÕ = Eesti keeleõpetus.
eL = lõuna-eesti murre.
ELÕ = 206.
EP = Eesti Postimees.
eP = põhja-eesti murre.
EPLl = Eesti Postimehe lisaleht.
EPTEl = EP teaduste eralisa.
ERS = Eestimaa Rahvahariduse Selts.
ERSA = ERS-i aruanne.
EÕÕ = 4.
EÜSA = Eesti Üliõpilaste Seltsi Album.
FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen.
GAF = 113.
GDS = Geschichte der deutschen Sprache.
gen. = genitiiv.
Gramm. I = 47.
Gramm. 1853 = 48.
GRM = Germanisch-Romanische Monatschrift.
Grundlegung = 273.
GS = Marty, A., Gesammelte Schriften. Herausgegeben von Josef Eisenmeier, Alfred Kastil, Oskar Kraus. Halle 1916—1920.

(Hurt) Gutachten = 148.
(Wiedemann) Gutachten = 396.
HGNS = 371.
HSB = 347.
IF = Indogermanische Forschungen.
ill. = illatiiv.
inf. = infinitiiv.
IS = 157.
IZfAS = Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft.
JH = 46.
K = ajakiri ‚Keeleuuendus'.
KeKä = 18.
KK = Keeleline Kuukiri.
KKK II = 197.
K-K-T = Kirjandus-Kunst-Teadus. ‚Päevalehe' erileht.
KN = Aavik, Katsed ja näited.
KO = E. N. Setälä, Kielentutkimus ja oikeakielisyys. Helsingi 1921.
KP = 365.
KÄV = 19.
L = Looming.
-line ja -lik = 27.
LGLFr = 66.
LtGRPh = Literaturblatt für germanische u. romanische Philologie.
LV = 65.
Meyer-Lübke = 238.
MKT = 339.
MNE = 64.
MNI = 158.
MoK = 29.
MP = 42.
MVJAÕ = 210.
NJbfP = Neue Jahrbücher für Pädagogik.
NE = ‚Noor-Eesti' album.
nom. = nominatiiv.
P = 274.
PP = Perno Postimees.
p = 1) põhimõte, 2) printsiip.
part. = partitiiv.
PG = 159.
PI = 402.
PL = 160.
p. l. = praktiline lingvistika.
p. lingvist = praktiline lingvist.
pluur. = pluural.
Post. = Postimees.
Post. HV = Post. Hommiku väljaanne.
Princ. = 145.
pr.-õp. = printsiibiõpetus.
Pvl. = Päevaleht.
QL II = 356.
RK = 33.
RLl = Rahva Lõbuleht.
Sak. = ajaleht ‚Sakala'.
SEHK = 34.
sm. = soome keel.
Sprache = 161.
Spr. = 111.
SSD = 54.
ZS = 336.
Sč = Spisovná čeština a jazyková kultura. Uspožádali Boh. Havránek — Miloš Weingart. Praha 1932.
ZfDK = Zeitschrift für Deutschkunde.
TCLP = Travaux du Cercle Linguistique de Prague.
TÕM = 326.
UA = ajaleht ‚Uus Aeg'.
Untersuchungen = 226.
UPKP = 213.
US = 345.
VA = Valvoja-Aika.
VDS = 71.
VhGEG = Verhandlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft.
Vir. = Virittäjä, Kotikielen Seuran Aikakauslehti.
VM = Vaba Maa.
VS = Vaba Sõna.
WWS = 353.
VÕS = 250.
ÕKP = 43.
ÕS = 91.
ÄK = 216.
ÜL = Üliõpilaste Leht.
Ül = Üliõpilasleht.

INDEKS.

INDEX.

Number näitab lehekülge.

Aavik, J. 18, 21, 41, 47, 51 jj., 54, 56 jj., 59, 81 jj., 89 jj., 92, 99, 101 jj., 107, 111 jj., 114, 117 jj., 128, 136 jj., 144 jj., 151 jj., 156, 159, 161 jj., 166 173, 176 jj., 181 jj., 184 jj., 200, 203, 212 jj., 220 jj., 230, 237, 239 jj., 245, 247, 252 jj.
abikeel 145, 169, 173 jj., 178, 183, 189, 190
l'Académie Française vt. Prantsuse Akadeemia
Adámi, M. 18
Ahlman, E. 155
Ahlqvist, A. 4, 224
Ahrens, E. 34, 37, 40 jj., 92, 117 jj., 165, 230
ajalooline keeleteadus 50, 55, 160, 166, 170 jj., 172, 175 jj., 182, 189; vt. ka lingvistika
Ainelo, J. 119.
akadeemia 5, 12, 16 jj., 20 jj., 26, 145, 248 jj.
Alekõrs, R. 110, 145, 214 jj., 217 jj.
d'Alembert, J. le R. 16
Andresen, K. G. 9, 223, 249
Ansomardi 52, 58, 117 jj.
arhaism 11, 14 jj., 31, 61, 65, 83, 84, 97, 101, 114
Ariste, P. 51, 214
aristokraatlik p. 5, 25, 31 jj., 114, 117, 119, 126
artistiline p. 26, 107, 235
Arumaa, P. 172
Arvelius, F. 28 jj., 99, 118
astmevaheldus 36, 64 jj., 69, 221 jj.
autoriteedi p. 5, 26, 41, 51 jj., 92, 120, 124
Avellan, G. A. 4
Balassa, J. 21, 177
Bally, C. 2, 145, 171 jj., 180, 182, 196 jj., 198 jj., 201 jj., 207, 212, 228, 234, 247.
Barbar 197
Becker, R. v. 4
Behaghel, O. 9, 13 jj., 138, 144 jj., 149, 155, 157, 169, 179, 183, 190, 194, 196, 209, 211, 217, 225, 226, 230, 234, 243, 247, 249, 254
Bellay, J. du 15
Benfey, T. 227
Benyák, B. 18
Blümel, R. 198, 234
Bodmer, J. J. 253
Bopp, F. 168, 179
Breitinger, J. J. 253
Brunot, F. 172
Brüller, C. 134
Bugát, P. 18 jj.
Busch 239
Böjthy, S. 20
Campe, J. H. 13
Condillac, E. B. de 16
Coornhert, D. V. 15
Croce, B. 144 jj., 188
Dauzat, A. 206

Dávid, B. S. 18
Debrunner, A. 164 jj., 170, 190, 206, 227, 242, 253 jj.
Dekker, E. D. 15
demokraatlik p. vt. rahvakeele enamusp.
deskriptiivne keeleteadus vt. sünkrooniline keeleteadus
Diderot, D. 16
Domergue, U. 16
Döbrentey, G. 19
ea ~ *ää* 36, 40 jj., 46, 50, 57, 125, 199, 214, 232
Ederberg, F. 139, 141, 209
edu p. 204, 224, 228 jj., 235
Einer, H. 239
Eisen, M. J. 49 jj., 118 jj., 141
Elisto, E. 119
Elken, J. 118
Engel, E. 14, 142, 169, 225, 249
Erdelyi, J. 19
Ernits, V. 101, 117, 118 jj., 186
Ertl, V. 9, 22, 151, 221
esinemisüldisuse p. vt. rahva- ja kirjakeele enamusp.
esteetiline p. vt. ilu p.
esteetiline vaatepunkt 27, 143, 146, 151, 215
etümoloogiline p. vt. keeleõpiline p.
evolutsiooni küsimus keeles vt. keele arenemine
Faludi, F. 18
Fazekas, J. 118
Feist, S. 12, 14, 186
Finck, F. N. 169
Fischer, W. 9, 14, 169, 195, 236, 242, 247
fennismi p. vt. soome keel
Flodström 2, 149
Forselius, B. G. 28, 58
France, A. 93
Freudenthal, A. O. 2
Fählmann, F. R. 34, 117 jj. 145
Gabelentz, G. 168, 170
Geiszler, E. 163, 169
Geleji-Katona, S. 18
Genetz, A. 17, 23, 224
geograafiline p. 4, 5, 25, 27, 35 jj., 42, 53, 58, 117, 118, 207
germanism 30, 129 jj.
Godenhjelm, B. F. 4
Goethe, J. W. 164, 225
Gottlund, C. A. 4
Gottsched, J. C. 14, 253
grammatiline p. vt. keeleõpiline p.
grammatilise otstarbekohasuse p. vt. teoreetilise otstarbekohasuse p.
grammatilis-loogiline p. 114, 125 jj., 225: vt. ka keeleõpiline p.
Gregoire, H. 206
Grenzstein, A. 43, 49, 119, 130 jj., 139 jj., 232
Grimm, J. 2, 14, 168, 179
Grünthal, V. vt. Ridala
Gueinz, C. 14
Göbbels, P. J. 15
Göseken, H. 27, 117
Hakulinen, L. 7, 145, 151
Haller, J. 10, 11
Hansen, E. 240
Harder, C. 30
haritlaste keel 9, 25, 35, 95 jj., 111, 114, 119, 210; vt. ka aristokraatlik p.
Harsdörffer, G. P. 12
Havránek, B. 11, 211
hea ~ *hää* vt. *ea* ~ *ää*
Hellat, P. 55, 118 jj. 133, 223, 232
Heller, F. 208, 213
Helsingberg, J. 17
Hemczy 18
Hermann, E. 175, 190
Hermann, K. A. 46, 49, 55, 92, 99, 118 jj., 132, 139, 160, 162, 202, 238, 252
Hildebrand, H. 2
Hindrey, K. A. 134
Hirschhausen, J. 33, 117 jj.
Hirt, H. 13, 14, 147, 165, 206, 216, 222, 228, 243, 253
Hjelmslev, L. 171, 176, 189, 227
Hollmann, R. 238
homonüümsus 39, 50, 51, 62, 70, 75, 123, 127, 195; vt. ka selguse p.
Horatius 6, 8
Hoost, P. C. 15
Hornung, J. 28, 34 jj., 41, 58, 118
Hupel, A. W. 30, 120
Hunfalvy, P. 20

Hurt, J. 38, 52, 55, 63, 92, 96, 118 jj., 130, 140, 162, 185, 191, 213, 221, 230, 232
hääldamise kerguse p. 3, 26, 196, 212
häälikseaduslikkuse p. 26, 64 jj., 72 jj., 82, 102, 118, 123, 205, 221, 223 jj.
ilmekus 109, 114, 195
ilu p. 5, 6, 11, 13, 18, 20, 23, 26, 32, 39, 42, 44 jj., 47, 49, 50, 53, 55 jj., 59, 62 jj., 64 jj., 69 jj., 78 jj., 81 jj., 85, 92, 100, 102, 105 jj., 113 jj., 120, 123, 126, 128, 136, 140, 199, 207 jj., 211 jj., 220, 234 jj.
i-mitmus 39, 63, 79, 85, 113, 181 jj., 195, 214, 236
individuaalne keeles 6, 7, 8, 10 jj.
Ingman, A. W. 4
intellektuaalse otstarbekohasuse p. vt. teoreetilise otstarbekohasuse p.
intelligentsi keel vt. haritlaste keel
i-superlatiiv 47, 62, 85, 107, 181, 187

Jakobson, C. R. 37 jj., 59, 94, 140
Jakobson, M. 139, 226
Jannau, H. 33, 34
Jespersen, O. 1, 2, 5, 7, 9 jj., 23 jj., 143 jj., 147 jj., 151, 153 jj., 159 jj., 164, 168 jj., 178 jj., 188 jj., 194 jj., 200, 202, 209, 211 jj., 217, 223, 225 jj., 235 jj., 245, 247
Johannson, A. 1, 3, 8 jj., 14, 148, 153, 198, 223, 228
Jung, J. 119, 208
Jurkatam, J. 55
Juteini, J. 17
järjekindluse p. 7, 23, 26, 36, 40, 50, 96, 98, 100, 102, 108, 112, 114 jj., 119, 123, 125, 127, 159, 199 jj., 201, 203, 205, 225; vt. ka ühtluse ja süsteemipärasuse p.
Jõgever, J. 56, 92 jj., 117 jj., 186 jj., 193, 200, 210, 214, 232
Jürgenstein, A. 52, 55 jj., 103, 185

Kalepky, T. 172
Kallas, O. 55, 134, 139 jj.
Kallas, R. 89
Kálmán, B. 19 jj.
Kampmann, M. 55 jj., 57, 120, 213
Karlson, F. 138
Kask, A. 119
Kazinczy, F. 18 jj., 80, 211
keeleajalooline p. vt. keeleõpiline ja vanemusp.
keeleajalugu 8, 10, 20, 40, 44, 96, 116, 168 jj., 170, 172, 174 jj., 178 jj., 183, 197, 224; vt. ka ajalooline keeleteadus
keele arenemine 159, 179 jj., 187, 194, 197 jj., 206, 209, 221, 228, 246 jj.
keele fikseerimine vt. normimine
keelefilosoofia vt. üldlingvistika
keele ideaal 94, 156, 159, 179 jj., 204 jj., 209, 225, 228
keeleinstinkt vt. keeletunne
keelekongress 56 jj., 117, 191 jj., 248
keeleparandus 15, 22, 32, 52 jj., 58, 60 jj., 67 jj., 85, 88, 90 jj., 93 jj., 117, 121, 145, 161, 173, 174, 176, 178, 183, 200; vt. ka keeleuuendus
keelereeglid vt. reeglid
keeleteadlane vt. lingvist
keeleteadus vt. lingvistika
keeletunne 10, 66, 91, 107, 152, 203, 211, 242, 254 jj.
keeleuuendus 10 jj., 15 jj., 22, 58 jj., 81, 83, 85, 88 jj., 92 jj., 97, 101 jj., 117, 120 jj., 128 jj., 145 jj., 150, 153, 157, 161, 181, 184 jj., 188 jj., 203, 230 jj., 239 jj., 246; vt. ka keeleparandus
keeleõpiline p. 4, 5, 23 jj., 31, 33 jj., 36, 39 jj., 42, 46 jj., 55, 57 jj., 65, 72 jj., 78, 82 jj., 92, 96, 99, 101 jj., 112, 117 jj., 120, 123, 125, 127 jj., 150, 155, 159, 168, 199, 205, 223, 225; vt. ka vanemusp.
keelte väärtus ja hindamine 165, 168 jj., 179 jj., 209
Kettunen, L. 5, 23, 60, 74, 92, 111, 115, 118, 120 jj., 137, 141, 144, 177, 182, 186, 191, 205, 210 jj., 218, 225, 237
Kevade, A. 128
Kilpinen, V. 17, 211
Kiparsky, V. 225
kirjakeele enamusp. 9, 25, 57, 96, 115, 119, 210
kirjakeele tendentsi p. 25, 50, 122, 211

kirjakeele traditsiooni p. 25, 28, 33, 51, 74, 77, 90, 96, 111, 115 jj., 119, 122, 127 jj., 152, 199, 204, 210
kirjakeele uususe p. 6, 25, 42, 44, 57, 77, 96, 119, 122, 210 jj., 246
kirjandusajalooline p. 2 jj., 24 jj., 29, 41, 74, 77, 224
kirjanikud 7, 9 jj., 16, 26, 93 jj., 107, 116, 145, 151 jj., 166, 186, 199, 211, 228, 238, 240 jj., 251; vt. ka literaarne p.
Kivi, A. 7
Kluge, F. 14
Knüpffer, A. 130
Koidula, L. 94
kollektiivne meetod 112, 191 jj., 249; vt. ka keelekongress ja komisjonimeetod
komisjonimeetod 193, 241 jj., 244 jj., 248
konstrueeritud keeled vt. abikeel
Kónyi, J. 18
Koppel, H. 161
Kořšnek, J. M. 11
Krates Mallosest 8
Kreutzwald, F. R. 37 jj., 94
kunstlikud keeled vt. abikeel
kunstlik keelelooming 18 jj., 67 jj., 79, 97, 112 jj., 116, 157, 185 jj., 201, 203, 205
kunstlikud sõnad 51, 68 jj., 83 jj., 98 jj., 112, 114, 116 jj., 127, 220
Kurrik, J. 49 jj., 51, 56, 230, 252
Körber, K. 120
Kõpp, J. 213
Kõrv, J. 131, 140
laenud 12 jj., 31, 34, 36, 43, 68, 83, 97, 101, 121, 129 jj., 220 jj.; vt. ka soome keel, germanism ja slavism
Lagerwall, J. W. 4
La Harpe 16
Laurij, A. 121
Leetberg, K. 85, 94, 117 jj., 120, 133, 136, 139, 163, 181, 187, 200, 218, 236, 239
lihtsuse p. 16, 49, 53, 62, 78, 92, 98, 106 jj., 113 jj., 118, 123, 128, 149 jj., 194, 196 jj., 201 jj., 217, 221, 223, 235
Linde, B. 104, 239
lingvist 5, 7, 11, 22, 26, 116, 154, 161 jj., 164 jj., 168 jj., 193, 195, 224, 226, 244 jj., 248, 251, 254
lingvistika 11, 53, 73, 94, 99, 125, 161, 178 jj., 189, 205; vt. ka lingvist
Linik, T. 49, 118, 132
linlaste keel 25, 56, 95, 209; vt. ka ühiskeelsuse p.
literaarne p. 3 jj., 8 jj., 25, 93, 94, 111, 116, 118 jj., 126, 150, 155, 211, 215, 228
Logau, F. 12
loodusteaduslik p. 2, 4 jj., 24, 88, 143 jj., 168
loogiline p. 5 jj., 11, 16, 29, 48, 77 jj., 85, 102, 110, 113, 120, 126, 225 jj.
Loorits, O. 112, 117 jj., 137 jj., 142, 233
Lubi, M. 69
Luce, D. 30, 117, 119, 120, 129, 196, 212
Ludwig, Kötheni vürst 12
Luiga, G. E. 56, 139, 225
Luther, M. 14
luulekeel 47, 61, 132, 231, 252 jj.
Lönnrot, E. 4, 224
lõuna-eesti keel 39 jj., 57, 74, 82, 85, 89, 186, 207 jj., 219
lühemusp. vt. ökonoomia p.
Madwig, J. N. 6
maitse keeleküsimustes vt. subjektiivsus
Malherbe, P. 15 jj.
Marouzeau, J. 188
Marty, A. 144, 146, 172 jj., 176 jj., 183, 189, 212, 226, 227, 253
Marvan, M. 11, 22
Masing, O. W. 32, 33, 35 jj., 117 jj., 213, 238
Mathesius, V. 11, 22, 198, 231, 242
Mauthner, F. 143, 170, 243
Meissner, A. 14
Menning, K. 213
Meurman, A. 4
Meyer, E. 35
Meyer, W. 17
Mihály, C. V. 20
Mikkola, J. J. 17, 152, 181 jj., 222, 225
Mjazovszky, A. 20 jj.
Moscherosch, J. M. 12

Mulertt, W. 12, 15, 17
murded 25, 32 jj., 36 jj., 45 jj., 53, 56, 61, 65, 79, 82, 95, 98, 100 jj., 112, 121, 169, 172, 182, 206 jj., 211, 246
murdesõnad 14, 19, 22, 30, 36, 38, 43, 48, 51, 53 jj., 68, 83 jj., 94, 97, 100, 112, 114, 127, 130, 141, 220
Muuk, E. 74, 115, 118 jj., 159, 191, 203 jj., 210, 221 jj., 233 jj., 240, 252
Mägiste, J. 17, 21, 66, 115, 119, 140, 142, 159, 166, 177, 203, 215, 224, 234
Müller, M. 2, 168

Nagy, J. B. 8, 21
naissoo lõpp 37, 45 jj.
Nieminen, K. 17, 242, 249
Niggol, C. H. 49
Noreen, A. 1, 4 jj., 8, 23 jj., 142 jj., 147, 152 jj., 160 jj., 165, 169, 172, 188 jj., 194, 196, 198, 200, 205, 212, 216, 223
normimine 6, 12, 14, 16, 30, 52, 117 jj., 147, 176, 188, 192 jj., 229 jj.
Nurkse, R. 118 jj., 166 jj., 241 jj.
Nurm, E. 119
näilise otstarbekohasuse p. vt. otstarbekohasuse p.

Ojansuu, H. 17
o järgsilbis 39, 185, 200 jj., 213 jj., 218
omapärasuse p. 23, 26, 64 jj., 70, 74 jj., 79, 81 jj., 84, 100, 102, 106, 114, 117, 120, 159, 220 jj., 224
Opitz, M. 12
Oras, A. 119, 163, 201 jj., 213, 220, 234
Org, P. 49
ortograafia 1, 14 jj., 28, 38, 41 jj., 45, 108, 111, 146, 148, 163, 172, 189, 192, 204 jj., 224, 229, 232, 236
otstarbekohasuse p. 2 jj., 7, 20, 23 jj., 26, 55 jj., 61, 65, 69 jj., 72 jj., 81, 98, 100 jj., 106, 114 jj., 122, 125, 127, 148 jj., 152 jj., 155, 159, 194 jj., 212, 215, 221, 223, 229, 252; vt. ka tegeliku o. p.
Osthoff, H. 2
Otto, E. 174, 177, 194, 212

Paul, H. 9, 170, 179, 183 jj., 187, 247
pea ~ *pää* vt. *ea* ~ *ää*
pedagoogiline p. 26, 44 jj., 49, 51, 65, 78, 82 jj., 92, 97 jj., 107 jj., 115 jj., 123, 133 jj., 139, 199 jj., 222, 235, 237
Peet, J. 131
Pehka 193
Penttilä, A. 7, 17, 23, 149, 153, 155 jj., 158, 160, 164, 199, 242
Peterson, E. 52, 56, 105, 214
Porzeziński, V. 170
Pott, A. F. 227
Prants, H. 52, 186, 214
Prantsuse Akadeemia 9, 16, 243, 248
Preisberg, K. 57, 118, 185
progressi küsimus keeles vt. keele arenemine
pruugipärasuse p. 4, 6, 7 jj., 16, 23, 154, 234; vt. ka rahvakeelsuse ja kirjakeele uususe p.
psühholoogilise otstarbekohasuse p. vt. tegeliku otstarbekohasuse p.
purism vt. laenud
Põdder, M. 52, 58, 117, 119
Põld, H. 57, 83, 92, 102, 113, 117 jj., 135, 140 jj., 166, 180, 186, 232, 238, 245
Põld, P. 104, 175
Quintilian 8
Racine, J. B. 16
rahvakeele enamusp. 2, 5 jj., 25, 33, 40, 53, 57 jj., 77, 105, 118, 123, 127, 143, 153, 205 jj.
rahvakeele tendentsi p. 25, 54 jj., 56, 58, 95, 110, 117 jj., 206, 228
rahvakeelsuse p. 4, 23, 25, 27 jj., 33 jj., 38, 42, 44, 48 jj., 50, 56 jj., 65, 76, 81 jj., 84, 90 jj., 93, 95, 102, 106, 109 jj., 116 jj., 199, 205 jj., 224; vt. ka rahvakeele enamusp. ja r. tendentsi p.
Rask, R. 168
ratsionaalne p. vt. otstarbekohasuse p.
Recha, C. 56
reeglid 11, 29, 33, 107 jj., 109, 112, 115, 117, 145, 168, 196 jj., 203, 227, 238, 240, 242 jj., 247; vt. ka reeglipärasuse p.
reeglipärasuse p. 7, 16, 26, 36, 49 jj., 53, 97 jj., 108, 112, 116, 118 jj., 127, 198 jj., 200 jj., 203, 223; vt. ka süsteemipärasuse ja ühtluse p.

Reiman, V. 56 jj., 119, 135, 166, 185, 239
Reitav, K. 102, 135, 140
Rekkand, J. 120
Renvall, G. 4
Révai, N. 20
Richelieu, A. J. du P. 15
Ridala, V. 57 jj., 65, 81, 117 jj., 141, 200
Riegel, H. 13
Riomar, T. 58, 118
Rist, J. 12
Ronsard, F. 15
Roos, J. 139
Rosenplänter, J. H. 30 jj., 117 jj., 119, 129, 140 jj., 182, 207, 212, 238
Rosenthal, H. 193, 230, 248
Rull, A. 119, 134, 180, 185
Rydberg, V. 2
Rydqvist, J. E. 2
Saareste, A. 105, 118 jj., 138 jj., 150, 176, 195 jj., 199, 201 jj., 205 jj., 210, 214, 217, 226, 229, 233, 241, 251
Saarimaa, E. A. 224 jj.
Saratie, A. 199
Saussure, F. de 169, 171, 186
Sayce, A. H. 6
Schiller, F. 45
Schlegel, F. 179
Schleicher, A. 2 jj., 168, 179
Schmitt, A. 169, 202
Schneider, K. 194, 231, 243, 249
Schottel, J. G. 12, 14
Schuchardt, H. 14, 144, 180, 186, 190, 194, 196, 212, 220
Schönberg, E. 241
Schürr, F. 163, 171
selguse p. 2 jj., 6, 11, 13, 16, 23, 39, 50 jj., 58, 61 jj., 69, 73 jj., 85, 90 jj., 94, 100, 106 jj., 113 jj., 118 jj., 123, 127 jj., 139, 148 jj., 194 jj., 212, 217
Semper, J. 102, 119, 126, 152, 196, 201, 241
Setälä, E. N. 1 jj., 5, 7 jj., 17 jj., 23, 25, 56, 96, 111, 116 jj., 120, 143 jj., 152, 156, 165 jj., 169, 171, 194, 200, 202, 210, 211
Silvet, J. 240
Simonyi, S. 9, 18, 206, 226, 253
Sisask, J. 118
slavism 135, 139
Snellman, J. V. 4
Sogenbits, H. 138, 214
Soll, N. 56
soome keel 26, 30 jj., 37, 41, 43, 48, 50, 54, 57, 65, 67 jj., 74, 78 jj., 83, 101, 107, 120, 126, 133, 140 jj., 181 jj., 224 jj.
Spieghel, H. L. 15
Spranger, E. 165
Szarvas, G. 20
Széchenyi, I. 20
Szily 19
Stahl, H. 27, 93, 118, 120
stiil 6, 26, 62, 63, 97, 103, 111, 113, 126, 144, 148, 156, 163, 172, 187, 188, 201, 202, 208, 215, 217, 223, 234 jj., 237, 253
subjektiivsus keeleküsimustes 40, 66, 100, 110 jj., 126, 157, 190, 214 jj., 242
sugukeeled 17, 33 jj., 50, 68, 112, 114, 140 jj.; vt. ka soome keel
Suits, G. 201, 209
Suviste, J. 45
Sweet, H. 6
Säve, C. 2
sõnade loomine ja tuletamine 11, 13, 15 jj., 18 jj., 28 jj., 31, 33, 36 jj., 43, 48 jj., 51, 53 jj., 61, 68 jj., 79, 83 jj., 94, 97 jj., 103, 107, 112, 127, 133, 163, 187 jj.
sünkrooniline keeleteadus 10, 171 jj., 175 jj., 182
sünonüümid 55, 100, 212
süsteemipärasuse p. 26, 49, 53, 62, 77, 98, 99, 110, 112, 114 jj., 118 jj., 198 jj., 201, 204
Sütterlin, L. 198, 226

Zesen, P. v. 13

Tamberg, J. 140
Tammemägi, J. 56, 134, 139, 191
tahte osa keeles 8, 145, 172
Tedre, M. 136
tegeliku otstarbekohasuse p. 109, 110, 201
Tegnér, E. 2, 6
Teleki, J. 20

teoreetilise otstarbekohasuse p. 109, 118, 205
Thérive, A. 6, 16
Tiismann, J. H. 51
Tiitsmaa, A. 252
Tilk, J. 49, 140
Tiszamarti, A. 231
Tolstoi, L. 93
traditsiooni p. vt. kirjakeele traditsiooni p.
Trnka, B. 10, 22, 172
Treffner, H. 49.
Treffner, K. 240
Tuglas, F. 104 jj., 119, 137, 166, 201, 208, 217, 250
Tunkelo, E. A. 18
Turp, H. 240
Tõnisson, J. 55, 56, 118 jj., 134, 140, 213, 232
uusgrammatiline kool 145, 168
uususe p. vt. pruugipärasuse ja kirjakeele uususe p.
Wagner, R. 14
Vaigla, A. 119
Van der Meer, M. J. 15
vanemusp. 25, 36, 39 jj., 46, 57, 65, 67, 72, 84, 118, 150, 159, 181, 199, 223, 224
Vardi, S. 139
Wartburg, M. v. 171
Vasenius, J. 242
Vaugelas, C. F. 16
Weber, M. 165
Weise, C. 13
Weise, O. 212
Weisgerber, L. 174
Vendryes, J. 172, 180
Versheghy, F. 20
Veske, M. 41, 44 jj., 118, 180
Veski, J. V. 55 jj., 76, 97, 103, 117 jj., 135 jj., 140 jj., 150, 182, 186, 191, 232, 237, 239, 253
Wiedemann, F. J. 34, 38, 40 jj., 51, 117 jj., 119, 129, 139 jj., 165, 207 jj., 231
Vilberg, G. 141
Vilde, E. 94
Viskel, E. 134
Visnapuu, H. 102, 152, 195, 208
Voltaire 16
Vossler, K. 8, 16, 116, 146, 169, 171, 189, 216, 226
võõrkeelsuse p. 26 jj., 224; vt. ka soome keel
võõrsõnad ja -väljendid vt. laenud
Väinaste, J. 119, 138, 145, 199, 209, 234, 251
õigekeelsuskäsiraamat 188, 242, 248 jj., 250 jj., 253 jj.; vt. ka ÕS
õigekirjutus vt. ortograafia
ÕS 79, 101, 117, 120, 191, 239, 241, 244, 245, 249
ökonoomia p. 26, 39, 44 jj., 49, 53 jj., 55, 62, 72, 74, 82, 91, 94, 100 jj., 105 jj., 113 jj., 116 jj., 119, 123 jj., 127, 148, 195 jj., 202
ühiskeelsuse p. 25, 96, 106, 109 jj., 118, 199, 209 jj., 246
ühtluse p. 26, 78, 92, 99, 112 jj., 123, 126, 199
üldlingvistika 159, 168, 170, 172, 179 jj., 183

Principes et méthodes de correction de langage et de règlement de la langue.

I. Le problème de la correction de langage dans la littérature étrangère et du règlement effectif du langage littéraire dans d'autres pays.

Dans cette partie l'auteur donne un aperçu des idées d'A. Noreen, E. N. Setälä, O. Jespersen, L. Hakulinen et d'autres auteurs étrangers au sujet de la correction du langage et du règlement effectif du langage littéraire en Italie, Allemagne, France, Finlande, Hongrie et certains autres pays, de son développement et du purisme.

II. Principes et méthodes de la correction du langage et du règlement de la langue en Estonie.

Introduction.

Division des principes de correction de langage.

L'auteur critique la division des principes de la correction de la langue adoptée par Setälä et Jespersen qui ne saisit pas tous les principes de correction de langage et il donne une classification nouvelle et logique de ces principes présentée ci-dessous. La base ou le critérium de la détermination de la forme exacte peuvent être constitués par trois faits: 1) la langue elle-même, 2) une valeur extérieure ou 3) quelque autre langue (principe d'une langue étrangère). Si une langue donnée est prise comme base, elle peut être 1) contemporaine ou 2) une langue du passé. La première peut être 1) une langue parlée ou 2) une langue littéraire. Si la langue parlée contemporaine sert de critérium, elle peut être 1) langue populaire, c'est à dire un dialecte (pr. de langage populaire), 2) langage commun (pr. de langage commun) ou 3) langue des intellectuels (resp. de classe sociale supérieure ou citadine — principe aristocratique). Lors de la langue populaire le critérium peut être: 1) la langue de la majorité (pr. de la majorité de langage populaire), 2) un certain dialecte (pr. géographique), 3) la tendance du langage populaire selon laquelle doit être préférée une forme linguistique se propageant parmi le langage populaire (pr. de la tendance du langage populaire). Sur base de la langue littéraire nous aurons les principes suivants: principe de l'usage littéraire, le principe littéraire (le langage des meilleurs écrivains sert de critérium), principe de la tendance du langage littéraire, principe de la tradi-

tion. Si une langue du passé a été adoptée comme base, il peut servir de critérium: 1) l'ancienneté de la forme linguistique (pr. d'ancienneté), 2) le langage d'une certaine époque (pr. d'histoire littéraire). Les valeurs et critériums extérieurs donnent les principes suivants: le principe grammatical (ayant pour base les lois linguistiques), de logique, de conformité à un système ou à une règle, de la conséquence, de l'uniformité, de l'utilité, de la clarté, économique ou de concision, pédagogique, de la beauté (dans sa forme extrême: pr. artistique), de l'autorité et de l'originalité. D'après le principe de la langue étrangère, une forme linguistique est préférée parce qu'elle se trouve dans quelque autre langue, p. ex. en estonien quelques formes ont été préférées parce qu'elles se trouvaient en finnois (principe de fennisme).

A. Principes et méthodes de correction de langage et de règlement de la langue.

Ce fut au début du XIXe s. que furent posés de façon précise les problèmes de correction de langage et de règlement de la langue. Les linguistes de cette époque aspiraient en général à un langage populaire, mais pas à l'état pur. L'estonien idéal était pour eux l'estonien parlé par des Estoniens cultivés, c'était en quelque sorte un principe aristocratique (Rosenplänter, Masing). D'autres insistaient, à côté du langage populaire, sur le principe de la tradition du langage littéraire (Luce, Hirschhausen). Le principe du langage populaire dans le sens propre du mot est posé par Ahrens. Vers le milieu du 19ème siècle ce sont Fählmann et Wiedemann qui insistent sur le même fait. On peut constater que ces deux représentent déjà d'une manière consciente le principe géographique.

Au début du XXe s. Ansomardi, Pôdder et d'autres proclament la nécessité d'une amélioration de l'estonien. Au début du siècle le principe de la tendance de la langue populaire mérite une attention spéciale. Les efforts d'unification et de règlementation de la langue, inaugurés à la fin du XIXe s. se poursuivirent au siècle suivant (congrès linguistique et plus tard le „Dictionnaire orthologique"). L'accentuation consciente de plus en plus prédominante du principe d'utilité doit être mise au compte des écrits de Setälä. Au congrès linguistiques nous rencontrons tant les principes grammaticaux de langage populaire que d'utilité.

En 1912 débute le mouvement linguistique rénovateur de J. Aavik: il se base sur le principe de la beauté. Pourtant, tant chez Aavik que chez les autres partisans d'une rénovation linguistique, tel que Ridala et Ernits, une forte influence du principe pédagogique se fait jour. En outre, les rénovateurs insistent sur le principe de la concision. Aavik apporte en outre des principes et méthodes nouveaux et radicaux en vue de l'amélioration artificielle de la langue. Le point de départ d'Aavik est que l'estonien est à priori mauvais et qu'il doit être amélioré par tout moyen possible. Selon l'avis d'Aavik la langue est une machine qui peut être changée et améliorée à volonté. C'est ainsi qu'Aavik ne croit pas seulement possible d'enrichir la langue par des termes dialectiques ou d'archaïsmes et à l'aide de suffixes par analogie, ainsi qu'il a été pratiqué par d'autres en Estonie et ailleurs, mais Aavik crée

artificiellement, en combinant des voyelles et des consonnes, de nouvelles racines et de nouvelles désinences; plusieurs des nouvelles racines sont entrées dans la langue littéraire estonienne (p. ex. *veenma* — convaincre, *roim* — crime, *relv* — arme). La réforme linguistique d'Aavik ressemble sous certains aspects à celle de Hongrie.

En dehors du principe de beauté, celui d'originalité est de plus en plus accentué: par Aavik, Ridala, Veski. Au XXe s. le principe grammatical est particulièrement prononcé chez H. Põld. Leetberg et Jõgever, en principe hostiles à la réforme linguistique, représentent à côté du principe de langage populaire celui de la tradition de la langue littéraire. Les mêmes auteurs accentuent pour la première fois consciemment le principe littéraire. Avec J. V. Veski débute dans le règlement de l'estonien l'influence plus intense du principe d'utilité pour devenir prépondérant dans la règlementation de la langue officielle. En principes auxiliaires, la clarté, la simplicité et la conformité à des règles et à un système et le principe pédagogique sont fortement accentués. La grammaire d'O. Loorits vise une parfaite simplicité des règles.

A. Saareste apporte un nouveau principe: le langage commun. Grâce à l'influence de Saareste une réaction a lieu ces derniers temps contre le principe d'utilité grammaticale porté à l'extrême par Veski et contre la tendance de simplification et de systématisation artificielles 1).

B. Les emprunts.

Mots étrangers et purisme.

Les conditions pour la genèse d'un purisme estonien furent surtout données par les germanismes introduits dans l'estonien à différentes époques. La réaction s'y fit sentir dès le XIXe s. Le purisme estonien atteint son apogée vers la fin du XIXe s. avec K. A. Hermann. Au XXe s. des tendances contraires se font jour. J. Aavik a les vues les plus libérales, dépourvues de tout préjugé. Les linguistes sont presque unanimement partisans d'un enrichissement de l'estonien par des emprunts du finnois — ils considèrent le finnois comme dialecte estonien.

III. La solution du problème de la correction du langage et du règlement de la langue littéraire.

Nouvelles méthodes.

L'auteur critique les principales solutions proposées jusqu'à présent, notamment celles de Noreen, Setälä, Jespersen et Aavik et est amené à en constater l'insuffisance. Le défaut décisif de la solution utilitariste est son formalisme. Ce n'est pas une solution de problème que de constater que la meilleure des formes est celle qui est la plus utile. Ce n'est que poser le problème. Mais ce problème consiste à fixer ce qui est utile. Dans sa critique du

1) J. Fazekas a publié en hongrois un aperçu du règlement de la langue estonienne au cours du XXe s. „Észt nyelvmüvelő és nyelvújító törekvések". L. Kettunen résume, en finnois, la rénovation linguistique d'Aavik: „Viron kirjakielen uudistus" (Suomalainen Suomi I, a. 1916, 95—107).

principe littéraire l'auteur rejoint O. Jespersen (MNI 101—103). Le problème de la correction du langage et du règlement de la langue est si vaste et si complexe qu'il est impossible de le résoudre à l'aide d'une formule et, en général, avec les méthodes proposées jusqu'à présent. Le règlement de la langue doit être fondé en s c i e n c e indépendante dans le sens le plus complet de ce mot, avec son objet, sa matière et ses méthodes propres. Le nom de cette science serait la linguistique appliquée, coordonnée à la linguistique théorique qui répondrait à la linguistique actuelle; elles constitueraient deux disciplines séparées d'une science unique qui garderait le nom de linguistique. Cette idée n'est pas neuve (v. la philosophie pratique de la langue de Marty, Untersuchungen p. 21 et suivantes, et la stylistique d'E. Otto, Grundlegung p. 2).

La tâche de la linguistique théorique est de caractériser la langue, son développement, son essence et ses lois. La tâche de la linguistique appliquée est de régler les langues existantes, les développer et, le cas échéant, de les corriger, et si la nécessité se présente de créer de nouvelles langues, telle une langue internationale auxiliaire et de nouvelles langues littéraires pour des peuples qui en sont dépourvu. La linguistique appliquée doit se baser sur la linguistique théorique dont la discipline la plus importante est la linguistique générale. Parmi les problèmes de celle-ci ce sont surtout l'évolution ou le développement de la langue, du progrès et de l'idéal de la langue qui intéressent la linguistique appliquée.

La réglementation de la langue par la linguistique pratique doit être fondée sur des principes sûrs. Avant d'entamer les questions pratiques de la correction de langage et du règlement de la langue nous devons avoir pleine conscience des buts que nous visons, de la tendance dans laquelle nous voulons développer la langue, ce qui est utile, suivant les principes selon lesquels la langue doit être réglée et les formes fixées, nous devons connaître nos limites, ce que nous pouvons faire et ce qui nous est impossible. Ce sont des problèmes auxquels jusqu'à présent une solution n'a été cherchée qu'en formulant un ou deux soit-disant „principes de la correction de langage", dans le cadre de quelque article. Dans le système de la linguistique appliquée future ces problèmes essentiels doivent former toute une discipline subsidiaire: la théorie des principes de la linguistique appliquée, et qui correspondrait à la linguistique générale de la philologie théorique ou à la philosophie de la langue (à comparer la théorie des principes de H. Paul P p. 1).

Un des problèmes les plus difficiles qu'il appartient à la théorie des principes de résoudre est la question des limites de la modification consciente et, tout particulièrement, artificielle d'une langue. En estonien J. Aavik a théoriquement tracé à l'infini les bornes de la rénovation de la langue, et de fait, d'innovations entièrement artificielles ont été acceptées par l'estonien, mais il reste à demander jusqu'à quel point il est utile de continuer dans ce sens.

La position des normes et la fixation de la langue appartient à la théorie des principes de la linguistique appliquée: s'il est nécessaire de fixer lors de chaque forme linguistique ce qui est juste, ce qui ne l'est pas, où il est permis d'user de formes parallèles et en quel cas s'impose l'emploi d'une seule forme. Ou bien suffit-il de constater le cas échéant ce qui est mieux et plus utile au

moment donné, tout en laissant la liberté d'employer d'autres formes qui, bien que d'autres leur soient préférables, ne sont pas reconnues fautives.

L'élaboration de méthodes propres reste la tâche première de la linguistique appliquée. Elles devront être tant déductives qu'inductives: d'une part le point de départ devra être représenté par des vérités et des principes généraux appliqués à des cas spéciaux et, d'autre part, des phénomènes isolés devront être examinés pour en déduire de principes généraux. A côté des principes surannés l'absence de méthodes a été jusqu'à présent la faiblesse du règlement de la langue.

Les principes de correction de langage dont la linguistique appliquée devra tenir compte.

Il appartiendra à la théorie des principes de la linguistique appliquée de poser les principes de correction de langage et de leur donner un système et une méthode pour résoudre à leur aide des problèmes de correction de langage donnés. L'auteur ne traite que des principes appliqués jusqu'à présent dans la théorie et la pratique et indique leur rôle éventuel dans la nouvelle science de correction de langage — la linguistique appliquée.

Il sera naturellement tenu compte du principe de la clarté — mais il ne doit pas être exagéré, un danger à la clarté ne doit pas être cherché là où il n'en existe pas, où il n'est que théorique.

O. Jespersen a démontré que l'évolution de la langue vers la concision est généralement un progrès (Sprache p. 316), C'est pourquoi le principe d'économie doit être reconnu en orthologie: à conditions égales la forme linguistique la plus concise doit être préférée.

La simplicité n'a jusqu'à présent pas été reconnue comme vertu d'une langue et principe de correction de langage — elle est pourtant un principe des plus importants du règlement de la langue dont il faut tenir compte plus qu'on ne l'a fait jusqu'ici.

De fait les adhérents du principe de la simplicité sortent du principe pédagogique: il est plus facile d'apprendre une langue simple. Plus que jusqu'à présent compte doit être tenu du principe pédagogique et cela pour les raisons suivantes: la langue est au service du peuple entier, sa tâche n'est pas uniquement de servir la littérature et les écrivains. Dans le développement de la langue il faut donc tenir compte de tous ceux qui écrivent et parlent, et non seulement des artistes-écrivains. En second lieu la langue littéraire doit être apprise par tout le monde — le seul principe rationnel est donc de tenir compte de l'étude et de l'énergie usée.

Le principe de langage populaire reste principe essentiel. Dans le règlement de la langue et dans son développement il faut toujours compter avec le langage parlé ou populaire. La solution de la question de savoir quelles déviations du langage populaire sont permises, c'est à dire de corriger la langue pour ainsi dire artificiellement, au nom d'autres principes, reste l'un des problèmes les plus difficiles. La tendance du langage populaire mérite plus d'attention, de même que les formes linguistiques en train de se généraliser dans les dialectes et le langage commun.

Le principe de l'usage du langage littéraire reste naturellement un des principes fondamentaux de la correction de la langue lors du développement du langage littéraire. L'usage et la tradition ne sont pas des valeurs en euxmêmes — mais chaque déviation de l'usage et de la tradition exige un certain effort. Et ces frais d'énergie doivent être sérieusement pris en considération.

Le principe de la beauté n'est pas des plus importants ou décisifs — la langue a des tâches plus importantes que d'offrir immédiatement un plaisir esthétique. Le principe d'originalité n'appartient lui non plus aux principes importants de la correction du langage.

Des autres principes de correction du langage apparus dans la littérature orthologique, rien ne peut plus entrer en question actuellement. La linguistique appliquée n'en tiendra vraisemblablement aucun compte.

Le principe logique n'a pas besoin d'être traité particulièrement en orthologie — en y insistant on pourrait être mené à une fausse interprétation de ce principe, comme c'est souvent arrivé. Mais en prenant le principe logique d'un point de vue aussi critique que l'a fait Jespersen (MNI 120), il devient superflu. Tout ce que nous disons ou écrivons doit répondre au fond à cette pensée que nous voulons exprimer, que tout doit être logique.

L'auteur propose un nouveau principe: le principe du progrès. De plusieurs formes concurrentes doit être préférée celle qui rapproche le système de la langue de son idéal ou qui est une étape du développement de la langue vers le progrès, resp. vers l'idéal. Ce principe pourra sembler en contradiction avec le principe d'utilité et, apparemment, même avec le progrès de la langue. C'est ainsi qu'en vertu de ce principe des formes plus longues pourront être parfois préférées à des concises, bien que la langue évolue vers la concision, et des formes homonymes, bien que la clarté soit généralement préférable. Il s'impose d'insister sur la nécessité de juger de l'opportunité d'une forme linguistique et du système général et selon la perspective du progrès général de la langue, mais non d'après l'opportunité apparente d'une forme isolée, par exemple la concision, la possibilité de distinguer etc.

L'élaboration définitive de tous les principes doit être réservée comme tâche principale à la future théorie des principes de la linguistique appliquée. En traitant de ces principes sous tous les rapports et en élaborant une méthode de la linguistique pratique il reste à démontrer jusqu'à quel point il sera possible d'opérer avec de tels principes définis à l'aide de formules fixes.

SISUKORD.

Eessõna.

I Õigekeelsusprobleem väliskirjanduses ja kirjakeele tegelik korraldus teistes maades 1

A. Õigekeelsusprobleem väliskirjanduses 1

1. A. Noreen 1
2. E. N. Setälä 3
3. O. Jespersen 5
4. Teisi uuemaid autoreid 7

B. Purism ja tegelik keelekorraldus teistes maades 12

1. Itaalia, Saksamaa ja Holland 12
2. Prantsusmaa ja Hispaania 15
3. Soome ja Ungari 17
4. Teisi maid 21

II Eesti õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid . . . 23

Sissejuhatus. Õigekeelsuspõhimõtete liigitus 23

A. Õigekeelsuse ja keelekorralduse põhimõtted ja meetodid . . . 27

1. Stahl'ist kuni ärkamisajani 27

a. 1637—1792 27
b. „Beiträge'de" ajajärk 30
c. E. Ahrens, F. R. Fählmann ja F. J. Wiedemann . . . 34

2. Ärkamisajast kuni 19. sajandi lõpuni (1862—1899) 37

a. 60-ndad aastad 37
b. J. Hurt ja Eesti Kirjameeste Selts 38
c. M. Veske 41
d. A. Grenzstein ja uued sõnad 43
e. K. A. Hermann 46
f. Teisi 19. sajandi lõpu autoreid 49

3. 20. sajandi algus (1900—1911) 52

a. Ansomardi, E. Peterson ja M. Põdder 52
b. ERS, EKS ja keelekongressid 54
c. Keeleuuendus 58

4. Johannes Aavik 59
a. A. keeleuuenduse ja õigekeelsuse üldpõhimõtted . . . 59
b. A. kunstliku keeleloomise põhimõtted ja meetodid . . . 67
c. Lähemalt A. õigekeelsuspõhimõtteist 72
5. V. Ridala ja H. Põld 81
a. V. Ridala 81
b. H. Põld 83
6. K. Leetberg, J. Jõgever ja J. V. Veski 85
a. K. Leetberg 85
b. J. Jõgever 93
c. J. V. Veski 97
7. Muid 20. sajandi teise kümne autoreid. Kirjanike vaateid keeleuuendusele 101
8. Uuemad keelemehed 105
a. A. Saareste 105
b. O. Loorits 112
c. E. Muuk ja J. Mägiste 115
9. Eesti õigekeelsuspõhimõtete ülevaade 117
10. Lauri Kettunen 121
11. Nõukogude Vene eesti enamlaste vaateid 128
B. Suhtumine laenudesse. Võõrsõnad ja purism 129
1. „Beiträge'dest" K. A. Hermannini 129
2. 20. sajand 133
3. Suhtumine soome ja teistesse sugukeeltesse 140
III Kuidas lahendada õigekeelsuse ja kirjakeele korraldamise probleem? 143
A. Kas üldse on vaja teadlikku keelekorraldust? 143
B. Õigekeelsusprobleemi seniste tähtsamate lahenduste kriitika . . 147
1. A. Noreen 147
2. E. N. Setälä 152
3. O. Jespersen 155
4. J. Aavik 157
C. Uued meetodid probleemi lahenduseks. 158
D. Lingvistika ja uus teadus 167
1. Natuke ajalugu 167
2. Lingvistika süsteem ja ülesanne 170
3. Uus teadus lingvistika süsteemis 175
E. Praktilise lingvistika kavast 178
1. Põhi- ja abiteadused 178
2. Praktilise lingvistika süsteem 183
3. Praktilise lingvistika meetoditest 190
F. Missuguseid õigekeelsusprintsiipe arvestab praktiline lingvistika? 194
1. Selguse põhimõte 194
2. Ökonoomia ja lühemuse põhimõte 196

3. Lihtsuse põhimõte 196
4. Pedagoogiline põhimõte 200
5. Rahvakeelsuse põhimõte 205
6. Kirjakeele uususe põhimõte 210
7. Ilu põhimõte 211
8. Omapärasuse põhimõte 220
9. Muud senised õigekeelsuspõhimõtted 223
10. Õigekeelsus ja loogika 225
11. Edu põhimõte 228
G. Kirjakeele normimisest 229
1. Kirjakeele mitmekesisus 229
2. Paralleelvormidest 231
3. Normimisest. 238
Töös mainitud kirjandus 256
Lühendid 270
Indeks 272
Principes et méthodes de correction de langage et de règlement de la langue 279